

2023-yil. 3-son.

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Elektron jurnal

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
ДОШКОЛЬНОГО И
ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Я ПРЕПОДАВАНИЕ
ЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
Электронный журнал

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Electronic journal

ISSN 2010-5584

2023-yil
3
son

«Til va adabiyot ta'limi»
«Преподавание языка и литературы»
«Language and literature teaching»
ilmiy-metodik jurnal / научно-методический журнал

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor Saidov
Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Nargiza Rahmonqulova
Yorqinjon Odilov
Nasirullo Mirkurbanov
Jabbor Eshonqulov
Valijon Qodirov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
Tolib Enazarov
To'liqin Saydaliyev
Ravshan Jomonov
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboq Yo'ldoshev
Tajixon Sabitova
Salima Jumayeva
Nilufar Namozova
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov
Lutfullo Jo'rayev
(bosh muharrir o'rinbosari)
Alijon Safarov (elektron nashr uchun)
Madina Nuriddinova (elektron nashr uchun)
Latifa Xudayqulova (elektron nashr uchun)
Barno Kadirova (elektron nashr uchun)

Muharrirlar:

Nilufar Namozova
Nigora Uralova
Emma Torosyan
Nargis Bobodjanova

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45, (71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

M U N D A R I J A

TAHLIL

Alijon Safarov. Front gazetasida til, uslub hamda mafkuraviy ta'sir vositalari	3
Saida Maksumova. O'zbek tilining amaliy uslubiyat darslarida matnlar bilan ishlash texnologiyasi	4
Oltay Nurullo. O'zbek tili sheva emas, o'zbek xalqining milliy tilidir	6
Nazokat Jiyanova, Shaxnoza Sharofova. Erkin Vohidov she'riyatida xalq maqollarining uslubiy o'rni	8
Gulabza Umarova. Adabiyot – ma'naviyatni yuksaltiruvchi vosita	11
Qayum Baymirov. Dars natijasi: ilmiy izlanish va ishonchli hamjihatlik	12
Sevara Jalalova. Speaking skills as one of the important problems of teaching and learning a foreign language	13
Nargiza Shirinova. Harbiy oliy ta'lim muassasalari kursantlarining bilish darajasi va ular yoshining o'ziga xos xususiyatlari	15

TADQIQOT

Abror Ochilov. Til – ma'naviyat komposi hamdir	17
Orzigul G'aniyeva, Nilufar Aminova. Jon Steynbekning "East of Eden" romanida oilaviy munosabatlar tasviri	18
Gulruh Bahodirova. O'zbek tilshunosligida sohaviy leksika tadqiqi va kashtachilik leksikasining tutgan o'rni	20
Maxbuba Qarshiyeva. "Hayrat ul-abror" dostonidagi hikoyatlarda adab, tavoze, vafo, qanoat kabi fazilatlar tarannumi	24
Qodirjon Mo'yidinov, Salomat Rustamova. Xalq og'zaki ijodidagi o'xshashliklar	25
Gulmira Zulaypoyeva. Iqbol Mirzo idios tilida qush nomlarining tahlili	27
Rashid Zohidov. Ilmiy-tanqidiy matn imkoniyatlari	29
Zilola Shukurova. Bayozlarning kelib chiqish tarixi va taraqqiyot omillari	31
Firuz Xalimova. Poetik matnda freym faollashuvi	33
Gulnoza Qurbonova. Gidronimlar va ularning nomlanish xususiyatlari	35
Omila Yuldasheva, Umida Nasirova. Methodology for developing discourse (spoken communication) skill among high school students	37
Saida Gazieva. Overcoming dyslexic obstacle in teaching english	39
Mohinu Anvarova. Bahodir Qobulning "Ena shamol" va "Otachiroq" hikoyalaridagi ayrim chegaralangan leksikaga oid so'zlarning lingvopoetik imkoniyatlari	41
Nozima Hamroyeva. Xurshid Davronning poetik uslubi	43
Dilnoza Mamirova. Adresant-adresat munosabatiga ko'ra reklamalar tasnifi	44
Mokhira Ziyadullayeva. Specific features of the addressing	47
Saodat Kambarova. O'quvchilarning obrazli va konseptual tafakkurini rivojlantirishda tizimli yondashuvlar	50
Шохида Холматова, Наргиза Сираджитдинова. Инновационные методы изучения русского языка в вузе	52
Umidjon Toshmamatov. Jamol Kamol she'riyatida janrlar rang-barangligi	53
I.Turdiyev. Ayrim ish yuritish hujjatlarining o'zbek va ingliz tili tarjima lug'atlarida berilishi, tafovutlar va muammolar	55
Ilxom Xolmuminov. "Alpomish" dostonida stilistik vositalar tahlili va ularni ingliz tiliga tarjima qilish muammolari	56
Дилноза Аминова. Контекстуальное определение полисемии в военной терминологии	59
Mahfuza Muxtorova. Surxon elining kuychisi	62
Farida Muminova. Tog'ay Murod qissalarida folklor tasviri	64

Nasiba Nasrulloeva. Ingliz kompyuter va internet jargonlarining yasash xususiyatlari	66
Mushtariy Vohidova. Jahon adabiyotshunosligi asarlarining yuksak mafkuraviy-tafakkur yo'nalishi bilan	68
I.S. Qilichev. Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi asosida o'qitish mexanizmini takomillashtirish	70
Zohida Tursinova. Maktab ingliz tili o'qituvchilarini pedagogik kompetentligini baholash	72
Fotima Ismoilova. Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarda modernistik ohanglar	73
Maftuna Khasanova. Modern methods of teaching english in higher education institutions	74
Nasiba Mirzayeva. Non-traditional methods in EFL	76
Jayron Radjabova. The role of multilingualism and monolingualism In ESL teaching	78
Roza Turdieva. The role of transformative learning in uzbek higher education system	79
Dilfuza Toshpulatova. Ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarning mazmuni va uni takomillashtirish jarayoni	81

TILSHUNOSLIK

Arofah Sharipova, GulchekhraTursunova. Implementation of the culture-oriented linguistics approach using role-playing games in efl classes	43
Aytkul Djalilova. Translating idioms from english into uzbek	86
Dilafruz Umarova. The role of pragmatic meaning in teaching english	87
Eldorbek Khamitov. Newspaper and magazine headlines	89
Go'zal Maxamatxo'jayeva, Iroda Siddiqova. O'zbek tiliga ingliz tilidan o'zlashgan va o'zlashayotgan so'zlar haqida ba'zi mulohazalar	91
Kamola Alautdinova. Nutqiy faoliyat muloqot negizi sifatida	93
Odina Arifjanova. Gamification as a tool to improve second language acquisition	95
Sitora Yadigarova. Kiyim nomlarining ingliz tilshunosligida o'rganilishi	96
Mukhlisa Kenjayeva. Types of evaluative adjectives in english and uzbek	97

KICHIK TADQIQOT

Madina Ashirbayeva, Muhabbat Yusupova. Og'zaki nutqni rivojlantirishga qaratilgan WebQuest vazifalarini 11-sinf o'quvchilarida qo'llash	99
Eldorjon Shermatov. Elektron platforma xorijiy tillarga o'qitish vositasi sifatida	101
Laylo Alimjanova. Challenges in esp teaching: needs analysis in ESP	104
Mavluda Djurayeva. The choice of language in note-taking	107
Shohida Isakova. "Temur tuzuklari"ning fransuzcha va inglizcha tarjimalarida harbiy terminologiyani ifodalashi	110
Zanjiloy Abdusalamova. O'zbekning yuragidan joy olgan rus shoiri Faynberg	112

ИСПОЛЬЗУЙТЕ ЭТИ МАТЕРИАЛЫ

Рануша Атаева. Русский язык как средство формирования знанов по специальности	113
Эльдар Гиздулин, Зухридин Нуридинов. Современные информационные технологии – важное средство повышения качества образования	115

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Гулчехра Саримсакова. Развитие сравнительно-сопоставительной лингвистики в Узбекистане.....	117
Нилуфар Кахарова, Дилдорахон Хасанова. Синонимия фразеологизмов и другие единицы лексико-сематического уровня	119

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Насиба Хайдарова. Особенности передачи восточного религиозного дискурса в прозе русскоязычных писателей Узбекистана	122
---	-----

ПОЛЕМИКА

Махбуба Раимжанова. Современный подход к преподаванию русского языка как иностранного в неязыковом вузе	124
---	-----

ПРОБЛЕМЫ. ПОИСКИ. РЕШЕНИЯ

Дилмура Умарова. Проблемы и перспективы современного урока русского языка в национальных школах	126
---	-----

ОБРАЗОВАНИЕ: ОПЫТ, АНАЛИЗ, РЕЗУЛЬТАТЫ

Фарида Умарова. О взаимодействии обучающихся и преподавателей в совершенствовании личностно-ориентированного обучения в военных вузах	128
---	-----

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Гулжазира Утенбаева. Применение технологии «SMARTEF» при обучении русскому языку будущих офицеров ввоу	131
--	-----

ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ

Индира Наркулова. Работа с песнями как средство мотивации в высших военных образовательных учреждениях.....	133
---	-----

Alijon SAFAROV,
O'zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
Bosma OAV va noshirlik ishi fakulteti Harbiy va sport jurnalistikasi kafedrasida
mudiri filologiya fanlari bo'yicha falsafadoktori (PhD), dotsent

FRONT GAZETASIDA TIL, USLUB HAMDA MAFKURAVIY TA'SIR VOSITALARI

Tarix fanlari doktori, professor Nazira Abduazizovaning yozishicha, 1941-1945-yillardagi urush davrida sobiq ittifoq hududida o'zbek tilida ham harbiy davriy matbuot tashkil etildi. Ya'ni urush yillarida o'zbek tilida jami 14 ta harbiy gazeta nashr qilingan¹. Ayniqsa front gazetalarini ikkinchi jahon urushini yoritishda alohida o'rin tutganini ta'kidlash joiz. Front gazetalarini harbiy davriy nashrlarning o'ziga xos turi hisoblanib, nafaqat urush yoki jangovar harakatlar borishi haqida axborot bergan, balki g'alabaga erishish uchun jangchilarning ruhini ko'tarishga ham xizmat qilgan. Shu o'rinda o'zbek tilida chop etilgan "Qizil askar haqiqati" front gazetasining bitta soni misolida materiallarni tili va uslubi bo'yicha tahlil qilsak². Mazkur gazeta xususida tarix fanlari doktori, professor R.Shamsutdinov ham kitobida ma'lumot berib o'tgan³.

Gazetaning 1945-yil 3-mart soni. Nashrning o'zbekcha nomi yoniga "Krasnoarmeyskaya pravda" na uzbekskom yazıke" deb yozilgan. Demak, nashr avval rus tilida, so'ngra o'zbek tilida chop etilgan, degan xulosa kelib chiqadi. Front gazetasiga xos yana bir muhim jihati "O'qib bo'lib, o'rtog'ingga ber!", "Jangchi! Dushman yerida ekaningni esdan chiqarmay, hushyorligingni yana ham oshirishing kerak!" singari matnlarning nashr kolontitulgiga alohida yozilishidir. Ya'ni qizil askarlarga da'vatlar ta'sirchanligini oshirish maqsadida so'z va shrift alohida tanlangan.

"Qizil askar haqiqati" gazetasining birinchi sahifasida "Sovet informatsiya byurosidan" rukni ostida frontdan so'nggi xabarlar berilgan. Unda jumladan shunday satrlar bor:

"Pomeraniya yerida Noyshtettin shaharining sharqi-shimolida va shimolida qo'shinlarimiz, hujum janggi natijasida, aholi yashaydigan Flemmingsort, Fletenshtayn, Falkenxagen, Xelkevize, Noydorf, Sexendorf, Buxvald, Eshenrige degan punktlarni egaladilar.

Breslau rayonida qo'shinlarimiz, dushmanning shaharda qurshab olingan gruppировkasini yakson qilish bo'yicha jangni davom ettirdilar.

Frontning boshqa uchastkalarida mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan janglar va razvedkachilar qidirishmalari bo'ldi.

*Havo janglarida va zenit artilleriyasi o'ti bilan dushmanning 28 samolyoti urib tushirildi"*⁴.

Mazkur yangiliklar ruscha matndan tarjima qilingan.

Avvalo, matnda ishlatilgan harbiy atamalarga e'tibor qarataylik. Birinchi yangilik matnida "qo'shin", "hujum" ikkinchi yangilik matnida ham takror uchraydi. Umuman olganda yangiliklarning deyarli barchasida "front", "jang", "razvedka", "qo'shin" kabi harbiy atamalar ishlatiladi-ki, bu jarayonlarning "qaynoq" nuqtada kechayotgani haqida o'quvchiga axborot beradi. Yangilik matnida "razvedkachilar qidirishmalari", "artilleriyasi o'ti" kabi so'z birikmalari tarjimonning mahoratini ko'rsatadi.

Gazetaning ikkinchi sahifasida "Kommunist Norbo'tayev", "Odamboyevning qahramonligi", "Ergashevga rahmat" kabi materiallarning sarlavhasida matnga askar familiyalari chiqqan va bu uslubiy xatoga olib kelgan. Bunga sabab quyidagicha deb hisoblaymiz:

– *mafkura buyurtmasi asosida qizil askarlar ruhini ko'tarish;*

– *qahramonlik ko'rsatgan jangchilarni namuna qilib ko'rsatish;*

– *qahramon askarlarni aniq tasvirlash va ifodalash.*

Uchinchi sahifada "Bo'ta botir", "Jasur komsomol qiz", "Remont a'lochisi" kabi sarlavhalarni o'qib, gap muayyan bir qahramon haqida ketayotganini gazetxon darhol anglaydi. Bundan xulosa qilish mumkinki, front gazetasi o'zbek askari jasorati haqida hikoya qilishda shunday uslubga asoslanadi.

Umuman olganda, front gazetasi auditoriyasi uchun quyidagi masalalarga e'tibor qaratgan:

– *Sovet inform byurosining so'nggi xabarlarini o'zbekchada yetkazish;*

– *jangovar harakatlar bilan bog'liq yangiliklardan xabardor qilish;*

– *o'zbek askarlari qahramonligi tasvirlangan xabarlarini berish;*

– *targ'ibot uchun o'zbek jangchilari imzosi bilan xabarlar chop etish;*

– *front orti ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy jarayonlarni aks ettiruvchi yangiliklardan o'zbek askarlarini ogoh etish.*

Bunday asosga qurilgan targ'ibot urushda ustunlikka erishish, ruhiy barqarorlikni ta'minlash, dushmanga nafrat tuyg'ularini oshirish kabi maqsadlarga xizmat qilgan. Xulosa qiladigan bo'lsak, "Qizil askar haqiqati" front gazetasining matn tili va uslubiga filologiya fanlari doktori, professor G.Pochepsovning "Dushman – zolim, urush – adolatli" bo'lib ko'rinishiga qaratilgan mafkuraviy talab yaqqol ta'sirini o'tkazgan⁵.

1. N.Abduezizova. "Toshkent matbuoti". –Toshkent, 2010. 14-bet.
2. "Qizil askar haqiqati" gazetasi, 1945-yil, 3-mart, 14 (207)- soni.
3. Shamsutdinov R. Ikkinchi jahon urushi va front gazetalari. Birinchi kitob. – T.: Akademnashr, 2017. 438-bet.
4. "Qizil askar haqiqati" gazetasi, 1945-yil, 3-mart, 14-son. 1-bet.
5. Почепцов Г. Психологические войны. – М.: Рефл-бук, 2002. – С. 528

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizova N. «Toshkent matbuoti». –T.: Akademiya, 2010. 186-bet.
2. Pocheptsov G. Psixologicheskie voyny. – М.: Refl-buk, 2002. – S. 573
3. Shamsutdinov R. Ikkinchi jahon urushi va front gazetalari. Birinchi kitob. – T.: Akademnashr, 2017. 608-bet.
4. «Qizil askar haqiqati», 1945-yil, 3-mart, 14-son.

Saida MAKSUMOVA,
O'zbekiston davlat jahon
tillari universiteti dotsenti

O'ZBEK TILINING AMALIY USLUBIYAT DARSLARIDA MATNLAR BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYASI

Ta'lim texnologiyalaridan biri bo'lgan matn bilan ishlash metodi ta'lim oluvchining kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Matn bilan ishlash texnologiyasi orqali talabalarda uslublarni farqlash, har bir uslubga xos matn yaratish, matnga sarlavha qo'yish, undagi xatoliklarni aniqlash, matnni grammatik tahlil qilish malakasini oshirish imkonini beradi.

Matn ustida ishlash topshiriqlarini uch bosqichga ajratish mumkin. Matn oldi bosqichi, matn usti bosqichi, matn osti bosqichiga bo'linadi. Matn oldi bosqichida oldindan bashorat qilish, ya'ni matn sarlavhasi asosida matnda aytib o'tilgan muammolar bo'yicha talabalarining bor bilimlarini aniqlash, savollarga javoblar kabi mashqlardan foydalaniladi. Matn usti bosqichiga jadvalni to'ldirish, matn rejasini tuzish, matnning har bir abzasiga sarlavha tanlash, tushirib qoldirilgan so'zlarni qo'yish, to'g'ri noto'g'ri mulohazalarni aniqlash, rasmlarni matndagi gaplar bilan birga muvofiqlashtirish, gaplarni mantiqan qayta guruhlash, matnni paragraflarga bo'lish va hokazolar kiradi. Matn osti bosqichida xulosaviy fikrlar berish, ya'ni matnda ko'tarilgan har bir masalaga o'z munosabatini bildirish, matn tuzilishidan kelib chiqib, boshqa janrda o'z matnini tuzish va hokazolar kiradi. Matn bilan ishlash texnologiyalariga "Insert", "Pinbord", "Lingvopoetist", "Soxta Vikipediya", "Birgalikda harakat qilish" metodlari, "Autentik materiallar", "Bosma materiallar bilan ishlash", "Tushunchalar asosida matn tuzish", "Ikki qismli kundaliklar", "Surat ustida ishlash" kabilar kiradi. Shulardan ba'zilarini ko'rib o'tamiz.

"Insert" metodi asosida matnni tahlil qilish.

"Insert" usuli talabalarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o'zlashtirishni yengillashtirish maqsadida qo'llaniladi, shuningdek, bu metod talabalar uchun xotira mashqi vazifasini ham o'taydi. Yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn talabalarga tarqatiladi yoki taqdimot ko'rinishida namoyish qilinadi. Talabalar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o'z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi.

- (√) – men bilaman deganni tasdiqlovchi belgi;
- (+) – yangi axborot belgisi;
- (-) – mening bilganlarimga zid belgisi;
- (?) – meni o'ylantirib qo'ydi. Bu bo'yicha menga qo'shimcha axborot kerak belgisi.

V	+	-	?

Masalan, yangi mavzuni o'tishda quyidagi matn talabalarga taqdim etiladi. Ular matn bilan tanishib chiqib yuqoridagi jadvalga belgilar qo'yib chiqadilar.

A.Abdullayev sinonim so'zlarning xususiyati to'g'risida fikr bildirar ekan, quyidagilarni bayon qiladi: «Sinonimlarning muhim xususiyatlaridan biri belgini darajalab ko'rsata olishdir. Ular mana shu xususiyati bilan o'ziga xos gradatsiya hosil qiladi». Olim gradatsi-

yani shartli ravishda ikki turga ajratadi: progressiv va regressiv gradatsiya.

Ma'lumki, gradatsiya sinonimik qatorning dominantasi asosida belgilanadi. Agar sinonim so'zlarning belgi darajasi dominant so'zning belgi darajasiga nisbatan izchillik bilan rivojlanib borsa, progressiv gradatsiya, aksincha, dominant so'zga nisbatan belgi darajasining izchilligi pasayib borsa, regressiv gradatsiya sanaladi. Gradatsiya hodisasi ayni shu xususiyati orqali nutqda konnotativ ma'noni yuzaga chiqaruvchi unumli usullardan hisoblanadi.

So'ngra guruh a'zolari shaxsiy qarashlarini o'zaro o'rtoqlashadilar, guruh bo'yicha belgilar soni umumlashtiriladi. Liderlar vositasida har bir belgining miqdori bayon etiladi va izohlanadi. O'qituvchi guruhlar tomonidan qayd etilgan sonlarni ularning nomlari yozilgan ustunga yozib boradi. O'qituvchi har bir guruh lideri fikrini tugatgach, yuzaga kelgan qarama qarshilik va tushunmovchiliklarni talabalar to'g'ri hal etishlariga va tushunib olishlariga yordam beradi.

"Nutq uslublari" mavzusini o'tishga bag'ishlangan amaliy mashg'ulotda "lingvopoetist" metodini qo'llash samarali hisoblanadi. Bu metod 2 bosqichda olib boriladi. Amaliy mashg'ulotning birinchi bosqichida talabalarga badiiy asardan ma'lum bir parcha o'qib beriladi, ammo asar nomi va muallifi haqida ma'lumot berilmaydi. Keyin aqliy hujum tarzida "Agar siz ushbu fikrni aytmoqchi bo'lsangiz, uni qanday ifodalagan bo'lardingiz?" mazmunidagi savol o'rtaga tashlanadi va badiiy uslubdagi matnni boshqa uslubga o'zgartirish topshiriladi. Har bir talaba topshiriqni yozma bajara-di, ifodali o'qib eshittiradi. Quyidagi matnni ilova qilish mumkin.

Inobat yettinchi kelin bo'lib tushgan edi. Kampir yetti o'g'il ko'rgan: yettovini ham o'qitib, oyoqqa turg'azgan. O'g'illari ona izmidan bir qadam chiqishmasdi. Topgan-tutganlarini ona qo'lga tutqazishardi. Lekin oila katta

bo'lsa ham, tinch edi. Yetti o'g'il, yetti kelin bir qozondan ovqat yeyishar, bironta kelin o'zicha qozon osolmasdi. Kelinlarining hammasi ishlashardi. Har oyning o'n beshida o'g'illari, kelinlari birin-ketin kelib, maoshlarini uning oldiga qo'yishardi. Katta ro'zg'or bo'lsa-da, bozor-o'char yaxlit qilinardi. Kampirning yana bir odati bor edi. U kechqurun kelinlar, o'g'illar uy-uylariga kirib ketganlarida hammasining uyi ostonasida g'imirsib yuradi. Qaysi birining tuflisi yirtilgan, yo tag charmi yedirilgan bo'lsa, yig'ib oladi. Ertasiga ishdan qaytguncha guzardagi ustaga bir xalta qilib opchiqib, butlab olib kelardi.

O'qib eshittirilgan matnlar tarkibidagi gaplar tahlilga tortiladi. Eng yaxshi matnlar aniqlanib, matn muallifiga "Lingvopoetist" unvoni beriladi.

"Soxta Vikipediya" metodi. Ushbu metod talabalarning mavzu bo'yicha materiallarni qanchalik o'zlashtirganini aniqlashga yordam beradi. Bundan tashqari ushbu metod talabalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini o'stirish, o'tilgan mavzularni o'zlashtirish darajasini aniqlash, mavzu yuzasidan umumiy ilmiy salohiyatini oshirish maqsadida qo'llaniladi. Metodni o'tkazish bosqichlari:

– talabalarga o'tilgan mavzular yuzasidan ikkita alohida matn beriladi. Matnlarning birida xato kuzatilmaydi, ikkinchisida esa aralash va chalg'ituvchi ma'lumotlar mavjud bo'ladi;

– talabalar guruhlariga bo'linadi, har bir guruhga 1-matn beriladi;

– 25 daqiqa ichida har bir guruh yozma ravishda matndagi xato ma'lumotlarni aniqlab, ularning to'g'ri variantlarini taqdim etishlari talab qilinadi. Topshiriq bajarish jarayonida internet tarmog'idan foydalanishga ruxsat beriladi;

– talabalar o'z javob varaqalarini topshirishadi. So'ngra har bir guruhga 2-matn beriladi. Unda 1-matndagi xatolar tuzatilgan shaklda taqdim etiladi;

– guruhlar topgan xatolari soniga qarab baholanadilar.

O'tilgan mavzular bilan bog'liq matnni diqqat bilan o'qing	Matndagi xatoliklarni aniqlang.
Denotatsiya tilning baholovchi – emotsional aspektiga doir lisoniy kategoriya bo'lib, gapiruvchi shaxsning (muallifning) predmetga, narsa va hodisalarga, suhbatdosh shaxsiga, suhbat jarayonidagi vaziyatga nisbatan subyektiv munosabatini ifodalab keluvchi leksik birliklarda o'z aksini topadi. Leksik birlik semantikasidagi bunday konnotatsiya unga qo'shimcha emotsional, baholovchi ma'nolarni berib, so'zning, birlikning jumla va kontekstning emotsional ta'sir kuchini oshirishga xizmat qiladi. Sh.Rahmatullayev, E.Begmatovlarning qayd etishlaricha, so'zning konnotativ ma'nosi nafaqat kontekstda, balki muayyan sinonimik qatorda ham yuzaga chiqishi mumkin. Bunda konnotativ ma'no so'zlarning sintagmatik munosabati asosida belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, olimlar konnotatsiyaning ingerent va adgerent turlarini farqlaydilar. Ularning fikricha, ingerent konnotatsiya bu – suhbat jarayonidagi vaziyatga nisbatan anglanadigan, adgerent konnotatsiya – so'zning o'zagi bilan bog'liq holatida anglashiluvchi ma'nosidir.	1-xatolik: Denotatsiya tilning baholovchi emas, konnotatsiya 2-xatolik: Sh.Rahmatullayev, E.Begmatovlarning emas, E.Qilichev, B.Qilichevlarning 3-xatolik: sintagmatik emas, paradigmatic 4-xatolik: Ularning fikricha, ingerent konnotatsiya bu – suhbat jarayonidagi vaziyatga nisbatan anglanadigan, adgerent konnotatsiya – so'zning o'zagi bilan bog'liq holatida anglashiluvchi ma'nosidir emas, ingerent konnotatsiya bu – so'zning kontekstdan tashqari olingan holatda anglanadigan, adgerent konnotatsiya – so'zning ma'lum kontekst asosida anglashiluvchi konnotativ ma'nosidir.

“Tushunchalar asosida matn tuzish”

*Ikkita guruhga tayanch soʻz va iboralar qatori beriladi. Tayanch iboralar asosida toʻgʻri va toʻliq tuzilgan matn muallifi boʻlgan guruh yuqori ball bilan baholana-
di. Masalan*

1-guruhga quyidagi tayanch soʻzlar beriladi.

1. Soʻzlarning shakl va maʼno munosabatiga koʻra turlari, sinonimlar, dominant, kontekstual sinonimlar, gradatsiya, antonimlar, kontekstual antonimlar, oksyumoron, konnotatsiya.

2-guruhga esa quyidagi tayanch soʻzlar beriladi.

2. Sintaktik sinonimiya, sodda va qoʻshma gaplar doirasida sinonimiya, sintaktik omonimiya, erkin va turgʻun birikmalar doirasida omonimlik.

Bu usul asosan mustahkamlash bosqichida qoʻllaniladi. Asosiy bosqichda boʻlsa, talabani faollashtirishga xizmat qiladi. Bu usul talabani xotirasini mustahkamlashga, oʻz-oʻzini nazorat qilish, baholashga, eʼtibor qaratmagan tomonlarini qayta oʻrganishga daʼvat etadi.

“Oʻzbek tilining amaliy uslubi”, “Oʻzbek tili” darslarida matnlar bilan ishlash texnologiyasi samarali natija beradi. Oʻtilgan mavzularni mustahkamlashga, talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oʻstirishga, matndagi uslubiy va boshqa xatolarni topishga, matnni kengaytirish, qisqartirish, shuningdek, tarjima jarayonlarida soʻzlarni toʻgʻri qoʻllashga oʻrgatadi. Bu esa talabalarning ham ogʻzaki, ham yozma nutqining rivojlanishiga yordam beradi.

Oltay NURULLOH,

Andijon universiteti

oʻzbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti

OʻZBEK TILI SHEVA EMAS, OʻZBEK XALQINING MILLIY TILIDIR

Soʻnggi vaqtda ayrim ilmiy-madaniy yigʻinlar, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarimiz orasida “biz oʻzbek emasmiz – turkmiz, tilimiz oʻzbek tili emas – turk tili, dushmanlar bizni tahqirlash uchun oʻzbek soʻzini bizga zoʻrdan qabul qildirgan” qabilidagi mulohazalar asnosida oʻzbeklikdan xijolat boʻlish va turklikdan panoj izlash holatlari kuzatilmoqda.

Dunyoning turli hududlarida yashab kelayotgan 30ga yaqin turkiy xalqlar oʻtmishda umumiy nom bilan oʻzbek, deb atalgan. Balki qachonlardir hozirgi kunda ham fonetik, ham grammatik, ham leksik jihatdan bir-biridan farq qiladigan 30ga yaqin turkiy tillar namoyandalari yagona tilda soʻzlashganlar. Lekin hozirgi kunga kelib bir-biriga qarindosh boʻlgan bu xalqlarning tilida ham, madaniyatida ham, urf-odatida ham, hatto yuz tuzilishlarida ham katta farq vujudga kelgan. Buni tilshunoslik va turkiyshunoslik ilmlari ham tasdiqlaydi.

Aslida bir millat boʻlish til birligi, hudud birligi, iqtisodiy birlik va ruhiy birlikni talab qiladi. Shunday ekan, dunyo turkiy xalqlarini bir til, bir bayroq ostiga yigʻish amrimahol. Chunki bundan sakkiz yuz yil muqaddam yagona turk millati uzoq tarixiy jarayon natijasida 30ga yaqin katta-kichik millatlar elatlarga boʻlinib ketgan. Hozir turk alohida millat va alohida til hisoblanadi. Xuddi oʻzbek, qozoq, qirgʻiz, turkman, ozar, tatar, yoqut, qoraqalpoq, boshqird, chuvosh, qorachoy, oltoy, xakasu noʻgʻaylar singari. Bu xalqlarning tili, adabiyoti, urf-odati maʼlum davrgacha mushtarak boʻlib, keyinchalik mustaqil rivojlanish jarayoniga oʻtdi.

Toʻgʻri, Xorazmiy, Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy, Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy kabi shoirlarimiz oʻzlarini oʻzbek emas, turk degan. Shunday boʻlsa-da, biz ularni turk adabiyoti vakili, deya olmaymiz. Bu adiblarning asarlarini oʻzbeklardan boshqa barcha turkiy xalqlar tarjimada oʻqiydi. Shuningdek, oʻzbeklar ham boshqa turkiy xalqlar adabiyoti tarixiga kiritilgan simolar asarlarini tajimada oʻqiydi. Demak, hozirgi kundacha turkiy xalqlar va turkiy tillar turli sabablarga koʻra har biri mustaqil millat va mustaqil til sifatida shakllanib boʻldi. Tilshunoslik tarixida qarindosh boʻlgan, hatto baʼzan qarindosh boʻlmagan kichik qabila va elatlarning tillari tadrijiy yaqinlashuv natijasida uzoq zamon mahsuli sifatida yagona tilga aylanish, yoki aksincha, keng hududda yashovchi yagona til namoyandalari bir-biridan uzoqlashib, turli xalqlarga, turli tillarga boʻlinib ketish hodisasi koʻplab uchraydi. Bunga slavyan va lotin tillarini misol qilib koʻrsatish mumkin. Ularning har biri maʼlum zamonda isteʼmolda boʻlgan, ammo hozirgi kunga kelib bir necha mustaqil tillarni paydo qilgan oʻlik til hisoblanadi.

XX asrning boshlarida turk qardoshlarimiz qolgan turkiy xalqlar bilan hisoblashmasdan “turk” soʻzini oʻzlariniki qilib olmaganida, balki turk soʻzi oʻzbeklarga meros boʻlib oʻtardi. Oʻzbeklar bunga haqli edi. Zotan, hozirgi kunda barcha turkiy xalqlar uchun mushtarak meros hisoblangan “Devoni lugʻit turk”, “Qutatgʻu biligʻ”, “Hibbat ul-haqoyiq” asarlarining tili hozirgi oʻzbek adabiy tili

asoslangan qarluq-chigil-uyg'ur, shuningdek, qipchoq, o'g'iz lahja birligi asosida yozilgan. Qolaversa, XIII-XIV asrlarda turkiy tilda yaratilgan asarlarning deyarli barchasi yana o'sha – qarluq-chigil-uyg'ur, qisman, qipchoq, o'g'iz lahjalari asosida shakillangan tilda, ya'ni eski o'zbek tilida yozilgan. Bu til aksariyat turkiy sulalalarda saroy tili sifatida qo'llanilgan, shuning uchun eski o'zbek tiliga "xoqoniya tili", "xoqoniy turkcha", "chig'atoy tili" kabi nisbatlar berilgan. Hazrat Navoiy yozganidek:

Agar bir qavm, gar yuz, yo'qsa mingdur,
Muayyan turk ulusi xud meningdur.
Olibmen tahti farmonimda oson,
Cherik chekmay Xitodin to Xuroson.
Xuroson demakim, Sheroy-u Tabrez,
Ki qilmishdur nayi kilkim shakarrez.
Ko'ngul bermish so'zumga turk jon ham,
Ne yolg'uz turk, balki turkmon ham.
Ne mulk ichraki bir farmon yibordim,
Aning zabtg'a bir devon yibordim,

Navoiy "xoqoniya turkchasi"ni yoki eski o'zbek tili ni "turk tili", deb, hozirgi Turkiya turkchasini esa "Rum tili" yoki "rumiy til", deb atagan. Navoiy asarlarida "rum tili" atamasini bir necha joyda uchratish mumkin. Chunonchi, "Nasoyim ul-muhabbat"da Said Imoduddin Nasimiy haqida ma'lumot berar ekan, shoir quyidagilarni yozadi: "Eroq va Rum tarafidag'i mulkdin erkandur. Rumiy va turkmoniy til bila nazm aytibdur va nazmida haqoyiq va maorif bag'oyat ko'p mundarijdur. Mazkur bo'lg'an mulk ahlig'a aning she'ri muqobilasida hamonoki she'r yo'qdur. Hamono taqlida ahli ani mazhabida qusur tuhmatig'a muttaham qilib, shahid qildilar. Mashhur mundoqdurki, terisin so'yar hukm bo'lubdur. Ul holatda bu she'rni debdurki,

Nazm:

Qibladur yuzung, nigoro, qoshlaring mehroblar,
Surating - mushaf, vale xol-u xating - e'roblar.

Va bu she'rning taxallusi ushbu muddaog'a doldurkim,

Nazm:

Ey, Nasimiy, chun muyassar bo'ldi iqboli visol,
Qo'y, teringni so'ysalar so'ysun bu paliyd qassoblar.

Bu satrlardan ma'lumki, Navoiy o'sha zamon usmonli turkchasini "turk tili" emas, "Rum tili" yoki "rumiy turkcha" va hozirgi Turkiya hududini "Rum mulki", degan. Ayrim tarixiy manbalarda Jaloluddin Muhammadi Balxiyning "Rumiy" deyilishi ham Navoiyning Said Imoduddin Nasimiyni "Rum va Eroq tarafidag'i mulkdin erkandur" degan fikrini tasdiqlaydi. Chunki Said Imoduddin Nasimiy Iroq turkmanlaridan bo'lib, umrining asosiy qismini Turkiya va Suriyada o'tkazgan.

Yuqorida aytganimizdek, XX asr boshlarida yagona mustaqil turkiy mamlakat bo'lgan hozirgi Turkiya Jumhuriyati boshqa turkiy xalqlar bilan hisoblashmasdan turk nomiga ega chiqqan. Bu holat xalqaro miqyosda hujjatlashtirilgan. Shuning uchun ham hozirgi kunda turk deganda faqat Turkiya istiqomat qiladiganlar va turk tili deganda faqat shu mamlakatning rasmiy davlat tili tushuniladi. Bu bilan qolgan turkiy xalqlar o'zini turk deyish huquqidan mahrum etilgan. Turkiston Markaziy Osiyo, Xitoy va Afg'onistonda "Shimoliy Turkiston", "Sharqiy Turkiston" va "Janubiy Turkiston" nomlari bilan hozirgacha yashab kelayotgan bo'lsa-da, bu jug'rofiy hududda yashovchi xalqlar tili turk tili yoki o'zlari turk xalqi, deb atalmydi. Balki har biri o'z etnik nomi bilan o'zbek, qozoq, turkman, uyg'ur, deb yuritiladi. Shu sababli ingliz va rus tillarida barcha turkiy xalqlarni umumlashtiruvchi "turkish" va "түрки" so'zlari iste'molga kirgan. O'zbek tilida ham turk tili deganda Turkiya turkchasi, turkiy tillar deganda esa ona turk tilidan tarqalgan barcha turkiy tillar tushuniladi. Shuning uchun ham hozirgi kunda o'zbeklar "biz o'zbek emasmiz – turkmiz, tilimiz o'zbek tili emas – turk tili", deb iddao qiladigan bo'lsalar, bu nifoqqa olib kelishi tayin.

Yana bir qiziq jihat shuki, tarixiy haqiqatni tan olgisi kelmayotgan ayrim yoshlarimiz XIII asrning ikkinchi yarimigacha yagona tilga ega bo'lgan turk millatining parchalanib ketishini ruslardan ko'radi. Bu nihoyatda yuzaki qarash.

O'zbek tili tarixini turkshunos olimlar bizgacha yetib kelgan yozma yodgorliklarga suyanib uch davrga bo'ladi: 1. Qadimgi turkiy adabiy til; 2. Eski o'zbek adabiy tili; 3. Hozirgi o'zbek adabiy tili.

Qadimgi turkiy adabiy til davri milodiy V-XIII asrlarni o'z ichiga oladi. Bu davrga V-XIII asrlarda yaratilgan O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklari, Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'otit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yo'g'nakiyning "Hibbat ul-haqoyiq" asarlari va boshqalar kiradi. Ta'kidlash lozimki, bu davrda yaratilgan ilmiy va adabiy yodgorliklar barcha turkiy xalqlar uchun umumiy hisoblanadi.

Eski o'zbek adabiy tili davri XIII-asrning 2-yaridan boshlanib, XIX asrning oxirigacha davom etgan. Bu davrga Hofiz Xorazmiy, Amiriy, Xorazmiy ("Muhabbatnoma") muallifi, Haydar Xorazmiy, Sakkokiy, Lutfiy, Atoiy, Alisher Navoiy, Zahiruddin Muhammad Bobur, Mashrab, Munis, Muqimiy, Ogahiy, Avaz O'tar kabi adiblar tomonidan yaratilgan asarlar kiradi.

Hozirgi o'zbek adabiy tili davri esa XX asr avvalidan boshlanib hozirgi kungacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

Demak, hozirgi o'zbek adabiy tili bir asrdan ko'proq vaqt davomida takomillashib kelayotgan adabiy til hisoblanadi. Bu vaqt ichida o'nlab shoir va yozuvchilar o'zlarining qimmatli asarlari bilan o'zbek adabiyotini jahon adabiyoti karvoni bilan hamnavo qilib kel-

di. Shuningdek, hozirgi kunda o'zbek tili O'zbekiston Respublikasining davlat tili sifatida barcha sohalarda qo'llanilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti minbaridan yangramoqda. Ilg'or mamlakatlar bilim yurtlarida

o'zbek tili va adabiyoti bo'limlari ochilgan. Shunday ekan, o'zbek tilini mustaqil til mas, turk tili shevalaridan biri deyish o'zbek xalqini kamsitish va haqorat qilish bilan barobar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aburahmonov G', Rustamov A. "Qadimgi turkiy til". – Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti, 1982.
2. Abdurahmonov G', Rustamov A. "Navoiy tilining grammatik xususiyatlari". – Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti, 1982.
3. Koshg'ariy M. "Devoni lug'otit turk". Tarjimon va nashrga tayyorlovchi Mutallibov S. I-III jildlar. – Toshkent, "Fan" nashriyoti. 1960-1983.
4. Mahmudov Q. "Ahmad Yugnakiyning "Hibbata tul-haqoyiq" asari haqida. – Toshkent. "Fan" nashriyoti, 1972.
5. Navoiy A. "Nasoyim ul-muhabbat". 20 jildlik mukammal asarlar to'plami, 17-jild, – Toshkent. "Fan" nashriyoti 2002.
6. Tursunov U., O'rinboyev B. "O'zbek adabiy tili tarixi". – Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti, 1982.

Nazokat Jiyanova,

O'zDJTU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti

Sharofova Shaxnoza,

O'zDJTU Tarjimonlik fakulteti 2-kurs talabasi

ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATIDA XALQ MAQOLLARINING USLUBIY O'RNI

Erkin Vohidov butun ijodi misolida bizga, o'zidan keyingi avlodga, eng avvalo, milliy qadriyatlardan uzilmay ijod qilish lozimligini uqtiradi. Bu bilan u, har qanday ijodkor asriy an'analarni o'zida mujassam eta olgandagina nafaqat milliy adabiyot, shu bilan birga dunyo adabiyotining bir qismi bo'la olishi haqida o'git beradi.

Xurshid Davron

Til – bu millatning ko'zgusidir. Har bir millatning o'ziga xos yashash tarzi udumlari, an'analari mavjud. Milliy tilimizning rivojlanishida xalq tomonidan yaratilgan va qo'llanilgan til birliklarining amaliy o'rni beqiyosdir. O'zbek tili ham boshqa til birliklari qatorida maqol, matal va hikmatli so'zlarga boy bo'lib, xalqning ma'naviy merosining naqadar bo'yqadorligi mana shu maqollarda ham o'z aksini topgan. Xalq yaratgan maqollar janr xususiyatiga ko'ra, serko'lamligi, hajmi, she'riy va nasriy shaklga egaligi, shaxs hayotidagi xususiy vaziyatni ifodalashi, mazmunning yetakchiligi, o'z va ko'chma ma'noni ifodalashi kabi jihatlari fanda o'rganilgan. Davrlar osha xalq og'zaki ijodining eng qadimgi namunalaridan biri sifatida shakllanib kelgan maqollar ham badiiylikni oshiruvchi vosita sifatida she'riyatda va badiiy asarlarda keng qo'llaniladi.

Badiiy adabiyotda o'zining o'tkir qalami bilan iz qoldirgan shoir Erkin Vohidov ijodida ham maqollardan foydalanishi alohida o'rin tutadi. Xalq maqollarining ma'nolarini to'g'ri anglash va she'rlarida foydalana olish mahorat talab etadi. Mana shu iste'dod va mahorat xalq

shoiri Erkin Vohidovda mujassamdir. Shoir xalq maqollari yordamida baytlaridagi ma'no qirralarini yanada yorqin, yanada ma'noli qilib yoritib bera olgan. Bu esa she'riyat muxlislarining she'r mazmunini teran anglab olishlariga yaqindan yordam beradi. Erkin Vohidov mohir so'z ustasi, so'z seyrining ma'no qirralarini to'g'ri anglagan holda she'rlarida o'rinli qo'llay olgan shoir ekanligi minglab kitobsevarlar tomonidan tan olingan. Shoir o'z ijodida mumtoz adabiyot namunalarini qayta jonlantirgan va qayta ma'no kasb etgan shoirdir. Shuning uchun ham uning she'rlarini yosh-u qari birday sevib o'qiydi. Ushbu maqolada shoir she'rlarida qo'llangan xalq maqollarining uslubiy o'rni xususida to'xtalamiz.

Bizga ma'lumki, adabiyotshunoslikda irsoli masal san'ati she'rda maqol, matal, hikmatli so'zlarni muayyan maqsad bilan ishlatish usuli ekanligi ta'kidlab o'tilgan. O'zbek she'riyatida qalam tebratgan va bugungi kunda ham ijod qilayotgan shoirlar she'riyatida xalq maqollarini uchratish mumkin. Erkin Vohidov ham ijod namunalarida bunday san'at turidan o'rinli va unumli foydalana olgan.

Maqollardan mumtoz adabiyotimizda ham keng foydalanib kelingan. Irsoli masal san'ati qoidalariga ko'ra xalq maqollari shoirlar tomonidan bir necha usulda qo'llaniladi. Birinchidan, maqollar hech qanday o'zgarishsiz she'r mazmuniga monand holda foydalaniladi. Ikkinchidan, maqollarning mazmuni she'rning mazmuniga singdirib yuboriladi. Bu kabi holatni Erkin Vohidov lirikasida ham kuzatishimiz mumkin.

Yaxshidir achchiq haqiqat

*Lek shirin yolg'on yomon.
Ul shirin yolg'onga mendek
Aldanib qolg'on yomon.*

Ko'rib turganimizdek, bu misralardan "to'g'ri so'z, ya'ni haq gap achchiq bo'ladi" degan ma'no-mazmun mujassam. Insonlarni yolg'on gaplarga aldanib qolmasligini, har qanday vaziyatda ham to'g'ri so'z yaxshi ekanligini ifodalagan.

*Sen-ku Zuhrosan falakda,
Intizoringman faqat.
Ne ajab, talpinsa ko'nglim,
Yo'q emish orzuda ayb.*

Shoirning so'z qo'llash mahorati, so'zdan o'rinni foydalanish, shuningdek, xalq maqollarining ma'nosini she'r mazmuniga singdira olishda ko'rinadi. Shuning uchun ham aynan mana shu leksik birliklar, ya'ni xalq maqollari she'rga ajib bir badiiyat olib kirgan va mazmun ma'nodorligini yanada shakllantirgan. Yuqoridagi baytimizda xalq orasida "Orzuga ayb yo'q" shaklida tarqalgan maqoldan she'riyat talabi bilan *Yo'q emish orzuda ayb* shaklidan foydalangan va she'r mazmuniga moslashtirilgan.

Shoir xalq maqollarini she'rning mazmuniga singdirib yuboradi. Natijada, maqol she'r mazmunini, ohangdorligini yanada ochib bergan. Bunda lirik qahramon aytmoqchi bo'lgan fikr aniqligi bilan o'z ifodasini topgan:

*Umrini oshiq hamish
O'tkazur orzu bilan.
Oyning o'n beshi qorong'u,
O'n beshi yorug' bilan.
Sevgida ko'ksingga tomgan
Ko'z yoshingdan foyda yo'q,
Ishq axir shunday olovki,
O'chmagay u suv bilan.*

Shoir she'rida xalq maqolining "Oyning o'n beshi qorong'u, o'n beshi yorug'" shaklidan foydalangan. Bunday holat she'r talabi va fikr ixchamligiga erishish maqsadida qo'llanilgan. Aslida bu maqolning xalq tilida "Oyning o'n beshi qorong'u bo'lsa, o'n beshi yorug'dir" shakli mavjud. Lirik qahramon ishq sahrosida olov kabi yongan yurakni ko'z yoshi bilan o'chirib bo'lmasligi-

ini, unga sabr va chidam bilan erishish mumkinligini bashorat qilgan. Bu bilan ishq sahrosiga qadam qo'ygan har bir insonni sevgi bobida matonatli bo'lishga chorlagan.

Sohibqiron Amir Temurning "Temur tuzuklari" asarida keltirilgan "Boshinga qilich kelsa ham rost so'zla" hikmatini Erkin Vohidov ijodida ham bir necha marta qo'llanilganligini kuzatishimiz mumkin:

**Gar qilich kelsa boshinga,
Qo'rqma Erkin rost gapir.**
*Yaxshidir achchiq haqiqat,
Lek shirin yolg'on yomon.*

Bu she'rda ham maqol mazmuni she'r mazmuniga singdirib yuborilgan va shoirning maqsadini to'g'ri ochib bergan. Rostlik hamma vaqt insonning ziynati ekanligi shoir maqsadiga hamohang xalq maqolining uyg'unlashuvi yuz bergan. Bu esa she'r mazmunini aniq anglab olishga yordam beradi.

Xalqimiz orasida "Do'st achitib gapiradi, dushman kuldrib" maqoli bejiz aytilmagan. Insonlarni do'stlashishga chorlovchi bu maqoldan ham shoir o'rinni foydalangan, hammaning ham haqiqiy va chin do'sti bo'lishi va qoqilganda to'g'ri yo'lni ko'rsatishi ta'kidlangan: Chunki insonning faqat chin do'stigina rost so'zlaydi va xatolarini ko'rsatib to'g'ri yo'lga boshlaydi:

*Achchiq esa ham
Chinni demak sharti sadoqat
Do'st anglamasa,
Yot buni qay on tushunibtur.*

Yoki yana bir she'rida "Do'st ming bo'lsa ham – oz, Dushman bir bo'lsa ham – ko'p", degan xalq maqolidan foydalanadi:

*Do'st qidir top jahonda,
Do'st yuz ming bo'lsa oz,
Ko'p erur bisyor dushman
Bo'lsa u bir dona ham.*

Bunda haqiqiy do'stlarning ko'p bo'lishi, yaxshi-yomon kuningda yoningda turishi xususida fikr yuritilgan. Xalq maqollaridan mosini qo'llash Erkin Vohidov uslubigagina xos jihat. Shoir xalq ijodi namunalarni she'r mazmuniga moslagan holda, ko'pni ko'rgan inson, teran fikrga ega donishmand sifatida, hayotiy haqiqatlar misolida olib kirgan. Shuning uchun ham uning she'rlaridagi mazmun kitobxon ko'z o'ngida aniq va ravshan gavdalanadi:

*Degaylar: o'zgadin kulma,
O'zgadin bo'lmayin ogoh.
(„O'zgaga kulguncha o'z aybingni bil!")*

Insonlarning fe'l-atvorini ochib beruvchi "O'zgaga kulguncha o'z aybingni bil!" xalq maqolining mazmuni she'r mazmuniga uyg'unlashib ketgan. Jiddiy mulohaza bilan o'qimasak, maqolni anglab olish qiyin. Bunday qo'llash usuli faqat xalq shoiri Erkin Vohidov qalamiga mansub. Yoki yana bir o'rinda:

*O'zi tushgay emish oxir
Birovga kimki qazgay choh.
("Birovga choh qazigan o'zi tushar")
("Birovga choh qazisang o'zing tushasan")*

Yaxshilik va yomonliklar kurashi xususidagi fikrlar xalq maqollarida ham o'z ifodasini topgan. Masalan, shoir "Birovga choh qazima, o'zing tusharsan" maqolining "Birovga choh qazigan o'zi tushar" variantidan foydalangan. Bu maqolning "Birovga choh qazisang o'zing tushasan" varianti ham mavjud bo'lib, so'zlashuv uslubida keng qo'llanadi. Bu she'rda ham yaxshilik qilish yaxshi ish ekanligi, yomonlik qilishdan qochish kerakligi ifodalangan.

Xalq ichida "Toqqa chiqmasang do'lona qayda, Jon chekmasang jonona qayda" maqoli ko'p qo'llanadi. Bu maqol insonlarni ezgu ishlarga harakat qilish, intilish, kurashish kabi tuyg'ularga undaydi. Shoir "O'rtada begona yo'q" she'rida shunday yozadi:

*Ko'yida men tosh boshimni
Urmagan ostona yo'q,
Elda bor shunday masal:
Jon chekmasang jonona yo'q.*

Yashash uchun kurash shoir maqsadi, u tosh boshini turli ostonalarga urib chiqdi. Ba'zida yaxshi natijalar bo'ldi, ba'zida esa yo'q. Biroq lirik qahramon kurashdan charchamadi va natijada shunday xulosaga keldi "Jon chekmasang jonona yo'q". Shoir bir o'rinda shunday yozadi:

Bo'libsan oshiq, Erkin,
Uz umid jondin, o'kinch qilmay.
O'zingga, deydilar, dushman
Keyin chekkan pushaymon, oh.

Xalq tilida, ayniqsa, so'zlashuv va badiiy uslublarda "So'nggi pushaymon – o'zingga dushman" maqoli keng qo'llanadi. Shoir shu maqolni she'r mazmuniga singdirib yuborgan. Erkin Vohidov she'riyatida xalq maqollaridan o'rinli va unumli foydalanish holatini ko'plab kuzatish mumkin. Aytmoqchi bo'lgan fikriga mos holda xalq maqollaridan foydalana olish mahorati har bir shoir uchun muhim hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Erkin Vohidov she'riyatida xalq maqollari juda ham ko'p berilgan. Ular shoirning turli mavzudagi she'rlarida uslub nuqtayi nazaridan qo'llangan. Lirik qahramonning maqsadini, she'r mazmunini to'laonli yoritib berishga xizmat qilgan. Shoir she'riyatida qo'llanilgan maqollarning uslubiy o'rnini barchamiz birdek bilishimiz va tahlil etishimiz kerak. Ayniqsa, yoshlarning badiiy matnda mavjud xalq maqollarining uslubiy ma'nosini bilishlari ularni to'g'ri tahlil etishga o'rgatadi. Bu esa ota-bobolarimiz yaratgan maqollarning ma'no qirralarini va qanday uslubiy vazifaga xoslanganligini bilib olish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E.Qilichev. O'zbek tilining amaliy stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. N.Jiyanova. O'zbek tilining amaliy uslubiyati. – Toshkent, 2018.
3. E.Vohidov. Saylanma. 3-jild. Umrin daryosi. – Toshkent: "Sharq", 2001.
4. E.Vohidov. Yoshlik devoni. – Toshkent: "Sharq", 1969.
5. E.Vohidov. 1-jild. Bahor tarovati. – Toshkent: "Sharq", 2015. 144–145-betlar.
6. E.Vohidov. Asarlar. 3-jild. Kuz saxovati. – Toshkent: "Sharq", 2016. 51-bet.

Gulabza UMAROVA,
*Samarqand viloyati Urgut tumani Xalq ta'limi
bo'limiga qarashli 147- umumta'lim maktabi ona tili
va adabiyot fani o'qituvchisi*

ADABIYOT – MA'NAVIYATNI YUKSALTIRUVCHI VOSITA

Adabiyot xalq, jamiyat hayotining o'ziga xos ifodasidir. Adabiyot darsini hayotni o'rgatuvchi dars deb hisoblayman. Chunki asosan adabiyot darsi o'quvchini hayotga tayyorlaydi. Adabiyot darsini o'qitish o'qituvchidan katta tajribani talab qiladi. Chunki darslikda berilgan har bir asardan yoki she'rdan parchami hamma-hammasida insoniy, ma'naviy, axloqiy qarashlar bor. Bularni tushuntirishda o'quvchiga shunday tushuntirish kerakki, u bundan o'ziga yetarlicha tarbiya olsin. O'quvchi adabiyot darsini hayot darsi deb bilsin. O'qituvchi, avvalo, adabiyot nafasatining notig'i va osig'i bo'lmasa, o'quvchiga hayot darsini qanday singdiradi. Hozirgi yoshlar chet ellardan kirib kelayotgan urf-odatlariga odatlanib qolmoqda. O'zimizni hech bir chet eldan qolishmaydigan go'zal urf-odatlarimiz, insoniylik tuyg'ulari, mehr-oqibat xislatlari, mehr-shafqat tushunchalari bor. Shu o'rinda shoirimiz Abdulhamid o'g'li Cho'lponning adabiyot haqidagi fikrlari yodga tushadi. «Ha, to'xtamasdan harakat qilib turg'on vujudimizga, tanimizga suv, havo naqadar zarur bo'lsa, maishat yo'lida har xil qora kirlar bilan kirlangan ruhimiz uchun ham shul qadar adabiyot kerakdir. Adabiyot yashasa — millat yashar. Adabiyoti o'lmagan va adabiyotining taraqqiyotiga cholishmagan va adiblar yetishtirmagan millat oxiri bir kun hissiyotdan, o'ydan, fikrdan mahrum qolib sekin-sekin inqiroz bo'lur».

Buni har doim o'quvchi ongiga singdirib borishimiz kerak. Ayniqsa, adabiyot darslarida ko'proq e'tibor qaratishimiz kerak. Bu esa o'qituvchidan katta tajribani talab qiladi. O'qituvchining o'zi qiziqmasa, darslikda berilayotgan asar mazmunini yosh murg'ak qalbiga qanday joylaydi. Adabiyotni o'qitishda asarlardagi ba'zi so'zlarni, ya'ni kechagi o'tmishimizdagi so'zlarning ma'nolarini o'quvchilar umuman tushunishmaydi. Shu borada yoshlarga o'zimizning shunday go'zal so'zlarimizni bilmay ulg'ayishi alam qilib ketadi. Bugungi kundagi biz tengqurlar bilishi mumkin, lekin farzandlarimiz bilmaydi. Tilimiz boy til, shu boyligi qishloqda yashovchilar orasida qisman saqlanib qolyapti. Dars jarayoni ba'zi so'zlarni ishlatam, o'quvchilar tushunmay qolishadi. Shu darajada davom etaversak, so'z boyligimiz qashshoqlashib boraveradi. Hozir yangi ona tili va adabiyot darsligida shunday so'zlarga e'tibor qaratilayotgani quvonarli, albatta. Hayotda g'urur, erk,

diyonat, sadoqat kabi insonni komillikka chorlovchi tushunchalar bor. Bundan tashqari yuqori sinf darsligida muhabbat, sevgi tushunchalari bor. Masalan, Navoiy asarlarini olaylik. Farhod va Shirin o'rtasidagi samimiy, sof milliy muhabbatni boricha o'quvchilar ongiga to'g'ri singdirish kerak. Bundan tashqari Abdulla Qodiriyning asarlarida ham shunday muhabbat bilan yo'g'rilgan Otabek va Kumush, Anvar va Ra'no tilmsollarini ko'rishimiz mumkin. O'quvchilarimiz bu obrazlar orqali sof milliy sevgini, bu sevgida g'urur, iffat, hayo bosh mezon ekanligini ongiga shunday singdirishlari kerakki, toki chetdan kirib kelayotgan behayo sevgilardan nafratlanadigan bo'lib tarbiyalansin. Bugungi kundagi 10- sinf darsligida Mansur Siddiqovning «Muhabbat nima?» matni asosida muhabbat, sevgi, ishq so'zlariga izoh berib o'tilgan. Bunday tushunchalarni hozirgi yoshlar to'g'ri qo'llay olishlari uchun yaxshigina dasturulamal bo'la oladi. Hozirgi yangi darsliklarga ana shunday unitilish arafasida turgan so'zlardan matn asosida ham berib borilayotgani kishini quvontiradi.

Adabiyot darsligidagi mavzularda tasvirlangan fikr, tuyg'ularni so'zlar, gaplar yordamida tasvirlab, o'quvchi qalbiga ham xuddi shunday qilib yetkazilsa, asar o'quvchi yuragida to'lqinlarni yaratsa, albatta, maqsadimizga erishgan bo'lamiz. Aslida ham asardagi voqealar turmushni aks ettiradi, undagi hodisalar, umumiy tuyg'ular umumlashtirilib, obrazlar orqali beriladi, buni tushungan o'quvchi dunyoni anglab boradi. Xalqimizga xos bo'lgan insoniy tushunchalar adabiy asarlarda jonli tarzda ifodali qilib beriladi. Zero, Abdulla Qahhor aytganidek, «Adabiyot — ko'ngil ishi, ilhom samarasi. Tuyg'usiz, ilhomsiz yozilgan asar changlanmagan gulga o'xshaydi — meva tugmaydi. Ko'ngil rozi bo'lgan asargina kitobxonning ko'ngliga yo'l topadi, kitobxonning ko'nglida meva tugadi...

... Quyosh, havo, yer, suv barcha jonivor va ko'katlarga ozuqa berganidek, xalq hayoti yozuvchiga ilhom beradi. Yozuvchi qanchalik iste'dodli, uning qalam tutgan qo'li qan-chalik tajribali bo'lsa, xalq undan shunchalik chuqurroq minnatdor bo'ladi, uning ijodini, umuman, adabiyotni shunchalik chuqurroq hurmat qiladi.»

Shuni ham aytib o'tishim kerakki, avvalo, o'quvchini badiiy adabiyotni o'qishga qiziqtirishimiz, turli xil usullardan foydalanib darsni qiziqarli qilib o'tishimiz kerak.

Qayum BAYMIROV,
pedagogika fanlari nomzodi

DARS NATIJASI: ILMIY IZLANISH VA ISHONCHLI HAMJIHATLIK

“Bilimga eltuvchi yagona yo‘l bu – faoliyatdir”.
Bernard SHOU

Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti har bir tadqiqotchidan tinimsiz ilmiy - amaliy izlanishlarni fidoyilik va faollik bilan bajarish uchun keng yo‘l ochmoqda.

Davlat va jamiyat rivoji ilm-fanning amaliy asoslangan holda joriy etilganligi bilan belgilanishi tabiiy jarayon hisoblanadi. Aytmoqchimizki, davlat va jamiyat taraqqiyoti uchun joriy etiladigan ilmiy-amaliy yo‘nalishdagi har qanday tashabbus va g‘oyalar har jihatdan mukammal bo‘lishi shart. Shu jihatdan qaralganda, har bir fuqaro, qolaversa, har bir mas‘ul shaxs bu haqda o‘ziga jiddiy savol berishi va aniq javob topishga intilishi, izlanishi darkor.

Yurtimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy islohotlar xalqimiz hamda kelajak avlodlar orzu-umidlarining ro‘yobga chiqishi, sog‘lom dunyo-qarashi shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bugun xalqimizning: “Bilimga dunyo yorug‘, Bilimsizga – qorong‘u”, – degan hikmatli maqolini jiddiy mushohada qilib, chin yurakdan anglab, kasbiy faoliyatni tubdan yangilash yo‘lida zamon talabiga javob beradigan izlanishlar olib borishni davrning o‘zi taqazo etmoqda. Albatta, bu oson emas, lekin boshqa yo‘l yo‘q.

Ta‘lim sifatini oshirish, ilg‘or g‘oya va tashabbuslarni joriy etishda erishilajak natijalar tinimsiz izlanishlar bilan o‘lchanadi. Yutuqlar esa kishini keyingi yangi marralar sari boshlaydi. Shu ma’noda har bir tadqiqotchi o‘tgan vaqt mobaynida nima qilding-u nimalarga ulgura olmagani, qanday yutuqlarga erishgani-yu oldinda yana qanday vazifalar turibdi, kabi savollarni o‘z-o‘ziga berib, ta‘lim jarayonidagi mas‘uliyatini his etishi zarur.

Fikrimizcha, amaliyotni anglash ko‘p hollarda innovatsiya yoki biron yangilik qilish o‘ziga xos murakkab intilish jarayoni sifatida qaralgan. Ammo pedagogning dars jarayonidagi vazifasini to‘g‘ri va asoslangan holda anglash bilan kelishining o‘zi innovatsiya bo‘lishi hamda ijodiy muloqotga tayyor holda bo‘lish shart, degan oddiy talabni to‘g‘ri tushunish lozim.

Darhaqiqat, bugungi kunda dars jarayonida bir qator savol o‘rtaga qo‘yilishi o‘ta dolzarb bo‘lib turibdi. Ya‘ni “O‘tayotgan darsim o‘zimga kerakmi?”, “Darsdan o‘zim qanday foyda ko‘raman va amaliyotga tatbiq etaman?” degan aniq savollarga o‘ta mas‘uliyat bilan javob izlash ayni muddao.

Darsda “Ommalashtiriladigan namunaviy tushuncha”, “Innovatsion yangi g‘oya muallifi”, “Eng sifatli

javob” kabi ilmiy mushohodalarga kelish uchun ta‘lim jarayoni ishtirokchilarini jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta, dars jarayoniga bunday yondashuvlar o‘z holicha qiziqarli bo‘lmaydi. Buning uchun pedagog darsga oldindan mukammal va asosli tayyorlanishi zarur.

Pedagogika nazariyasida uzoq vaqtgacha dars doimo tashkilotchi, ya‘ni pedagog ustuvorligida o‘tishi shart, degan qarash ustuvor bo‘lib kelgan. Biroq bugungi kunga kelib bu biryoqlama qarash ekani ma‘lum bo‘lmoqda. Ta‘lim oluvchilar bilan ijodiy ishlash uchun dars natijasi strategiyasini ishlab chiqish va uning taqdimotini tayyorlash, shu bilan birga ta‘lim jarayoni ishtirokchilari erishadigan amaliy natijalarni oldindan belgilash maqsadga muvofiq.

Boshqa tomondan, ta‘lim oluvchilar “Nimani va qaysi tushunchani o‘rgansam, darsni o‘zlashtiraman?” degan savolga tayangan holda tahsil olishi hamda ta‘lim jarayonining mohiyat-mazmunini mukammal o‘zlashtirish ustida asoslangan harakatlarni mas‘uliyat bilan olib borishi ijobiy natijaga olib keladi. Aytish mumkinki, ta‘lim oluvchilar tashabbusi va g‘oyasi bilan mashg‘ulot jarayoniga aralashgan har bir o‘qish vositasi bugungi talablarga batafsil javob berishi, keyin dars jarayoniga tatbiq etilishi shart, degan talab ostida tubdan yangi nuqtai nazar bilan dars jarayoni tashkil etish borasida pedagoglar ilmiy izlanish olib borishi juda muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy izlanish natijalaridan ruhlanish barobarida ta‘lim jarayoni ishtirokchilari o‘zi ustida mukammal ishlashi, kelgusida malakali kadr bo‘lib etishish uchun ta‘lim jarayonida yangidan-yangi ilmiy g‘oyalar bilan ishtirok etishi ham dolzarb masalaga aylangan.

Shu bilan birga doimiy izlangan holda ilg‘or innovatsion g‘oya va texnologiyalarni o‘z faoliyatida tatbiq etishi lozim. Bugungi kunda faqat ta‘lim oluvchilar amaliyot davrida o‘zlashtirgan ijodiy malakalarini boyitishi malakali kadr bo‘lib shakllanishida asosiy mezon bo‘lmoqda. Ko‘zi chaqnab, yonib turgan izlanuvchan ta‘lim oluvchilar soni ortishi bilan dars jarayoni tobora ijodiy hamda ilmiy jihatdan takomillashadi. SHuning barobarida ishbilarmon, tadbirkor, bugungi davr talabiga javob bera oladigan kadr bo‘lib shakllanishi asosiy maqsad hisoblanadi.

Ta‘lim jarayoni ishtirokchilari tomonidan dars jaray-

onida beriladigan topshiriqlarni bajarish ham shaklan, ham mazmunan tubdan yangilanishi zarur. Ta'lim oluvchilarga beriladigan topshiriqlar bugungi amaliy ta'lim muammolariga va ta'lim mazmuniga qaratiladi hamda darsliklar mazmuni, uni o'zlashtirishga doir topshiriqlarni bajarish muhim ahamiyatga ega. Dars yaxshi tushuntirilsa ta'lim oluvchilar o'rtasida sog'lom muhit shakllanadi. Bu muayyan muvaffaqiyat va yutuqlarga olib keladi. Shu o'rinda yana bir narsani alohida ta'kidlash lozimki, pedagoglar ilmiy izlanishi faqat amaliyot, ya'ni ta'lim oluvchilar va darslik – o'quv vositalari ustida ishlash haqida ijodiy fikr yuritishi maqsadga muvofiq.

Har bir pedagog ta'lim oluvchilar kelajagimiz tamal toshi ekanini anglagan holda o'zi ustida tinmay ishlashi va dars mashg'ulotlarining sifatini oshirishi zarur. Mashoyixlar **"O'qituvchining mahorati u tarbiyalagan o'quvchilarning bilimdonligi bilan o'lchanaadi"**, deb bekorga aytmagan. Darhaqiqat, ta'lim jarayoni ishtirokchilari ilm nurlarini sochayotgan bilimga chanoq ta'lim oluvchilarning har biri yaqin kelajakda yosh avlodni tarbiya qiladi, ustozlardan olgan bilimni amalda tatbiq etadi. Tarbiya bu – itoat qilish, shuningdek, u qonun hujjatlariga mos kelishi kerak. Ta'lim oluvchilar malakali bo'lishi uchun normativ-xuquqiy hujjatlar asosida tashkil etilayotgan darslarni tubdan yangi fikr bilan tushunishi kerak.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ta'lim oluvchilar o'rtasida korrupsiyaga yo'l bermaslik haqida tushunchalar shakllanishi muhim o'ringa ega. Bu borada tinimsiz tushuntirish ishlarini olib borish zarur. Ta'limda nazorat ishlarining onlayn, ya'ni shaffof tarzda tashkil etilishi, ta'lim oluvchilar bilimni baholashning ochiq va ishonchli tizimi yaratilgani ijobiy natijalar bermoqda.

Albatta, korrupsiyadan holi muhitda o'zaro hurmat paydo bo'ladi. Qolaversa, haqiqat qaror topgan joyda rivojlanish, taraqqiyot bo'ladi.

O'z vatani va xalqiga sadoqatli, erkin fikrlaydigan va izlanuvchan avlodni tarbiyalashga yo'naltirilgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dars jarayonida ta'lim oluvchilarning "Bu menga nima berdi?" degan g'oya bilan har bir darsga mas'uliyat bilan qarashi ta'lim jarayoni ishtirokchilaridan tinimsiz izlanishni talab etadi. Bu nuqtai nazarga ijobiy yondashgan holda dars jarayonida navbatma-navbat turli qiziqarli tadbirlar, musobaqalar uyushtirish yaxshi samara beradi.

Albatta, ta'lim beruvchilar dars jarayonida tavsiya etiladigan o'quv vositalarini o'zlari batafsil o'rgangan bo'lishi kerak. Shu bois navbatdagi darslarda o'quv adabiyotlari bo'yicha savol va topshiriqlar berish hamda yangi o'quv adabiyotlari yoki manbalar haqida ma'lumotlar berish lozim.

Jadid adabiyoti namoyandasi, ma'rifatparvar bobomiz **Mahmudxo'ja Behbudiy: "Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdir. Zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo'lur"**, – deb barchani dunyoviy ilm olishga da'vat etgan. Hozirgi kunda dunyoviy ilm o'rganish jadal sur'atlarida rivojlanmoqda. Bunda ilmiy izlanishlar talab etiladi. Barcha sohalarida erishilayotgan yutuqlar zahirida ilmiy-ijodiy ishlarning to'g'ri yo'lga qo'yilgani hamda ilmiy salohiyatdan samarali foydalanilganlik yotadi.

Ulug' muhaddis bobomiz Imom Buxoriy ta'kidlaganidek: **"Dunyoda ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmagay"**.

Sevara JALALOVA,

*Chirchik State Pedagogical University
of Tashkent Region, a bachelor student*

SPEAKING SKILLS AS ONE OF THE IMPORTANT PROBLEMS OF TEACHING AND LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Speaking is an activity used by someone to communicate with others. It takes place everywhere and has become part of our daily activities. When someone speaks, he or she interacts and uses the language to express his or her ideas, feelings, and thoughts. He or she also shares information to others through communication. It is not a secret that learning a foreign language is one of today's vital questions. Language learning is very complicated or we can say it is very difficult when there are no any chances to communicate with native

speakers. Language learners are often too embarrassed or shy to say anything when they do not understand another speaker or when they realize that a conversation partner has not understood them. Language teachers can help learners overcome this reticence by assuring them that misunderstanding and the need for clarification can occur in any type of interaction, whatever the participants' language skill levels. Language teachers can also give students strategies and phrases to use for clarification and comprehension check.

By encouraging students to use clarification phrases in class when misunderstanding occurs and by responding positively when they do, teachers can create an authentic practice environment within the classroom itself. As they develop control of various clarification strategies, students will gain confidence in their ability to manage the various communication situations that they may encounter outside the classroom. Many language learners consider speaking ability as the measure of knowing a language. These learners define fluency as the ability to converse with others, much more than the ability to read, write, or comprehend oral language. They regard speaking as the most important skill they can acquire, and they assess their progress in terms of their accomplishments in spoken communication. Language learners need to recognize that speaking involves three areas of knowledge.

The first is mechanics and it includes pronunciation, grammar, and vocabulary. This means using the right words in the right order with the correct pronunciation.

The second is function. Function consists of transaction and interaction. Transaction means when clarity of message is essential. Interaction means when precise understanding is not required.

The third is social and cultural rules and norms. This stage includes turn-taking, rate of speech, length of pauses between speakers, relative roles of participants. Understanding how to take into account who is speaking to whom, in what circumstances, about what, and for what reason.

In the communicative model of language teaching, language teachers help their learners develop this body of knowledge by providing authentic practice that prepares students for real-life communication situations. They help their students develop the ability to produce grammatically correct, logically connected sentences that are appropriate to specific contexts, and to do so using acceptable pronunciation.

Traditional classroom speaking practice often takes the form of drills in which one person asks a question and another gives an answer. The question and the answer are structured and predictable, and often there is only one correct, predetermined answer. The purpose of asking and answering the question is to demonstrate the ability to ask and answer the question.

In contrast, the purpose of real communication is to accomplish a task, such as conveying a telephone message, obtaining information, or expressing an opinion. In real communication, participants must manage uncertainty about what the other person will say. Authentic communication involves an information gap. Each participant has information that the other does not have. In addition, to achieve their purpose, participants may have to clarify their meaning or ask for confirmation of their own understanding. To create classroom speaking activities that will develop communicative competence, language teachers need to incorporate a purpose and an information gap and allow for multiple forms of expression. However, quantity alone will not

necessarily produce competent speakers. Instructors need to combine structured output activities, which allow for error correction and increased accuracy, with communicative output activities that give students opportunities to practice language use more freely.

In teaching and developing speaking skills we use several activities such as: structured output activities, information gap activities, completing the picture, jigsaw activities, etc. Now we are going to explicate about some activities which help to develop speaking skills.

Two common kinds of structured output activities are information gap and jigsaw activities. In both of these activity types, students complete a task by obtaining missing information – a feature the activities have in common with real communication. However, information gap and jigsaw activities also set up practice on specific items of language. In this respect, they are more like drills than communication.

Information Gap Activities. Filling the gaps in a schedule or timetable: Partner A holds an airline timetable with some of the arrival and departure times missing. Partner B has the same timetable but with different blank spaces. The two partners are not permitted to see each other's timetables and must fill in the blanks by asking each other appropriate questions. The features of language that are practised would include questions beginning with "when" or "at what time". Answers would be limited mostly to time expressions like "at 8:15" or "at ten in the evening."

Completing the picture. The two partners have similar pictures, each with different missing details, and they cooperate to find all the missing details. In another variation, no items are missing, but similar items differ in appearance. For example, in one picture, a man walking along the street may be wearing an overcoat, while in the other the man is wearing a jacket. The features of grammar and vocabulary that are practised are determined by the content of the pictures and the items that are missing or different. Differences in the activities depicted lead to practice of different verbs. Differences in number, size, and shape lead to adjective practice. Differing locations would probably be described with prepositional phrases.

These activities may be set up so that the partners must practise more than just grammatical and lexical features. For example, the timetable activity gains a social dimension when one partner assumes the role of a student trying to make an appointment with a partner who takes the role of a professor. Each partner has pages from an appointment book in which certain dates and times are already filled in and other times are still available for an appointment. Of course, the open times do not match exactly, so there must be some polite negotiation to arrive at a mutually convenient time for a meeting or a conference.

Jigsaw activities are more elaborate information gap activities that can be done with several partners. In a jigsaw activity, each partner has one or a few pieces of the "puzzle" and the partners must cooperate to fit

all the pieces into a whole picture. The puzzle piece may take one of several forms. It may be one panel from a comic strip or one photo from a set that tells a story. It may be one sentence from a written narrative. It may be a tape recording of a conversation, in which case no two partners hear exactly the same conversation. In one fairly simple jigsaw activity, students work in groups of four. Each student in the group receives one panel from a comic strip. Partners may not show each other their panels. Together the four panels present this narrative: a man takes a container of ice cream from the freezer; he serves himself several scoops of ice cream;

he sits in front of the TV eating his ice cream; he returns with the empty bowl to the kitchen and finds that he left the container of ice cream, now melting, on the kitchen counter.

These pictures have a clear narrative line and the partners are not likely to disagree about the appropriate sequencing. You can make the task more demanding, however, by using pictures that lend themselves to alternative sequences, so that the partners have to negotiate among themselves to agree on a satisfactory sequence.

References

1. Jalolov J.J. Foreign language teaching methodology. – Tashkent: Ukituvchi, 2012.
2. Khoshimov U., Yakubov I. English teaching methodology. – Tashkent, 2003.
3. Rogova G.B., Rabinovich F.M., Sakharova E.E. Methods of teaching foreign languages in secondary school. – Moscow: Prosveshchenie, 1991.
4. Baswood T. New methods of using computers in language teaching (new methods in Tesol II Series). – California: English teachers to speakers of other languages, 1997.
6. Harmer J. How to teach English. – Harlow, Essex: Pearson-Longman, 2007.
7. Johnson D. and Eisenberg M. Learning and teaching information technology – computer skills in context, 2006. East Lansing, MI, Eric document ED465377, retrieved 7 June 2007, <http://www.ericdigests.org/2003-1/skills.htm>.
8. Varschauer M., and Kern K. Teaching network-based languages: concepts and practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Shirinova Nargiza

*O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti dotsenti*

HARBIY OLIY TA'LIM MUASSASALARI KURSANTLARINING BILISH DARAJASI VA ULAR YOSHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Harbiy kadrlarning ta'lim-tarbiyasi, bo'lajak himoyachilarimizni barkamol ko'rish istagi barcha xalqlar, mamlakatlar uchun dolzarb hayotiy muammo bo'lib keldi va shunday bo'lib qoladi. Shuning uchun ham har qanday millatning mutafakkirlari va yo'l boshlovchilarining harbiy kadrlar ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq masalalar ustida bosh qotirgani ilmiy manbalardan ma'lum. Shuning uchun bo'lsa kerak, yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoev dastlabki kunlaridanoq, harbiy kadrlar ta'lim-tarbiyasi, Vatan, millat istiqbolini eng muhim, dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo'ydi.

Tadqiqotimizning ob'ekti qilib harbiy oliy ta'lim muassasalari kursantlarini tanlashimizdan maqsad, ularga ingliz tilini o'rgatishning nihoyatda muhimligidir, chunki hozirgi davr har tomonlama rivojlangan, o'z kasbining mohir bilimdonlari bo'lgan harbiy kadrlar tayyorlashni taqozo etadi.

Harbiy oliy ta'lim muassasalari kursantlarining yoshi psixologik jihatdan o'spirinlik yoshi hisoblanib, 17-22 yoshli kursantlarga to'g'ri keladi. O'spirinlar tanlagan sohalari yoki kasblarida juda katta yangiliklar, kashfiyotlar qilgilar keladi, lekin asta-sekinlik bilan yangilik va kashfiyotlar qilish uchun ularda bilim va tajri-

ba yetishmayotganligini, buning uchun ko'prok o'qish va o'rganishlari kerakligini anglay boshlaydilar. Hayot faoliyati kengaygan sari, o'spirinlarda ijtimoiy rollar kengligi faqat miqdor tomondangina kengayib qolmay, balki sifat tomonidan ham o'zgarib boradi.

O'spirinlar aqliy rivojlanishida tasavvurning ahamiyati juda katta, chunki inson biron bir ishni qilishga kirishar ekan, albatta uning natijasini tasavvur eta olishi kerak. Tasavvursiz hech qanday ishni to'g'ri rejalashtirish mumkin emas. O'spirinda tasavvur qila olish layoqati yaxshi rivojlangan bo'lsagina, u o'z hayotidagi idealni tasavvur eta oladi, shunga ko'ra uzoq va yaqin rejalarini tuzadi. Hozirgi yigit va qizlarni 30-40 yil avvalgi tengqurlari bilan solishtirganda, ularning umumiy saviyalari naqadar o'sganligini ko'rish mumkin. O'spirinlarning intellektual qiziqishlari doirasi keng va ko'pqirralidir. O'spirinlarning qiziqishlari aksariyat hollarda o'zi tanlagan kasb va yo'nalish shuningdek, hayotiy rejalariga asoslangandir. O'spirinlik yoshiga kelib, yigit va qizlarning dunyoqarashlari yuksak pog'onaga ko'tarila boshlaydi. Bu esa o'spirinning tashqi olamni tushunishiga, baholashiga bo'lgan munosabatlarini aniqlashga yordam beradi.

O'spirinlarning dunyoqarashi endi ularning ilmiy, falsafiy, siyosiy va diniy qarashlari tizimidan iboratdir. Ma'lum bir kasbda faoliyat ko'rsatishni boshlayotgan o'spirin unga intellektual, ijtimoiy-psixologik hamda axloqiy jihatdan tayyor bo'lishi kerak [2].

O'spirinlik davrida kursantlarda bilishga oid qiziqish ko'lamini tobora amaliy xususiyat kasb etib boshlaydi. Jumladan, kasbiy, ya'ni harbiy sohaga, ijtimoiy-siyosiy masalalarga, texnika, tabiatga, osmon jismlariga, sport va hokazolarga qiziqishi kuchayadi. Kursantlarda sezgirlik, kuzatuvchanlik yanada takomillashib boradi, mantiqiy xotirasi, esda olib qolishining oqilona yo'li sifatida ta'lim jarayonida yetakchi vazifani ado etib boshlaydi. Mazkur pallada o'spirinlarning tafakkuri tobora faol, mustaqil va ijodiy xususiyat kasb etib boshlaydi. Tafakkur rivojlanishi bilan birgalikda kursantlarning nutq madaniyati rivojlanadi. Ular turli janrdagi ingliz tilidagi adabiy asarlarni o'qishi, tushinishi orqali mustaqil fikr yuritish, mulohaza qilish va muhoza qilishga kirishishga o'rganib boradi. O'spirinlik tafakkurining sifatiga uning mazmundorligi, chuqurligi, kengligi, mustaqilligi, samaradorligi, tezligi kabi kiradi. Tafakkurning mazmundorligi deganda, o'spirin ongida tevarak-atrofdagi voqeyalik to'g'risida qancha miqdorda mulohazalar, muhokamalar va tushunchalar joy olganligi nazarda tutiladi.

Kursantlarning ingliz tilidagi xorijiy harbiy kontekstga ega bo'lgan matnlarni o'qishi va uni baholashi, u haqda shaxsiy fikrlarni bildirishi, yuzaga keladigan muammolar yuzasidan bahslashuvi insoniy xislatlarning muayyan darajada ishtirok etishi tanqidiy tafakkurning aynan o'zginasidir. O'qituvchining asosiy vazifasi kursantlar tafakkuridagi tanqidiylikni haqqoniylik darajasiga ko'tarishdan, ularga voqeyalikka odilona, oqilona, tanqidiy nuqtai-nazardan qarashni o'rgatishdan iborat. Kursantlarda shaxsiy fikrlar, mulohazalar, ilmiy dunyoqarash tarkib topganidan keyingina tafakkurning tanqidiylik xususiyati rivojlana boshlaydi. Tanqidiy tafakkurning rivojlanishi harbiy masalalarga asoslangan o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga, ta'lim jarayonida tashabbuskorlikka, voqeyalikni isbotlash va asoslash ko'nikmalari tarkib topishiga imkon yaratadi. Hodisalar to'g'risida hukm va xulosa chiqarish, tasdiqlash yoki inkor qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Kursantlarning qobiliyati va iste'dodi ta'lim jarayonida, mehnat faoliyatida rivojlanadi. Qobiliyatning o'sishi bilimlar, ko'nikmalar,

malakalarning sifatiga bog'liq bo'lib, shaxsning kamol topish jarayoniga qo'shilib ketadi[1].

Kursantlarning til materialini o'zlashtirish jarayoni ko'pgina pedagogik va psixologik omillarga bog'liq: til materialining talabga javob berishi, til o'rganish tajribasi va kursantlarning ingliz tiliga bo'lgan qiziqishi shular jumlasidandir. Biz mashg'ulotlar uchun material tanlashda uning harbiy sohaga mosligi, uning zamonaviyligi va uning kursant uchun ahamiyatini hisobga olishimiz zarur.

O'quv materialini sohasiy va zamonaviy qilish orqali biz kursantlarning bilish faolligi va ularning qiziqishlarini oshirishga erishamiz. Tanlanadigan material kursantlar didiga mos va ular uchun ahamiyatli bo'lishi zarur. Agar o'rganilayotgan material harbiy hayot va amaliyot bilan bog'liq bo'lsa, kursant ularga ko'proq ehtiyoj sezadi, ularda qiziqish uyg'onadi.

Dars jarayonida harbiy mazmunga ega bo'lgan matn ustida ishlash, muammoli vaziyatlarga kichik guruhlarda ishlagan holda yechimlar taklif qilish, ya'ni ijodiy va tanqidiy fikrlash muhim ahamiyatga egadir. Ixtisosiy materiallar bo'yicha ko'nikma va malaka hosil bo'lganidan keyin, kursantlar mustaqil holda harbiy sohaga oid bo'lgan turli vaziyatlar bo'yicha fikr yuritishda qiynalishmaydi. Kursantlarning harbiy kontekstga ega bo'lgan matnlar yuzasidan ingliz tilida erkin va mustaqil xulosa chiqara olishlari bilish faolligining darajasi bilan o'lchanadi.

Xulosa qilib aytganda, harbiy oliy ta'lim muassasalarida kursantlarining bilish darajasi va ular yoshining yoziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda dars jarayonini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Давлетшин М.Г., Дўстмухамедова Ш., Мавлонов М., Тўйчиева С., Джумабаева М. Ёш ва педагогик психология. – Т., 2007, 129 б.
2. Дўстмухамедова Ш.А., Нишанова З.Т., Жалилова С.Х., Каримова Ш.К., Алимбаева Ш.Т. Ёш даврлари ва педагогик психология. – Т., 2013, 363-б.
3. Широнова Н.Д. Инглиз тили дарсларида академик лицей ўқувчиларининг билиш фаоллигини ошириш/Пед.фан. дисс.–Т., 2006, 143-б.

Abror Ochilov,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

TIL – MA'NAVIYAT KOMPOSI HAMDIR

Annotatsiya: Til har qanday xalq mavjudligining ma'naviy asosidir. Bu eng katta milliy boylikdir. Millatning saqlanib qolishi va rivojlanishi, avvalambor, o'sha millat tilining saqlanishi va faoliyati bilan bog'liq. Ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish, boshqa tillarga hurmat bilan qarash har bir fuqaroning burchidir.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, til, buyuk, ona tili, inson, tafakkur.

Abstract: Language is the spiritual basis of the existence of any nation. It is the greatest national wealth. The preservation and development of the nation is primarily related to the preservation and activity of its language. It is the duty and duty of every citizen to preserve and develop their mother tongue and respect other languages.

Key words: Spirituality, language, great, mother tongue, human, thinking.

Аннотация: Язык является духовной основой существования любой нации. Это величайшее национальное богатство. Сохранение и развитие нации в первую очередь связано с сохранением и активностью ее языка. Долг и обязанность каждого гражданина сохранять и развивать свой родной язык и уважать другие языки.

Ключевые слова: Духовность, язык, великий, родной язык, человек, мысль.

Ma'naviyat bu qalbning eng oliy faoliyatidir. Tilning ma'naviyati – tilning semantik yukida yaxshi bo'lgan narsani anglatadi. Har qanday til tashqi shaklga (rus, ingliz, qozoq, shuningdek, shevalar, nutq qurish qobiliyati va boshqalar) va ichki tajriba va uyushmalar, ma'nolar va boshqalarga ega. Bu tilning logotiplari deyiladi. Til o'z logotiplarini yo'qotmagan hamda vaqtinchalik o'zgarishlar ta'sirida o'zgarmagan bo'lsa, u buyuk va qudratlidir.

Til shaklda grafik (harf) va tovush qismlaridan iborat. Ular bosma ommaviy axborot vositalari va audio ko'rinishida bo'ladi. Ichki mazmuniga ko'ra – rasmiy vositalar orqali uzatiladigan fikrlar, g'oyalar bo'lsa, shuningdek, odamlarning fikrlari va barcha ma'naviy mazmunining tashqi ifodasi sifatida xizmat qiladi.

Zero, tilning ma'naviy ontologiyasi muammosini taniqli nemis olimi Vilgelm fon Gumboldt tilni xalq ruhining in'ikosi, uning harakatlantiruvchisi, timsoli sifatida talqin qilgan. Albatta, biz jamiyat va tilning ma'naviy tuzilishini aniqlamaymiz, chunki bu prinsipial jihatdan mumkin emas. Aksincha, ruhiy tuzilma ancha kengroq, chuqurroq, insonning tafakkuri, his-tuyg'ulari, xatti-harakatlarida u tildan tashqarida bo'lib, so'zda (og'zaki bo'lmagan darajada) o'z aksini topmaydi, deb hisoblaymiz. Tilning ideal tizim sifatidagi o'ziga xosligi, uning ma'naviy sohada rivojlanishi, insonning aqliy va hissiy faoliyatiga xizmat qilishi bilan izohlanadi. Inson tilining u aks ettiradigan dunyoga nisbatan avtonomligi nafaqat atrofdagi voqelikning ideal aksini (ya'ni dunyoning ideal modelini) yaratishga qaratilgan intellektual va kognitiv faoliyat ehtiyojlari bilan belgilanadi. Bundan tashqari, til nafaqat dunyo va shaxs haqidagi ma'lumotlarning to'planishi, balki intellektual madaniyatni shakllantirish, atrofdagi voqelikka nisbatan muayyan xatti-harakatlar usuli hisoblanadi. Ammo shuni unutmasligimiz kerakki, inson madaniyatni, madaniyat esa insonni yaratadi. Inson tafakkur madaniyatida, mehnat madaniyatida va til madaniyatida bir-biriga uzviy bog'liq. Madaniyat

insonning qo'li va aqli bilan yaratilgan barcha narsa emas, balki asrlar davomida shakllangan, xalq urf-odatlarida, e'tiqodlarida, bir-biriga, mehnatga, tilga munosabatda ifodalangan ijtimoiy xulq-atvor usulidir. Til esa nafaqat muloqot vositasi, balki bizni o'rab turgan olam, birinchi navbatda o'z jamiyati haqidagi ma'lumotlarning tabiiy ombori hamdir. Bugungi kunda madaniyat va til har bir inson va butun jamiyatning ma'naviy qadriyatlari sohasida birlashtirilgan. Nutq madaniyatining pastligida ma'naviyatsizlikning yaqqol belgilari borligini hech kim inkor etmasa kerak. Shu bilan birga, til madaniyati fikr mustaqilligini ifoda etishda, inson tuyg'ularini rivojlantirishda, faol, haqiqiy vatanparvarlikni tarbiyalashda ishonchli tayanchdir. Til madaniyati bizning zamonamizning umumiy madaniyatini tavsiflovchi millatlararo muloqotning axloqiy me'yorlarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Ma'lumki, jamiyat muayyan vaziyatdagi xatti-harakatlarning namunalari haqidagi g'oyalar bilan belgilanadigan ijtimoiy xulq-atvorning ma'lum standart normalarini (shu jumladan tilni) ishlab chiqadi. Bir butun sifatida, murakkab ijtimoiy tizim sifatida faoliyat yuritish uchun jamiyat odamlarning xatti-harakatlari uchun shunday asos yaratishi kerakki, unda bu xatti-harakatlar monoton, barqaror takrorlanadi. Odamning tashqi madaniyati, uning xulq-atvori, odob-axloqi, yaxshi xulq-atvori va shunga o'xshash qoidalar tizimi – odob-axloq aynan shunday asosdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, jamiyatning ma'naviy hayoti uning hayotining o'ta muhim elementi bo'lib, uning umumiy taraqqiyoti uning optimal rivojlantirish jarayoniga bog'liq. Jamiyat ma'naviy hayotining, xususan, ma'naviy madaniyatning bevosita asosiy subyekti shaxsdir. Ijtimoiy subyektlar maqsadli faoliyatining butun tizimi insonning ma'naviy salohiyatini, til madaniyatini, o'z-o'zini anglash, uning muhim kuchlarini, turli xil hayotiy ko'rinishlarini ijodiy o'zini-o'zi anglash, yangi ma'naviy yo'l-yo'riqlarni ishlab chiqish uchun har tomonlama sharoitlar yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Bugungi kunda madaniyat va til har bir inson va butun jamiyatning ma'naviy qadriyatlari sohasida birlashtirilgan. Til madaniyatida shaxs va jamiyat ma'naviyatining yaqqol belgilari borligini hech kim inkor etmasa kerak.

O'z jamiyati madaniyati bilan aloqalarning zaiflashishi, tilini yo'qotishi, urf-odatlariga e'tibor bermaslik shaxsning xatti-harakatlarining o'zini o'zi qadrlashiga, vatandoshlariga bo'lgan munosabatiga, jamoaviy va individual faoliyat natijalariga salbiy ta'sir qiladi. Binobarin, ma'naviy madaniyat moddiy madaniyat bilan mustahkam, ammo ko'rinmas iplar bilan bog'langan.

Kompyuterlashtirish, moddiy-texnika taraqqiyotining rivojlanishi munosabati bilan zamonaviy dunyoda inson o'z ona yurti bilan rishtalari, ildizlari uzilib qoladi, o'z xalqini, afsuski, tilini ham bilmasligi ayanchlidir. Vatanni, uning tarixini, madaniyatini, urf-odatlarini bil-

masdan, milliy g'urur tuyg'usiz haqiqiy fuqaro, vatan-parvarni tarbiyalash oson bo'lmaydi. Bugun yoshlar jamiyat e'tiboridan chetda qolib ketgan, barcha umid maktabdan. Bugun nafaqat yo'qolganlarni tiriltirish, balki avvalgi avlodlar saqlab qolganlarning o'rnini to'ldirish, xalqning ijtimoiy hayoti, madaniyati, turmush tarzi, urf-odatlarini yanada rivojlantirish muhim. Shu o'rin-da Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyevning «Kimda-kim o'zbek tilining bor latofatini, jozibasini va ta'sir kuchini, cheksiz imkoniyatlarini his qilmoqchi bo'lsa, munis onalarimizning allalarini, ming yillik dos-tonlarimizni, o'lmas maqomlarimizni eshitsin, baxshi va hofizlarimizning sehrli qo'shiqlariga quloq tutsin» degan so'zlaridan shuni anglash mumkinki, til millatning aorta tomiri, u abadiy qon-qonimizga singib bizni bir millat sifatida birlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Izzat Sulton. "Adabiyot nazariyasi". – Toshkent: "Sharq", 1992-yil.
2. Boqijon To'xliyev. "Adabiyot". – Toshkent: "O'qituvchi", 2005-yil.
3. Ona tili va adabiyot. A.Rafiyev, N.G'ulomova. 2011-yil.
4. Ona tili va adabiyot. A.G'ulomov. 1998-yil.

Orzigul G'aniyeva,

Buxoro davlat universiteti f.f.f.d (PhD)

Nilufar Aminova,

Buxoro Davlat Universiteti 2- bosqich magistranti

JON STEYNBKING "EAST OF EDEN" ROMANIDA OILAVIY MUNOSABATLAR TASVIRI

Annotatsiya: Mazkur maqolada romanda jamiyatning kichik bir bo'lagi hisoblangan oiladagi o'zaro munosabatlar tahlilga tortiladi. "East of Eden" romanining bosh g'oyasi oila hisoblanib, yozuvchi oiladagi munosabatlar, ziddiyatlar va kelishmovchiliklar inson taqdiriga ta'sir etish darajasini o'z asarida ochib bergan va hayotda yaxshilik va yomonlik doimo yonma-yonligini asar qahramonlari timsolida tasvirlagan.

Tayanch tushunchalar: Jon Steynbek, Amerika adabiyoti, roman, realizm, obraz, oila, jamiyat, qahramon, munosabat.

Har bir yozuvchi yaratgan asarida o'zi yashagan davrining ruhiyati, ijtimoiy holati va muammolari haqida to'xtalib o'tadi. Realizm Amerika adabiyoti rivojining burilish nuqtasida, milliy xarakterning bo'ronli energiyasini namoyon qilishi bilan ajralib turadigan, erkinlikka tashnalik davrida paydo bo'ldi. Realizm, ayniqsa, naturalizm realizmning bir tarmog'i sifatida shaxs, jamiyat, ularning tabiati va o'zaro ta'sirini anglash ufqlarini kengaytirishga yordam berdi va buyuk adiblarning asarlarini hayajon va ishtiyoq bilan qamrab olgan buyuk asarlarning paydo bo'lishi uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Jon Steynbek zabardast realist yozuvchilardan biri

sifatida jahon adabiyotiga katta hissa qo'shgan va XX asrning eng buyuk yozuvchilaridan biri hisoblanadi va u "quintessential American writer" degan nomni olgan. Steynbek Amerikaning eng mashhur romanchilaridan biri hisoblanadi. Romanlari uzoq vaqt oldin nashr etilganiga qaramay, ular hozirgi davrga qadar mashhur bo'lib qolmoqda. Uning romanlari qiziqarli personajlar va hikoyalar satrlari bilan to'ldirilganligi bilan doimo o'quvchilarni o'ziga jalb qiladi. Nafaqat bu, balki Jon Steynbek hikoyada sodir bo'layotgan voqealarni tasvirlash uchun juda yorqin tafsilotlardan foydalanadi. U qo'llaydigan tafsilotlarning o'ziga xosligi o'quvchining

e'tiborini tortadi va ularga voqea qayerda sodir bo'layotganini tasavvur qilishga yordam beradi.

Jon Steynbek asarlari Amerika adabiyotida keng shuhrat qozongan bo'lsa-da, uning asarlari bir necha bor qattiq tanqidga uchragan. Uning asardagi g'oyalari tushunmovchiliklarga sabab bo'lib, u ko'p tanqidchilar tomonidan mohir amerikalik yozuvchi sifatida tan olinmagan. Ko'pgina tanqidchilar vafotidan so'ng uning mavqeyi pasayishini taxmin qilishgan, ammo Steynbekning har yili ikki milliondan ortiq asarlarining nusxalari sotilayotgani tanqidchilar fikri xatoligini isbotlaydi. Steynbek asarlarida o'z o'quvchilari bilan munosabat o'rnatishga harakat qilgan. To'g'ri syujet, hissiyot, xarakter va tempni tanlab, u o'quvchilariga hikoyalarning bir qismiga aylanishiga imkon berdi. U bir marta yozgan edi: *"I want the participation of my reader. I want him to be so involved that it will be his story"*.

Qahramonlarining jasorati va ma'naviy yetukligi, xalqning panoramik tasvirlari Jon Steynbek yetkazib bermoqchi bo'lgan insoniyat uchun umid xabari edi. Steynbek tabiiy va realistik uslubni rivojlantirdi, ammo u fantastik aks-sadolardan qochmadi. Uning siymolari ko'pincha jamiyatning chekkasidagi odamlar bo'lib, ularni har doim o'z nuqtayi nazaridan rahm-shafqat va hamdardlik bilan tasvirlaydi. Jon Steynbek ko'p qirrali yozuvchi edi. Eng diqqatga sazovor mavzulardan biri bu – oilaning mustahkamligi, atrof-muhitning insonga ta'siri, kapitalizmning noinsoniy ta'siri, ishchilar sinfidagi muammolar va ijtimoiy noroziliklar haqida bo'lib, ularni o'ziga xos yozish uslubi bilan tasvirlagan.

Steynbek realizmning adabiy an'anasi doirasida ishlagan va hayot kurashlari, shuningdek, amerikaliklarga xos bo'lgan tengsizliklar va ekspluatatsiya jarayonlarini, sanoatlashtirishdagi tengsizliklarni borligicha bo'rtirmay asl tarzida tasvirlagan. Uning faoliyati ma'lum darajada kuchayib borayotgan ilg'or siyosiy harakatlar yaxshilanishiga, ijtimoiy muammolarni, jumladan, ayollarga nisbatan zulmni, xurofotni yo'q qilishga, irqchilik muammolarini hal qilishga, ekspluatatsion mehnat amaliyotlari kabi muammolar yaxshi tomonga o'zgarishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi.

"East of Eden" romani amerikaliklar haqida hikoya bo'lib, voqealar 1860- yildan to 1918-yilgacha bo'lgan davrni o'z ichiga olgan, uch avlod hayotini tasvirlab bergan asardir. "East of Eden" biografik asar bo'lib, yozuvchi asarda Samuel Hemilton (ona tarafdan bobosi) va Adam Trask oilalarining hayoti, uch avlod vakillarining taqdiri haqida so'z yuritgan. "East of Eden" romani Jon Steynbekning besh yil davomida olib borgan tinimsiz va mashaqqatli mehnati samarasi bo'ldi, asar uning haqiqiy romannavis sifatida mavqeyini mustahkamladi[2]. Muallif yillar davomida to'plagan tajribasidan kelib chiqib, o'zining hayotga bo'lgan falsafiy munosabatini romanda qahramonlari taqdiri misolida ifodaladi. Odam zoti yaralgan kundan beri ezgulik va yovuzlik orasida boradigan kurash o'rtasida ekani, umri davomida qaysi

yo'lni tanlashi, haq yo'lga kirishida kuch topa olishi o'z qo'lida ekani mohirona tasvirlandi. Yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi murosasiz bahsda qurbon bo'lgan, g'olib chiqqan, chin insoniy fazilatini asray olgan odamlar qismati Hemiltonlar va Trasklar oilasi misolida gavdalan-tirildi [3].

"East of Eden" romanining bosh g'oyasi oila va mehr-muhabbat hisoblanib, bu asar oilaviy munosabatlar: nikoh, ota-ona, farzand orasidagi ziddiyatlar va aka-uka raqobati haqida mohirona yozilgan asardir. Bu qarama-qarshiliklarning barchasida asosan ota-onaning farzandiga bo'lgan adolatsiz munosabati yotadi. Romandagi ko'plab syujetlar ota-ona sevgisini o'z ichiga oladi – bolalar sevgini ota-onalaridan, ota-onalar esa farzandlaridan izlaydilar. Charlzning qalbida otasining akasi Adamni undan ko'ra ko'proq yaxshi ko'rishidan doimo qahr-g'azab jo'sh uradi. Charlz otasini juda yaxshi ko'radi va doimo uning mehrini qozonish uchun jon-jahdi bilan harakat qiladi, lekin Adam doimo otasining mehr-u muhabbatini, e'tiborini hech qanday urinish-larsiz qozonib keladi.

Asarning Trasklar oilasi haqida fikr yuritilishi boshlanganida muallif Adam otasiga nisbatan qalbida mehr-muhabbat bo'lmaganini tasvirlaydi. Masalan, *"Sometimes he scared me. Sometimes—yes, sometimes I admired him, but most of the time I hated him"*. [4] Garchi Adamning otasiga nisbatan nafrati ko'p bo'lsa-da, muallif negadir uni Sayrusning sevimli o'g'li sifatida tanlaydi, ammo Charlzni otasining mehr va e'tiboriga muhtoj farzand sifatida tasvirlaydi. Bu munosabat har xil vaziyatlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Sayrusga sovg'a tayyorlayotganda Charlz otasiga yoqish maqsadida ancha mashaqqat chekib pichoq yasash uchun juda ko'p mehnat qiladi, lekin Adam shunchaki ko'chada tentirab yurgan itni olib otasiga uni sovg'a sifatida taqdim etadi va bu sovg'a Sayrusga juda yoqadi. Ajablanarlisi shundaki, Sayrus Charlzning anchagina mashaqqat natijasi bo'lgan pichoqdan ko'ra Adamning sovg'a qilgan daydi itini ustun ko'radi. Charlz esa bu vaziyatdan qattiq g'azablanadi va Adam bilan qattiq janjallashadi. Janjaldan so'ng, Adam jarohatlanadi, shunda Sayrusning jahli chiqadi va quyidagi so'zlarni aytadi:

"You're not clever. You don't know what you want ... Does that answer your question? I love [Adam] better. I always have. This may be a bad thing to tell you, but it's true." [4]

Bu parchada otaning o'g'illariga nisbatan munosabatida tafovutning mavjudligi ochiqchasiga tasvirlangan. Trasklar oilasidagi asosiy oilaviy muammolar negizi ham aynan shu – Charlzdan ko'ra Adamga bo'lgan ota mehrining ko'pligi va buni ochiqchasiga namoyon qilinishi bo'lgan. Sayrusning o'g'illari uchun yaratgan muhit Charlz va Adam o'rtasidagi aka-uka raqobatini keltirib chiqaradi. *"The torment and fighting that is often*

shrugged off as normal sibling rivalry may not always be so benign” [4]

Bu namuna keyingi avlodgacha saqlanib qoladi. Adamning egizak farzandlari Kaleb va Aron xuddi shunday munosabatlarni otalaridan ko'radilar. Kaleb ham Charlz kabi otasidan doimo mehr-muhabbat tuyg'ularini qidirib yashaydi, chunki uning egizagi Aron otasi Adamning ko'proq sevimli farzandi ekanligi otasining munosabatida yaqqol namoyon bo'lar edi. Adamning ota sifatida farzandlariga bo'lgan munosabatda tafovut mavjudligi aka-uka o'rtasidagi nizolarga asos bo'lib xizmat qiladi.

Kaleb Aronni yomon ko'rish uchun doimo sabablarni izlay boshlaydi, ulardan biri Aron maktabda katta yutuqlarga erishishi ekanligi romanda ta'kidlanadi. Kaleb bundan juda g'azablanadi, chunki egizak birodari uni yana qiyin vaziyatga solib qo'yadi, chunki hamma Aronni yaxshi ko'rib e'tirof etardi. *“Let me be like Aron”* [4] chunki u Aron kabi muvaffaqiyatlarga erishib, otasi Adam tomonidan sevimli farzand sifatida qabul qilinishni va sevilishni xohlaydi. Garchi Adam Aronni ko'proq yaxshi ko'rishini ochiqchasiga ko'rsa-

tayotgan bo'lsa ham, Aron bundan xursand bo'lmaydi. Adam buni ko'rmasa ham, u otasining yangi shakliga aylanib bo'lgandi. Adam Aronni xuddi Sayrus uni yaxshi ko'rgani kabi yaxshi ko'ra boshlaydi. Bu esa o'z navbatida, Kalebni otasining e'tiborini jalb qilish uchun samarasiz harakatlar qilishga undaydi. *“Cal very naturally competed for attention and affection in the only way he knew—by trying to imitate Aron”* [4]. Bu esa xuddi oldingi oiladagi vaziyatning takrorlanishiga sabab bo'ladi, chunki yana bir bola e'tiborsiz qoldiriladi, boshqa bola esa barcha mehr-muhabbatga sazovor bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, *“East of Eden”* asari yaratilganiga yarim asrdan ko'proq muddat o'tgan bo'lsada, unda hozirgi kunda barcha jamiyatlarda mavjud bo'lgan muammolar ochib berilgan. Jon Steynbek *“East of Eden”* romanida ota va o'g'il munosabatlaridagi kelishmovchiliklar, aka-uka o'rtasidagi ziddiyatlar va ular asnosida qahramonlar hayotida yuzaga kelgan salbiy oqibatlar haqida so'z yuritarkan, yozuvchi aslida bu asarni butun insoniyat uchun hayot yo'lida saboq beruvchi pandnoma sifatida xizmat qiluvchi asar bo'lishini nazarda tutgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Susan Shillinglaw, Melinda Pham, TK Martin and Pete Barraza . Teaching and Living Steinbeck's Stories. Penn State University Press (2015).
2. Howard L. The Novels of John Steinbeck. A Critical Study. – USA: University of Missouri Press, 1974.
3. G'aniyeva , Orzigul Khayriddinova. *“East of Eden”* romanida qahramonlar xulq-atvoriga jamiyat fikrining ta'siri” (bux. du.uz) 8.9 (2022).
4. John Steinbeck. *East of Eden* . Viking Press (1952).
5. <https://adonisebooks.blogspot.com/2017/09/east-of-eden.html>

Gulruh BAHODIROVA,
Shahrisabz davlat pedagogika
instituti katta o'qituvchisi,

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SOHAVIY LEKSIKA TADQIQI VA KASHTACHILIK LEKSIKASINING TUTGAN O'RNI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek kashtachiligiga doir leksekalar tasnifi ifodalangan. Kashtachilik terminlarini tizim sifatida o'rganishda genetik asosi va tarixiy-etimologik tarkibi, leksik-semantik xususiyati, grammatik, derivatsion tarkibi va nomlanish mezoniga tasnif asosi sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: Kashta, sohaviy leksika, kasb-hunar leksikasi, o'z qatlam, o'zlashgan qatlam, kashtado'zlar.

Аннотация: В данной стране описывается классификация лексики узбекской вышивки. При изучении терминов вышивки как системы в основу классификации положены генетическая основа и историко-этимологическая структура, лексико-семантические особенности, грамматическая, словообразовательная структура и критерии номинации.

Ключевые слова: Вышивка, полевая лексика, профессиональная лексика, собственный слой, освоенный слой, вышивальщицы.

Abstrakt: In this article, information related to uzbek national art of needlepoint is clarified. In the study of embroidery terms as a system, the genetic basis and historical-etymological structure, lexical-semantic features, grammatical, derivational structure and naming criteria are considered as the basis of classification.

Keywords: Embroidery, field lexicon, professional lexicon, own layer, mastered layer, embroiderers.

Kirish. Amaliy san'at namunalari xalqning turmush madaniyati, estetik didi, ma'naviy taraqqiyotidan darak

beradi. Mamlakatimizning har bir viloyati, tumanida shu hudud tabiati, iqlimi, joylashuv o'rni, turmush tarzi, kun-

dalik kasb-kori bilan bog'liq holda qaysidir amaliy san'at turi taraqqiy etgan. Aniqrog'i, muayyan amaliy san'at turining takomillashishi hududiy xoslangan bo'lib, bu shu joyda qadimdan ushbu amaliy san'at turi bilan shug'ullangan o'z kasbining mohir ustalari yashagan va uning sir-asrorlari, an'analari avlod-dan-avlodga o'tib, kulolchilik, kashtachilik, duradgorlik, me'morchilik, o'ymakorlik, naqqoshlik, temirchilik, kosibchilik, zar-do'zlik, zargarlik, misgarlik, to'qimachilik, do'ppido'zlik, gilamchilik kabi maktablar va, tabiiy ravishda soha egalari nutqida har bir kasb-kor bilan bog'liq bir qator atamalar ham yuzaga kelgan.

Shu bilan birga har bir milliy kashtachilik o'ziga xos farqlovchi xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Ayrim xalqlarda uning paydo bo'lishi teridan qilingan kiyimlarni choklash bilan bog'lansa, ayrim xalqlarda kiyimga bezak berish istagi bilan bog'lanadi. Garchi qadimiy kashta mahsulotlari saqlanib qolmagan bo'lsa-da, arxeologik topilmalar dunyo xalqlarining aksariyatida tabiiy muhit, yashash sharoiti bilan bog'liq holda kashtachilik san'ati qadimdan rivojlanib kelganini tasdiqlaydi. Qolaversa, ular haqidagi tasvirlar turli tarixiy asarlarda ham uchraydi. Masalan, XI asrga oid ingliz kashtalari ko'proq jang lavhalari aks etgani, XII asrga mansub rus kashtalarida Vizantiya ikona san'atining ta'siri ko'zga tashlanib turishi, Xitoyda XIV asrda „syuxua“ (ignali tasvir) nomi bilan mashhur bo'lgan kashtali buyumlar uslub jihatidan shoyiga tush bilan ishlangan manzara janriga yaqinligi, Yevropada uyg'onish davrida buyuk rassomlar kashtado'zlar uchun andozalar tayyorlab berishgani haqida ma'lumotlar uchraydi[1:238].

Jumladan, O'rta Osiyo xalqlarida ham XIV – XV asrlardayoq kashtachilik keng rivojlangan bo'lib, tojik, o'zbek, turkman ayollari kiyimlarga bezak berish, badiiy buyumlarni tayyorlash bilan qadimdan shug'ullanib kelishgan. Amir Temur saroyida yashagan ispan elchisi Rui Gonzales de Klavixo o'z esdaliklarida saroyda kashta bezaklarini tomosha qilganini yozgan. Behzod „Zafarnoma“ qo'lyozmasiga ishlagan „Temur taxtda“ miniatyurasida (1467) kashtali chodirni ham aks ettirgan[2:264-265].

Asosiy qism. O'zbek kashtalari betakrorligi, nafisligi, bezak-naqqshlarining turli-tumanligi va qadimiyligi bilan boshqa millatlarga oid kashtachilikdan farqlanadi. Kashtachilik, asosan, savdo-hunarmandchilik shaharlarida, yirik qishloqlarda hamda O'zbekistonning qadimiy dehqonchilik madaniyati markazlarida (Xorazmdan tashqari) keng tarqalgan. Kashtachilik asarlari mahalliy xalqning bayramlari, to'y marosimlarining ajralmas qismi sanalib, turmushga chiqayotgan qizlar uchun beriladigan „sep“ni bezagan[3:5/461]. Hatto M.Koshg'ariyning „Devonu lug'otit turk“ asarida ham kashtachilikka doir ipak buyumlarning kelinlar uyini bezashi haqida qaydlar uchraydi: **mundaru** – ipaklar bilan bezatilgan kelin uyi (1, 481).

XIX asrda Nurota, Buxoro, Samarqand, Shahrisabz, Farg'ona va Toshkent shaharlari badiiy kashtachilikning yetuk markazlari hisoblangan. Mazkur kashtachilik maktablari naqqsh-bezak shakllari, chok uslubi, ran-

glarning tanlanishi va kashtachilikka oid buyum, naqqsh, asbob-anjom, ipak, rang turlarining nomlanishiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Masalan, kashtachilikning asosiy mahsuloti, adabiy tilda *palak*, *so'zana*, *choyshab*, *kirpech* deb nomlangan badiiy buyumlar Shahrisabz, Kitob tumanlarida umumiy holatda *kashta* deb yuritiladi. Uyni bezash maqsadida devorga osiladigan kashtaning hajmi, vazifasidan kelib chiqib xalq tilida *joypo'sh*, *joypatto* (taxmonga yoki sandiq ustiga yig'ib qo'yilgan ko'rpa-to'shaklarning ustiga yopiladigan), *ro'yijo* (kelin-kuyovlar uchun ko'rpa-to'shaklardan baland qilib to'shalgan taxtni berkitib turadigan, ustiga yopiladigan), *yostiqqo'sh* (yig'ib qo'yilgan yostiqlar ustiga yopiladigan), *bo'xchapo'sh* (kiyim-kechak va boshqa narsalar tugib taxtlab qo'yilgan tugunchaklarni berkitadigan) kabi turlari mavjud.

Millat ruhiyati, etnik-madaniy xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi turkiy kashtachilikning tarixiy ildizlari uzoq davrlarga borib taqaladi. Biroq ayni paytda, asosan, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari aholisining maishiy hayotida saqlanib kelayotgan qo'lda tikish kashtachiligi leksikasining o'zbek kasb-hunar leksikasi tizimidagi o'rni, uning leksik-semantik, dialektal, struktur-grammatik, derivatsion xususiyatlari kabi tarixiy-etimologik (genetik) asoslari ham hozirga qadar monografik ko'lamda o'rganilmagan.

Kashtachilik terminlari genetik asosi va tarixiy-etimologik xususiyatiga ko'ra, avvalo:

- 1) o'z qatlamga mansub kashtachilik terminlari;
- 2) o'zlashma qatlamga mansub kashtachilik terminlari bo'linadi.

O'zbek kashtachilik leksikasining tarixiy-etimologik tahlili, avvalo, ontologik, genetik jihatdan o'zbek tiliga mansub, o'zbek tilining o'ziniki bo'lgan terminlarni aniqlab olishni taqozo qiladi. O'z qatlamga oid kashtachilik terminlariga o'zbek adabiy tilining turli bosqichlari – qadimgi turkiy til, eski turkiy til va keyingi bosqichlarda ichki imkoniyatlar asosida paydo bo'lgan kashtachilik terminlari kiradi. Bunday terminlarni aniqlashda xalq og'zaki ijodi namunalari, qadimiy leksikografik manbalar, lug'at-grammatikalar, ilmiy, badiiy, tarixiy asarlar asosiy manba vazifasini o'taydi.

Ma'lumki, til leksik qatlami taraqqiyoti va boyligi lug'atlarda aks etadi. Zero, „Lug'at – davr mahsuli, xalq tarixidagi muayyan davrning ko'zgusi. Uning yuzaga kelishi muayyan tarixiy-madaniy sharoit, nazariy va amaliy tilshunoslikning holati, lug'atlarga ehtiyoji bo'lgan turli sohalar taraqqiyoti va yana ko'pgina jihatlariga bog'liq. Muayyan tilda davrga aloqador turli omillarga bog'liq ravishda lug'atlarning rang-barang ko'rinishlarining yuzaga kelishi, umuman, lug'atchilik taraqqiyoti – til va uning egasi bo'lgan millatning taraqqiyoti bilan bog'liq, uning porloq kelajagi haqida gapirish imkonini beradi“[4:252]. Jumladan, o'zbek kashtachilik sohasi rivoji va uning leksik taraqqiyotini aniqlashda lug'atlar muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'z qatlam leksikasiga mansub kashtachilik terminlari uchragan ilk lingvistik manba sifatida Mahmud Koshg'ariyning XI – XII asrlar oralig'ida yaratilgan, o'z

davri madaniy, maishiy hayotida muhim rol o'ynagan "Devonu lug'otit turk" asarining roli muhim. "Devonu lug'otit turk"da turkiy tillarga mansub bir qator kasb-hunar nomlari bilan birga kashtachilik leksikasiga bevosita va bilvosita aloqador bo'lgan leksik birliklar ham uchraydi. Masalan, birgina **chōknādi** (rasm solib tikdi) so'ziga keltirilgan illyustratsiya – *qiz chekin cheknadi* (*Qiz oltin iplar bilan ipak kiyimlik ustiga rasmlar solib tikdi*) jumlasida, **birinchidan**, ushbu kasb bilan shug'ullanuvchilar – kashtado'zning jinsi, xotin-qizlar tomonidan bajarilishi (qiz), **ikkinchidan**, tikish vositasi (oltin ip bilan), **uchinchidan**, tikish asosi (ipak matoga), **to'rtinchidan**, kashtali buyum turi (kiyimga), **beshtinchidan**, kashta naqshi (rasmlar solib)ga doir qimmatli ma'lumotlarni uchratish mumkin.

"Devonu lug'otit turk" kiyim yoki maishiy buyumlarga ipak, oltin, zarli iplar bilan kashta tikish, uni munchoq, dur, marvarid, oltin, kumush bilan bezash, hatto qalpoqdo'zlikda keng ishlatiladigan andaza asbobi nomining asarda izohlanishi ham ushbu kasb bilan turkiy xalqlar qadimdan yuksak saviyada shug'ullanganidan darak beradi.

Asarda kashtachilikka bevosita va bilvosita aloqador bo'lgan buyum nomlari, kashtachilik asbob-uskunolari, ipak nomlari va shu kasb bilan bog'liq harakat fe'llarini ko'plab uchratish mumkin. Masalan, kiyimga zarli ip bilan kashta tikishgan va ushbu zarli ip turi *burta*, qizil rangli zar bilan kashtalangan mato *chuz* deb nomlangan:

burta – kiyimlarga chatiladigan girdak shaklidagi yupqa zarlar. (1, 393)

chuz – qizil rangli zar tikilgan Chin ipak gazmoli. (1, 314)

batg'a – qalpoq tikish uchun ishlatiladigan namat va yungni qo'yib qirqib olinadigan taxta. (1, 400)

Yoki ipning ikkinchi bir turi *chikin* deb nomlanib, bu ip turidan zarli qubbani tikishda foydalanilgan:

chikin – ipak. *chikin jipi* – ipak ip.

chikin – atlasni zar qubbali qilib tikish. *chikin chiknadi* – atlasni zar qubbali qilib tikdi. (1, 392)

chōknādi – qiz chōkin chōknādi. *Qiz oltin iplar bilan ipak kiyimlik ustiga rasmlar solib tikdi*. (3, 316)

Umuman, "Devonu lug'otit turk"da kashtachilik leksikasiga oid ip va uning turlari nomi, masalan, *yigirilgan ip* ma'nosida ishlatiluvchi **əgrik**, **tashratmish jip**, *yigirilmagan xom ip* ma'nosini anglatuvchi **taxtu** hamda ipni tayyorlash, u bilan ishlash jarayonlari bilan bog'liq turli turkumga mansub birliklarni uchratish mumkin:

egrindi: *urag'ut jip egrindi* – xotin o'zi uchun ip yigirgandek ko'rindi, aslida u yigirmagan edi. (1, 253);

o'zto'rdi: *ol jip o'zturdi* – u ip o'zdirdi. (1, 226);

Urag'ut jip egirdi – xotin ip yigirdi (1, 88);

ag'urshaq – ip yigiriladigan charx dugini tutib turadigan ayirli cho'p-chalmak (1, 165);

əgrik – yigirilgan ip (1, 130);

tashratmish jip – yigirilgan ip (2, 418);

basbal – bir taqim ip (1, 445);

ig//jig – dug; ip yigiradigan dug// yig. (1, 113);

taxtu – yigirilmagan xom ipak (1, 393)

Shuningdek, M.Koshg'ariy ushbu asarda kashtachilikdagi chok turlari va chok tikish jarayoni xususida ham ma'lumotlarni keltiradi. Masalan, kiyim choki **ji**, *tikuvchi* esa **jichi** so'zi bilan ifodalanishi aytiladi:

ji – kiyim choki. Tikuvchiga *jichi* deyish ham shundandir (3, 235)

Bugungi kunda ham kashtachilik leksikasida keng ishlatiladigan *jiyak* so'zining etimologiyasi turkiy **ji** bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Negaki ushbu kashta elementi o'zbek tilida hozir ham kiyimning chekka qismiga bezak maqsadida o'rnatiladigan kashtali elementni ataydi.

"Devonu lug'otit turk"da *jiyak* tikish, *jiyakni* o'rnatish bilan bog'liq boshqa jumalarni ham uchratish mumkin:

jedishdi – u menga to'n chalmasini, *jiyagini* tikishda yordam qildi (3-jild 78-bet)

qirg'ag' – to'n jiyagi, chalmasi. (2, 333)

ko'njuklandi – chalmali, *jiyakli* bo'ldi. *To'n ko'njuklandi* – *to'n chalmali*, *jiyakli* bo'ldi. *To'nga jiyak qilindi*. (2, 322)

qidishdi – *jiyak* tikishdi, choklashdi (2, 361)

qidig'landi – *jiyaklandi* (2, 361)

Bundan tashqari chokning *tafchitti* – ko'klab tikdi, *qiditti* – qayirib tikdi, *qizig'ladi* – chetlarini tikdi kabi bir necha turlari nomi uchraydi:

tafchitti – tepchitdi, tiktirdi. Ol to'nin tafchitti – u to'nini tepchitdi. U to'nini choklab emas, ko'klab tiktirdi. (2, 381)

qiditti – u to'nini qayirib tikishga buyurdi. (2, 348)

qizig'ladi – chetini tikdi. (2, 362)

Umuman olganda, "Devonu lug'otit turk"da 50 dan ortiq bevosita va bilvosita kashtachilik leksikasiga aloqador bo'lgan quyidagi umumturkiy nomlarni uchratish mumkin:

1) kashtali kiyim va badiiy buyum nomlari – *chuz*, *burunchuk*, *tarinchak*, *kerim*, *qur*, *qurshag'*, *qirg'ag'*, *qotirma bo'rk*, *suvluq*, *ulatu*, *jutgak*, *qaftan*, *mundaru*, *sachu*, *artig'*, *iqurshag'*, *ichqur*, *terinchak* va b.;

2) kashta tikish usuli va chok turlari bilan bog'liq nomlar – *ji*, *jichi*, *bo'rkchi*, *chikin*, *chiknadi*, *cheknadi*, *tafchitti*, *jedishdi*, *ko'njuklandi*, *qidishdi*, *qidig'landi*, *qiditti*, *qizig'ladi*, *osmado'zi* va b.;

3) ip turlari va bezak vositalari bilan bog'liq nomlar – *burta*, *chikin jipi*, *əgrik*, *tashratmish jip*, *taxtu*, *ag'urshaq*, *egrindi*, *o'zto'rdi*, *jip egirdi*, *basbal*, *ig//jig*, *boz munchoq*, *sata marjon*, *kimsan* va b.

O'zbek tilida, xususan, Qashqadaryo kashtachilik maktabi – Kitob, Shahrisabz shevalarida ayni paytda mavjud bo'lgan kashtachilik terminlarining katta qismini o'zbek tilidagi boshqa kasb-hunar nomlari kabi turli lug'aviy qatlamlar, etnik guruhlarining hamkorlikdagi faoliyati natijasida shakllangan va murakkab rivojlanish bosqichini bosib o'tgan terminlar tashkil qiladi.

Ma'lumki, hozirgi o'zbek tilida kashtachilik terminlarining aksariyatini o'zbek xalqi qadimdan ijtimoiy, siyosiy, madaniy, maishiy aloqada bo'lgan boshqa tillar, masalan, arab yoki rus tillariga qaraganda sof fors-tojikcha o'zlashmalar va shu o'zlashmalar asosida yasalgan o'zbekcha so'zlar tashkil etadi. Buning bir necha sabablari mavjud.

Birinchidan, ushbu hudud aholisining katta qismini fors-tojik tili so'zlashuvchilar tashkil qiladi. Tojiklar qadimdan O'zbekistonning bir necha yirik madaniyat markazlari – Samarqand, Buxoro, Surxondaryo, Qashqadaryo, Farg'ona, Andijon, Namangan, Toshkent atroflarida o'zbeklar bilan birga yashab kelgan. Ushbu millat vakillari tabiatan hunarmand va ishbilarmon bo'lib, dehqonchilik, chorvachilik bilan birga kasb-hunarining bir necha sohalari – yog'och o'ymakorligi, ganchkorlik, kashtachilik, cho'ptaroshlik (tovoq, cho'mich va qoshiqlar yasash)ning shakllanishi va rivojlanishiga katta hissa qo'shgan[5:867]. Xususan, ushbu soha nomi – *kashtado'zlik* ham bevosita shu tilga mansub:

KASHTA [کاشت] – ekilgan, urug' qadalgan; chizilgan, tortilgan, ishlov berilgan] 1 Igna bilan tikib tushirilgan gul, rasm, chiziq va sh.k.[6:672]

-do'z affiksi esa – tojikcha-forscha *do'xtan* (*tikmoq*) ma'nosidagi so'zning affikslashgan shakli bo'lib, o'zbek tilida so'z asosida ifodalangan narsani tikuvchi shaxs ma'nosini ifodalaydigan ot yasaydi. Uning yordamida o'zbek va tojikcha asoslardan bir necha kasb-kor otlari yasalgan: *etikdo'z*, *mahsido'z*, *do'ppido'z* kabi.

Ikkinchidan, hududda o'zbek-tojik hamda tojik-o'zbek bilingvizmi yaxshi rivojlangan. Bu esa fors-tojik va o'zbek tillariga mansub aksariyat terminlarning bir-biri negizida yasalishiga sabab bo'lgan: *kashtado'zlik*, *kashtachilik*, *belqars*, *lo'lapo'sh* kabi.

Uchinchidan, qadimdan Samarqand, Buxoro kabi yirik madaniyat markazlarida feodal aristokratiya, shuningdek, badiiy adabiyot, ijod tili sifati fors-tojik tilining maqomi baland bo'lgan. Kashtachi xotin-qizlar tomonidan xirgoyi qilinib kelingan fors-tojik tiliga mansub xalq og'zaki ijodi, badiiy adabiyot namunalari ham ushbu terminlarning ommalashishiga sabab bo'lgan. Ya'ni badiiy adabiyot, san'at va urf-odatlardagi mushtaraklik ham bunga zamin hozirlagan.

Shu nuqtayi nazardan kashtachilik terminlarini genetik jihatdan quyidagi ichki guruhlariga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq:

1) umumturkiy so'zlar – *qalpoq*, *qars*, *boshqars*, *to'yqars*, *xatnaqars*, *kuyovqars*, *itqars*, *belqars*, *qiyiq* (*cha*), *qizqalpoq*, *qur*, *tepa*, *kizak*, *ova*, *g'arib qalpoq*, *qiyomat qiyiq*, *belbog'*, *yengcha*, *kirpich*, *choyshab*, *gulko'rupa*, *bo'g'joma*, *do'xta*, *qopchiq*, *oytaxalta*, *do'xta*, *qoshiq xalta*, *bodomgul*, *beshgul*, *gilosak*, *qo'shbodom*, *qalampir*, *butador*, *bulbul ko'zi*, *bosma chok*, *sanama*,

terma sanama, *chizma sanama*, *to'ldirma chok*, *yetalatma gul*, *tagdo'zi* (*qalpoq*), *chakmato'r* (*qalpoq*), *ilmaqalpoq*, *tish*, *taroq*, *oy*, *kanava*, *ipak*, *bo'z*, *doka*, *surp*, *chit*, *avra*, *astar*, *ko'knori*, *shirozi*, *jiyak* (*jahak*), *iroqi*;

2) fors-tojikcha so'zlar – *kalapo'sh*, *peshanavat* (*peshonaband*), *ro'yparto*, *kulo'ta*, *zehak*, *karj*, *poycha*, *kultapechak* (*kultapo'shak*), *izmak*, *lachak*, *so'zana*, *dorpech*, *darparda*, *sandalpo'sh* *bo'xchapatto*, *bo'xchapech* (*bo'xchapo'sh*), *takypo'sh*, *shabpo'sh*, *morpech*, *ro'yijo*, *joynamoz*, *dasturxon*, *shonaxalta*, *gulishashbarg*, *sebarga*, *mo'hja/mo'g'ja*, *paxtagul*, *rayhon*, *dastagul*, *chorbarg*, *shox*, *gulinor* (*gulianor*), *bachki*, *lola*, *chordona*, *chashmiqush*, *qushpanja*, *parri kusho*, *parri bofta*, *pargori*, *guldo'zi*, *zamindo'zi*, *zardo'zi*, *piltado'zi*, *xomdo'zi*, *ovado'zi*, *dannon*, *kandaxayol*, *kamkashta*, *serkashta*, *mohtob*, *mohi*, *sitora*, *angish* (*angishvona*), *nimdo'z* (*tevana*), *oshxo'rak*;

3) arabcha so'zlar – *palak*, *po'ta* (*fo'ta*);

4) ruscha so'zlar – *mulina*, *kurjuk* (*kryuchok*);

5) genetik aralash so'zlar – *nimcha*, *nimtanailma* *do'zi*, *oypalak*, *zandevor*, *yostiqa'po'sh*, *joypo'sh*, *lo'lapo'sh*, *choynakpo'sh*, *xamirturush dasturxon*, *qoziqlengi*.

Xulosa: Kasb-hunar terminlari tadqiqiga faqat bir tomonlama yondashish soha terminlari mohiyatini ochish va leksikografik izohlashda yetarlicha dalil bera olmaydi. Shu sababli soha leksikasi tadqiqiga kompleks – ham kasb-hunar turiga xos xususiyliklar, ham uning genetik qatlamlari, ham tarixiy-etimologik tarkibi, ham hududlar kesimida adabiy til, areal va dialektal aspektlarda qiyosiy yondashish maqsadga muvofiq.

Kashtachilik terminlarini tizim sifatida o'rganishda genetik asosi va tarixiy-etimologik tarkibi, leksik-semantik xususiyati, grammatik, derivatsion tarkibi va nomlanish mezoniga tasnif asosi sifatida qaraladi.

M.Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk"da 50dan ortiq bevosita (*burta*, *chikin*, *agrik*, *tashratmish jip*, *ag'urshaq*, *basbal*, *ig/jig*, *ji*, *jichi*, *qirg'ag'*, *qur*) va bilvosita (*egrindi*, *o'zto'rdi*, *jip egirdi*, *mundaru*, *jedishdi*, *ko'njuklandi*, *qidishdi*, *qidig'landi*, *tafchitti*, *qiditti*, *qizig'ladi*, *kerim*, *jutgak*, *bo'rkchi*, *artig'*, *bo'runchuq*, *sushluq*, *qaftan*) kashtachilik leksikasiga aloqador bo'lgan umumturkiy nomlarni uchratish mumkin.

O'zbek kashtachilik terminlari genetik jihatdan: 1) umumturkiy so'zlar; 2) fors-tojikcha so'zlar; 3) arabcha so'zlar; 4) ruscha so'zlardan tashkil topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. – Toshkent: Mehnat, 1991. 238-bet.
2. <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-5/461-kashtachilik>.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. K harfi. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. 264–265-bet.
4. <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-5/461-kashtachilik>
5. Bahridinova B.M. O'zbekistonda o'quv lug'atchiligi: lingvistik asoslari, tarixi va istiqbollari: Filol.fan... doktori (DSc) diss. – Samarqand. 2020. 252-bet. 209-bet.
6. Tojiklar. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. T harfi. – Toshkent «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. 457-bet. 867-bet.
7. www.ziyouz.com kutubxonasi
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. 2-jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 672-bet. 338-bet.

Maxbuba QARSHIYEVA,
SHDPI magistranti

“HAYRAT UL-ABROR” DOSTONIDAGI HIKOYATLARDAGI ADAB, TAVOZE, VAFO, QANOAT KABI FAZILATLAR TARANNUMI

Annotatsiya: Pand-o'git mavzusidagi hikoyatlar “Hayrat ul-abror”da alohida o'rin tutadi. Ularning biri yettinchi maqolat ortidan keladi. Unda Qanoatning foydasi, ta'magirlikning zarari to'g'risida so'z boradi. Maqolada ham “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda adab, tavoze, vafo, qanoat kabi fazilatlar xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: doston, adab, tavoze, vafo, qanoat, tarannum, tarbiya, qanoat.

Аннотация: Рассказы на тему Панд-огит занимают особое место в «Хайрат ул-Абдор». Один из них следует за седьмой статьей. Он говорит о пользе довольства и вреде самодовольства.

В статье также говорится о таких добродетелях, как скромность, смирение, верность, довольство в рассказах эпоса «Хайрат ул-Абдор».

Ключевые слова: эпос, нравы, скромность, верность, довольство, похвала, воспитание, довольство.

Annotation: Stories on the theme of Pand-ogit occupy a special place in “Khairat ul-Abror”. One of them follows the seventh article. He talks about the benefits of contentment and the harm of complacency.

The article also talks about such virtues as modesty, humility, fidelity, contentment in the stories of the epic “Ayrat ul-Abror”.

Key words: epic, morals, modesty, fidelity, contentment, praise, education, contentment.

Bu hikoyatning sarlavhasi bunday: “Qoni” juvonmard ila tomi jahongard hamrohlig'i va biri farog'at ganji hirsidin mazallat ranjig'a qolib, birining qanoat ranji chekar-din farog'at ganjig'a etkani”.

Ma'nosi: Mard qanoatli kishi (qoni) bilan jahon kezuvchi ta'magir, g'arazgo'y kishi (tomi) birga yo'l bosar edilar. Ulardan biri farog'at xazinasini topmoq hirsiga tushdi va xorlik azobiga duch keldi. Boshqa biri esa qanoat azobini chekdi-yu farog'at xazinasiga erishdi.

Bu sarlavhada ajoyib so'z o'yinlari bor. Farog'at ganji – mazallat ranji, qanoat ranji – farog'at ganji. Hamrohlardan biri (tomi) farog'at ganjiga intildi. Xomtama'lik uni xorlik (mazallat) ranjiga uchratdi. Qanoat ranjiga chidagan, ya'ni boriga Shukur qilib qanoatli bo'lgan juvonmard oxiri farog'at ganjiga ega bo'ldi. Demak, kishini tama' xor qiladi. Qanoat esa kishini yuksaklikka ko'taradi.

Alisher Navoiy keyingi maqolatlarda ham birinchi maqolatda keltirilgan bosh mavzu – komil insonga xos sifatlar bayonini davom ettiradi. Xususan, 5-maqolat karam va saxovat, 6-maqolat adab, 7-maqolat qanoat, 8-maqolat vafo, 10-maqolat rostgo'ylik ta'rifidir. Bu maqolatlar orasida yettinchi maqolat badiiy timsollarga boyligi bilan alohida ajralib turadi. Navoiyning fikricha, kimki, qanoatni o'ziga kasb qilgan bo'lsa, u eng boy insondir. Oltin, kumush va zeb-u ziynatlarni boylik deb bilmaslik kerak, balki haqiqiy boylik qanoat xazinasidir:

Kimgaki ish bo'ldi qanoat fani,
Bilki, ani qildi qanoat g'ani.
Ganji tammulni g'ino bilmagil,
Balki g'ino ganji qanoatni bil.

Mazkur maqolatda qanoat tushunchasi chiroyli tashbehlar va tamsillar vositasida ifodalab berilganligini

ko'ramiz. Masalan, osmon qanchalik katta bo'lmasin, u bitta kulcha, ya'ni quyosh bilan kun kechiradi. Ko'z doim Shuning uchun ravshanki, u mehrob ostida turib, ikkita bodom bilan oziqlanadi. Shunday ekan, insonlar qanoat bobida osmon va ko'z singari bo'lishlari kerak. Maqolatda kitobot (harf) san'atining ham yetakchilik qilishini kuzatish mumkin:

Qushlar aro Shohki, anqo durur,
Nuqtai bu amrda paydo durur.
Bordur agar fikr ila topsang vuquf,
Qoni'yu anqog'a muvofiq huruf.

“Qanoatli va qanoatsiz ikki do'st” haqidagi hikoyatda keltirilishicha, ikki do'st Fors mulkidan Chin mamlakati tomon yo'lga tushadilar. Biri taqdir berganiga qanoatli inson bo'lib, ikkinchisi ochko'z, ta'magir edi. Yo'lda ketayotib, bir toshga ko'zlari tushadi. Uning yarmi yer ostida bo'lib, yarmi yer yuzasiga chiqib turadi. Tosh ustida: “Kimki mehnat qilib toshni aylantirib qo'ysa, ostidagi afsonada vayrona tagida be kitib qo'yilgan xazina haqida yozib qo'yilgan. Kimki bu mashaqqat, azob uqubatlarni xohlamasa, uning uchun sabr-u qanoat hammasidan yaxshiroqdir” degan yozuv bitilgan edi. Ochko'z yigit yozuvni o'qigach, xazina ilinjida tosh ostini qazishga tushib ketadi. Qanoatli odam esa beparvo tarzda shahar tomon yo'l oladi. Shaharga kiradigan bir necha darvoza bo'lib, u shaharga birinchi bo'lib kiradi. Shahar aholisining odatiga ko'ra, mamlakat podshosi qazo qilsa, darvozadan birinchi kirgan odamni podshoh qilib ko'tarar ekanlar. Shu tariqa bu do'st o'z qanoati tufayli mamlakatga podshoh bo'ladi. Uning tosh ostini qaziyotgan do'sti esa og'ir mehnatni bajarib bo'lgach, toshni ag'darib qarasa, “Xom tama bu dunyoda alam chekadi” deb yozib qo'yilgan ekan. Xulosa shuki, qa-

noatli inson o'z sabru qanoati tufayli Shoh martabasiga erishadi, qanoatsiz inson esa tama' ilinjida xor-u zor bo'ladi.

"Hayrat ul-abror" ning oxirgi hikoyati bir qul haqida-dir. U qul ziyofat vaqtida Shohga osh keltirayotib oyog'i toyiladi va qo'lidagi ovqatni Shohning boshiga to'kib yuboradi. Shoh adolat yuzasidan uni kechiradi va jazolamaydi. "Ul qul hikoyatikim, ayog'i toyilib ayog'luq oshini Shohning boshi kosasig'a urdi va karamlig' Shoh olida o'z oshin piShurdi". Sarlavha hikoya mazmunini to'la bermagan. Qulning qilmishi to'ppa-to'g'ri aytilgan. Lekin podshohning bu qilmishga munosabati badiiy bo'yoqlar orqali tasvirlangan. Qulning o'z oshini pishirgani uning adolatli podshohning karami tufayli o'limdan qutilib qolganidir [5, 52-53].

Navoiy Allohni oliyjanob Shohga, o'zini oyog'i toyib ketgan qulga o'xshatar ekan, shunday yozadi:

Har necha ko'p bo'lsa gunohim mening,
Shukrki, bor sendek ilohim mening.
Xijlat ila qolmadi xud jom manga,
Eri durur aylasang ehson manga.

Asarda keltirilgan hikoyatlar Iymon, Islom, Karam, Adab, Qanoat, Vafo, Ishq, Rostlik, Sultonlar, qalam va qalam ahllari kabi masalalarga bag'ishlangan. Mazkur hikoyatlarda Shayx Boyazid Bistomiy, Ibrohim Adham, Robiya Adaviya, Abdulla Ansoriy, Abdulloh Muborak singari mashhur so'fiylar, hukmdorlar nomlari bilan bog'liq hodisalar bayon etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Lison ut -tayr. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 12-jild. – Toshkent: Fan, 1994.
2. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr (nariy bayoni bilan) – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005.
3. Alisher Navoiy qomusiy lug'ati. 1-2-jildlar. Ma'sul muharrir Sh. Sirojiddinov. – Toshkent: Sharq, 2006
4. N.Komilov. Tasavvuf. – Toshkent: Muvarounnahr-O'zbekiston, 2009.
5. Navoiy A. Hayrat ul-abror: [To'plab nashrga tayyorlovchi va so'z boshi muallifi A.Qayumov]. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009. 379-bet.

Qodirjon MO'YDINOV,

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
gumanitar fanlar fakulteti,*

*o'zbek tilshunosligi kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)*

Salomat RUSTAMOVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

XALQ OG'ZAKI IJODIDAGI O'XSHASHLIKLAR

O'zbek va tojik tili misolida

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va tojik adabiyoti xalq og'zaki ijodidagi o'xshashliklar qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, janr, doston, rivoyat, qissa, hikmatli so'zlar, maqol va matallar.

Аннотация: В статье анализируются общие черты фольклора узбекской и таджикской литературы.

Ключевые слова: фольклор, жанр, эпос, повесть, новелла, мудрые слова, пословицы и поговорки.

Abstract: The article analyzes the similarities in the folklore of Uzbek and Tajik literature.

Key words: folklore, genre, epic, narrative, short story, wise words, proverbs and sayings.

O'zbek xalqi ko'plab qo'shni xalqlar bilan tarixiy, madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarga ega. Ayniqsa, o'zbek xalq og'zaki ijodi tojik xalq og'zaki ijodiga yaqin. Bu qardosh xalqlar folkloridagi ertak, latifa, maqol, janrlari mazmuni, syujeti, obrazi jihatidan juda ko'p o'xshashliklarga ega. O'zbek, tojik, turkman, qozoq, qirg'iz, ozarbayjon xalq og'zaki ijodining o'zaro ta'siri ham katta. O'zbek va tojik xalqlari o'rtasidagi adabiy aloqalarni, birinchi navbatda, ularning og'zaki ijodida kuzatish mumkin.

Bu xalqlar xalq og'zaki ijodida mazmun va g'oya jihatidan bir-biriga juda yaqin bo'lgan hikoyat, rivoyat, qo'shiqlar, latifa, matal ko'p uchraydi. Shuning uchun ham ba'zan ularning qaysi millatga mansubligini aniqlash qiyin. O'zbek-tojik xalqlari adabiyoti tadqiqotchisi I.S.Braginskiy "Tojik-o'zbek adabiy aloqalarini o'rganishga havola" maqolasida bu xalqlarning adabiy-madaniy aloqalari epik asarlarda, ayniqsa, "Alpomish" va "Go'ro'g'li" dostonlari qahramonlik hikoyalarida juda yorqin namoyon bo'ladi, deb ta'kidlaydi [1,18].

Tojik folklorshunosi, akademik R.Amonov sharqshunosning ushbu qiziqarli fikriga amal qilib, eron xalqining mashhur va suyukli obrazi – Rustam Doston o'zbeklar orasida juda mashhur, turkiy tilli xalqlarning "Alpomish" dostoni ham shuhrat qozongan, deb hisoblaydi. tojik xalqi orasida ham shunday ma'lum-u mashhur. Shu bois tojikcha "Alpomish" ana shu xalq eposi ta'sirida yaratilgan bo'lsa, tojikcha "Go'ro'g'li"ning o'zbekcha variantlari bilan o'xshash tomonlari bor[2,24].

Bu xalq dostonlari bir syujet asosida yaratilgan bo'lsada, mustaqil xalq eposi hisoblanadi. Mazmun yaqinligi va uyg'unligi nafaqat ertaklarda, balki o'zbek va tojik xalq maqollarida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu maqol va matallarda bir xil mazmun ikki tilda ifodalan-ganga o'xshaydi.

Darhaqiqat, xalqlarimiz hayotiy kuzatishlardan chuqur xulosalar chiqarib, ko'plab maqol, matal va hikmatlarni yaratgan. Hayotning turli daqiqalariga ko'ra, ular qo'shiqlar yaratdilar va ularni yurakdan kuyladilar. Bugun ham ular bir-birlariga bunday qimmatli tashriflardan zavqlanishadi. Masalan, tojiklar suhbat chog'ida o'zbek xalq maqol va matallaridan o'z fikrining dalillari, hujjatlari va xulosalari uchun turlicha foydalansalar, o'z navbatida o'zbeklar ham tojik og'zaki adabiyotiga murojaat qilib, undan samimiy foydalanadilar. Bu borada bu ikki qarindosh xalqining kundalik hayotidan yuzlab misollar keltirish mumkin.

Aytish joizki, har ikki xalq adiblari bir-birining so'z boyligidan o'z asarlarida mohirona foydalanib, shu yo'l bilan o'z fikr va obrazlarining jozibadorligini, badiiyligini ta'minlaydilar. Bu xususiyat, bir tomondan, badiiy asardagi milliylikni chuqurlashtirsa, ikkinchi tomondan, so'zlovchilarning o'ziga xos ijodiy uslubini aniqlashga yordam beradi. Ularning qahramonlari tabiatini ochib berish, o'quvchining rasm mohiyatini anglashi uchun yozuvchilar har ikki xalqning maqol va matallaridan, obrazli iboralaridan ko'p foydalanganlar.

Yana shuni aytish kerakki, adiblarimiz bir-birining maqol, matal va nasihatlarini, asosan, ikki xil – so'zma-so'z keltirish va tarjima qilish tarzida qo'llaydilar.

Masalan, tojik adiblari S.Ayniy, J.Ikromiy, R.Jalil ijodida "So'rab berguncha urub ber", "Ot kimniki? Minganniki", "Tayyor oshga bakovul", "Ba'zi kunlarni qurboni bo'lay", "Itni ulfati bit" va boshqa majoziy iboralar keng qo'llaniladi. Bunday ifoda usuli o'zbek adabiyotida ham kam emas. Masalan, "девушка ,гүрез ки маст омад", "муросою мадоро", "тарки одат-амри махол", "инсоф дори-барака" kabilar. Yozuvchilarimiz ularni so'zma-so'z iqtibos tarzida qo'llashgan. Ba'zan tarjimada maqol va matallar ham qo'llaniladi: "To'yga borsang, to'yib bor". Maqol va matallardan foydalanishning yana bir usuli: xalqlarimiz maqol va matallar guruhini o'z suhbatlarida qo'shma shaklda qo'llaydilar. Jumladan, "Vaqt – g'animat", "Sukut – alomati rizo", "Salom ham farz, alik ham farz", "Sayl ham sayl, sarsonlik ham sayl", "Uzumini yegin-u bog'ini so'rama" va shunga o'xshash-

lar. Ayrim o'zbek-tojik maqol va matallari ikki tilda yasaladi: "Qochmagan nomard!", "Tekinxo'r-haromxo'r", "Tegma nozuk" va boshqalar. Xullas, xalqlarimizning og'zaki adabiyoti va badiiy adabiyotida hamohang va mushtarak maqol va matallar, pand va hikmatlar juda ko'p. Bu ikki xalqlarining tarixan do'st bo'lib kelganini, urf-odat va an'analarida ko'p umumiylik borligini ko'rsatadi.

Xalqlarimiz og'zaki ijodi o'rtasidagi bog'liqlik folklorning barcha janrlarida, jumladan, latifalarda ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Agar tojik va o'zbek latifalarini solishtirsak, ular orasida jiddiy farq sezilmaydi. Ular mazmun jihatidan ham, tasvir jihatidan ham juda o'xshash. O'zbek va tojik latifalari, shubhasiz, rivojlanish tarixi davomida takomillashtirilgan va o'zgartirilgan. Bu ikki qardosh xalq og'zaki ijodi qonuniyatlari va qoidalariga ko'ra, ular muntazam ravishda rivojlanib, o'ziga xos ayrim xususiyatlarni namoyon etadi, lekin ular ijod va nutq uslubi, mavzu, mazmun jihatdan bir-biridan farq qilmaydi. Tasvirlar va illyustratsiya vositalari orqali farq qilishi mumkin xolos.

Bu ikki xalq o'rtasida ma'lum va mashhur bo'lgan latifalar guruhlar turli xil variantlarda uchraydi va ularning har biri bir xil mavzuga ega bo'lib, faqat xarakter va belgilarni o'zgartirish bilan farqlanadi. Bu g'oyalar "Ikki eshakning yuki" ("Ду хара бор"), "Qiyomat" ("Дар қиёмат сару либос"), "Dumi xurjinda" ("Думаш дар хўрчин"), "Sichqon dorisi" latifalarida o'z ifodasini topgan. O'zbek va tojik xalq og'zaki ijodida bunday sinonimlar juda ko'p va ular uzoq tarixiy yo'l bosib o'tgan. Shunday ekan, bunday latifalar qaysi xalqning ijod mahsuli yoki qaysi xalqqa tegishli ekanligi haqida qat'iy fikr bildirish qiyin.

O'zbek va tojik adabiyotining og'zaki aloqalarida hikoya nasridagi asarlar alohida o'rin tutadi. Qadimdan do'st va hamroh bo'lgan bu ikki xalq o'rtasidagi qardoshlik munosabatlarini mustahkamlashga munosib hissa qo'shdi. Hikoya turi tabiiy ravishda folklor va yozma adabiyot o'rtasida joylashganligi sababli, uning xususiyatlari ular bilan o'rtoqlashadi. Uning janrlari og'zaki ijodda ham, yozma asarda ham paydo bo'lgan. Chunki ular oddiy odamlarning didi, qiziqishi, tushunchasi, dunyoqarashiga juda yaqin.

O'zbek va tojik hikoya nasri o'rtasidagi munosabatlar qadim tarixga ega bo'lib, XI — XVIII asrlardan boshlanadi. Adabiyotshunos Y.Salimov bu borada quyidagi fikrni bildiradi: "Ana shunday munosabatlar shakllaridan biri bu ikki xalqning hikoyachilari o'rtasidagi muloqot edi. Bir zaminda yashagan o'zbek va tojik hikoyanavis-lari bir-birining repertuaridan ko'p foydalanganlar.

Ko'pincha bir so'zlovchi ham tojik, ham o'zbek til-larida hikoya qilib berardi. O'zbek tiliga tarjima qilingan qissa nasri asarlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, hikoyachilarning zullisonaynligi yanada oydinlashadi. Hikoyachilar gap tarkibini biroz o'zgartirib, o'zbekcha so'zlarni qo'shib, tojikcha matn mazmunini saqlab qol-gan"[3,20].

Rivoyat va qissa janri tadqiqotchisi Y. Salimov chuqur ilmiy izlanishlar natijasida ko'plab rivoyat va qissa mavzulari bir-birining adabiyotiga o'tib ketganligini, hatto tojik va o'zbek mumtoz shoirlarining bir qator hikoyalari mazmunini ham shakllantirganini isbotladi. O'tgan asrlarda "Samaki ayyor", "Shohnoma", "Abumuslimnoma", "To'rt darvesh", "Hotami toyning sarguzashtlari" va o'nlab fors-tojik qissa va rivoyatlar matni namunolari o'zbek tiliga tarjima qilingan. Masalan, XIX – XX asrlarda "Samaki ayyor" qissaviy romani turk tiliga tarjima qilingan.

Yana bir muhim jihati shundaki, ushbu romanning beshinchi jildi yo'q qilingan bo'lsa-da, uning turkcha tarjimasi bugungi kungacha saqlanib qolgan. Yoki XI asrda yashab o'tgan xorazmlik shoir Sanoiy o'zi ham iste'dodli hikoyachi bo'lib, bir qator tojik hikoyatlarini nazm va nasrda o'zbek tiliga tarjima qilgan. O'zbek va tojik qissalari turkumida "Bahromu Gulandom" qissasi katta maqomga ega bo'lib, uning syujeti har ikki adabiyotda ham rivojlangan.

Hikoya nasrining har ikki xalq ma'naviyatiga foydali ta'siri, shubhasiz, katta. Bu har ikki xalq ijodkorlarining adabiy mahoratini oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, S. Ayniy, J. Ikromiy kabi mashhur adi-

blarning hikoya nasriga e'tibori va undan o'z maqola va tezislarda, o'z qaydlarida muhim moddiy va adabiy tajriba manbayi sifatida foydalanganliklari tilga olingan. Jumladan, J. Ikromiy Tursun aka – otasining xizmatkori uning o'sib-ulg'ayishiga ijobiy ta'sir qilganini eslaydi. «Tursun aka, — deb yozadi u, — savodsiz edi». Lekin tabiatan shoir, san'at va adabiyot ishqibozi edi. Uyining bir burchagida doim to'qqiz xil kitob bo'lardi: "Ibrohim Adham", "Layli va Majnun", "Farhod va Shirin", "Hotamnoma", "Zamchinoma", "Abu Muslimnoma" va boshqa...

Aytish joizki, jajji adib qalbida, avvalo, Tursun akaning mana shunday ta'sirli suhbatlari, ikkinchidan, "... kechki payt ichki hovlida, hikoya va rivoyatlar tinglashi bilan ijodga ishtiyoq uyg'ongan edi [4, 18-19].

Shubhasiz, bunday xalq ertak va rivoyatlari nafaqat adiblar ma'naviyatining yuksalishida, balki bu xalqlarning estetik didining kamol topishida ham muhim rol o'ynagan.

Bu ikki xalq haqida gapirganda, "bir bodomning ikki mag'zi", "bir chinorning ikki ildizi", "bir shaxmat taxtasining ikki misrasi", "birini qosh-u birini ko'z"ga qiyoslaydilar. Bu bejiz emas, albatta. Chunki ularning azaliy do'stligi tarixiy va samimiy bo'lib, buni og'zaki adabiyoti ham yaqqol isbotlab turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O. Madayev., T. Sobitova. Xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: Sharq, 2010.
2. В. Асрорӣ., Р. Амонов. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1980.
3. Салимов Ю. Насри ривоятӣ: Маҷмӯи мақолаҳо. – Душанбе: Ирфон, 1986.
4. Икромӣ Ч. Устои ман, мактаби ман, ҳуди ман. – Душанбе: Ирфон, 1970.

Gulmira Zulaypoyeva,

*Farg'ona viloyati, Farg'ona politexnika instituti
o'zbek tili va tillarni o'rgatish kafedrasini o'qituvchisi*

IQBOL MIRZO IDIOS TILIDA QUSH NOMLARINING TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligiga nisbatan yangi kirib kelgan idiostil tushunchasi va uning o'rganilishi xususida fikrlar bildirilgan. Shuningdek, tilshunoslikning onomastika, xususan, zoonimika (qush nomlari) sohasiga oid nazariy fikrlar shoir Iqbol Mirzo she'riyatiga bog'langan holda misol va tahlillar asosida yoritilgan.

Аннотация. В данной статье высказываются мнения о понятии идиостиль, недавно вошедшем в узбекское языкознание, и его изучении. Также теоретические идеи, относящиеся к области ономастики, особенно зоонимии (названия птиц) лингвистики, объясняются на основе примеров и анализов в связи с поэзией поэта Икбала Мирзы.

Annotation. In this article, opinions are expressed about the concept of idiostyle, which has recently entered Uzbek linguistics, and its study. Also, the theoretical ideas related to the field of onomastics, especially zoonymics (bird names) of linguistics are explained based on examples and analyzes in connection with the poetry of the poet Iqbal Mirza.

Kalit so'zlar: idiostil, leksikografiya, onomastika, zoonimika, mifologik qush obrazi.

Ключевые слова: идиостиль, лексикография, ономастика, зоонимика, мифологический образ птицы.

Key words: idiostyle, lexicography, onomastics, zoonymics, mythological bird image.

O'zbek tilshunosligiga yangi kirib kelayotgan tushunchalardan biri idiostildir. Ijodkorning o'ziga xos individual uslubi idiostil hisoblanadi. Idiostil lingvistik atama tarzida individual uslub (stil) birikmasining qisqartirilgan

shakli bo'lib, biror bir ijodkorning tildan foydalanish xususiyatlarini o'z ichiga olgan uslubning o'ziga xos kompleksi ma'nosini ifodalaydi [1:116].

Bunda muallifning adabiy til qoidalariga rioya qilishi

yoki buzishi, stilistik vositalardan foydalanishda ma'lum bir maqsad uchun o'zgarishlar kiritishi yoki o'z munosabatini aynan qaysidir shakllar orqali ifoda qila olishi kabi masalalar o'rganiladi. "Til doirasidan tashqariga chiqmasdan, uning ijodkoriga e'tibor qaratmay turib, tilning asosiy tashuvchisi - inson omili bilan hisoblashmay, til va uning tabiati haqida aniqxulosalarga kelib bo'lmaydi", - deb yozadi Sh.Balli [2:27].

Har bir ijodkor til imkoniyatlaridan o'z xohishidan kelib chiqib foydalanadi. Shoir Iqbol Mirzo she'riyatini tahlil qilish jarayonida unda o'ziga xos leksik birliklar, tarixiy va okkazional so'zlar hamda shevaga xos frazeologizmlarni uchratdik. Bundan tashqari, shoir ijodida o'z ruhiy holatini ifodalash uchun tabiatga, gullarga, qushlarga ko'p murojaat qilinganining guvohi bo'ldik. E'tiborimizni qush nomlarining shoir ijodida aks ettirilishiga qaratamiz.

Leksikografiyaning bir qismi sifatida onomastika bo'limi "nomlash" bilan shug'ullanadi. Onomastika (yun. onomastike - nomlash, nom qo'yish san'ati) - tilshunoslikning har qanday atoqli nomlarni, ularning paydo va o'zgarish tarixini o'rganuvchi bo'limi, shuningdek, barcha atoqli yig'indisi. Onomastika mavjud onomastik tizimlarni aniqlash va o'rganishni maqsad qilib qo'yadi [3]. Onomastika o'z ichiga antroponimika (kishilarning atoqli nomlari), toponimika (geografik obyektlarning atoqli nomlar), teonimika (turli diniy tasavvurlar bo'yicha xudolar, ma'budlar nomlari), zoonimika (hayvonlarga qo'yilgan atoqli nomlar), kosmonimika (fazoviy bo'shliq hududlari, galaktikalar, nomlari); astronomika (osmon jismlarining nomlari) kabi bo'limlarni oladi. Tirik mavjudotlarni nomlash bilan bionimiya bo'limi shug'ullanadi. Ular orasida biz hayvonlar va o'simliklarni ajratib ko'rsatamiz. Zoonimiya- bu hayvonlarni, fitonimiya esa o'simliklarni nomini o'rganuvchi sohadir.

Shoir Iqbol Mirzo she'riyatida qush nomlari: *turna*, *burgut*, *lochin*, *sor*, *to'rg'ay*, *bulbul*, *qarg'a*, *(olaqarg'a*,

qoraqarg'a), *laylak*, *qumri*, *qaldirg'och*, *boyqush*, *moviy qush*, *bedana*, *chumchuq*, *tovus*, *kaptar (kabutar)*, *zog'*, *zag'cha*, *musicha*, *hakka (olahakka)*, *chittak*, *qizilish-ton*, *mayna*, *to'ti*, *zag'izg'on*, *bedana*, *kalxat*, *o'laksaxor*, *quzg'un*, *moviy qush*, *ilvasin* (go'shti uchun ovlanadigan yovvoyi qushlar), *oqcharloq* (dengiz bo'yida uchib yuruvchi qush), *tentakqush* (5 oilasi bor: guaxalo yoki jiryaklar, baqaog'izlilar, ispolin, yapaloqqushsimon va oddiy tentakqushlar. 24 urug'i va 103 turi mavjud.) [4]

Qushlarning eski turkiy tildagi nomlar bilan qo'llaganini guvohi bo'lamiz: *andalib* (bulbul), *sanduvoch* (bulbul)- turkiy tillar oilasidan hozirda tatar tilida ushbu so'z saqlanib qolgan, bu nom bilan ataluvchi qushning makiyoni sayrashi bilan O'rta Osiyo bulbullaridan farq qiladi [5], *qarlug'och* (qaldirg'och), *oqquv* (oqqush), *chug'z* (boyo'g'li) kabilar.

Shuningdek, shoir ijodida mifologik qush nomlariga murojaatlar ham mavjud: *semurg'*- Sharq xalqlari og'zaki poetik ijodidagi afsonaviy qush obrazi; osmonda uchish, uzoq manzilni yaqin qilish haqidagi asriy orzu-umidlarning ramziy ifodasi; *anqo* - afsonaviy qush, qadimgi Sharq xalqlari afsona, ertak va dostonlarida bosh qahramonga homiy; *baxt qushi*- turkiy xalqlarda semurg'ning variant sifatida qo'llanuvchi qush nomi; *jon qushi*- odam o'lganidan keyin yoki uyqusida ruhi qushga aylanib uchib ketishi haqidagi tasavvurlar o'z aksini topgan qush nomi.[6]

Demak, shoir boshqa ijodkorlardan farqli ravishda tabiatga murojaat sifatida daraxtlar, gullar, qushlar nomlari ichidan barchaga ma'lum bo'lgan, qadimdan qandaydir obrazni ifodalagan qush nomlarini, shuningdek, (sayohatlar davomida) Yevropa qush nomlarini qo'llaganini ko'ramiz, ayniqsa, turna qushi eng ko'p 83 marotaba ishlatilgan. Bu esa shoirning o'ziga xos leksikoni mavjudligini va ko'plab Sharq adabiyotlari bilan tanish ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдупаттоев М.Т. Ўзбек тилининг поэтик синтаксиси. Фил. фан. доктори дисс... – Фарғона, 2021.
2. Балли Ш. Французская стилистика. 2-е изд., стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2001.
3. A.Madvaliyev.Qomus-info onlayn ensiklopediya.
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.Birinchi jild.-T, 2000.
5. Хуршид Даврон. Сандувоч ҳақида. –Т, 2014. www.kh-davron.uz.
6. Ibn Sino, G'azzoliy, Attor, Navoiy ijodida qush obrazlari talqinlari. www.fayllar.org.2023.

ILMIY-TANQIDIY MATN IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada o'zbek matnshunosligining o'ziga xos xususiyatlari va mumtoz adabiy manbalarni ommalashtirishda ilmiy-tanqidiy matn muammolari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *birlamchi manba, izoh, ilmiy ko'rsatkich, ilmiy-tanqidiy matn, kitobat tarixi, matbaa ixtirosi, matn tahqiqi, muhaqqiq, tayanch va yordamchi nusxa, hoshiya.*

Аннотация. В статье изучены особенность узбекской текстологии и проблемы научно-критического текста в популяризации классических литературных источников.

Annotation. In this article the author analyzing the scientific-critical edition of classical and historical works came to conclusion that any such studies will base on fundamental and academic research.

Har bir xalq o'zining yozma tarixiga ega. Uni o'rganishda yozma yodgorliklar asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Ajdodlarimiz hayotini butun tafsilotlarigacha qamrab olgan qo'lyozma manbalar o'tmish bilan bugunni bog'lovchi ko'priq. Insoniyat tamadduni tarixida qadimiy qo'lyozmalarining ahamiyati shu darajada ekan, bu bebaho ma'naviy merosga chinakam voris bo'lish uchun ularni chuqur o'rganish, o'rganilganda hosil bo'lgan bilimni ommalashtirish talab qilinadi. Ajdodlardan qolgan ma'naviy mulkni o'zlashtirish aynan shu jarayon-dan boshlanadi.

SHu ma'noda, matbaa ixtirosi nafaqat kitobat tarixida, balki insoniy fikr, insoniy madaniyat tarixida ham yangi davrni boshlab berdi. Matbaa ishi sanoatlashgach, ilgari bitta yoki bir nechta nusxadagina ko'chirish mumkin bo'lgan kitobni yuzlab, minglab nusxada ko'paytirish imkoni tug'ildi. Tabiiyki, bu holat qo'lyozma manbalarni nashr qilish qonun-qoidalarini ishlab chiqishni kun tartibiga qo'ydi.

Masalaning murakkabligi shunda ediki, matnshunoslik ishi dastavval dunyo kutubxonalarida saqlanayotgan muayyan qo'lyozma nusxalarini aniqlash, aniqlagandan so'ng keyingi tadqiqot uchun ularni jamlashni taqazo qiladi. Matnshunosda o'zi o'rganayotgan asarning bir nechta qo'lyozma nusxalarining qaysi biri nashr qilishga haqliroq, degan prinsipial savol tug'ildi. Qadimiyrog'imi yo zamonaviyrog'i? To'lig'imi yoki noqisi? Xushxatimi yo badxatrog'i? Ishonchlisimi yoki ishonchsizrog'i? Bu savollarga javob topish nazariy jihatdan oson ko'rinsa-da, lekin aslida engil kechmaydi. Qadimiyrog' nuxsa zamonaviyrog'idan yoki to'lig'i noqisidan doim ham ustun bo'lmaydi, ba'zan buning aksi kuzatilishi mumkin.

Nashr uchun muvofiq nusxa tanlandi ham deylik. Eng serzahmat jarayon shundan so'ng boshlanadi, bu – matn tahqiqi masalasi. Tahqiq jarayoni matndagi har bir so'z, har bir jumlaning muallif matniga muvofiqqligini ilmiy dalillar bilan har tomonlama asoslashdan iborat. Bu faoliyat bilan shug'ullanuvchi olim Sharqda "muhaqqiq", deb atalgan.

Manbashunos olim Abdussator Abdulhaq Halujji¹ va Bashshor Avvod Ma'ruf²ning xabar berishicha, qo'lyozma asarlar tahqiqi bo'yicha soha olimlarining fikri xilma-xil. Ba'zilarining aytishicha, qo'lyozmani nashrga tayyorlayotgan muhaqqiq uchun muhimi, bir nechta nusxani o'rganish bilan chegaralanish, ular ichidan bitta nusxani tanlab, o'rtadagi farqlarni ko'rsatib nashr qilish. Boshqalarining fikricha, muhaqqiqning vazifasi tahqiqda muqobil nusxalar bilan chegaralanib qolish emas, balki qaysi nusxa matni qaysisidan kelib chiqqanini aniqlash va shu yo'l bilan asliyatni tiklashdir. Yana bir guruh olimlar tahqiq jarayonida imkon qadar ko'proq nusxalardan foydalanish lozimligini uqtiradi. "Matn aniqligi" (ضبط المتن) ni shart qilib qo'ygan bu olimlarning bildirishicha, matnning g'oyat darajada aniqligiga erishish uchun, zarurat bo'lsa, matnni isloh qilish, izohlovchi qo'shimchalar bilan mazmunni ochish, har bir holatga ta'rif berish kerak.

Bu qarash amaliyotda yangi savollarni tug'dirgan. Tuzatishlar, qo'shimchalar, izohlar kattarib, hajmi kitob matnidani ham oshib ketsa, matnga aloqador fikrlar hoshiyada (matn ostida) zikr qilingani yaxshimi yoki asl matndan ajratilib, alohida, mustaqil qism sifatida berilganimi? Shuningdek, matnning nuqson va xatolarini tuzatib taqdim etgan yaxshimi yoki qanday bo'lsa, shundayligicha berib, xato yoxud to'g'ri variantlarni hoshiyada ko'rsatgan afzalmi?

Bu savollarga javobni o'zbek matnshunosligi tarixidan izlab ko'raylik. Matnshunosligimizda olib borilgan ishlarning aksar qismida Navoiy asarlari tadqiqot ob'ekti qilib olingan. Aytish mumkinki, o'zbek matnshunosligi Navoiy asarlarini nashrga tayyorlash jarayonida shakllandi.

1974-yilda Izzat Sultonov "Navoiyning "Mezon ul-avzoni" va uning kritik teksti"³ mavzuida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Dissertatsiya ikki qismdan iborat bo'lib, avvalgi qismda "Mezon ul-avzon"ning ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlash prinsiplari haqida so'z borgan. "Qo'lyozmaning tasviri", "Farqlarning tiplari", "Ishoralar", "Tayanch qo'lyozmaga tuzatish kiritish prin-

siplari” kabi mavzular tamoyil sifatida olinib, ular misollar yordamida dalillangan. Ikkinchi qismda tayanch nusxaning fotonusxasi ilmiy-tanqidiy matn sifatida keltirilgan. Nusxalararo uchrovchi farqli jihatlar tayanch nusxa matnidagi o’sha so’z ustiga raqam qo’yilib, havolada izohlangan.

1956-yilda “Xamsa”ning to’rtinchi dostoni “Sab’al sayyor”ning ilmiy-tanqidiy matni nashrdan chiqqan. Kitob avvalida ilmiy-tanqidiy matni tayyorlash prinsiplari haqida Porso Shamsievning so’zboshi maqolasi berilgan. Maqolada ilmiy-tanqidiy matn uchun bitta tayanch va ikkita yordamchi nusxa tanlangani, shulardan ikkitasi Navoiy hayot chog’ida ko’chirilgani aytilgan. Nashrga tayyorlovchining fikricha, mazkur uchta nusxadan boshqa “turli asrlarda xilma-xil o’zgarishlarga uchragan nusxalarga murojaat qilish ishni murakkablashtirib yuboradi, farqlar soni ko’payib, tekstdan foydalanish qiyinlashadi. Bunga esa ehtiyoj yo’q. Chunki kritik tekst tuzishdan ko’zda tutilgan maqsad faqat ma’lum asarning har qanday shubha va nuqsonlardan xoli bo’lgan mustahkam va ishonchli nusxasiga ega bo’lish, bu bilan shu asardan bemalol foydalanishga yo’l ochishdir”.⁴ Maqolada har uchala qo’lyozmadagi yozuv bilan bog’liq holatlar, o’zaro farqlar va ularning ilmiy-tanqidiy matndagi shartli belgilari izohlangan. Ilmiy-tanqidiy matn arab bosma yozuvida terilgan. Har bir bo’lim o’n bayt-o’n baytdan ajratilib, raqamlab chiqilgan. Nusxalardagi farqlar matn ostida berib borilgan, matn ichida ularga ishora qiluvchi belgi mavjud emas.

1963-yilda Porso SHamsiev tayyorlagan ilmiy-tanqidiy matn asosida “Xamsa”ning yana bir dostoni “Farhod va SHirin” chop qilindi. Bu kitobda ham oldingi nashrdagi tartib takrorlanganini kuzatish mumkin. Faqat muqoyasa uchun tanlangan nusxalarning soni ortgan, natijada ularning nomlanishi biroz o’zgargan: *asosiy tayanch nusxa; asosiy yordamchi nusxalar; yordamchi nusxalar*. SHuningdek, “ish jarayonida ayrim so’zlarning o’qilishini aniqlashda boshqa qo’lyozmalarga, hatto toshbosma nusxalarga ham”⁵ murojaat qilingan. 1970-yilda chop etilgan “Hayrat ul-abror” dostonining ilmiy-tanqidiy matnini tuzishda asos nusxalar soni oltiga etib, shulardan uchasi toshbosma nusxalar ekani aytilgan.⁶

O’tgan asrning 60-yillarida “Xamsa” matni tadqiqi bilan parallel ravishda, 4 jildidan iborat “Xazoyin ul-ma’oni” devonlari ham ilmiy-tanqidiy matn asosida nashrga tayyorlangan. Nashr ommaviy bo’lgani uchun hech bir jildida devonlarning asliyat yozuvidagi ilmiy-tanqidiy matni berilmagan. Ammo “Favoid ul-kibar” devoniga ilova qilingan to’rtta rangli jadvaldagi ma’lumot va umumlasmalar devonlarning ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlash jarayoni naqadar serzahmat bo’lganidan xabar beradi. “Navoiy o’zbekcha qo’lyozma devonlarining redaksiya klassifikatsiyasi” deb nomlangan birinchi jadvalda “Xazoyin ul-ma’oni” devonlari, shuningdek, ilk devon, “Badoe ul-bidoya”, “Navodir un-nihoya” va

terma devonlardan iborat 20 ta mo’tabar nusxalarning har birida 16 ta janr bo’yicha kelgan asarlar hajmi tasnif qilingan. Ikkinchi jadvalda “Xazoyin ul-ma’oni”dagi g’azal, ruboiy va muammolarning alifbo bo’yicha kelish tartibi 9 ta nusxa misolida ko’rsatilgan. Uchinchi jadvalda “Xazoyin ul-ma’oni” devonlarining XV asr nodir qo’lyozmalari asosida haqiqiy xronologiyasi aniqlangan. To’rtinchi jadvalda “Xazoyin ul-ma’oni”ning to’rt devonga shartli taqsimlanishi natijasida kelib chiqqan nisbiy xronologiyasi aks etgan.

Fathiddin Ishoqovning “Zarbulmasal” asari bo’yicha olib borgan tadqiqoti o’zbek matnshunosligi, xususan, ilmiy-tanqidiy matn tayyorlash tarixida muhim qadam bo’ldi, desak mubolag’a bo’lmaydi. Mazkur tadqiqotda manbaga kompleks yondashuv yo’lidan borilib, matnshunoslikning an’anaviy tekshirish usullari yangi tajribalar bilan boyitilgan. F.Ishoqov “Zarbulmasal”ning turli qo’lyozma nusxalarini qiyosiy o’rganish natijasida, avvalo, asarning tarkibini, uning umumiy syujet yo’lini aniqlab olishni zarur bilgan. Shundan keyingina “ichki tafovut”larni tekshirgan va matn tuzish tamiyillarini belgilagan. Tekshirishlar davomida nusxalar orasidagi o’zaro o’xshash va yaqinlikni ko’rsatuvchi belgilarga alohida e’tibor qaratilgan. Nusxalar bir umumiy manbadan ko’chirilgan emas, lekin hajmi, tarkibiy qismlarning tartibi, hikoyatlarning boshlanishi va oxiri kabi jihatlariga qaralsa, bu qo’lyozmalar turli kotiblar tomonidan ko’chirilgan uch manba(arxetip)ga aloqador, degan xulosaga kelingan. Har bir arxetipdan tarmoqlangan qo’lyozmalar shartli ravishda uch guruhga ajratilib, “I guruh qo’lyozmalari”, “II guruh qo’lyozmalari”, “III guruh qo’lyozmalari”, deb nomlangan.

“Zarbulmasal”ning ilmiy-tanqidiy matnini tuzishda “faol tanqidiy tanlab olish prinsipi”ga⁷ amal qilingan. Nusxalarning qiyosiy manzarasi va ilmiy-mantiqiy tahlili tanqidiy tanlab olishning muayyan asosini belgilagan. F.Ishoqov ilmiy-tanqidiy matnning tuzilishi haqida gapirib, tadqiqotning xarakterli jihatini shunday bayon qiladi: “Nusxalar orasidagi tafovutlar haddan tashqari ko’p va xilma-xil. 2300 ga yaqin o’rinda faqat ma’noga – so’z qo’llashga, jumla tuzilishi, ayrim maqol yoki qismlarning qay tarzda ishlatilishiga oid 3500 dan ziyodroq farq bor. Ilmiy apparatda ularning hammasini qayd eta borish, aniqlik, tekstning o’qilishini qiyinlashtirib qo’yishi mumkin. Biroq biz bu farqlarni ilmiy apparatga qisqartirib olish yo’lini tutmadik. Asarning qo’lyozmalari tarixini, demakki, “Zarbulmasal”ning kotiblar qo’lidagi “evolyutsiyasi”ni namoyon qilish maqsadida va asar ustida o’tkaziladigan kelgusi tadqiqotlarga nafi tegsin ma’nosida nusxalar orasidagi hamma va har qanday farqlarni ilmiy apparatda to’liq ko’rsatib borishni lozim topdik va bunda apparatning ortiqcha murakkab tus olishidan cho’chimadik.”⁸

O’zbek matnshunosligida kuzatilgan ushbu holatlardan ayon bo’ladiki, ilmiy-tanqidiy matnga aloqador tuzatish, qo’shimchalarning muxtasar bayoni matn os-

tida, batafsil izohi mustaqil qism sifatida matnning avvalida keltirilgan. Bu holni “Lison ut-tayr” dostoni⁹ va “Nasoyim ul-muhabbat”¹⁰ asariga tuzilgan ilmiy-tanqidiy matnlarda ham ko‘rish mumkin.

Matnning nuqson va xatolarini tuzatib taqdim etgan yaxshimi yoki matnni qanday bo‘lsa shundayligicha berib, xato yoxud to‘g‘ri variantlarni hoshiyada ko‘rsatgan afzalmi, degan savolga kelsak, yuqorida bildirilgan fikrlarga ko‘ra, ilmiy-tanqidiy matn tayanch qo‘lyozmaning izmiga imkon qadar bo‘ysundiriladi. O‘rni kelganda tayanch nusxaga ham tanqidiy nazar bilan yondashiladi. Bunday holatda mazmun taqazo etgan boshqa nusxalar tayanch nusxadan afzal sanaladi. Soha mutaxassislari uchun mo‘ljallangan ilmiy nashrlarda muallif hayotligida ko‘chirilgan qadimiy nusxaning ishonchliligi asoslansa, matnni qanday bo‘lsa shundayligicha berib,

xato yoxud to‘g‘riligi taxmin qilinayotgan variantlarni hoshiyada ko‘rsatgan afzal. Ommaviy nashrlarni esa tuzatilgan matn asosida, matnga turli ilmiy ko‘rsatkichlarni qorishtirmasdan, agar lug‘at va izohlarga hojat bo‘lsa, ularni kitob oxiriga ilova qilish yo‘li bilan chop qilish maqsadga muvofiq.

Ishonchli ilmiy-tanqidiy matn ommaviy nashr uchun ham, filologik tadqiqotlar uchun ham keng imkoniyatlar va boy ma‘lumotlar beruvchi birlamchi manba hisoblanadi. Mumtoz matnlar bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar xoh ommaviy, xoh ilmiy yo‘nalishda bo‘lsin, birlamchi manbani chetlab o‘tar ekan, erishilgan natijalar muvaqqatlik xarakteriga ega bo‘ladi. Buning oldini olish uchun mumtoz adabiy manbalar yuzasidan olib boriladigan tadqiqotlar mustahkam fundament – ilmiy-tanqidiy matnga asoslanishi shart.

1. عبد الحق الحلوجي. استاذ المكتبات آدب قاهرة «اصول النقد النصوص و نشر الكتاب» دكتور محمد حمدي بكرى. توطئة. عبد الستار
2. «ضبط النص و التعليق عليه». الدكتور بشار عواد معروف. بيروت ٢٨٩١، ص. ٦.
3. Асосий кутубхона. РД/1, Алишер Навоий. Мезонул авзон. Тайёрловчи И.Султонов, 1947 й.
4. Алишер Навоий. Сабаи сайёр. Илмий критик текст. (Тайёрловчи: Порсо Шамсиев), Т.: ЎзССР ФА нашриёти, 1956, IX-бет.
5. Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. Танқидий текст. (Тайёрловчи: Порсо Шамсиев), Т.: ЎзССР ФА нашриёти, 1963, VII-бет.
6. Қаранг: Исҳоқов Ф. Гулханийнинг “Зарбулмасал” асари. Т.: Фан, 1976, 36-бет.
7. Исҳоқов Ф. Гулханийнинг “Зарбулмасал” асари. Т.: Фан, 1976, 4-бет.
8. Алишер Навоий. Лисон ут-тайр. Илмий-танқидий матн. (Тайёрловчи Ш. Эшонхўжаев), Т.: Фан, 1965, 283 б.
9. Алишер Навоий. Насойимул муҳаббат. Илмий-танқидий матн. (Тайёрловчи: Ҳ. Исломиёв), Т.: “Movarounnahr”, 2011, –426.

Шукурова Зилола,

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ўқитувчиси, PhD

БАЁЗЛАРНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ОМИЛЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада баёзларнинг келиб чиқиш макони, замони, унга хос хусиятлар ҳақида сўз боради. Шунингдек юртимизда баёзчилик анъанасининг кириб келиши ва гуллаб яшаган даври ҳақида ҳам таҳлилий мулоҳазалар берилган.

Калит сўзлар: баёз, баёзчилик, Абу Таммом, адабий жанрлар, қўлёзма, тошбосма.

Ўзбек мумтоз адабиётида шоирлар ижодидан таркиб топган ва ўзига хос гулдаста вазифасини ўтайдиган баёзлар алоҳида қимматга эга. Баёзларининг ўзбек адабиётидаги аҳамияти шундаки, унда машҳур шоирлар билан бирга машҳур бўлмаган ёхуд машҳур бўла туриб моддий қийинчиликлар ва бошқа сабабларга кўра девон туза олмаган шоирларнинг ижод намуналарини учратиш

мумкин. Шу маънода баёзларни шоирларни кашф этувчи фабрика дейиш мумкин. Бу фабрика ўзбек адабиётида қанчадан-қанча шоирларни кашф этишда ёрдам беради.

Баёз (араб. – оқ, оқлик) – шеърлар тўплами деган маъноларни англатади¹. Баёзларнинг пайдо бўлиш тарихи узоқ ўтмишга тақалиб, уни дастлаб араб адабиётларида учратиш мумкин. Бироқ унинг

айнан қайси даврда яратилгани ҳақида олимларнинг турли қарашларлари кузатилади. Хусусан, айрим олимлар баёзларнинг пайдо бўлишини араб диёрларларида адабиётнинг энг гуллаган даври VIII-XII асрларда пайдо бўлганлигини келтирса², баъзи адабиётларда илк баёзлар араб шеърятини ривожланган давр (750 – 1055)да юзага келганлиги³ айтилади, баъзи манбаларда баёзчилик анъанаси мусулмон шарқида VIII-IX асрларда араб адабиётида дастлабки кўринишларини олгани⁴ таъкидланган. А.Ҳабибуллаев эса араб мумтоз адабиётида баёзлар IX асрда пайдо бўлганини (шоир Абу Таммом) хабар берган⁵. Юқорида кўрсатилган даврларни янада аниқроқ қилиш ва ягона тўхтамга келиш учун масалани кенгроқ ёритиш эҳтиёжи сезилади.

Маълумки, араб диёрларида ислом дини кириб келганидан сўнг кўпгина соҳалар қаторида адабиёт соҳасида янгича тамойиллар, йўналишлар пайдо бўлди. Янги жанрлар, таҳлилда ноанъанавий ёндашувлар, янгидан-янги поэтик воситалар шаклланди. Ана шундай эврилишга сабаб бўлган араб шоирларидан Башар ибн Бурд (783 йилда вафот этган) ва Абу Нувас (вафоти 810) ислом дини кириб, гуллаб яшнай бошлаган даврда араб шеърятини яна бир поғонага кўтаришда асосий ҳисса қўшишган. Бу мамлакатда ислом дини кириб келишидан аввал ҳам филология, соҳаси анча ривожланган бўлиб, адабиёт, шеърят тараққий этган эди. Кўпгина шоирлар ана шу исломга қадар яратилган шеърларга кўпроқ қизиқар эди. Унинг ўзига хос жозибадорлиги, йўналиши шоирларни ўзига мафтун этар эди. Оғиздан-оғизга ўтиб келаётган, қадимги анъаналарни ўзида сақлаб келаётган ва йўқолиб кетиш эҳтимоли бўлган бу шеърларни йиғиш, тўплаш асраб-авайлаш кўпчилик шоирнинг орзусига айланди ва бу даврни олимлар “қадимги анъаналарга қайтиш даври” деб айтишади.

Ниҳоят, Суриялик Абу Таммом (180/796 – 228/843) “Китоб ул-хамаса” (“Жасорат, шону шавкат китоби”) асари⁶ орқали ўз давридаги шоирларнинг орзуларини рўёбга чиқарди ва адабиётда баёзчилик анъанасига асос солди. Китобни тузишда шоир ўзининг шеърлари билан бирга, ўзига қадар яшаб ўтган шоирларнинг шеърларини ҳам киритиб, асарни 7 қисмга бўлади. Ҳар бир қисмда маълум бир жанрга тегишли шеърларгина киритилади. Ва унинг бу асари жуда машҳур бўлиб кўпгина шоирларни илҳомлантиради.

Абу Таммомдан кейин иккинчи марта “Хамаса” ёзган шоир унинг шогирди Ал-Бухтурий (206/821—284/897) ҳисобланади. У устози бошлаб берган анъанани мукаммаллаштиради. Асарини 176 бобга бўлиб исломгача ва исломдан кейин яшаган 600 га яқин шоирларнинг ижодини киритади. Материалларни ҳам устозидан фарқли ҳолда ажратиш чиқади. Шу тариқа баёзчилик анъанаси шаклла-

ниб, тараққий эта бошлади.

Албатта, бу асарлар яратилган даврда ҳеч ким уни баёз термини билан атамаган. Бироқ тўпламда турли даврда яшаган шоирлар ижодининг берилиши, материалларнинг хилма-хиллиги каби белгилар бу асарнинг ҳозирги кунда баёз атамаси билан юритилиб келаётган тўплам эканлигини англатади. Демак, баёзнинг яратилиш даври ҳақида гап кетганида уларнинг дастлабки намунаси IX асрда яратилган деб берсак мақсадга мувофиқ бўлади.

IX асрда яратилиб, гуллаб яшнаган баёзчилик анъанаси секин-асталик билан араблар тасарруфидаги мамлакатларда ҳам ёйила бошлади. Ўрта Осиё шоирлари ўртасида ҳам классик шеър намуналарини асраб қолиш, севимли шеърларининг гулдастасини бир жойда йиғиш иштиёқи бор эди. Шу сабабли ҳам Ўрта Осиёда кириб келгач, бу анъана анча тараққий этди. Бу ҳудудда баёзларнинг илк намунаси қачон пайдо бўлгани ҳозирча номаълум. Бироқ манбаларда берилган маълумотга кўра Ўрта Осиё ҳудудида XV асрда ҳам баёз тузиш анъанаси мавжуд эканлигини қайд этилган. Ҳозирча юртимизда сақланаётган баёзлар орасида энг қадимийси XV асрга тегишли деб ҳисобланади. Мазкур баёз Абу Райҳон Беруний номидаги Қўлғезмалар институтида С 100 (249) инвентарь рақами билан сақланиб, 867/1442 йилда тузилган. Унда 22 та Эрон, Ҳиндистон ва Ўрта Осиё шоирларининг ғазал, қитъа ва таржеъбандларидан иборат.

Ўрта Осиёда баёз тузиш анъанаси XV асрда шаклланиб бўлган бўлса-да, унинг ривожланиш чўққиси XIX асрнинг иккинчи ярми - XX асрнинг бошларига тўғри келади. Бу даврда асрлар давомида тўпланиб келаётган анъаналар, тажрибалар янги босқичга кўтарилди. XIX асрга қадар яратилган баёзларда, асосан, турли даврларда яшаган шоирларнинг турли жанрдаги шеърлари жойланган бўлса, XIX асрнинг иккинчи ярмига келиб улар нафақат шеър мухлисларининг севимли шеърини тўплами балки, маълум бир аниқ мақсадларда хизмат қилувчи қўлланма вазифасини ҳам бажарган. Асрий анъаналарни сақлаган ҳолда айрим баёзларда фолклор намуналари, Навоийнинг “Хамса” достони таркибидаги айрим дostonлари, математика, фалсафа, ислом дини қонун-қоидалари, пайғамбарлар ҳақидаги қиссалар (уларнинг айримлари ишочсиз), савдодаги олди-берди масалалари, подшоҳларга киритиладиган арзнона намуналари, қорхат ва ҳ.клар киритилган. Бу эса ўша даврларда баёзлар шунчаки эстетик завқ олиш воситаси эмас, балки мадрасаларда толиби илмларни ўқитишда фойдаланиладиган дарслик вазифасини ҳам ўтаганлигини исботлайди.

Умуман олганда, баёзларнинг келиб чиқиши араб мамлакатларига бориб тақалса-да, юртимизда кириб келгач уни тузиш анъанага айланиб, XIX

асрда санъат даражасида кўтарилди. Тузилиши ва мавзу кўламига кўра кенгайиб, жамиятнинг кўпчилик соҳа вакиллари учун зарурий эҳтиёж вазифаси-

ни бажарди. Шу сабабли ҳам бу даврда яратилган баёзлар бошқа даврга қараганда анчагина кўп ва хилма-хилдир.

1. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. (Б ҳарфи) – Тошкент: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти. 22-б.
2. Қаранг. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Фан, 1976. 80-б; Х. А. Г и б б. Арабская литература (классический период), М., ИВЛ, 1960, стр. 36—80.
3. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. (Б ҳарфи) – Тошкент: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти. 22-б.
4. Қаранг. Жўрабоев О. Матнинг матности сирлари. – Тошкент: Tamaddun, 2017. 85-б; Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. Том 2. —, Л., 1956. С 21.
5. Ҳабибуллаев А Адабий манбашунослик ва матншунослик. – Тошкент: 2020, 10-б
6. Қаранг. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Фан, 1976. 81-б; Х а н н а а л ь - Ф а х у р и , История арабской литературы, кн. 2, М., Изд -в а Иностр. лит-ры, 1961, стр. 5.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ҳабибуллаев А Адабий манбашунослик ва матншунослик. – Тошкент: 2020
2. Жўрабоев О. Матнинг матности сирлари. – Тошкент: Tamaddun, 2017.
3. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. Том 2. —, Л., 1956.
4. Ханнааль - Фахури, История арабской литературы, кн. 2, М., Изд -в а Иностр. лит-ры, 1961
5. Х.А.Гибб. Арабская литература (классический период), М., ИВЛ, 1960
6. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Фан, 1976.
7. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. (Б ҳарфи) – Тошкент: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти.

Firuz XALIMOVA,

Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasida dotsenti, PhD Samarqand davlat chet tillar instituti

POETIK MATNDA FREYM FAOLLASHUVI

Annotasiya. Ushbu maqolada konseptual shakl – freymning nazariy asoslari hamda konsept, semantik maydon va freymning tafovutli jihatlari ochib berilgan. Freym konseptning yadro komponentini va u bilan bog'liq barcha uyushmalarni belgilaydi. Ushbu uyushmalar, o'z navbatida, pog'onali ravishda joylashtirilgan bo'lib, yadro, markaziy (asosiy) daraja, periferiya darajalaridan iborat bo'ladi. Maqolada, shuningdek, Jamol Kamol qalamiga mansub "iltijo" deb nomlangan she'rining freymi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: konsept, semantik maydon, freym, yadro, markaziy (asosiy) daraja, periferiya, terminal, slot.

Аннотация. В данной статье раскрываются теоретические основы концептуальной формы – фрейма, а также различные аспекты концепции, семантического поля и фрейма. Фрейм определяет основной компонент концепции и все связанные с ней ассоциации. Эти ассоциации, в свою очередь, располагаются ступенчато и состоят из ядерного, центрального (основного), периферийных уровней. В статье также анализируется рамка стихотворения Джамала Кемала под названием «Мольба».

Ключевые слова: концепт, семантическое поле, фрейм, ядро, центральный (базовый) уровень, периферия, терминал, слот.

Abstract. This article reveals the theoretical foundations of the conceptual form – frame, as well as various aspects of the concept, semantic field and frame. The frame defines the main component of the concept and all associated associations. These associations, in turn, are arranged in steps and consist of nuclear, central (main), peripheral levels. The article also analyzes the frame of Jamal Kemal's poem entitled "Please".

Keywords: concept, semantic field, frame, core, central (basic) level, periphery, terminal, slot.

Birinchi marta "freym" atamasi M. Minskiy tomonidan sun'iy intellekt bo'yicha tadqiqotlarning konseptual apparatiga kiritildi: "freym – bu stereotip vaziyatni ifodalash uchun mo'ljallangan ma'lumotlar tuzilmasi"[7, 249-338]. Tilshunoslar ko'rib chiqilayotgan hodisani quyidagi formulalarini taklif etadilar, bu esa bir-birini to'ldirib, unga batafsil tavsif beradi. Masalan, N.N.

Boldirevning ta'biricha, freym – bu konsept emas, balki kognitiv tuzilma bo'lib, konseptlar o'rtasidagi o'zaro aloqa turi, mental makon shakllanishi usuli hisoblanadi[3,14].

T.A. van Deykning tavsificha, freymlar beixtiyor bilimdan ajratilgan "donalar"dir, ular muayyan konsept "atrofida" hosil bo'lgan birliklar bo'lib, o'z ichiga u yoki

bu konsept bilan bog'liq bo'lgan asosiy, odatiy va potensial axborotni qamrab oladi, katta yoki kichik an'anaviy xususiyatga ega, shuning uchun freymlar berilgan jamiyatda "xarakterli va tipik" holatni aniqlashi va tasvirlashi mumkin[4,16-17].

M. Minskiyning fikriga ko'ra, har qanday freymda boshqa elementlardan tashqari boshqa freymlar qo'shiladigan terminallar to'plami mavjud. Har bir freym bir qator xususiyatlarga ega, ularning yetarli sonining mavjudligi butun freymning faollashuviga olib kelishi mumkin[7, 249-338].

J. Grubber alohida bir leksemaning bitta ma'nosini emas, alohida ma'no turlarini ifodalovchi "matn freym-lari" kabi freymlar kategoriyasini ko'rib chiqadi, tanlangan ma'nolar birikmasining to'g'riligini hamda turli leksemalarning mohiyat turlari birikmasini aniqlaydi: leksik, konseptual va ensiklopedik[1,254-267].

Turli freym-larning umumiy terminallarining (sub-freym) o'zaro bog'lanishi ularning murakkabroq strukturaga – metafreymga birlashishiga olib keladi[6,105-107].

Har bir inson xotirasida ma'lum miqdordagi bilimlar zaxirasi saqlanadi va aynan shu zaxira axborotni qabul qilib idrok etish vositasi rolini o'taydi. Boshqacha aytganda, har bir shaxs ongida "freymlar to'ri to'plami" mavjudki, ushbu to'plam bilim va idrok faoliyatini ma'lum ko'rinishdagi "andoza"lar asosida amalga oshirishini ta'minlaydi. Freym xuddi shu guruhdagi andozali strukturalar qatoriga kiradi[9,41].

Freym va konseptual maydonni turli xil kognitiv tuzilmalar sifatida taqqoslaganda, uyushmalarining turkumliligi/individualligi, ularning oqilona/emotsional tabiati freymli va maydon shakllanishi belgisi sifatida aniqlanadi. Semantik maydon va freym o'rtasida farqlar mavjud bo'lib, ular tuzilmaning lisoniy tizimda yoki undan tashqarida joylashuvi bilan aniqlanadi.

Shunday qilib, freym yuqori darajadagi kognitiv tuzilma, ko'p komponentli konseptdir. Har qanday bilim birligini ifodalovchi umumiy "konsept" atamasidan farqli ravishda, tizimlashmagan "freym" umumiy atamasi faqat tizimli konseptlar: sxemalar, ssenariylar, kognitiv modellarga murojaat qilish uchun ishlatiladi.

Freym bilimlarni ifodalash turiga ko'ra statik yoki dinamik bo'lishi mumkin. Statik freym – insonning sxematik tajribasi "hujayrasi", "qadog'i" sanaladi. Dinamik freym insonning so'zlashuv jarayonida uning diskursiv faoliyatining semantik doirasi sifatida kategorial tajribasini aks ettiradi[8], shuning uchun turli "o'qilish" variantlaridan iborat bo'lgan bir turdagi freym, bir nechta ssenariylarga joylashtirilishi mumkin.

O.A. Jarina konsept va freymning farqi va munosabatlarini o'rganib, ularni quyidagicha ta'riflaydi: Konsept – bu bir so'z orqali ifodalangan barcha ma'nolarning to'plami; atrofdagi olamning bir nom bilan aytilgan ideal obyekt, insonning olam haqidagi madaniy-shartlangan tasavvurini aks ettiradi. Freym esa, uning yadro komponentini va u bilan bog'liq barcha uyushmalarni anglatadi. Ushbu uyushmalar, o'z navbatida, pog'onali ravishda joylashtirilgan bo'lib, so'zlar bilan to'ldirilgan darajalarni ifodalaydi: yadro, markaziy (asosiy) daraja,

periferiya. Freymlar kognitiv bazaga tegishli, ya'ni ular ma'lum bir tilda gaplashadigan butun til hamjamiyati uchun universaldir[5,43-47].

Sh.S. Safarov freym haqida izoh berar ekan, uni konseptning qolipi deb ataydi: "Voqelik idroki natijasida hosil bo'ladigan konsept freym tuzilishida, ya'ni qolipli ravishda kechadi. Freym borliqning idrok etish modeli sifatida turli mantiqiy-ruhiy assotsiatsiyalar asosida shakllanadi. Freymni o'ziga xos mantiqiy faoliyat zanjiri ko'rinishida tasavvur etadigan bo'lsak, uning turli tugun, bandlardan tarkib topishi e'tirof etiladi"[10,76].

N.F. Alefirenko freymni tashkil etadigan ushbu tugun va bandlarni "slotlar (tugunlar) va terminallar to'plami" deb ataydi. Slotlar struktura yuqori darajasining majburiy tarkibiy qismlari bo'lib, ular intensiv xarakterdagi konseptual ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Terminallar, quyi darajadagi komponentlar, ma'lum bir kommunikativ va pragmatik vaziyatga bog'liq bo'lgan o'zgaruvchan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi[2,13].

Ushbu tugun va bandlarning (slot va terminalar) har biri maxsus «topshiriq»ni bajaradi, vazifani o'taydi. Ana shunday vazifalardan biri milliy-madaniy mazmunni ifodalashdir. Freym assotsiativ idrok qolipi bo'ladigan bo'lsa, bunday mantiqiy-tafakkur obrazlarining ko'pchilik qismi milliy-madaniylik xususiyatiga ega bo'lishini ham unutmashimiz kerak[10,76].

Masalan, shoir Jamol Kamol qalamiga mansub "Ittijo" deb nomlangan she'rining freymini tahlil qilamiz.

Ey Xudo, men ham qulingman, o'zgadin kam etmagil,

Bu jahon qayg'usini jonim aro jam etmagil.

San'atingga yo'q taraf, sohib hunarsen, ey Xudo,

Aslini hayvon yasab, suvratda odam etmagil.

Bor jahonning zalvarin, yelkamga qo'ysang, qo'y, vale,

Nafsi shayton zanjirin bo'ynima mahkam etmagil.

Kecha berding munchakim, ber endi kunduz, Xoliqo,

Kulguni bir dam berib, g'amni damodam etmagil.

Biruborim bermasang jannatsaroilar, mayliga,

Ko'zlarimga bori dunyoni jahannam etmagil.

Sen yaratding shu jahonda mardni ham, nomardni ham,

Mardni ma'yus aylabon, nomardni hurram etmagil.

Ro'baro' etma munofiqni menga, Parvardigor,

Senga hamdan bo'lmaganni menga hamdam etmagil.

Ey Xudoyim, solmasang ko'ngilga ishqdin inqilob,

Nozaninlar nozini jonimga malham etmagil.

Mazkur she'rning freym-konsepti – ILTIJO. Ittijo Xudoga yoki biron bir shaxsga himoya, panoh so'rash maqsadida yalinish, yolvorish, o'tinib so'rash, kuchli iltimos qilishni bildiradi. Ittijo qilayotgan shaxs biron bir holatni o'zgartirilishini xohlaydi, u biron kimsadan yoki holatdan norozi bo'lishi mumkin, yoki biron-bir kamchiligi to'ldirilishini so'raydi. Ushbu she'rda shoir Oллоhga murojaat etib, uni turli xil yomonliklardan, salbiy oqibatlardan himoya qilishini, ya'ni panoh so'ramoqda. Uning freym tuzilishi quyidagicha:

Iltijo (yadro)

Xudoga iltijo (markaziy daraja – slot)

Iltijoni qabul qiluvchi (periferiya – terminal): *Ey Xudo, Sohib hunar, Xoliqo, Biru Borim, Parvardigor, Ey Xudoyim*

Iltijoning maqsadi – Panoh soʻralayotgan narsalar (periferiya – terminal): *qaygʻu, hayvon-odam, jahon zalvari, nafsi shayton, jahannam, nomard hurrami, mu-nofiq, nozaninlar nozi*.

Frey – bu voqealar ketma-ketligini vaqt tartibi-da tavsiflovchi maʼlumotlar toʻplami. Freym koʻpincha sahnalar chizmasi sifatida qaraladi (masalan, “sav-do”). Freym tuzilishi olingan maʼlumotlarni insonga xos boʻlgan olam haqidagi amaliy bilimlar sohasi bilan oʻzaro bogʻlash orqali quriladi va shuning uchun freym in-sonning olam haqidagi bilimlarining “kvantidir”.

Frey – bu xotirada saqlanadigan uyushmalar toʻplami. Konsept-frey murakkab vaziyatni nazarda tutadi; uni “kadr” bilan taqqoslash mumkin, bu maʼlum bir holatlar toʻplami uchun odatiy va zarur boʻlgan hamma narsani oʻz ichiga oladi (masalan, “kasalxona” freymi). Freym nazariyasi nuqtayi nazaridan, inson maʼlum bir vaziyatga duch kelganda, xotiradan “tayyor” freymni chiqaradi, bu unga xulq-atvorning maʼlum bir standart modeliga muvofiq harakat qilishga imkon be-radi.

Shunday qilib, freym – bu presuppozitsion model, yaʼni inson agar soʻz bilan ifodalangan voqelik haqida bilim ega boʻlsa, maʼlum holat doirasidagi voqelik ketma-ketligi unga ayon boʻlsa, u yoki bu lisoniy tuzil-mani freym sifatida qabul qila oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gruber J.S. Lexical, conceptual and encyclopedic meaning // Quaderni di semantica, 1985. Vol. VI, no. 2. – Pp. 254-267.
2. Алефиренко Н.Ф. Язык, познание и культура: Когнитивно-семиологическая синергетика слова: Монография. – Волгоград: Перемена, 2006. – 228 с.
3. Болдырев Н.Н. Значение и смысл с когнитивной точки зрения и проблема многозначности // Когнитивная семантика: Материалы Второй Междунар. shk. семинара по когнитивной лингвистике: В 2 ч. Ч. 1. – Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – С. 11-17.
4. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Жарина О.А. «Концепт» vs «фрейм»: проблема дефиниции и соотношения понятий в современной когнитивной лингвистике // Балтийский гуманитарный журнал / Языкознание и литературоведение, 2017. – С. 43-47.
6. Завадский С.С. Структура матафтонимического мегафрейма / С.С. Завадский // Междунар. конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. материалов 26-28 сентября 2006 года / Отв. ред. Н.Н. Болдырев; Федеральное агентство по образованию, Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина. – Тамбов: Изд-во ТГУ им Г.Р. Державина, 2006. – С. 105-107.
7. Минский М. Структура для представления знаний // Психология машинного зрения. – М.: Мир, 1978. – С. 249-338.
8. Никонова Ж.В. Теория фреймов в аспекте лингвистических исследований, 2006 / Ж.В. Никонова // <http://evcpk.ru/article.php?id=26>
9. Safarov Sh.S. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. 76-bet.
10. Safarov Sh.S. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008. 262-bet.

Gulnoza QURBONOVA,

Termiz davlat pedagogika instituti oʻqituvchisi

GIDRONIMLAR VA ULARNING NOMLANISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada gidronimlarning ahamiyati va ularning tuzilish xususiyatlari haqida maʼlumotlar, olimlarimiz tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ularning ilmiy xulosalari asosida tushuntirishlar berilgan.

Kalit soʻzlar: gidronim, toponim, suv obyektlari, tilshunoslik, xoronim, oykonim, dromonim, nekronim.

Аннотация. В данной статье приведены сведения о значении гидронимов и их структурных особенностях, об исследованиях, проведенных нашими учеными, и пояснения, основанные на их научных выводах.

Ключевые слова: гидроним, топоним, водоемы, лингвистика, хороним, ойконим, дромоним, некроним.

Annotation. This article provides information about the meaning of hydronyms and their structural features, about the re-search conducted by our scientists, and explanations based on their scientific findings.

Keywords: hydronym, toponym, reservoirs, linguistics, burial, oikonym, dromonym, necronym.

Koinotdagi har bir obyektning nomi bor. Uning maʼnosi va mazmuniga qiziqish oʻtmishda mavjud boʻlganligi maʼlum. Tarixiy yozma manbalarda odam, joy nomlarining kelib chiqishi, etnografiyasi, maʼnosi va etimologiyasi haqida koʻplab qiziqarli fikrlar mavjud.

Mashhur otlar tilshunoslik, geografiya va tarix fan-larining ajralmas qismidir. “Har bir nom, – deb yozgan edi T.Nafasov, – fakt, tarixiy voqea, geografiya, adre-satdir”. U muhim ijtimoiy-siyosiy funksiyani bajarib, yer usti obyektlari uchun belgi hisoblanadi. Toponimika

xalqlar va tillar o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiruvchi ko'zgudir. O'tmishda toponimlar birinchi marta geograf va tarixchilar tomonidan o'rganilgan.

Tilshunos olimlar hozirda toponimlarni tizim sifatida o'rganmoqdalar. Taniqli geograf H.Hasanov "geografiyaning bir tarmog'i – toponimika hozirgacha O'rta Osiyoda "kulrang" soha" [1] ekanligini ta'kidlagan yoki boshqa bir asarda "toponimika aslida geografiyaning bir sohasi bo'lib, u bilan uzviy bog'liqdir. Ham tilshunoslik, ham tarix. Toponimika tilshunoslik yoki tarixning bir tarmog'i, desak xato bo'lmaydi. Har bir olim toponimik tadqiqotda o'z ixtisosligini afzal ko'radi" [2], deyilgan. Xulosa shuki, toponimika uch fan orasida hali to'liq o'rganilmagan mustaqil fandır. Filologik jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, toponimika – joyni o'rganish sohasi bo'lib, nomlar quyidagi turlarga bo'linadi: oronim (tog', tepalik, cho'qqi, dovon va b.), gidronim (okeanlar, daryolar, ko'llar, dengizlar, kanallar va b.), xoronim (cho'llar, qumlar, tabiiy joylar), oykonim (shahar, qishloq, mahalla va b.), ekklezonim (masjid, cherkov, monastir va b.), dromonim (yer osti, quruqlikdagi, suv osti va yer usti yo'llari), nekronim (maqbaralar, qabristonlar va shunga o'xshash muqaddas ziyoratgohlar).

Okean, dengiz, ko'l, soy, quduq – hammasi suv havzalari. Suvsiz hayot yo'q. Yerdagi birinchi hayot suv va okeanlardan paydo bo'lgan deb ishoniladi. Birinchi aholi punktlari suv atrofida paydo bo'lgan [2]. Toponimikaning suv havzalari nomlari, kelib chiqishi, nomlanish qonuniyatlarini o'rganuvchi sohasi gidronimika deyiladi. Yer – xazina, suv – marvarid. Oldingdan oqqan suvning qadri yo'q. Suv – zar, suv – taqinchoq. Shu va shunga o'xshash mavzudagi maqollar xalqimiz orasida keng tarqalgan. Bu suvning naqadar qimmatli ekanligidan dalolatdir. Mamlakatimizda turli xil suv inshootlari mavjud. Har birining o'z nomi bor. Barcha suv havzalari gidronimlar deyiladi (yunoncha *gidro* – suv, *onim* – nom).

H.Hasanov ta'biri bilan aytganda, "nomlar joylarga shunday moslashtirilganki, mahalliy aholining aql-zakovatiga qoyil qolasiz. Yangi tug'ilgan chaqaloqqa ism qo'yish oson. Yuzlab tayyor nomlar mavjud bo'lgani uchun siz faqat o'zingizga yoqqanini tanlashingiz mumkin. Lekin joy nomlari tayyor emas. Ular "o'ylab topilgan" bo'lishi kerak, ularning nomlari tanasiga mos kelishi kerak yoki "ismlar tarixi, tog'lar va suvlarning tabiati, o'simlik va hayvonot dunyosi, savdo, xazinalar, urushlar haqida gapirishi kerak". Darhaqiqat, yurtimizdagi joy nomlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning har birida "tanasi o'xshash nom" bor [1]. Masalan, gidronimlar suvning xossalari qarang farqlanadi. Daryolar, ko'llar, buloqlar, quduqlar rangi, sho'rli-gi, tozaligi, chuqurligi va boshqa xususiyatlari bilan farqlanadi. Yer osti va yer usti suvlaridan hosil bo'lgan daryolar Qorasuv, Qoradaryo, tog'lardagi qor va muzdan suv oladigan daryolar ko'pincha Oqdaryo, tiniq

va musaffo ko'llar Oynako'l, Ko'kko'l, loyqa suvlar sho'r bo'lsa Sho'rko'l, Achchiqko'l deb ataladi. Farg'onadagi Tentaksoy va Surxondaryodagi Jinnidaryo daryosi oqimini o'zgartirib, qirg'oqlarini buzgan bahorgi toshqinlar tufayli shunday nomlangan.

Aslida Shohrudning quyi qismi ("shaharga suv beradigan daryo") Jayhun [2] deb atalgan. Amudaryoning hozirgi nomi o'rta asrlardagi Omul (Omuy, Omuyya) (hozirgi Chorjo'y) shahridan olinganligi aytiladi. Shahar daryo nomi bilan atalishi mumkin. Akademik V.V.Bartold bu so'z oriy xalqidan kelib chiqqan bo'lishi mumkin, deb faraz qiladi. Mahmud Koshg'ariyda har qanday sokin, barqaror, turg'un narsa "amul" deyiladi (Devonu lug'at-at turk, 2-jild, 104-bet) [3]. Sirdaryoning nomlari ko'p bo'lgan: qadimgi yunon tarixchilari asarlari, zardushtiylarning muqaddas kitobi "Avesto"da Jahartes (Yaksart), ba'zan Tanais, Danu, Yaosha, X asr "Hudud ul-olam" qo'lyozmasida Hashart, runik turkiy bitiklarda Yenchuo'g'uz, Firdavsiyning "Shohnoma"sida Gulzarriyun Sida va Hamdalloh, Qazviniyning "Nuzhat al-qulub" ("Qalblar borligi", 1339) asarida Sayxun, arablar kelganidan keyingi ko'plab yilnomalarda Hishart, Beruniyda Hasart deb tilga olingan. Shu bilan birga, qayerdan oqib o'tishiga qarab Obi Farg'ona (Farg'ona daryosi), O'zgan daryosi, Obi Xo'jand, Nahr ash-Shosh (Shosh yoki Choch daryosi), Banokat daryosi deb ataladi.

Gidronimlar qaysi so'z asosida tuzilganligi va nomlanish tamoyillarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Quyidagilar gidronimlarning nomlanishiga turtki bo'lgan omillardir:

1. Odam ismlari asosida hosil bo'lgan gidronimlar. Ko'pincha, bunday suv havzalari (ariq, quduq, buloq, kanal va h.k.)ning hosil bo'lishiga (qazilishiga) rahbarlik qilgan shaxs nomi bilan ataladi. Masalan, Nazarboyevquduq, Qosimbekquduq (Forish tumani), Omonbuloq, Mirzabuloq (G'allaorol tumani), Toshbekariq (Jizzax tumani) va b.

2. O'simlik va hayvon nomlaridan hosil bo'lgan gidronimlar, ya'ni suv havzalarining nomlanishi ma'lum bir o'simlik yoki hayvon nomidan kelib chiqadi. Masalan, O'rikli soy (Zomin tumani), Terakli soy (Baxmal tumani), Qo'ybuloq, Ilonli soy (Forish tumani) va b.

3. Yer qobig'ining ustki tuzilishi, tuproq tarkibiga ko'ra nomlangan gidronimlar. Bunday gidronimlarda *qum*, *tosh* so'zlari ko'p uchraydi. Masalan, Sangzor (Baxmal tumani), Yoyilma (Jizzax tumani), Yonbuloq (Forish tumani), Gumsoy (G'allaorol tumani) va b.

4. Suvning rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidronimlar. Bu gidronimlarning nomlarida *oq*, *qora*, *ko'k*, *qizil* kabi ranglar ko'proq uchraydi. Masalan, Oqbuloq (Zarbdor tumani), Qorasoy (Jizzax tumani), Qorasuv (Baxmal tumani), Ko'kbuloq (Baxmal tumani), Qizilquduq (Forish tumani) va b.

5. Suvning harorati, hidi va ta'miga qarab atalgan gidronimlar. Bunday gidronimlarni ifodalash uchun

ko'pincha *sovuq, issiq, iflos, achchiq, shirin, sho'r* kabi so'zlar qo'llaniladi. Masalan, Issiqko'l (Forish tumani), Sovuqbuloq, Jilibuloq (Baxmal tumani), Muzbuloq (G'allaorol tumani), Sho'rquduq (Forish tumani), Sho'rcha (Zomin tumani), Sho'rbuloq (Baxmal tumani), Sassiqbuloq (Forish tumani) va b.

6. Miqdori, hajmi va soniga qarab raqamlangan gidronimlar. Bu nomlar gidronimning miqdori, soni va hajmini bildirish uchun ishlatiladi. Gidronimlar ko'pincha *ikki, besh, olti, qirq, yuz, ming, gala, qo'sh, to'da* so'zlari

yordamida yasaladi. Masalan, Beshbuloq, Duoba (tojik, du – ikki...) [2].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, gidronimlar hosil bo'lishi jihatidan boshqa toponimlarga qaraganda qadimiyroqdir. Ularning nomlari bir qancha joy nomlarining asosini tashkil qilgan. Ular haqida ko'plab afsona va rivoyatlar mavjud. Suv belgilari, daryo va ko'llarning nomlari, umuman, toponimlar tarixni eslatadi. Ularni anglash, tahlil qilish, asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish bizning vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanov H. Geografik nomlar siri. – Toshkent: O'zbekiston, 1985.
2. Abdunazarova X. Gidronimlar va ularning nomlanish xususiyatlari (Jizzax viloyati misolida). – JDU, 2012.
3. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2002.
4. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – Москва, 1974.
5. <https://geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/131/109>

Omila YULDASHEVA,

Chirchik State Pedagogical University, Faculty of Foreign Languages and Literature, a 2nd year master's student;

Umida NASIROVA,

Uzbek State World Languages University, a supervisor, PhD

METHODOLOGY FOR DEVELOPING DISCOURSE (SPOKEN COMMUNICATION) SKILL AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

Annotatsiya. Ushbu maqolada og'zaki nutqni rivojlantirish strategiyalari, ayniqsa, talabalarning nutq qobiliyatlarini rivojlantirishning amaliy usullari muhokama qilinadi. Umumta'lim maktab o'quvchilariga ingliz tilidan og'zaki muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan nazariyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: muloqot, og'zaki nutq, instruktiv diskurs, monologik.

Аннотация. В статье обсуждаются стратегии продвижения устной речи, особенно, речевых способностей учащихся. Предлагаются теории, которые пытаются помочь учащимся средних школ развить свои способности устного общения на английском языке.

Ключевые слова: коммуникация, устная речь, инструктивный дискурс, монологический.

Annotation. The article discusses strategies for promoting oral speech, particularly students' speaking talents, and offers theories that attempt to help secondary school students develop their oral communication abilities in English.

Keywords: communication, oral speech, instructive discourse, monologic.

Humans are social beings who constantly engage and communicate with one another. Consequently, it is critical to provide contexts for authentic language interactions between pupils. Martin Bygate [4] presents a justification for this theory. "Our kids frequently need to talk with confidence in order to carry out their most fundamental tasks. They place the most weight on it, and their relationships with others depend on it".

Since the goal of speech education is to act as a tool for communication, the issue of developing students' oral speech is becoming more and more significant by the senior stage of the comprehensive school. The objective of a modern school is to develop students' multicultural personalities, which requires that they learn

enough about a foreign language to be able to converse freely in it as well as to understand it.

"In the science of modern methodology, the formation of the ability to create one's own oral speech in monologic and dialogic forms is defined as the main goal of teaching a foreign language and is expressed through the concept of a foreign language", claimed A.V.Semenova [3: 102].

Communication skills are considered to have a very complicated multi-component structure. Because it calls for the incorporation of language, speech, and communicative competences, oral communication demands a lot of time and work from the student in order to be a successful process. It should be a crucial

component of every class as a form of communication action (V.A. Arshinov [1]).

The primary objective of teaching students a foreign language is to have them possess the fundamental speech structures that correspond to the knowledge threshold level per the pan-European scale of language competence. Speech instruction centers on subjects that speak to the interests and requirements of upper-level secondary students.

To promote student engagement, it is critical to foster a favourable environment. They feel free to share their ideas, emotions, and opinions in such a setting without worrying about making a mistake. Also, students are competent in communicating tasks.

The implementation of student communication requires consideration of a number of special speech activity characteristics, such as motivation, purposefulness, activity, link to the person's personality and mental activity, heuristics, independence, tempo, and situationality.

Many English teachers face the problem of "silence of students" in the lessons of the development of speaking skills. To avoid this, contemporary pedagogical technologies advocate for altering the educational environment such that the teacher, rather than serving as the "undisputed authority", becomes a receptive and engaged interlocutor and collaborator in the learning process.

A branch of study centered on the psychology of interpersonal connections and interactions is an interactive learning environment. Such instruction is regarded as a collaborative learning process in which information is acquired through dialogue and polylogue during a shared activity (A.N. Bezrukaya [2]).

S.B. Suvorova [5] offers a unique classification of interactive teaching methods based on communicative functions. In this classification, all methods are divided into three groups:

- 1) discussion (dialogue, group discussion, analysis and analysis of life situations);
- 2) game (didactic games, business games, role-play games, organizational and activity methods);
- 3) psychological group of interactive methods (sensitive and communicative training, empathy).

In order to teach interactive engagement in English language lessons, real-world learning materials must

be used, which facilitates natural dialogue in the language being studied in a well-organized setting. It is vital to remove the restriction of working with projects in which students must envision themselves in any setting in order to generate situations of interactive contact. Tasks, on the other hand, have a purpose and mention the necessity for interactive participation in their content. Such jobs cannot be completed independently because of the way they are designed.

Discourse (spoken speech) does not have a clear, accepted definition that applies to all usage scenarios, which may be why the term has gained so much popularity in recent years.

The idea of discourse has been widely applied in Western European linguistics since the middle of the 1970s. After some consideration, the word's original meaning of "logical reasoning" changed to "conversation". The theory of oral instructional discourse, which directs the examination of oral "live" instructional discourse, is actively growing at this time due to the influence of American and English linguistics, and instructional discourse is defined by conversation. Moreover, the Anglo-American linguistic heritage contributes to the development of instructional discourse analysis, which is defined as the examination of both oral and written instructional discourse with an emphasis on the interaction between the message sender and recipient.

Normative shifts in the educational discourse of English and Uzbek texts of oral and written speech illustrate the connection between language and speech self-regulation mechanisms and changes in social reality. Each modification to oral communication alone has an impact on written speech. In the instructional discourse speech, the participants become the representative of a certain social group who are communicative and perform certain communicative roles.

In conclusion, we can say that speech is widely recognized as the primary form of oral communication. The goal of speech instruction in the classroom is to improve students' ability to communicate in a variety of settings. We may claim that a student is interested in the science of "foreign language" if he or she enjoys speaking, reading, listening to speeches in it, and learning new things. In this case, the conditions have been set up for success.

References

1. Arshinov V.A. Educational philosophy and synergetic: How can synergetic contribute to a new model of education? Electronic resource.
2. Bezrukaya A.N. A historical and linguistic overview of the phenomenon of linguistic variation // Innovative technologies in teaching a foreign language in the school-secondary school system: Inter-university. Saturday. scientific method. tr. – Tver: Tver State Publishing House, 2018. – Ed. 3. – 79 p.
3. Semenova A.V. Educational clusters and innovative education at the university. Monograph. – Kazan: School, 2010. – 102 p.
4. Bygate M. Speaking. – Oxford University Press, 1987.
5. Suvorova S.B. Interactive training for new approaches, 2015.

Saida GAZIEVA,
Chirchik State Pedagogical Institute, Faculty of Tourism,
English Language Department

OVERCOMING DYSLIXIC OBSTACLE IN TEACHING ENGLISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada disleksiyaning sabablari va toifalari tushuntirilgan. Disleksiyasi bo'lgan o'quvchilar diqqatini o'rganishga qanday qaratish kerakligi aytiladi.

Kalit so'zlar: disleksiya, diskaliya, disgrafiya, o'qish, nevrologik, aqliy rivojlanish, vizuomotor.

Аннотация. В этой статье объясняются причины и категории дислексии. Учащимся с дислексией указываются, как сосредоточиться на учебе.

Ключевые слова: дислексия, дискалия, дисграфия, чтение, неврологическое, психическое развитие, зрительно-моторный.

Annotation. In this article, the reasons and categories of dyslexia are explained. Learners with dyslexia are told how to concentrate on learning.

Keywords: dyslexia, discalis, dysgraphia, reading, neurological, mental development, visual-motor.

Dyslexia is a learning disorder that manifests itself with serious difficulties in acquiring and using listening, speaking, reading, writing, reasoning, and mathematical skills. Children with dyslexia who have begun primary school have difficulty understanding reading, writing, and mathematical operations because their mental development has not yet reached its full potential. However, this does not indicate problems with their level of intelligence. It is also found in children with very high levels of intelligence. Scientists and artists known to have dyslexia include Albert Einstein, Leonardo da Vinci, and Tom Cruise. Attention deficit disorder can also be found in children with dyslexia. Therefore, these children should be taught in the center of attention on a regular basis by a specialist.

Dyslexia is defined as a loss of reading ability, mental retardation, brain disease, normal and insufficient information, normal IQ, and an acceptable socio-cultural context. This issue could be due to central nervous system perceptual integration abnormalities (difficulty identifying words, difficulty placing words in the correct order in a phrase, language difficulties in the form of phonetic-audiovisual integration), or visual-motor dysfunction.

Dyslexia is classified into two types: dyslexia caused by congenital development and dyslexia caused by trauma. Congenital dyslexia is classified into three kinds based on issues before, during, and after birth. Prenatal dyslexia can occur through inadequate and unbalanced diet, infections during pregnancy, and conscious drug use. Dyslexia can occur due to hereditary factors. The major challenge with children with dyslexia is detecting dyslexia rather than treating it. Because dyslexia, like other learning problems, is a dormant condition that cannot be recognized at first glance. Therefore, it can be difficult to recognize this before a youngster joins school. Dyslexia is frequently felt in childhood, at the beginning of reading. Difficulties

in developmental learning are most common in the early years of school, but bright children can compensate for and conceal these difficulties until the age of 9-10. Therefore, dyslexia in bright children occurs later than in normal children. However, the symptoms begin to manifest themselves earlier. Delays and difficulties in differentiating right and left and learning the clock according to its peers, recognizing money, or reversing numbers in locations.

According to the DSM-IV [1: 4], the American Psychiatric Association's Guide to the Diagnosis and Statistics of Mental Illness, people with developmental disabilities are grouped into three subgroups. The first subgroup includes students not reading, math disorder, and writing disorder. Stuttering is classified as expressive language disorder, receptive and expressive mixed language disorder, phonological disorder (articulation problem), and communication disorder in the second subgroup. The third subgroup consists of a violation of motor coordination masquerading as a violation of motor skills.

Dyslexia is also described as a reading disorder. According to this definition, the characteristics of children can be listed as follows: children with dyslexia can confuse concepts from right to left, from top to bottom, before and after. They may have difficulty distinguishing right and left. Most people have a mixed or left-handed hand-foot-eye predominance. They have difficulty distinguishing similar letters (e.g. b / d or p / b) and can use them with each other. They cannot distinguish similar sounds (such as f / v b / m) and use them with each other.

They may read or write synonyms or words from the semantic category. They may miss several letters in the word (e.g., "praise" instead of "money"). They can change the order of priority after the letters. Similarly, they can also omit syllables in words. They can modify the order of the joints. They may omit the lines while

reading. They are unable to distinguish between words when writing. They can write in a form dubbed a “mirror image,” meaning that letters and the full word can be written from right to left by rotating it 180 degrees, similar to the text we know when this article is held in a mirror. They may have problems using punctuation. They may have difficulty understanding the general line of the text. They may have difficulty explaining what they read. They have a limited attention span and cry easily. There are issues with concentration. Their social development is sluggish; they do not get along well with friends.

They have difficulty separating the space in the form. Visual and auditory and motor abilities may develop. Their short-term memory (vision or hearing) is impaired. They can sometimes do math only in their heads, but they can't write. They are unable to discern between the years, days, and seasons. They forget the place of their books, they lose their belongings. They fail to complete their homework. Parents are frequently cautioned about these issues, and children are sometimes accused of lying. Friendship relationships are frequently problematic. Children with dyslexia have specific characteristics and may or may not exhibit all of these symptoms depending on the type of dyslexia. Dyslexia may be accompanied with difficulties learning mathematics (discalis) and other learning abilities (e.g., writing difficulties – dysgraphia).

Children diagnosed with dyslexia should be assisted as much as possible during education. The problem is that the child is supported by special education services in their field and succeeds in a normal classroom setting. At this stage, the family's task is to ensure the self-confidence of the child who is shaken by the difficulty. The child needs to make sure that the problem is not his fault and that he has strengths.

Dyslexia is neurological in origin and is visible in young kids who are thoroughly absorbed in the subject. It is almost impossible to diagnose dyslexia in pre-school children because children are just beginning to learn new skills and may make mistakes in reading and writing.

The main symptoms of dyslexia in children:

- systematic reading errors, such as mispronunciation of letters, syllable changes, sound changes, and misunderstanding of what is read;
- incorrect letter-to-sound translation (decoding information);
- inability to accurately and swiftly recognize words;
- basic spelling skills are difficult to grasp.

Dyslexia also has the following problems: how dyslexia emerges in children: indications and symptoms.

The actual causes of this illness remain unknown to science. Nevertheless, doctors attribute this problem to hereditary predisposition, damage to certain areas of the brain, as well as intrauterine development of the

child. The following factors contribute to the development of dyslexia:

- viral and infectious diseases in pregnant women;
- toxic lesions of the central nervous system during intrauterine development;
- umbilical cord confusion or premature placental abruption;
- foetal asphyxia;
- premature birth;
- brain damage during difficult childbirth;
- a lack of social and everyday factors and related speech development.

It is difficult to indicate the top and bottom of the youngster, complicating the notion of right and left.

Dr. R. Davis, who developed his own dyslexia treatment system, successfully overcame the disease. Dylexics, according to the doctor, are gifted individuals with a vivid imagination. The illness has also been noted in Albert Einstein, Walt Disney, Winston Churchill, and many more luminaries who have attained success despite dyslexia. In his book “The Gift of Dyslexia”, Ron Davis describes the disease in this manner. What is its approach? The technique's essence is to assist the child in activating his brain by disabling disorientation and learning to perceive the world around him without disruption. This method helps children fill in memory gaps and teaches them about letter shapes. The R. Davis method helps children overcome dyslexia in 99% of cases.

The essence of the technique: help the child to activate his brain by disabling disorientation and learn to perceive the world around him without disruption. This method helps children fill in the gaps in memory and teaches them to understand letter shapes. In 99% of cases, the R. Davis method helps children get rid of dyslexia.

The technique consists of complex procedures that help the child overcome dyslexia. Give your child any text for 5 minutes each day and ask him or her to cut out the letters you named. First, the consonants “a, o, etc.” Then there are consonant sounds. When the youngster has clearly cut out the letters you want, complicate the work by suggesting that vowel sounds be enclosed in a circle (any name) and consonants be highlighted. Pay attention to the consonants and vowels that are most challenging for the kid. This exercise will help your child memorize the letters and prevent them from making future reading and writing errors. This should be done every day for 2 months.

Dyslexia - problems with reading ability - is not as common as it seems. True dyslexia is neurological in nature, and what we encounter is, as a rule, caused by the fact that it is not uncommon to read something at home. As I said, 99 percent of children today suffer from not lighting a fire. And if they've never seen their parents light a fire, where do they get that ability? And if

they don't see their parents with a book in their hands, where does their ability to read come from?

Most celebrities (not just Hollywood stars) spend half of their childhood leaning in front of a mirror instead of holding a book in their hands, and then giving interviews complaining about the hardships of life. Conclusion: There are many cases of dyslexia, but in most cases it is a pedagogical problem, not a medical one (pediatrician E.O. Komarovsky).

Prevention of dyslexia is how to teach your child to read properly. To reduce the risk of dyslexia in a child and to engage him in special exercises aimed at mastering the norms of literate speech and writing from an early age. Prevention of dyslexia should be based on learning games, not 45-minute special lessons.

Games contribute to children's mental development, as well as help them think, analyze, and act. In the early stages of learning, it is important for children to show as many images as possible: letters, animals, words. It is easier for them to receive information visually. All of

these images are stored in memory and will not have problems like dyslexia in the future. Even in kindergarten, children are constantly provided with information in the form of pictures and color cards.

Dyslexia is a specific reading disorder characterized by inability to recognize words correctly and quickly. The disease is neurological in nature and is characterized by difficulties in reproducing, and comprehending the information read. However, despite the superficial resemblance, dyslexia is not the result of mental impairment. The disease is not associated with hearing and vision impairment. Reading mistakes and omissions in children with dyslexia can be corrected using the approaches and procedures indicated above. Not all of these methods are effective for all children, but it is critical to first determine which method works best for them. In conclusion, it should be mentioned that dyslexia should not be regarded an illness, and all children have the ability to get rid of it over time.

References

1. Guide to the diagnosis and statistics of mental illness. Fourth edition.
2. Kornev A.N. Dyslexia and dysgraphia in children.
4. Disleksiya haqida ma'lumot // www.disleksi.org
5. Irmak, Olcay; Yazgünoğlu. Jasmin. Disleksiya (o'rganish buzilishi) // www.bilkent.edu.tr
6. Maxsus o'rganish qiyinligi // Indigo jurnali, 2007, 23.
7. Turkan Töney. Aynan qanday disleksiya // Fan va texnologiyalar jurnali, 2002.
8. Turgunovna G.S. Reading is the receptive side of writing // Academic Research in Educational Sciences. 2 (5), 1564-1570.

Anvarova Mohinu,

*II kurs magistrant Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti*

BAHODIR QOBULNING “ENA SHAMOL” VA “OTACHIROQ” HIKOYALARIDAGI AYRIM CHEGARALANGAN LEKSİKAGA OID SO‘ZLARNING LINGVOPOETİK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada asarda qo'llanilgan tarixiy va arxaiik so'zlarning asar badiiyatida qanday ruhiy xarakter aks etgani, so'zlar tarixiy vaziyat yoki personaj maqsadi uchun xizmat qilayotganligini aniqlashga doir fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: chegaralangan leksika, tarixiy so'z, arxaiik so'z, nutqiy maqsad, badiiyatda ruhiy xarakter, pragmatik maqsad, xalqchilik, estetik zavq.

Аннотация. данной статье представлены идеи о том, как духовный характер исторических и архаичных слов, используемых в произведении, отражается в искусстве произведения, служат ли слова историческому моменту или цели персонажа

Ключевые слова: ограниченная лексика, историческое слово, архаичное слово, речевое назначение, духовный характер в искусстве, прагматическое назначение, народник, эстетическое наслаждение

Annotation. This article presents ideas on how the spiritual character of the historical and archaic words used in the work is reflected in the art of the work, whether the words serve for the historical moment or the purpose of the character.

Key words: limited lexicon, historical word, archaic word, speech purpose, spiritual character in art, pragmatic purpose, folkism, aesthetic pleasure.

Til jamiyat taraqqiyoti, inson tafakkuri bilan uzviy ravishda rivojlanib borar ekan, uning amaliy jihati tilning lug'at tarkibida o'z in'ikosini topadi. Jamiyatning muttasil ravishda rivojlanib borishi tilning leksik qatlamidagi ayrim so'z va tushunchalarning iste'mol doirasidan chiqib ketishiga turtki bo'ladi, shu bilan bir qatorda tilning lug'at tarkibiga yangi so'zlar kirib keladi [3, 7].

So'z san'atkorlari badiiy matnga badiiy-estetik ruh bag'ishlashda, asar badiyatini ta'minlashda muhim mezonlardan biri sanalgan eskirgan so'zlardan xalqchillikni ta'minlash, qolaversa, emotsional-ekspressivlikni yuzaga chiqarishda uslubiy vosita sifatida foydalanadilar.

Bizga ma'lumki, tarixiy so'zlar badiiy matnda tarixiy davrni haqqoniy tasvirlash zaruriyatidan kelib chiqib qo'llaniladi. Arxaiik so'zlar esa, uslubiy vosita sifatida badiiy matnga badiiylilikni ta'minlash bilan birgalikda asarga ko'tarinki, tantanavor ruh bag'ishlab, ifoda-ta'sirchanglikni yuzaga chiqaruvchi estetik vazifani bajarib keladi.

Tarixiy so'zlar. Bahodir Qobul tarixiy qatlamga oid leksik birliklardan hikoyalari ("Ena shamol" to'plamidagi "Ena shamol", "Oqdala", "O'spirinlik" qissalari. (qo'shimcha manba yozuvchining "Otachiroq" to'plamidan "Otachiroq" hikoyasi) tilining badiyatini ta'minlashda chuqur mulohaza va mahorat bilan foydalanagan. Chunonchi, badiiylilik asarda hayotning nechog'lik haqqiqatga yaqin aks ettirilgani, xalq qalbiga yaqinligi, shakli va mazmuni birligiga erishilishdagi mahorati bilan belgilab beriladi.

Bahodir Qobulning yuqorida keltirilgan hikoyalari aynan tarixiy mavzuga bag'ishlanmagan bo'lsa-da, biz undagi shu xususiyatlarni ochishga intildik. Ayni vaqtda qalami serqirra ijodkorlardan bo'lmish Abdulla Qahhor ijodi bilan (uning aynan tarixiy mavzuga oid bo'lgan bir qator hikoyalari orqali) ba'zi qiyosiy tahlillarni olib borishga va bunda Bahodir Qobul ijodidagi tarixiy momentga ishoraviy yondashuvlarni aniqlashga urindik. Bu borada adibning mahoratini taniqli adabiyotshunos olim Ozod Sharofiddinov shunday baholaydi "Tarixiy asar yaratishga intilmagan holda xalq hayotining tarixan haqqoniy manzarasini chizish-Abdulla Qahhor ijodining muhim xususiyatidir" [4, 8].

Abdulla Qahhorning "O'g'ri", "Dahshat", "Bemor" hikoyalari tarixiy qatlamga oid leksik birliklarning ulushi anchayin keng. Yozuvchi tarixiy so'z(istorizm) lardan tarixiy voqea-hodisalarning haqqoniy (real) tasvirini yaratish, badiiy asarga tarixiy ruh berishda o'rinli va maqsadga muvofiq foydalangan, Adib hikoyalari-dagi *dodxo*, *qozi*, *ellikboshi*, *mingboshi*, *amin* kabi tarixiy so'zlar ijtimoiy nufuz, unvon, mansab semasini ifodalovchi leksik-semantik guruhni tashkil etadi [3, 9].

Bahodir Qobul hikoyalari tarixiy so'zlardan foydalanar ekan, qahramonlarning ruhiy kechinmalarini ifodalashda, eski xotiralarni o'sha zamon ruhi bilan yodga olib, o'quvchida ham shu kayfiyatni uyg'otishni maqsad qiladi. To'g'ri, ijodkor asosan zamonaviy va erkin ijod

blan shug'ullangani uchun Bahodir Qobul hikoyalari-dagi tarixiy so'zlarning semantik ta'sir doirasi tarixiy romanlar ustasi Oybekning yoki G'afur G'ulomning tarixiy asrlaridan ancha farq qiladi.

Ma'lumki, har qanday so'zning ma'no qirralari, qo'llanilish uslubi badiiy matn doirasida yozuvchi shaxsiyatiga xos bo'lgan pragmatik maqsadlarni yuzaga chiqarish bilan namayon bo'ladi. So'zni qanday va qay maqsadda qo'llash, albatta yozuvchi uslubiga xos [3, 12].

Kuzatishlar natijasida Bahodir Qobulning yuqoridagi hikoyalari kelgan tarixiy so'zlarning arxaiizmlarga xos stilistik vazifada kelishiga guvoh bo'ldik. Bu esa, Bahodir Qobulning Oybek, G'afur G'ulomdan ko'ra farqli ravishda, tarixiy so'zlardan foydalanishdagi o'ziga xos mahoratni belgilaydi. Masalan, yozuvchining "Ena shamol" qissasidagi va "Otachiroq" hikoyalari-dagi (yozuvchi tomonidan "bitik" tarzida qo'llanilganligini ta'kidlash ayni muddao) qalandarxona, *musofirxona*, *karvonsaroy*, *olampanoh*, *qozi*, *mudarris*, *sulton*, *qabza mavlono*, *pochchoiq*, *madrasa*, *rasadxona* kabi tarixiy so'zlar bir qarashda asarga o'tmish ma'nosini bera olmagan bo'lsa-da, ammo baribir ular tarixiylik bo'yog'ini yo'qotmaydi. Ayni so'zlar ishtrokidagi jumlar orqali tarixiy moment tilga olinadi va jarayon gavdalanitiriladi.

"Ena shamol" hikoyasida keltirilgan quyidagi misolga e'tibor qarataylik:

Bunga Enamning Samarqandni ko'rmagan bo'lsalar ham, Katta Otamning bu shaharda o'qiganlari, uning har bir g'oridan tortib buloqlarigacha, har bir qiridan soyigacha, machit-u madrasasi, avliyolarga liq to'la qabristonlari, qalandarxonalari, karvonsaroylari, musofirxonalari, ikki arava sig'maydigan tor-u tang ko'chasi-yu, burumigacha erinmay aytib berganlaridan bo'lsa kerak, Samarqand deyilsa, sergak tortadilar[1, 14].

Qachon kostyum-shim kiyishimni so'raganimda Enam: "Shuyam gap bo'ptimi, balajon. Hali beklarbegi beklab chaqirmas, chin poshsholar elchilab so'ramas, shohlar to'n yopmas ekan, kelganim yolg'on,—deganlar. — Bekligiyam, poshsholigiyam. Men hali bolaman. Bunaqa gaplarni tushunmayman [1, 15].

— Buguncha endi mudarrislik qilmay turing, Mirzoiy deb kenadilar. Indamay turganimdan jahli chiqib, baqirib ketdi [1, 15].

Bahodir Qobulning "Ena shamol" qissasidan olingan misolda esa tarixiy so'z badiiy matnda nominativ ma'no bilan bir qatorda yozuvchi shaxsiyatiga xos illoktiv pragmatik maqsadni yuzaga chiqaruvchi uslubiy vosita sifatida qo'llangan. Bu yerda yozuvchi qahramonning opasi tilida tarixiy so'zni qo'llash orqali badiiy matnga ekspressivlik olib kirgan. Yozuvchi yigitcha o'z yutug'idan faxrlanish holatini yuzaga keltirish uchun amalga oshirgan harakatini opa tomonidan chippakka chiqarish va bu orqali uni kesatiq so'z bilan "siylashi" jarayonini keltirib chiqarmoqda. Kesatiq so'z sifatida esa tarixiy qatlamga oid leksikadan foydalanilmoqda.

Ammo asardagi tarixiy leksikalar faqat ma'lum pragmatik maqsad uchungina qo'llanilib o'zining asl ma'noviy qiymati va momentidan ayri tushgan deyish ham noo'rin. Misol uchun, *"Bir qo'lida qalqon, bir qo'lida qilich, bir qo'li oq, bir qo'li qaro, bir yelkasi yo'l, bir yelkasi o'r, bir oyog'i johda, bir oyog'i chohda, birovga yaxshi, birovga yomon ko'rinib o'tgan, bir qo'ltig'i sodiq, bir qo'ltig'i xoin, izi sirga to'la bolaginasining, oti aytilsa dunyo oyoqqa turadigan bolasining kuch-qudratiyam Yaratganning sovuqqinasi oldida hech narsa emasligini eslarkan epkinlarga oqligini yuvib quritgani yarim kun, yarim tun, yarim issiq, yarmi sovuq kunning doriga osadi"* [1, 199].

Bahodir Qobulning keltirilgan asrlaridan olingan *musofirxona, raykom, melisa, pioneer* kabi arxaik so'zlar davr ruhini haqqoniy tasvirlashda, badiiy matn-ga o'tmish ruhiyatini berishda asosiy vazifani bajargan.

Ular bugungi kunda mehmonxona, kabi ekvivalentlari bor.

Ma'lumkin, "arxaik so'zlar nutqqa kinoya, piching, mazax-masxara ruhi va xajv ottenkasini berish uchun ham ishlatiladi"[5, 51].

Buguncha endi mudarrislik qilmay turing, Mirzoiy, - deb kenadilar [1, 21].

Ko'rinib turibdiki, bu o'rinda ishlatilgan "mirzoiy" so'zi kinoya va piching sifatida tushuniladi. Bu yerda qahramonning opasi uning harakatlaridan asbiylashadi va shu tarzda unga ishi yoqmayotganligini ifodalamoqchi bo'ladi.

Umuman olganda, berilgan asarda tarixiy va arxaik so'zlarning qo'llanilishi asar badiiyatini ko'taradi, personajlarning ayni vaqtdagi kechinmalarini yanada jozibador qilib ko'rsatishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bahodir Qobul. Ena shamol. – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
2. Каримов С. Ўзбек тилининг балиий услуги. Самарқанд, 1992. – 140 б.
3. Хасанов А. Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари тилининг бадииятини таъминловчи лексик-стилистик воситалар. Фил. фан. ном. автореф. 2010. – 26 б.
4. Шарафиддинов О. Истеъдод жигарлари // Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. I том. – Тошкент, 1967. – Б. 8.
5. Шомаксудов А., Расулов И., Қўнғуров Р. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – 248 б.

Hamroyeva Nozima,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Adabiyotshunoslik mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

XURSHID DAVRONNING POETIK USLUBI

Annotatsiya. She'riyat tuyg'ular gulshanidir. Biz Xurshid Davronning Vatan, tabiat, jamiyat, sadoqat, ishq haqidagi she'rlarini o'qiganimizda qalbimiz shu gulshandan taralgan nafas ifori bilan to'yinganday bo'ladi. Boisi, Xurshid Davron obraz yaratishda o'ziga xos uslubga ega. Shoir o'z she'rlarini nafis tashbehlar bilan bezatib, ular-ga o'zgacha sayqal berishga astoydil harakat qiladi. Lirik qahramonning ruhiy olamini noyob poetik topilmalar va tasvir vositalari yordamida ifodalaydi.

Key words: poetik obraz, poetik topilma, tasvir vositalari, falsafiy ohang, sintez, adabiyotshunos;

Xurshid Davron (asl ismi: Davronov Xurshid, 1952-yil 20-yanvarda Samarqand shahri yaqinidagi Chordara qishlog'ida tug'ilgan) — o'zbek shoiri, dramaturgi, tarixchisi, yozuvchisi va tarjimoni. O'zbekiston xalq shoiri (1999). Adabiyot sohasida beriladigan Mahmud Koshg'ariy nomidagi Xalqaro mukofot (1989), Xalqaro „Oltin qalam“ mukofoti (2009), Ozarbayjonning „Mikoyil Mushfiq“ mukofoti (2013) bilan taqdirlangan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining deputati (2000). „Do'stlik“ ordeni bilan mukofotlangan (1997).

Shoir nazarida dunyodagi eng yorug' maskan, "ona kabi tabarruk, ulug'" go'sha bu Vatandir. Shuning uchun ham shoir Vatani jonidan ortiq sevadi. Uning uchun

har narsaga tayyor. Mana shu tarzda Xurshid Davron she'riyatida Vatan bir ulkan poetik obraz, muqaddas go'sha, ulug' sajdagoh sifatida bo'y ko'rsatdi.

Samarqand – za'faron tiramoh,
Buxoro – qirmizi saraton.
Tosh shahri – sovigan qahrabo,
Turkiston... Turkiston... Turkiston...
Xiva "Xayr" kalomi. Sukunat,
Sahroda yangragan qo'ng'iroq.
Qo'qon – bog'. Vatan deb jon bergan
Yigitlar qonini ichgan bog'.
Shahrisabz kabutar patidir,
Zangori ranglarga bo'yalgan.

Termiz – ko'r xattotning xatidir,
Zamonlar zarbida tuyilgan.
Boburning ko'zyoshi – Andijon,
Marg'ilon – ming yoshli qizaloq.
Turkiston... Turkiston... Turkiston...
Dashtdagi qon rangli qizg'aldoq.

Xurshid Davronning boshqa hech kimga o'xshamagan o'z mavzusi, o'ziga xos falsafiy ohangi, faqat u aytishi mumkin so'zi bor.

Xurshid Davronning adabiy-estetik qarashlarini o'zida jam etgan adabiy-tanqidiy, ilmiy, publisistik ishlarini quyidagi uch guruhga ajratib o'rganish mumkin.

1. Adabiy-tanqidiy maqolalar, suhbatlar.
2. Tarixiy-ma'rifiy badiialar.
3. Publisistik lavhalar, maqolalar

X.Davron insonni idrok etish va his etishga undashi, o'rgatishi, inson ma'naviy dunyosi chegaralarini tobora kengaytirishi, insondagi estetik qarashlarni tarbiyalashi jihatidan kelib chiqib, she'riyatga yurakning poklanish vositasi deb qaraydi. "Oybek she'riyati xuddi shunday asl she'riyatdir. Haqiqiy shoirning istagi va talablari hamisha xalqning istak va talablari bilan hamnafas. Shoir o'z asarlarida bu istak va talablarni o'zining yurak tuyg'ulariga emakdosh qilib singdirmog'i lozim".

Xurshid Davron she'riyatida tabiat manzaralarining jamiyat hodisotlari bilan uyg'unlashib ketganligi, tarixiy haqiqatning badiiy haqiqatga aylantirish jarayonlari, poetik fikr va hissiyotlar gammasining yaxlitlik kasb et-

ganligi uning poetik uslubida peyzaj va ijtimoiy lirikaning mavqeini oshirganligi bilan o'zgachalik kasb etadi;

Xurshid Davron lirikasida jahon she'riyatining tank, xokku, terset kabi she'r shakllarini sintezlashtirganligi, milliy she'riyatning Cho'lpon, Oybek, Rauf Parfi kabi namoyondalarining musallas she'r kompozitsiyasini tuzishdagi lokanizmi, ramziylikka asoslangan obrazlilik, peyzaj yaratish uslubi, falsafiy tafakkur tarzi an'analariga izdoshligi kabi o'ziga xos hodisalarga boyligi bilan boshqa ijodkorlardan ajralib turadi ;

Xurshid Davronning voqelikning poetik idrok etishdagi she'r kompozitsiyasi, lafziy va ma'naviy ifoda tasvir vositalari, poetik sintaksis, vazn va qofiya, ritm va ohang ustida ishlashdagi adabiy mahorati har bir asarida yaqqol ko'zga tashlanadi;

Shoirning lirika, she'rlar hamda rivoyatlar turkumi, esse, tarixiy badia, sonet, doston janrlariga hamda masnaviy, musallas, murabba, aralash vazn kabi she'r shakllariga mansub asarlarining badiiyatini yanada chuqurroq o'rganish har bir adabiyotshunos uchun muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, adibning adabiy-estetik qarashlarini hayot, adabiyot, shoir va she'riyat, jamiyat oldidagi burch, ijod mas'uliyati, o'tmish saboqlari, tarixdan o'rganish, buyuk shaxslar hayotidan ibrat olish, Vatan oldidagi qarzdorlik hissi, o'zligimizni anglash, qadriyatlarga sodiqlik kabi ko'rkam mulohazalarning sintezi tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Даврон Х. Тўмариснинг кўзлари. – Т.: Ёш гвардия, 1984. – Б.84.
2. <http://kh-davron.uz/ijod/adib/baxtiyor-nazarov-yuragimning-derazalari.html>
3. Даврон Х. Баҳордан бир кун олдин. – Т.: Шарқ, 1997. – Б.15.
4. Даврон Х. Болаликнинг овози. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1986. – Б. 141.

Mamirova Dilnoza,

*Samarqand davlat chet tillar instituti dotsent v.b.,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*

ADRESANT-ADRESAT MUNOSABATIGA KO'RA REKLAMALAR TASNIFI

Annotatsiya. Sotsiologik jihatdan reklama matnlari jamiyat a'zolariga har tamonlama bog'liq bo'lib, ularning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda davrlar o'tgan sari takomillashib boraveradi. Ushbu maqolada keyingi yillarda reklama matnlari tarkibida hosil bo'lgan yangi atamalar va birikmalar haqida va shaxs nutqida ularning qanday voqeyalanishi kabilar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: adresant, adresat, sotsiologik, nutqning ixtisoslashishi, ifoda plani

Sotsiologik tadqiqotlarda nutqiy muloqot muhitidagi kommunikatsiya ishtirokchilarining emotsional holati, muhim ma'lumotni anglashga xizmat qiladigan komponentlarning ekspressiv yo'nalganligi, adresant yoki adresat nutqining o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi. Mazkur masala xususidagi qarashlar o'zbek tili materiallari asosida amalga oshirilgan tadqiqotlarda

ham o'z ifodasini topgan. Ularda adresant yoki adresat nutqining yosh, jins va hududga ko'ra xoslanishi, ayollar va erkaklar nutqi o'rtasidagi tafovutlar, keksalar va yoshlar munosabati kabi masalalar yoritiladi[1; 127]. Reklama matnlarida mahsulotni tanlashning eng maqbul yo'lini ko'rsatish adresantning vazifasidir. Bir mahsulot sotuvchilarning hammasida uchrashi mum-

kin, lekin uning eng afzal tarafini, boshqa firmalarda uchramaydigan jihatlarini «eng», «juda» soʻzlari bilan boʻrttirmagan holda (agar shunday boʻlsa ham isboti bilan) koʻrsatib berish adresantdan talab qilinadi. Demak, reklamaning vazifasi tez va koʻp sotish ekan, adresant bu muammoni yechuvchi asosiy shaxs hisoblanadi. Bu borada adresantning birlamchi vazifasi hayotiy tajribalar, millat, kasb, jins, oilaviy ahvol, qiziqish kabilarni oʻzida mujassamlashtirgan soʻzlardan foydalanishdan iborat boʻladi. Keyingi yillarda zamonaviy vizual reklama vositalari koʻproq koʻzga tashlanmoqda. Ulardagi turli koʻrinishda ifodalangan soʻz, soʻz birikmasi va qisqartma soʻzlardan oqilona foydalana olish ham adresantning zimmasidadir. Hayotdagi har qanday yangilik, yangi paydo boʻlgan buyum, hodisa, munosabat hamda ixtiro oʻziga xos yangi atama – neologizm orqali ifoda qilinadi. «Neologizm – (yun. neos+logos) yangi soʻz demakdir. Tilda turli ehtiyojlar natijasida yangidan paydo boʻlgan soʻz yoki soʻz birikmasi» [2; 34]. Neologizmlar, yaʼni lingvistik jihatdan yangi maʼnoli birikmalar, vizual reklama matnlarida keng qoʻllaniladi. Bunday birliklarning baʼzilari keng jamoatchilikka tanish neologizmlar sanaladi. Masalan, «BETA», «BAYGE» – choy mahsulotlari, «MTS», «BEELINE», «UCCELL», «PERFECTUM MOBILE», Uzmobil, UMS – uyali aloqa telefonlari, «AKFA», «ALUTEX», «ASIA PLAST», «AKRILL» – qurilish materiallari, «HYDROLIFE», «MONTELLA», «MOYA SEMYA», «ФРУКТОВЫЙ САД» – suv va sharbat ichimliklari, «МОЯ МЕЧТА», «SONA», «ШЕДРОЕ ЛЕТО», «PURE MILKY», «LAPSHA», «LAVASH», «SHAURMA», «HOT DOG», «AKBEL», «TESTO», «MUZA» – oziq-ovqat mahsulotlari nomlari adresatga tanish. Chunki bu mahsulotlar keng jamoatchilikka tushunarli boʻlishi uchun ularni tasavvur qilishga yordam beruvchi, termin maʼnosini izohlovchi dizayn, yorliq, rang, simvol, tasvir, mahsulot belgisi, firma belgisi kabi nolingvistik vositalar bilan birga reklama shakllantiriladi. «Reklama qilinayotgan mahsulotning qaysi yosh va jinsdagi foydalanuvchilarga tegishli ekanligi uning dizaynida koʻrinib turadi» [3; 36-39]. Masalan, Colgate mahsulotining dizayni, ifoda shakli uni qaysi toifa uchun (kattalarga yoki bolalarga) moʻljallanganligini anglatadi.

Xaridorlarning eʼtiborini tortish uchun yil sayin mahsulot shakllari, ularni nomlovchi soʻzlar ham yangilanib boradi. Buning natijasi oʻlaroq tilimizda oxirgi yillarda turli xil yangi soʻz birikmalari paydo boʻldi: iqtisod sohasida: bozor (fors) iqtisodiyoti (arab), bozor (fors) munosabatlari (arab), bojxona (fors) qoʻmitasi (komitet), (lotincha, rus tili orqali), biznes (ing. rus tilidan kirib kelgan)-konsultant (ing. rus tilidan kirib kelgan), biznes (ing. rus tilidan kirib kelgan)-inkubator (lotincha); madaniy-maishiy sohada: kommunikasiya (lotin) tarmogʻi, kompressor (lotin) stansiyasi (lotin), kinder syurpriz (italyan), hududiy (arab) boʻlinish, moliya (arab) akademiyasi (yunon), ommaviy axborot (arab) bozori (fors), veb-sayt (ingliz), press-shou (ingliz); axborot-kommunikasion texnologiyasida: mobil (lotin) aloqa (arab) vositasi (arab), WI-FI zona (yunon), internet (ingliz) klub (ingliz). Keltirilgan birliklar tarkibidagi soʻzlarning grammatik bogʻlanishi yuzasidan quyidagicha tasniflash mumkin: sifat +ot va ot+ot.

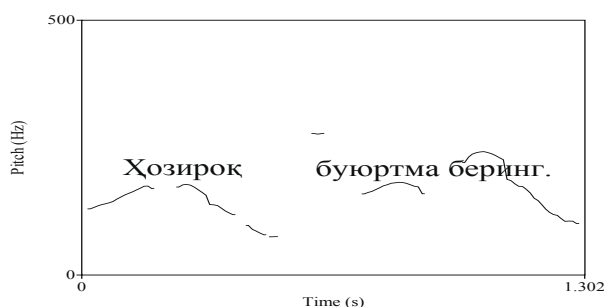
Sifat +ot tarzida birikkan soʻzlar tarkibidagi birliklarning oʻz yoki oʻzlashma qatlamga mansub ekanligiga qarab ikkiga boʻlish mumkin: a) soʻz birikmasining har ikki qismi ham oʻzbek tilida boʻladi: amaliy tashrif, boj haqi, xorijiy sarmoya kabi; b) soʻz birikmasining bir qismi oʻzga tilida boʻladi: akademik litsey, kichik biznes, strategik hamkor.

Ot+ot tarzida birikkan birikmadagi komponent oʻz qatlam (bojxona qoʻmitasi, bozor iqtisodiyoti, haj ziyorati) va oʻzlashma qatlam (akssonerlik tijorat, moliya kredit) yoki har ikkala qism ham oʻzga til (biznes-konsultant, parlament assambleyasi, press-shou)da boʻlishi mumkin [4; 16].

«Sotsiolingvistikada nutqning ixtisoslashishida nutq tushunchasi lingvistikada tushuniladigan tilning bevosita voqyealanishi, uning moddiy shaklda yuzaga chiqishi tushunchasidan farq qiladi. Yaʼni, sotsiolingvistikada nutqning ixtisoslashishi deganda, umumijimoiy imkoniyatlarning muayyan shaklda voqyealanishi emas, balki qandaydir alohida bir guruh uchun meʼyor vazifasini oʻtaydigan umumiylik bilan xususiylik oraligʻi tushuniladi» [5; 39]. Bu jihatdan reklama matnini qabul qiladigan adresatlar auditoriyasi yoshi, jinsi, mansabi kabi jihatlar bilan bir-biridan farqlanadi. Odatda, nutqiy muloqotda ham bu jihatlar ahamiyatli sanaladi. Biz reklama matnlarida ayol va erkak nutqidagi farqlanish manzarasini sotsiolingvistik jihatdan kompyuter yordamida diagramm koʻrinishda tahlil qilganda ular nutqidagi ayrim oʻziga xosliklarni aniqladik. Dastlab erkak nutqidagi matnning talaffuzi tahlil qilindi va quyidagi natijalarga erishildi (1.1-rasmga qarang):

Erkak nutqi (aktyor Javohir Zokirov nutqida): Booknomy dan yangi yil sovgʻalari. Booknomy intensiv kurslarini 1 dekabrda 10 yanvargacha sotib olib, mega aksiyada ishtirok etishingiz mumkin. 15 ta Neksiya 3 va 2 ta Malibudan birini qoʻlga kiriting. Hoziroq buyurtma bering!

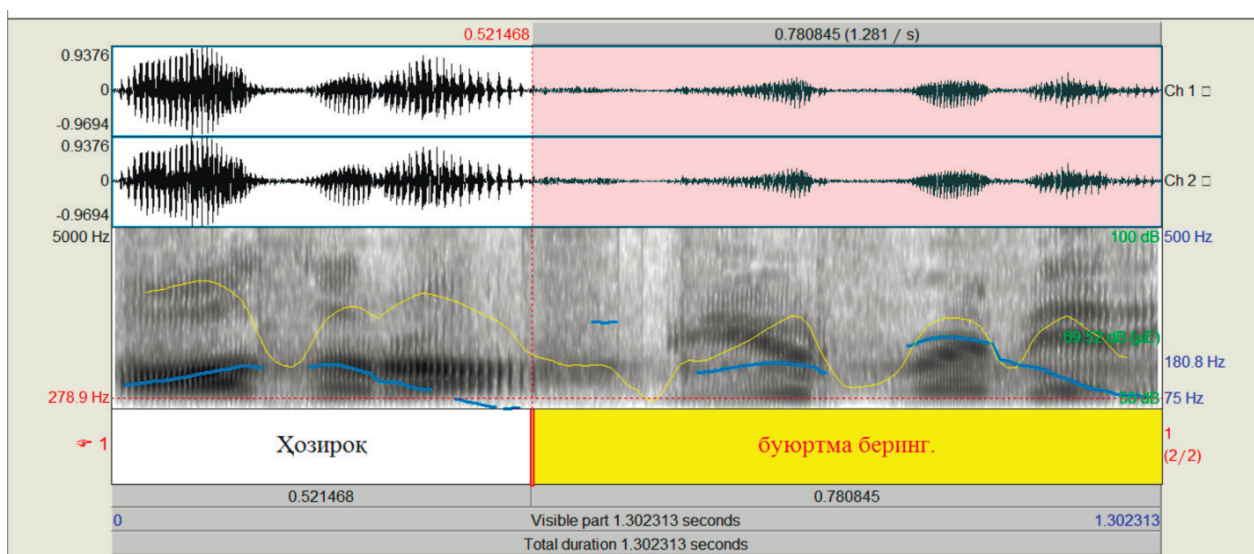
Erkak nutqidagi «Hoziroq buyurtma bering» ifodasining talaffuzi uchun 1302 msek vaqt sarflangan. Soʻzlovchi har bir tovushga oʻrtacha 68.5 msekdan vaqt sarflangan. Ifoda darak maʼnosini bergani uchun gapning melodik harakati tushuvchidir. Uning grafik koʻrinishi quyidagicha:

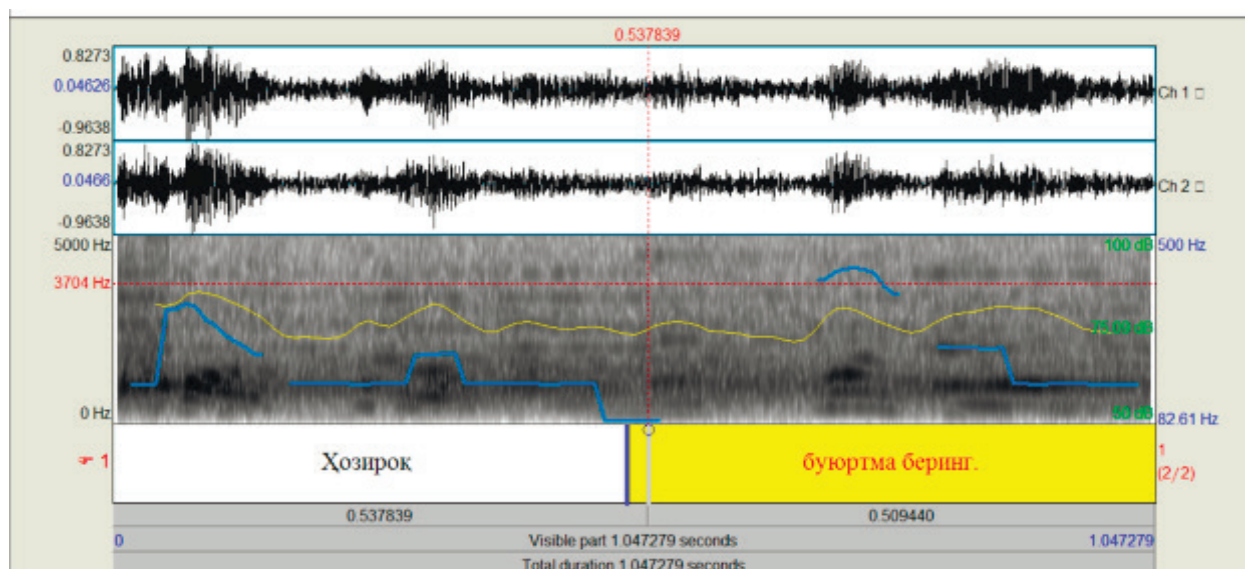
Koʻrinib turganidek, erkak nutqidagi «Hoziroq buyurtma bering» ifodasi talaffuzi tahlil qilinganda asosiy logik urgʻu hoziroq boʻlagiga tushgan va uning miqdoriy koefitsienti 85.25 db ni tashkil etadi.

Endi aynan shu matnning ayol nutqidagi (Aktrisa Rayhon Ulasenova nutqida) talaffuzini tahlil qilamiz (1.2-rasmga qarang):

1.1-rasm. Reklama matnlarida erkak nutqidagi urg'uning miqdoriy koeffisienti tasviri

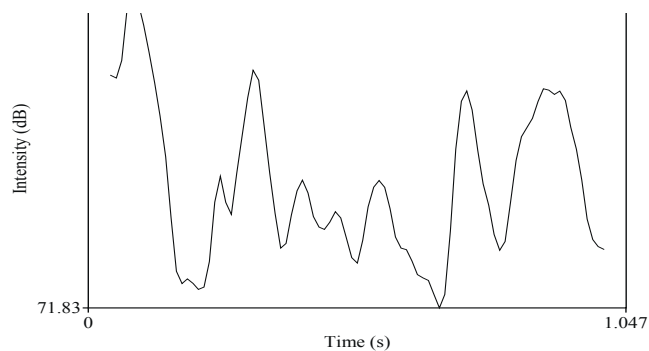

1.2-rasm. Reklama matnlarida ayol nutqidagi urg'uning miqdoriy koeffisienti tasviri

Booknomy dan yangi yil sovg'alari. Ingliz, rus, ko-reys tillarini atigi 6 oyda grammatik va so'z yodlash-larsiz intensiv o'rganish metodini 1 dekabrda 10 yan-varga qadar sotib oling va mega aksiyada ishtirok eting. 15 ta Neksiya va 2 ta Malibulardan biriga ega bo'ling. Shoshiling sizni yangi avtomobil kutmoqda. Hoziroq buyurtma bering!

Diagrammadan ma'lum bo'ldiki, ayol nutqi ifodasi uchun 1047 msek vaqt sarflangan. Har bir tovushning o'rtacha arifmetik qiymati 55 msekni tashkil etmoqda, bu odatda, ayollarning nutqidagi tezkorlik bilan bog'liq. Shuning uchun ham, birinchi so'zlovchi (erkak) bir to-vush uchun o'rta hisobda 68.5 msek vaqt sarflasa, ik-kinchi so'zlovchi (ayol) bir tovush uchun o'rta hisobda 55 msek vaqt sarflamoqda. Uning grafik ko'rinishi quy-idagicha:

Ayol nutqida ham asosiy logik urg'u *hoziroq* bo'lagiga tushgan va uning miqdoriy koeffitsienti 85 db ni tashkil etadi.

Keltirilgan reklama matnida ayol va erkak nutqi talaffuzi o'rtasida tafovut mavjudligi ayol nutqi talaffuz ohangidagi tezlik bilan baholanadi. «*Hoziroq buyurtma bering*» ifodasi audioyozuvining fonetik manzarasi *hoziroq* so'zi erkak nutqida 85.25 db, ayol nutqida 85 db melodik cho'qqi bilan talaffuz qilinishini ko'rsatdi. Mana shu tarzda eksperimental kuzatishlar va audioyozuvni eshitish yordamida reklama matnida erkak va ayol nutqining sotsiolingvistik jihatlariga haqida muayyan mulohaza yuritish mumkin bo'ladi. M.Gaziyeva ta'kidlaganidek, «Nutqiy muloqotda melodika asosiy ovoz toni va chastotasi o'zgarishidagi ko'tariluvchi, pasayuvchi va tekis tonlar kesimida gersga asoslangan akustik

parametrlar orqali gapning kommunikativ tiplarini shakllantiradi, bundan tashqari, urg'uning disebel miqdoriga asoslangan intensiv harakati normal sekin va emotsional (me'yordan ortiq) nutq kabi ifoda tiplarini farqlaydi» [6;12].

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, reklama matnida so'zlovchi o'z kommunikativ maqsadiga erishish uchun barcha shartli lisoniy belgilarni jo'yali, o'z o'rinda ishlatib olsagina u tinglovchini buyruq ijrosiga unday oladi. Voqyeliqdagi predmet-hodisalarning idroki bir xilda kechmasligi tufayli turli shaxslar yagona bir voqyelikka turlicha, o'z nuqtai nazarlaridan qaraydilar, uni idrok etishda shaxsiy motivlariga ega bo'ladi. Har bir shaxsning voqyelikni o'z baholash me'yori (o'lchovi) mavjud va bu me'yor to'g'ridan to'g'ri nutqiy faoliyatda o'z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qurbonova M. O'zbek bolalar nutqi leksikasining sotsiopsixolingvistik tadqiqi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. –127 b.;
2. Узбек тилининг изоҳли луғати. Учинчи жилд.– Т., 2007. – Б.34 б.
3. Бакланова И. И. Образ адресата рекламного текста с точки зрения постулатов речевого общения Г. П. Грайса (категория качества). – Забайкальский государственный университет. Гуманитарный вектор. 2013. № 4 (36). – С.36-39.
4. Қўшоқова Б.И. Тил функционал ривожланишининг социоллингвистик таҳлили. Филол. фан. фалсафа д-ри (PhD) дис. аавтореф. – Фарғона, 2019. –Б.16.
5. Аликулов З., Боймирзаева С. Социоллингвистика. – Самарқанд, СамДУ нашри, 2010. –Б.39.
6. Газиёва М.М. Мулоқот жараёнида просодик воситаларнинг лингвопрагматик хусусиятлари: филол. фан. фалсафа д-ри (PhD) дис. автореф. – Тошкент, 2018. –Б.12.

Ziyadullayeva Mokhira,

2 nd year master's student in the direction of Comparative linguistics, linguistic translation studies (by languages) of Samarkand State Institute of Foreign Languages

SPECIFIC FEATURES OF THE ADDRESSING

Abstract: In this article, information is given about the specific features of addressing and the stages of development. This article, a communicative and pragmatic analysis of Uzbek and English addresses to individuals is carried out in order to identify their national and cultural specifics.

Key words: addresse, communicative, pragmatic, comparative.

Аннотация: В данной статье дана информация об особенностях адресации и этапах развития. В данной статье проводится коммуникативный и прагматический анализ узбекских и английских обращений к лицам с целью выявления их национальной и культурной принадлежности.

Ключевые слова: адресность, коммуникативность, прагматичность, компаративность.

Annotatsiya: Ushbu maqolada manzillashning o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish bosqichlari haqida ma'lumot berilgan. Maqola o'zbek va ingliz tilida jismoniy shaxslarga bo'lgan manzillarini kommunikativ va pragmatik tahlil qilish, ularning milliy va madaniy xususiyatlarini aniqlash maqsadida olib borilgan.

Kalit so'zlar: manzil, kommunikativ, pragmatik, komparativ.

The address, as a specific contact-fixing agent, is one of the most commonly used speech units in English and Uzbek languages. The address is an integral part of speech etiquette and is used in a variety of communication situations, used by people with a variety of social characteristics, sent to different recipients. The study of the system of appeals

is a specific tool for analyzing the culture of native speakers, since the set of appeals used by representatives of various ethnocultures is a kind of reflection of the signs of communicants and situations of speech communication that are significant from the point of view of ethnopsychology and cultural tradition. Finally, both Uzbek and English addresses carry a significant

communicative load not only by naming the addressee, but also by establishing and maintaining verbal contact with the interlocutor, while regulating the idea of the communication situation as a whole and about the speech positions of partners, their social and personal relationships.

In this article, a communicative and pragmatic analysis of Uzbek and English addresses to individuals is carried out in order to identify their national and cultural specifics. The research shows that appeals in their functional and semantic features bear the imprint of the culture of native speakers, which is associated with a wide range of communication situations in which various appeals are used, a significant communicative load of these units and a variety of forms.

This change from an address form employed to define intimate relationships within a family or among close friends or business associates to the one used to define general relationships between strangers, between people of asymmetrical age and occupational status, between students and professors, and between young people and their seniors, has been quite a recent development which has naturally stimulated cross-cultural studies of address behavior in different countries [2, 56].

Addressing takes place so frequently in social interactions that it is an important component of communicative competence. In principle, one cannot expect that the literal translation of the routine expressions of his own language into another will have the same effect in the target language. Nevertheless, in practice, the interference of one's mother tongue in using a foreign language seems to be inevitable for foreign language learner. An American scholar was greatly annoyed when addressed as Mr. or Mrs. instead of Professor by Russian speakers of English, who actually tried to show respect to him. A male Russian student in a university of the United States was also annoyed by the term "pet" directed to him from a cleaner. The student thought how that person could treat him as an animal, say, a dog or cat. He was quite unhappy until someone explained the good will of the cleaner towards her in using the term. There are more examples in actual interactions.

As a fact, a manorial lordship or ladyship is not connected to the [British honors system](#), but rather the [feudal](#) system [1,109]. Ownership of a [manorial](#) lordship will be noted on request in British passports through an official observation worded, 'The Holder is the Lord of the Manor of [6, 33]. Females can inherit the feudal title of Lord of the Manor, unlike titles of peerage. In addition, it is the only title that can be purchased. Lordships of the manor are considered non-physical property in England and are fully enforceable in the English court system. Like their English counterparts, by 1600 manorial titles in the formerly Norman territories in France and Italy did not ennoble their holders in the same way as, for example, did a

barony. The status of lord of the manor is associated with the rank of esquire by prescription [5,203].

Kinship terms play an important part in the Uzbek and Russian language address systems. Age, generation and order of seniority are regarded as far more important than those in American system. The use of a person's title, office or occupation is quite common the Uzbek and Russian languages. Nevertheless, one seldom hears Uzbek Do'm bobo, Rais buva, Birgad. But English speakers addressing others as Bureau Director Smith, Manager Jackson, and Principal Morris. In English, only a few occupations or titles would be used which include Doctor, Judge, Governor, Mayor and Professor.

There are a lot of ways of address forms, rules, variations in the Uzbek and English languages. These rules are very similar to each other. How to address people appropriately needs the taking of several factors into consideration, such as the social status or rank of the other, sex, age, family relationship, occupational hierarchy, transactional status, race or degree of intimacy.

Despite of its occasional inefficiency, we will first look at the general rules of address forms. An English or American person can be addressed by his name, his title his name plus his name, or by nothing at all, that is, no-naming form.

Examples:

full name: "A rise! Marry Johnson Black, you know we are at the party?"

(2) first name: "They are on your desk, Marry"

(3) nickname: "Joanna, there's something I have to tell you"

(1) full name: Ibodovva Nargiza Aliyevna, bajarilgan ishlarining hisobotini topshiring. In Uzbek it means order or sarcasm.

(2) first name: Aziza, bugun darslaringga bor. Qaytishda bozorga kirib kelarsan.

(3) nickname: Hoy Qalamqosh, shuni ham tushunmadingmi?

2 Title Examples

(1) title concerning family relationship: "All right now, children! Outside for your walk, mother's orders"

(2) title of occupation: "Operator, could you please put through a call to Copenhagen?"

(3) title of rank: "You are right, Mrs."

(4) Honorifics: "Your Royal Highness, twenty-four hours. They can't be blank".

(5) other titles: "Oh, darling." / "You dogs!" / "What do you want, fellow?"

(6) Title plus name: Doctor Smith.

(7) No-naming: "Good morning".

2 Title Examples in Uzbek.

(1) title concerning family relationship: "Aziz opa-singillarim, bu ishni bajarishimiz biz uchun farz. Axir u onamning vasiyatlariku!"

(2) title of occupation: Buyuring Xonim, sizga bo'lsin jon fido.

(3) title of rank: Boshliq, topshirig'ingiz bajarildi!

(4) Honorifics: Ko'zim nuri, qalbim qo'ri, Azizam! Sizni bahor ayyomida shunday latofatli holatda ko'rib turganimdan bag'oyatda baxtiyorman.

(5) other titles:

Begonamas **mehribonlarim**,

Mehridaryo **onajonlarim**,

Yuzi issiq **jonajonlarim**,

Bayramingiz muborak bo'lsin!

(6) Title plus name: So'z kengash raisi Jo'rayevaga beriladi.

(7) No-naming: Siz o'shami...?

These address forms can be found in daily communication, both in oral and written forms. In addition to causing other people's attention, address forms have other important social functions, such as to show respect, to show intimacy, to honor or to humiliate other people. The various use of address forms sometimes merely serves as a marker of regional difference, but sometimes it is enough to cause miscommunication.

T. Lechner reported that the address form "Mrs." has different meanings in the southern part of the United States than it has elsewhere. In the South, the term "Mrs." is often used a substitution for the formula "I beg your pardon?" or "pardon?" in asking someone to repeat what he has said or to explain something. The contrast in the use of the two forms is exemplified in the following conversation [7,132].

(1) A: *Could you tell me how late you're open this evening?*

B: *Mrs.?*

A: *Could you tell me how late you're open this evening?*

B: *Until six.*

In addition, it was found that the phrase "Yes, Mrs." is often used instead of "You're welcome" as a response to

"Thank you". For example:

(2) A: *Could you tell me how late you're open this evening?*

B: *Until five-thirty.*

A: *Thank you very much.*

B: *Yes, Ma'am.*

Not only is the form "Mrs." gives different meanings in the South, it is also used in very different social contexts than elsewhere in the country. In the northeast, for example, "Mrs." was found to occur between strangers and, to a lesser extent, from lower to upper status speakers. In the South, however, it was found

IMMOBILIER

that the term was used not only to strangers but also to acquaintance and even intimates. Thus, graduate students at the University of Virginia were heard to be addressed as "Mrs." by their female professors were given this address form by their female colleagues, and wives were even heard to use this term to their own wives.

The form "daughter." gives different meanings in the viloyats of our country. Sometimes it means address, sometimes honor.

Balam, shu chamandagul do'ppini topgunimcha rosa bozorni aylandim (Buxoro viloyati shevasida).

Ona qizim, bu dastorni sizning sepingizga qo'shish uchun olib keldim. (Vodiy shevasida).

So, addressing as one of the most important means of attracting attention in the composition of statements of various communicative and pragmatic types is an important unit of speech etiquette. With the help of this communicative unit, speech contact with the interlocutor is established and maintained, the idea of the communication situation as a whole and the speech positions of communication partners, their social and personal relationships are regulated. According to the rules of speech etiquette, the correct address should be present in every speech, only it is necessary to build it in accordance with the national rules of speech etiquette and the rules of its relevance in speech.

References

1. Aitchison J. *Language Change: Progress or Decay?* – London: Cambridge University Press, 1999. – 172 p.
2. Bates E. & Benigni L. Rules of address in Russia: A Sociological Culture", *Language in society*, London, 2005. – 152 p.
3. Bo'ronov J.B. *Ingliz va o'zbek tillari qiyosiy grammatikasi*. O'qituvchi nashriyoti, 1973 yil. 283 b.
4. Ervin-Tripp S. On sociolinguistic rules: Alternation and co-occurrence. In *Directions on Sociolinguistics*. – New York: Runehart & Winson, 2005. – P. 52.
5. Holmes J. *An Introduction to Sociolinguistics*. – London: 2nd

Saodat KAMBAROVA,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti dotsenti, ped. fan. bo'y. fals. dok. (PhD)*

O'QUVCHILARNING OBRAZLI VA KONSEPTUAL TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA TIZIMLI YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida adabiyot fanini o'qitish orqali o'quvchilarning obrazli va konseptual tafakkuri shakllanishining yosh dinamikasini aniqlash va ularni rivojlantirishning metodik tizimini yaratish masalasi yoritiladi. Buning uchun obrazli va konseptual fikrlashni rivojlantirish shartlari, shuningdek, ushbu fikrlash turlarining muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlaydigan ketma-ket va bog'liq operatsiyalar mazmuni bayon etiladi.

Kalit so'zlar. Emotsionallik, dialog, konseptual tafakkur, majozilik, obraz-ramz, obrazli fikrlash, talqin.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос определения возрастной динамики формирования образного мышления учащихся и создания методической системы его развития через преподавание литературы в общеобразовательных школах. Для этого описываются условия развития образного и концептуального мышления, а также содержание последовательных и связанных операций, обеспечивающих успешное развитие этих видов мышления.

Ключевые слова. Эмоциональность, диалог, метафора, концептуальное мышление, образное мышление, образ-символ, интерпретация.

Annotation. The article describes the issue of determining the age dynamics of the formation of figurative and conceptual thinking of students and creating a methodical system for their development through the teaching of literature in general secondary schools. For this, the conditions for the development of figurative and conceptual thinking, as well as the content of sequential and related operations that ensure the successful development of these types of thinking, are described.

Key words. Emotionality, dialogue, conceptual thinking, figurativeness, image-symbol, figurative thinking, interpretation.

Bugungi kunda adabiy ta'lim tizimida obrazli va konseptual fikrlashning o'zaro bog'liqligi muammosi nafaqat san'atga oid, balki boshqa fanlarni o'qitish jarayonida ham paydo bo'ldi. Xususan, bu borada tadqiqotlar olib borgan rus metodisti V.G.Maransmanning fikricha, "Adabiyot o'qitishda obrazlilik va konseptuallikka, qoida tariqasida, asarni idrok etishning turli qutblari va bir-biriga qarama-qarshi faoliyat turlari sifatida qarala boshlandi. Shuningdek, konsepsiya va tasvir o'rtasidagi bo'shliq zamonaviy maktab o'quvchisi tafakkurining parchalanishiga, ongining "klipi"ga olib keladi. Bunda bir qator o'zgaruvchan yorqin taassurotlar tushunchaga aylanadi, izchil tasvirlar zanjiri shakllanmaydi" [4; 5].

Adabiyot o'qitishdagi estetik yo'nalish o'z mohiyatiga ko'ra idrokni subyektivlashtirish, muallif qiyofasini anglash hamda uning o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishiga qaratilgan bo'lsa ham, individual obrazlarni talqin qilishda asarning yaxlit tushunchasi mavjud. Shu bois N.V.Belyayeva [1], V.G.Maransman [4], N.D.Moldovskaya [6], I.V.Rijkova [8], T.F.Sigayeva [9], L.V.Shamrey [10] kabi rus metodistlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda adabiy ta'limning ushbu tamoyillarini birlashtirishga qat'iy harakat qilingani kuzatiladi. Milliy metodikada mazkur muammo Q.Husanboyeva [3], M.Mirqosimova [5], R.Niyozmetova [7]lar tomonidan tafakkurning ijodiyliigi, mustaqilligi va mantiqiyliigi kabi shakllari asosida yoritilgani kuzatiladi.

O'quvchi berilgan g'oyani aniq idrok etishi, asarda ko'rishi va muallifning uni amalga oshirishdagi harakatlarni tanqidiy baholashi kerak. Adabiyot o'qitishdagi

estetik yo'nalish o'z mohiyatiga ko'ra idrokni subyektivlashtirish, muallif qiyofasini anglash hamda uning o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishiga qaratilgan bo'lsa-da, individual obrazlarni talqin qilishda asarning yaxlit tushunchasi mavjud. Adabiyot o'qitish metodikasida pedagogik psixologiyada bo'lgani kabi obrazli va konseptual tafakkurning o'zaro ta'sir qilish mexanizmlari oydinlashmagan. Ushbu muammo ko'pincha o'quvchi idrokida tasviriy va mantiqiy tamoyillarning o'zaro ta'siri haqidagi savol bilan almashtiriladi. Bu biz qo'ygan muammoga ekvivalent emas, chunki konseptual fikrlash, nazarimizda, majoziy fikrga qarshi turmaydi, lekin uni mantiq va his-tuyg'ularning o'zgarishi yordamida o'z ichiga oladi.

N.D.Moldavskayaning izlanishlarida konseptual tafakkur haqida so'z yuritilgan, lekin bu bilan cheklanib qolinmagan ham. Uning fikricha, konseptual tafakkur matnning mantiqiy talqini bilan bog'langan obrazli umumlashtirishni o'z ichiga oladi [6; 169]. Bizningcha, o'quvchi ongidagi konseptual tafakkur deyilganda obrazli taassurotlarni dunyoqarash paradigmasiga qurish qobiliyati tushuniladi, bu esa, majoziy ko'chirish tufayli, estetik idrok etishning taassurotlari va strategiyalarini tartibga soladi. Ta'kidlash joizki, konseptual tafakkur badiiy asarning o'quvchi talqinini yaratish jarayonida aqliy faoliyatning majoziy va mantiqiy tarkibiy qismlarini izchil qo'llash bilan bog'liq emas.

Fikrimizcha, bunda qayd etilgan jihatlarning uyg'unlashuvi mavjud bo'lib, u maxsus birlikni hosil qiladi.

Hissiy, analitik va assotsiativ jihatlarini o'z ichiga olgan badiiy obraz ko'rinishidagi aks ettirish san'at obyektini idrok etishga yordam beradi. Badiiy asar tushunchasi o'quvchi talqinining eng yuqori darajasi sifatida qabul qilinadi. Bu daraja maxsus fikrlash jarayonini ta'minlashi e'tiborga olinsa, uni konseptual tafakkur deb atash mumkin.

Ma'lumki, konseptual tafakkur obrazli elementlarni o'z ichiga oladi va ularni mantiqiy harakatlar yordamida badiiy asarning yaxlit talqiniga aylantiradi. O'quvchi idrokining obrazli boshlanishi nazariy va tarixiy-adabiy bilimlar, tahlil qilish qobiliyatlari kabi izchil rivojlantirilishi kerak. Shuningdek, badiiy asarlarni o'rganish jarayonida o'quvchilar obrazli-konseptual tafakkurining rivojlantirish qonuniyatlari, shartlari va darajalari belgilanishi maqsadga muvofiq. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi shartlar va harakatlarni o'z ichiga olgan metodik tizim talab qilinadi:

1) obrazli tafakkurni shakllantirish jarayoni matnini o'qish va tahlil qilish ko'nikmasini hosil qilish orqali rag'batlantiriladi va asarni o'rganish jarayonida muammoli vaziyatlarning konjugatsiyasi sharoitida konseptual tafakkur rivojlanadi; 2) o'quvchi idrokini ochishda oppozitsion diadalar: o'quvchining his-tuyg'ulari – muallifning his-tuyg'ulari, tasavvurni qayta yaratish – ijodiy tasavvur, asar shaklini kompozitsiya darajasida – badiiy detallar darajasida anglash obrazli fikrlashdan konseptual o'zgarishlarga olib keladi; 3) tasviriy va konseptual tafakkurning rivojlanishi asarni tarjima qilish va davrning madaniy kontekstiga kiritish usuli yordamida o'quvchining badiiy taassurotlarini uzatish jarayonida sodir bo'ladi; 4) interaktiv ta'lim va badiiy asarni personajlar, muallif va turli yozuvchilar muloqoti sifatida ko'rib chiqish kontekstida obrazli va konseptual fikrlashni samarali rivojlantirish mumkin.

Badiiy asarning obrazli tuzilishini ajratib ko'rsatish asosida o'rganish tizimi bir necha bosqichlardan tashkil topadi. Bular rus metodisti Ye.K.Maransman ko'rsatganidek quyidagilardan iborat:

– boshlang'ich sinflarda asar qahramonlari, mavzusi va sujetiga nisbatan faol munosabatni qaror toptirish; 5–6-sinflarda muallifga nisbatan pozitsiyani rivojlantirish vositasi sifatida muallifning badiiy tizimlarini farqlash. Bu maktab o'quvchilarining adabiy rivojlanishi dastlabki bosqichlarida qiziqarli va mazmunli o'qishni ta'minlaydi; katta yoshdagi o'smirlar (7–8-sinflar) tomonidan badiiy asarlarni talqin qilishdagi intilishlarni obrazlar zanjiridan ajratib ko'rsatish, ularni mantiqiy tushunish va shu asosda asar konsepsiyasini qurish orqali bartaraf etishni ko'zda tutadi; umumiy o'rta ta'lim maktabida adabiy ta'limning vazifasi sifatida obraz-ramzdagi obrazlilik va mantiqiy tamoyillarni uyg'unlashtirish; ramziy obrazlarni uyg'unlashtirgan adabiy yo'nalish modelini yaratish va uni faqat bir asar yoki janr darajasida emas, balki muayyan madaniy davrni belgilovchi badiiy uslub darajasida konseptual tushunish kabilar [4; 9].

Ayon bo'ladiki, barcha ma'nolarining yagona obrazda uyg'unlashuvidan asarning obraz-ramzi vujudga keladi, shu asosda asar tushunchasi quriladi. Natijada obrazli va mantiqiy tamoyillarning uyg'unlashuvi orqali asar qurilishida obraz-ramzni tanlash va talqin qilish; obraz-ramzning metaforik tarzda ifodalangan ma'nolarini personajlar harakatining real ma'nolari va motivlariga o'tkazish bosqichlari tashkil qilinadi. Badiiy asarni talqin qilishda obrazli va konseptual tamoyillarni uyg'unlashtirish o'quvchilar adabiy rivojlanishining turli bosqichlarida olib boriladi. Boshlang'ich sinflarda bitta tasvirdagi majoziy va mantiqiy uyg'un birikmaning propedevtikasi amalga oshiriladi, bu asarning ma'nosini tushunishni ta'minlaydi. Umumiy o'rta ta'lim maktablari obraz-timsolni tanlash va anglash adabiy ta'limning mustaqil vazifasiga, asar talqinini qurish asosiga aylanadi.

Obraz-ramzni idrok etish uslublari shu obrazga singdirilgan metaforalarning ma'nosini ochishga asoslanadi. Qoida tariqasida, o'quvchilar tasvirning ma'nosini og'zaki tushuntirishga qiynaladi. Bu boshlang'ich va o'rta maktab o'quvchilari uchun ham amal qiladi. Ma'noni ko'rish uchun ular og'zaki tasvirni boshqa belgilar tizimi – grafik yoki kinestetik tasvirga aylantiradigan oraliq bosqichga muhtoj. Axborotni qayta kodlashning bunday usuli ma'noni tushunishga olib keladi, tizimni boshqasiga qoldirib, o'quvchilarning ko'rish sohasini kengaytirishni ta'minlaydi. Bu J. Brunerning ma'lumotni kodlash "nafaqat boshqasini keltirib chiqaradi" degan g'oyasini tasdiqlaydi, balki mazkur qarash boshqa ma'noni anglash imkonini ham beradi [2; 267].

Majoziy va konseptual fikrlashni shakllantirish faqat muloqot tizimida sodir bo'lishi mumkin. Binobarin, o'qituvchining kommunikativligi, o'zaro munosabatlardagi faolligi, shaxsiy munosabatni hamda o'quvchilarning haqiqiy qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishini ta'minlaydi. Majoziy va konseptual tafakkurni rivojlantirish vazifasi faqat interaktiv ta'lim sharoitida olib boriladi. Avvalo, badiiy ongning ushbu tomonlarini birlashtirish tartibi o'zi dialog bo'lgani uchun, ikkinchidan, u faqat o'quvchi va yozuvchi, o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot vaqtida amalga oshirilishi mumkin.

Badiiy asarlarda qahramon va muallif, kitobxon va qahramon suhbat o'z ifodasini topadi. Adabiy jarayon hamisha yozuvchilar, adabiy oqimlar muloqotida, zamonlar va milliy madaniyatlar muloqotida rivojlanib boradi. Qahramonlar dialogi masalasiga adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning obrazli va konseptual tafakkurini rivojlantirish bosqichi sifatida qaraladi. Asardagi personajlar dialoglari tizimi juda xilma-xil shakllarda tuzilishi mumkin. Masalan, boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan asarlarda mavjud bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri real dialoglardan tortib, umumiy badiiy yaxlitlikni tashkil etuvchi bitta muallifning turli asarlari qahramonlari dialogiga qadar. Zamonaviy adabiy ta'lim standarti o'qituvchi va metodistlarga turli darajadagi dialoglarni, shu jumladan, o'quvchilarning majoziy va konseptual tafakkurni

tushunish uchun turli yo'llar bilan ko'tarilishni tashkil qilish imkonini beradi. Demak, ongning har ikkala tomoni uyg'unlashuvi o'quvchi shaxsi rivojlanishi uchun tabiiy

ravishda sodir bo'ladi. Natijada bu ham bilimlarni, ham sharhlovchilik faoliyatining badiiy tajribasini majburlashlardan xoli egallashni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Беляева Н.В. Формирование читательского восприятия при изучении лирики в школе: теоретические основы и практика. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1997. – 20 с.
2. Брунер Дж. Психология познания. – М.: Прогресс, 1997. – 412 с.
3. Husanboyeva Q. P. Adabiy ta'lim jara'ida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rnatishning ilmiy-metodik asoslari. Ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2006. – 262 b.
4. Маранцман Е.К. Методическая система развития образного и концептуального мышления школьников в процессе изучения литературных произведений. Дисс. ... докт. пед. наук. – М., 2005. – 457 с.
5. Мирқосимова М.М. Оқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш усуллари. Ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 1995. – 253 b.
6. Молдавская Н.Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения. – М.: Посвещение, 1986. – 128 с.
7. Ниёзметова Р.Х. Узлуксиз таълим тизимида ўзбек адабиётини ўрганишнинг назарий ва методик асослари (рус гуруҳлари мисолида). Ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2007. – 242 b.
8. Рыжкова И.В. Литературное развитие школьников в процессе диалога читателя и писателя: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – СПб, 1998. – 21 с.
9. Сигаева Т.Ф. Взаимодействие эмоционально-образного и логического начал в читательской деятельности пятиклассника. Дисс. ... канд. пед. наук. – 1984. – 146 с.
10. Шамрей Л.В. Функциональные закономерности взаимодействия науки и искусства в школьном изучении литературы. Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – СПб., 1995. – 35 с.

Холматова Шохида,
Сираджитдинова Наргиза,

Кафедра «Узбекский язык и литература» Ташкентского
государственного технического университета имени
И.А.Каримова, старшие преподаватели

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ

Annotatsiya. Hozirgi kunda universitetlarda rus tilini o'rganishda turli innovatsion usullar qo'llanilmoqda. Masalan, siz yangi texnologiyalar, interaktiv o'yinlar va dasturlar, raqamli ta'lim platformalari, shuningdek, avtomatik baholash va qayta aloqa tizimlaridan foydalanishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: Kontseptsiya, intellektual faoliyat, kognitiv strategiyalar, yodlash strategiyalari, uslubiy texnikalar;

Annotation. Currently, various innovative methods are used to study the Russian language in universities. For example, you can use new technologies, interactive games and programs, digital educational platforms, as well as automatic assessment and feedback systems.

Key words: Concept, intellectual activity, cognitive strategies, memory strategies, methodical practices;

Аннотация. В настоящее время для изучения русского языка в вузах используются различные инновационные методы. Например, можно использовать новые технологии, интерактивные игры и программы, цифровые образовательные платформы, а также системы автоматического оценивания и обратной связи.

Ключевые слова: Концепция, интеллектуальной деятельности, когнитивные стратегии, стратегии запоминания, методические приёмы;

Концепция современного образования определила цель профессиональной деятельности учителя – сформировать у учащихся способность к успешной социализации в обществе, активной адаптации на рынке труда. Следствием этого становится разработка инновационных технологий в обучении. Инновационные методики характеризуются новым стилем организации учебно-познавательной деятельности учеников. Современные педагоги признают, что в развитии творческих способностей,

интеллектуальной деятельности максимальные возможности представляет технология проблемного обучения. К числу первых могут быть отнесены:

- ✓ когнитивные стратегии, которые используются учащимися для осмысления материала,
- ✓ стратегии запоминания – для его сохранения в памяти,
- ✓ компенсаторные стратегии – помогают справиться с затруднениями, возникающими в процессе общения.

К числу вторых – стратегии, связанные с созданием условий для обучения и способствующие преодолению психологических трудностей в овладении языком.

В последние десятилетия в связи с развитием современных образовательных технологий в учебный процесс стали широко внедряться аудио- и видеозаписи, компьютерные программы, дистанционное обучение. Информационные технологии обогащают учебный процесс во многих областях знания, в самых различных условиях обучения и на всех его уровнях.

Особенностями инновационного обучения являются: работа на опережение, предвосхищение развития; открытость к будущему; направленность на личность, её развитие; обязательное присутствие элементов творчества; партнёрский тип отношений: сотрудничество, сотворчество, взаимопомощь и др.

Инновациями в образовании называют новшества, нововведения в содержании образования, в формах и методах обучения, в отношениях «преподаватель – студент», использовании информационных технологий обучения, внедрение нового оборудования, в организации учебно- воспитательного процесса, его управлении и др.

Инновационные технологии позволяют реализовать одну из основных целей обучения русскому языку и литературе - дать возможность перейти от изучения предмета как системно-структурного образования к изучению его как средства общения и мышления, а учебно-познавательную деятельность перевести на продуктивно-творческий уровень.

Использование проектной технологии: повысит и

углубит интерес детей; разовьет творческие способности учащихся путем формирования компетентности в сфере самостоятельной познавательной деятельности (приобщение к чтению, развитие любознательности, расширение кругозора), критического мышления;

Используя в работе технологию развития критического мышления, наиболее приемлемыми для себя я считаю такие приемы, как дискуссия (от лат. – исследование, разбор, обсуждение какого-либо вопроса).

Дискуссия – одна из весьма сложных форм речи, для овладения которой необходима предварительная подготовка с речевыми штампами, помогающими ребята выражать свои мысли. Данный прием особенно эффективен на уроках литературы при обсуждении и анализе художественного произведения. Групповая дискуссия может использоваться как на стадии вызова, так и на стадии рефлексии. При этом в первом случае ее задача: обмен первичной информацией, выявление противоречий, а во втором – это возможность переосмысления полученных сведений, сравнение собственного видения проблемы с другими взглядами и позициями. Форма групповой дискуссии способствует развитию диалогичности общения, становлению самостоятельности мышления.

В заключение следует отметить, что использование компьютерных технологий в настоящее время является не только необходимой, но и обязательной частью языковой подготовки в контексте высших учебных заведений, специализирующихся на гуманитарных дисциплинах.

Литература

1. Современные методы преподавания русского языка как иностранного
2. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47571341>
3. <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/view/992>
4. Инновационные Методы Обучения Русского Языка | Zenodo
5. <https://zenodo.org/record/5849676#.ZCDML1MSyDY>

Toshmamatov Umidjon,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti.

Filologiya fakulteti 2-bosqich magistranti

JAMOL KAMOL SHE'RIYATIDA JANRLAR RANG-BARANGLIGI.

Annotatsiya. Dunyodagi barcha fanlar bir taraf bo'lsa, adabiyot bir taraf. Barcha fanlar tanga, jismga xizmat qiladi, adabiyot esa inson ruhoniyyatiga, dunyoqarashiga xizmat qiladi. Shu ma'noda, adabiyot – ma'naviyat fani, bobolarimiz iborasi bilan aytganda, ilmi adab hisoblanadi.

Key words: lirik poema, ma'naviyat fani, ilmi adab, adabiy kontekst, g'azal, ruboiy, muxammas, badiha, sakkizlik, tarona;

Jamol Kamol 1938-yil 26-aprelda Buxoro viloyati, Shofirkon tumanidagi Chikaron qishlog'ida tug'ilgan. O'zbekiston xalq shoiri (1992). Buxoro pedagogika

institutining filologiya fakultetini tamomlagan (1959). Dastlabki she'riy to'plami — «Olam kirar yuragimga» (1968). «Cho'qqilarga yog'ildi yog'du» (1971),

«Tosh tugʻyon» (1973), «Hasan va oy» (1974), «Quyosh chashmasi» (1975), «Dostonlar» (1978), «Tafakkur» (1979), «Qadah» (1980), «Suvaydo» (1983), «Umidli dunyo» (1988) kabi sheʼriy asarlar muallifi. Jaloliddin Rumiyning «Masnaviy»si, Ibn Sino, V. Shekspir, Bualo, A. S. Pushkin kabi jahon adabiyoti siymalarining asarlarini oʻzbek tiliga tarjima qilgan.

Ijodiy faoliyati davomida bir necha yil Buxoro institutida chet ellar adabiyotidan dars bergan. Oʻzbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot institutida ishlagan. Akademik Izzat Sulton rahbarligida ikki jildlik «Adabiyot nazariyasi», ikki jildlik «Oʻzbek adabiy tanqidi tarixi» kitoblarini yozishda qatnashgan. «Lirik sheʼriyat», «Tarixiy drama» degan ilmiy risolalari nashr etilgan. Kitoblari soni qirqdan oshgan. Ularning adadi masalasi koʻpchilikka maʼlum. Masalan, «Suvaydo» va «Umidli dunyo» kitoblari har biri yigirma ming nusxada bosilgan. «Jaloliddin rumiy» romanini qirq besh ming nusxada nashr etilib, oʻn kunda sotilib bitgan.

Jamol Kamol ijodiyotining butun sarmoyasi Haqiqat va Hurriyat dardidir. Uning dil dardlariga qarshi borganini, eng ulugʻ armonlariga xiyonat qilganini koʻrmaymiz. Shuning uchun shoir sheʼriyatida koʻpchilik qalamkashlarga xos ikki qiyofalilik ofati koʻzga tashlanmaydi.

Taniqli adabiyotshunos olim N.Rahimjonov shoirning «Tosh Tugʻyon» dostonini lirik poema sifatida tahlil etadi. Unda yosh shoir Jamol Kamolning tuygʻu-kechinmalari aks etganligini, asarda fikr ichida hislar va hissiyotlar ichida fikr berilganligini taʼkidlaydi. Yoxud zamonaviy oʻzbek sheʼriyatining taraqqiyot xususiyatlarini tekshirar ekan, olim ona obrazi badiiy gavalantirilgan dostonlar qatorida J.Kamolning «Armon» asarini tilga oladi. Unda adabiyotshunos fidoiy, mehribon, bagʻrikeng oʻzbek onasining betakror siymosi yaratilganligini taʼkidlaydi. Bundan tashqari, olim davr sheʼriyatida tafakkurning turli koʻrinishlari – meditatif-analitik, vatanparvarlik ruhi ustuvor boʻlganligini qayd etadi hamda bu uslubiy janriy izlanishlar E.Vohidov, A.Oripov, R.Parfi, O.Matjon, M.Ali singari katta ijodkorlar qatorida J.Kamolni ham tilga oladi.

Adabiyotshunosning oʻzbek poemasi tadriji tahlil etilgan tadqiqotida esa shoir lirikasi va uning «Tosh

tugʻyon» va «Armon» dostoni bilan bogʻliq nozik kuzatishlar aks etgan. Koʻrinadiki, otaxon adabiyotshunos tadqiqotlarida davr adabiy konteksti misolida shoir ijodiga baho berilgan.

Jamol Kamol ijodi shakl va mazmuni, serqirraligi Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur, Boborahim Mashrab, Zokirjon Furqat singari mumtoz soʻz sanʼatkorlari asarlari bilan boʻylasha oladi. Shu qarash asosida shoir ijodidagi janrlar tasniflangan:

1. *Lirik turdagi asarlar (gʻazal, ruboiy, fard, mustazod, tarona, muxammas, sakkizlik, badiha, turkum sheʼrlar).*

2. *Vazni va badiiy shakliga koʻra (barmoq, aruz va erkin vazndagi hamda masnaviy shaklidagi sheʼrlar).*

3. *Liro-epik turdagi asarlar (ballada, doston).*

4. *Sinkretik janrlar (kinoqissa).*

5. *Badiiy tarjimalar (Gʻarb va Sharq adabiyotidan bevosita tarjimalar).*

Shoir lirikasida anʼanaviylik 2 xil yoʻnalish kasb etgan:

1. Shoirning barmoq vaznidagi sheʼrlari, doston, ballada va badihalarida xalq ogʻzaki lirikasi va zamonaviy oʻzbek sheʼriyatining anʼanalari boʻy koʻrsatib turadi.

2. Shoirning barmoq vaznida yozilgan sheʼrlaridagi simmetriya hodisasi Usmon Nosir va Hamid Olimjon singari taniqli shoirlar boshlagan anʼanalar tarzida koʻzga tashlanadi.

J.Kamol lirikasi janr rang-barangligiga ega. Unda *lirik* turga mansub gʻazal, ruboiy, muxammas, badiha, sakkizlik, tarona; *liro-epik* turga mansub doston, ballada; *masnaviy* shaklidagi, aruz, barmoq va erkin vazndagi sheʼrlar oʻrin olganki, ularda anʼanaviylik, vorisiylik va novatorlik xususiyatlari koʻzga tashlanib turadi. Xususan, shoirning gʻazal, muxammas, ruboiylari, masnaviy shaklida yozilgan aruzdagi dostonlari oʻzbek mumtoz adabiyoti anʼanalarining davomi boʻlsa, barmoq vaznidagi sheʼrlari, doston, ballada va badihalarida esa xalq ogʻzaki lirikasi va zamonaviy oʻzbek sheʼriyatiga xos xususiyatlar kuza-tiladi.

Foydalanilgan aabiyotlar

1. Jamol Kamol. Ikki sheʼr & Qadah. Sheʼrlar kitobi | Xurshid Davron kutubxonasi
2. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/jamol-kamol-ikki-she-r-qadah-she-r-lar-kitobi.html>
3. Jamol Kamol (1938) <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-she-riyat/zamonaviy-o-zbek-she-riyat/jamol-kamol-1938>
4. Zamonaviy Adabiyot Sheriyat Shoirlar Ijodiga Oid Malumotlar Lirik Liro Epik | Course Hero
5. <https://www.coursehero.com/file/p66f5plv/Zamonaviy-adabiyot-Sheriyat-Shoirlar-ijodiga-oid-malumotlar-Lirik-liro-epik/>

I.M.Turdiyev

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti Tarjima nazariyasi va amaliyoti fakulteti
"Ingliz tili" kafedrasida o'qituvchisi

AYRIM ISH YURITISH HUJJATLARINING O'ZBEK VA INGLIZ TILI TARJIMA LUG'ATLARIDA BERILISHI, TAFOVUTLAR VA MUAMMOLAR

Annotatsiya. Ushbu maqola rasmiy ish yuritish terminologiyasiga bag'ishlangan bo'lib unda ingliz va o'zbek tili izohli va tarjima lug'atlarda ish yuritish terminlarining berilishi va ulardagi farqlar tahlil qilinadi hamda ba'zi xulosalar taqdim qilinadi.

Kalit so'zlar: *ma'lumotnoma, CV, reference, certificate, xizmat ma'lumotnomasi, shaxsiy ma'lumotnoma.*

Annotation. This article is dedicated to the terminology of official proceedings, in which the presentation of official terms in English and Uzbek explanatory and translation dictionaries and their differences are analyzed and some conclusions are presented.

Key words: *ma'lumotnoma, CV, reference, certificate, xizmat ma'lumotnomasi, shaxsiy ma'lumotnoma.*

Rasmiy hujjatlar nomlari har bir tilda alohida yoki umuman bir tildan ikkinchi tilga o'zlashgan holda bo'lishi mumkin. Shunga qaramasdan ularning aksariyatida ularning mazmuni va ular beradigan ma'lumotlarda umumiylik mavjud bo'ladi.

O'zbek tilidagi rasmiy hujjatlardan biri ishga kirishda, ish yoki o'qish haqidagi beriladigan "Ma'lumotnoma" shaklini tahlil qiladigan bo'lsak, ushbu hujjatning shakli va ma'naviy ekvivalenti ingliz tilidagi "Resume", "Reference", "Certificate" va "CV" lardir. Ushbu hujjatlarning izohlari ingliz tili manbaalarida quyidagicha beriladi:

"Rezyume" bir-ikki sahifali hujjat bo'lib, u sizning barcha ish faoliyatingiz va ta'lim darajalaringizni jamlaydi. U ko'rib chiqish uchun oson uslubda, odatda o'q nuqtalari bilan ajratilib yoziladi. U sizning akademik faoliyatingizni xronologik va funktsional formatda tartibga solingan ko'rinishidir¹.

CV, ya'ni "curriculum vitae", lotincha "hayot kursi" degan ma'noni anglatadi. Bu sizning ta'limingiz, malakangiz va tajribangizning qisqacha mazmuni bo'lib, odatda tadqiqot, o'qituvchilik yoki tegishli ilmiy lavozimni qidirayotganda yaratiladi. CV lar odatda rezyumedan ko'ra uzunroq, kamida ikki sahifadan iborat.

Professional avtobiografiya rezyume va CV lardan butunlay farq qiladi, ularda ular faqat martaba va ta'lim yo'nalishlarining kir ro'yxatini taqdim etishdan farqli o'laroq, ko'proq hikoyani aytib beradi.

O'zbek tilida ingliz tilidan farqli o'laroq ma'lumotnomaning turli shakllari umumiy holda nomlanadi va ularning tuzilishi bir-biridan farqlanadi. Ushbu hujjatga izohlarni ko'rib chiqamiz:

Ma'lumotnoma²- bo'lgan voqea yoki mavjud holatlarni bildirish-axborot berish mazmunida ifodalaydigan hujjat. Ma'lumotnomalar, odatda, yuqori idora,

mansabdor shaxs hamda oddiy kishilarning ko'rsatmasiga, talabiga yoki iltimosiga binoan tuziladi; so'ralayotgan yoki iltimos qilinayotgan axborot va ma'lumotlarni o'zida aks ettiradi.

Ma'lumotnoma o'z xususiyati va mazmuniga ko'ra ikkiga: xizmat ma'lumotnomasi va shaxsiy ma'lumotnomaga bo'linadi. Xizmat ma'lumotnomasi — muassasa faoliyatiga doir voqea-hodisalarni rasmiy aks ettiradi va tasdiqlaydi. Xizmat ma'lumotnomasi axboriy xususiyatga ega bo'lgan xilma-xil ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, zarur hollarda esa raqamli jadvallar ko'rinishida tayyorlanadi. Bunday ma'lumotnomalar muassasa faoliyatiga aloqador voqea-hodisalar haqida yuqori idora yoki mansabdor shaxsni xabardor qiladi. Taqdim etilayotgan ma'lumotlar muassasa, jamoa xo'jaligi ishlab chiqarish faoliyatining muhim masalalari bo'yicha, uning moliyaviy faoliyati, xodim (shtat)lar soni, rejalashtirilgan topshiriqlarning bajarilishi, moddiy-tovar boyliklarining saqlanish holati; mehnat intizomining ahvoli haqida va boshqa so'ralayotgan masalalar to'g'risida bo'lishi mumkin. Masalan, «Toshkent qishloq xo'jalik mashinasozligi zavodida 2011 -yildagi mehnat intizomi haqida ma'lumotnoma».

O'zbekcha- Inglizcha tarjima lug'atlarida ma'lumotnoma quyidagicha berilgan:

ma'lumotnoma
×
☆
↔

ma'lumotnoma
☆

noun

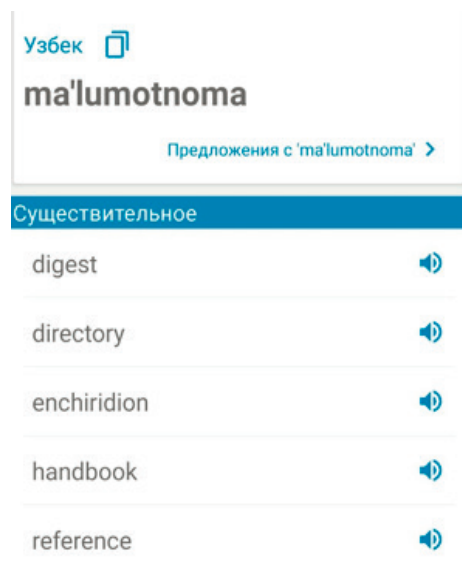
reference book, reference manual

Mazmun jihatidan “reference book” va “reference manual” tarjimaga mos bo'lsada bu tarjimalar o'zbek tilidan ingliz tiliga hujjatlarni tarjima qilishda g'alizlik tug'diradi. Misol tarqisadi o'qish joyidan, beriladigan ma'lumotnoma shaklini olaylik. Ushbu hujjatning odatiy shaklida hujjatning yuqori qismiga qoraytirilgan harflarda “Ma'lumotnoma” deb yoziladi va uning etimologik tasnifi quyidagicha beriladi³:

МАЪЛУМОТНОМА Бу сўз арабча **маълумот** (қ.) ва тожикча **нома** ('хат') сўзларидан тузилган бўлиб, 'бирор масала бўйича маълумот берувчи матн' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 454). Ҳозир бу сўз русча **справка** сўзи ўрнига ишлатилмоқда.

Ma'lumki har bir tilda aksariyat so'zlar ko'p manoli hisoblanadi, bu xulosa ayniqsa ingliz tiliga xosdir. Yuqoridagi tarjimalardan “reference” so'zi o'zbek tilidagi “ma'lumotnoma” shakliga to'g'ri keladi. Aynan shu tarjima mos kelsada, uni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri qo'llay olish uchun bu tarjima lug'atiga misollar qo'shish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsa, o'zbek-ingliz va ingliz-o'zbek tarjima lug'atlaridagi asosiy muammolardan biri bu tarjimalarda bir so'zning bir qancha ma'nolaribo'lsa ularga izoh va misollar bilan berilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

¹ <https://www.wewritebios.com/whats-the-difference-between-a-resume-cv-and-a-bio/>

² <https://fayllar.org/hujjat-turlari-va-xususiyatlari-v7.html?page=4>

³ Rahmatullaev, S. (2003). O'zbek tilining etimologik lug'ati (252-sahifa). “Universitet” Nashriyoti. www.ziyouz.com

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullaev, S. (2003). O'zbek tilining etimologik lug'ati (252-sahifa). “Universitet” Nashriyoti.
2. Suyarov, A. (2018). O'zbek tilida ish yuritish (Uslubiy qo'llanma) (37-sahifa). Namangan
3. <https://www.wewritebios.com/whats-the-difference-between-a-resume-cv-and-a-bio/>
4. <https://fayllar.org/hujjat-turlari-va-xususiyatlari-v7.html?page=4>
5. English-Uzbek dictionary, versiya 1.8.6
6. English-Uzbek dictionary, versiya 2.6.3

Xolmuminov Ilxom

*Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti universiteti
tayanch doktorant*

“ALPOMISH” DOSTONIDA STILISTIK VOSITALAR TAHLILI VA ULARNI INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISH MUAMMOLARI

Annotasiya. Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodi namunasi bo'lgan “Alpomish” dostonida uchraydigan stilistik vositalar va ularning tarjimasi muammolari haqida so'z boradi. Shuning bilan birgalikda tahlillarda o'xshatish va metafora o'rtasidagi farqlar ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: stilistika, funksional stilistika, metafora, metonemiya, o'xshatish, yufoniya, kokofoniya.

Annotation. This article talks about the stylistic devices found in the epic “Alpomish”, which is an example of folklore, and the problems of their translation into English. Therefore, the analysis shows the differences between simile and metaphor.

Key words: stylistics, functional stylistics, metaphor, metonymy, simile, euphony, cacophony.

Аннотация. В данной статье говорится о стилистических приемах, встречающихся в эпосе “Алпомыш”, являющемся образцом народного творчества, и проблемах их перевода на английский язык. Таким образом, анализ показывает различия между сравнением и метафорой.

Ключевые слова: стилистика, функциональная стилистика, метафора, метонимия, сравнение, юфония, какофония.

Inson hayotining 70 foizini muloqot faoliyatining turli shakllariga jumladan, og'zaki shaklda gapirish, eshitish, tinglash, yoki matnlarni o'qish, yozish kabilarga sarflaydi. Demak, o'z o'zidan ma'lumki inson faoliyatining verbal va noverbal ya'ni, ekstralingvistik shakllari o'rtasidagi munosabatlarining ishlash mexanizmidan xabardor bo'lish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan *stilistika* fani til resurslarining sinonimlari va variantlarini uslubiy jihatdan o'rganadigan fan hisoblanadi. O'zbek tilining izohli lug'atida stilistikaga quyidagicha ta'rif beriladi: 1) tilshunoslikning til va nutq birliklarini o'rnida qo'llashni, tilning tasviriy vositalarini o'rganuvchi bo'limi, 2) uslubshunoslik, 3) daniyot nazariyasining badiiy adabiyot asarlarining til xususiyatlarini o'rganuvchi bo'limi. Stilistika tilshunoslikning deyarli barcha sohalarini o'zida jam qilganligi sababli bu sohaga qiziqish yanada ortganini ko'rishimiz mumkin.

O'zbek xalq og'zaki ijodining mashhur namunasi bo'lgan "Alpomish" dostonida ham funksional stilistikaning *metafora*, *metonemiya*, *o'xshatish*, *qiyoslash*, *mubolag'a* kabi ko'plab vositalari qo'llanilgan. Folklor namunalari millat va jamiyatning ma'naviy boyligi hisoblanib, bir-biri bilan uyg'un holda rivojlanib boradi. Xalq dostonlari millatimizning turmush tarzi, e'tiqodi, shonli tarixi haqida so'zlaydi. Dostonlarning badiiy ta'sirchanligini oshirish uchun, qolaversa holatni aniq tasvirlashda turli stilistik vositalar; o'xshatish, metafora, mubolag'alardan unumli foydalanilgan.

Badiiy tasvir vositalari orasida keng tarqalgan vositalardan biri o'xshatish hisoblanadi. Professor N.Mahmudovning ta'rificha, "Ikki yoki undan ortiq predmet yoki tushunchani o'xshash yoki farqli jihatlarini aniqlash maqsadida qiyoslash, taqqoslash tashqi dunyoni bilishning eng keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biri sifatida inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida kuzatiladi. Bu behad muhim kategoriya, tabiiyki, til-da ham o'z aksini topadi". Bu fikrni davom ettiradigan bo'lsak, o'xshatish – bu tasvirlanayotgan shaxs, narsa yoki hodisanini biror xususiyatini yanada yorqinroq tasvirlashdir.

Ingliz tilida o'xshatish "*simile*" deb yuritiladi. *Simile* ikkita turli sinfga mabsub bo'lgan bir-biriga o'xshagan predmetning yoki obyektning tasavvuriy qiyoslani-shi aytiladi. Tilshunos olim D.Fishelov o'xshatishlarning milliy mentalitetga bog'liqligi borasida tadqiqotlar olib borib sakkizta kategoriya asosida semantik tahlillar o'tkazadi. Bunda obyektidan biri qiyoslangan bo'lib u "tenor" (tenor) deb nomlanadi. Qiyoslovchi obyekt esa "vehicle" (vosita) deyiladi. "Tenor" bilan "vehicle" o'xshatishning ikki semantik qutbini tashkil qiladi. Bu ikki qutb bir-biri bilan bog'lovchi so'zlar orqali bog'lanadi. D.Stamenkovich zoonimlar bilan berildigan o'xshatishlarni kognitiv jihatlariga e'tibor berib, ular orqali shaxs xarakteri yaxshiroq ochib berilishini isbotlagan.

O'zbek tilshunos olimlaridan M.Mukarramov o'xshatishning tarkibi uch qismdan iborat kerakligi-

ni ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra o'xshatishlarda 1) o'xshatiluvchi predmet, 2) o'xshayotgan predmet va 3) o'xshashlik belgisi bo'lishi shart. Ulardan biri matnda tushirib qoldirilsa o'xshatish munosabati ifodalanmaydi. Shu fikrga tayangan holda "Alpomish" dostoni va uning tarjimasidagi o'xshatishlardan birini tahlilga tortib ko'ramiz:

Asliyat:	Tarjima:
Bermasman deydiku omon, Qalmoq kelar to'g'ib bosib. Qaytmas maydonda savashib, Mard yigit daryoday toshib.	Saying no peace I would give, Kalmyks were coming offensive. Would not retreat from the field there, The brave guy flooded like a river.

Asliyat va tarjimadan keltirilgan parchada "Mard yigit daryoday toshib" va "The brave guy flooded like a river" misralari o'xshatishga misol bo'la oladi. Chunki, M.Mukarramov fikri bu yerda o'z isbotini topgan. Yigit (guy) – o'xshatiluvchi predmet, daryoday (like a river) – o'xshatilayotgan obyekt, toshmoq (to flood) esa ular o'rtasidagi o'xshashlik belgisi. Umumiy jihatdan olib qaraganda inson va daryo o'rtasida biror o'xshashlik bo'lmasligi mumkin, ammo daryoning toshishi va inson shijoatini bir-biriga obrazli o'xshatish qilingan.

Alpomish dostoninida ishlatilgan til birliklarini ham til qatlamlariga bo'lib o'rganishni maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib avvalo Alpomish dostoninig eng kichik til birligi bo'lgan fonografik birliklarini o'rganish kerak. Alpomish dostonida o'ziga xos talaffuzi, ohangi, musiqiyligi va ayniqsa epik doston sifatida baxshilar tomonidan ijro etilganda o'ziga xos tovushlar (fonemalar) qisqa va cho'ziq talaffuz etilishi, til orqa tovush va bo'g'izda tovush paychalari yordamida sirg'altirib, ingichka o'rta yo'g'on va ayniqsa xayvonlar ovozigacha taqlid qilingan tovushlar orqali dostonni real voqeikka yaqinlashtirish va o'quvchini ishonitirish fonologik uslub sifatida amalga oshiriladi. Dostonda qo'llanilgan tovushlar leksemalarni, bo'g'inlarni bir-biridan farqlash funksiyasini bajaradi.

Alletiratsiya bu so'zlar boshidagi undoshlarning takrorlanib kelishi, assonans esa urg'uli bo'g'inlardagi bir xil unli tovushlarning takrorlanib kelishidir. Har ikkisining qo'llanilishi odatda tinglovchi talaffuz etgan yoki eshitganda o'zini yengil va qulay his qilishiga, ya'ni *yufoniyaga* xizmat qiladi. Agar talaffuzda va eshitishda o'quvchi taranglik yoki noqulaylik g'alizlikka olib kelsa *kokofoniya* deyiladi.

Bizga ma'lumki, "Alpomish" dostoni xalq og'zaki ijodi namunasidir. Doston ming yillar davomida og'izdan og'izga o'tib shakllanib, rivojlanib borgan. Shuning uchun ham dostonidagi o'xshatishlar o'zbek xalqining

tasavvuri, madaniyati, turmush tarzidan kelib chiqib qo'llanilgan. Masalan, dostonida Alpomishning yori Barchining go'zalligi, husni-jamoli ko'p o'rinlarda "oy"-ga qiyos qilinadi. Oy etaloni bizning xalqimizda go'zallik eng yuqori cho'qqisi sifatida e'tirof etiladi. Inglizabon millatlarda ham ayolning go'zalligi "oy"ga tenglashtirilib tasvirlanganini ko'p uchramiz. "Alpomish" dostoni tarjimasida ham o'xshatish bir xil shaklda, ya'ni "oy" etaloni bilan tarjima qilinganligi xorijiy o'quvchilarda ham tasavvur qilishda muammo tug'dirmasligini ko'rish mumkin:

Asliyat:	Tarjima:
Yaqin keldi birday bo'lib, Bu yurtga ovoza to'lib, Barchin birga oyday bo'lib, Qavatida kanizlari.	They came close to us as one, gee. This land was filled with news soon. Barchin looked like a full moon. Encircled by her maidens,

Bu yerda chopar tomonidan Barchinning o'z kani-
zlar qurshovida Alpomish bilan birga Qalmoq elidan
qaytib kelayotgan holati tasvirlangan. Uning hammadan
ajralib turganligini, naqadar go'zal ekanligi bu parchada
oyga qiyoslanib ta'riflangan. Tarjimaga ham bu tasvir
to'liq adekvat tarzda o'tkazilgan.

"Alpomish" dostonida ham ko'p o'rinlarda qo'llanil-
gan stilistik troplardan biri o'xshatishdir. Bu uning tar-
jimasida ham aks etmay qolmagan. Masalan:

Asliyat:	Tarjima:
Nomus bilan orin olib, Kelayotir sherday bo'lib, Dushman qolgan yerday bo'lib, Ishonmasang chiqib qara,	Gaining your honor, and dignity showed, Like a lion he is coming, in truth. The foe was left like a black earth, If you don't believe, come and see,

Dostondan keltirilgan parchadan ko'rinib turibdiki,
"Kelayotir sherday bo'lib", "Dushman qolgan yerday
bo'lib" misralari tarjimaga "Like a lion he is coming",
"The foe was left like a black earth" tarzida o'tgan, ya'ni

o'zbek tilida o'xshatish yasash uchun foydalaniladigan
"-day" affiksi "like" ko'makchisi shaklida tarjima tilida o'z
aksini topgan.

O'xshatishlar xalqlarning turmush tarzi, flora va fau-
nasi, madaniyati, geografik joylashuvi kabi turli omil-
larga bog'liq holda paydo bo'ladi. Dostondagi qahra-
monlarning xarakteri, tashqi ko'rinishi, kayfiyati ham
aynan o'xshatishlar yordamida o'quvchiga yanada tus-
hunarli va ta'sirchan tarzda yetkazilgan. Tilshunoslikda
o'xshatishlar ikki turga bo'lib o'rganiladi. Bular quyidagi-
lar:

1. Individual (erkin) o'xshatishlar.
2. Turg'un (doimiy) o'xshatishlar.

Individual (erkin) o'xshatishlar muallif mahoratiga
bog'liq bo'lib, uning tasavvuri kengligi bilan izohlana-
di. Turg'un (doimiy) o'xshatishlarga keladigan bo'lsak,
ma'lum bir xalqning tasavvurida shakllangan barqaror
obraz sifatida o'xshatish etaloni qo'llaniladi. Bunday
o'xshatishlar xuddi tildagi tayyor birliklar kabi nutqqa
olib kiriladi.

Filologiya fanlari doktori M.Yoqubbekova fikriga
ko'ra, "O'xshatishlar inson hayoloti va tassavuriga
assotsiativ ta'sir ko'rsatib, tasvir ob'ektiga nisbatan
ma'lum munosabatni shakllantiradi. O'xshatishlarning
o'ziga xos murakkab tabiati haqida, tarkibiy, lisoniy va
ma'naviy xossalari haqida turli xil nazariy, ilmiy, omma-
bop tadqiqotlar mavjud. O'xshatishlarni ham adabiyot-
shunoslikda, ham tilshunoslikda *tasviriy vosita* sifatida
maxsus o'rganib kelingan".

O'zbek tilida "-day", "-dayin", "-dek", "-dayingina", k-
abi qo'shimchalar, "misli", "kabi" kabi bog'lovchilar
yordamida ifodalanadi. Ingliz tilida esa predlog "like",
bog'lovchi "as", "as if", "as though", "as like", "such as",
"as...as" lar bilan ifodalanadi. O'xshatishni oddiy (man-
tiqiy) qiyoslash bilan aralashtirib yubormaslik lozim.
Qiyoslashda qiyoslanayotgan obyektlar bir xil sinfga
mansub bo'ladi. Masalan: inson inson bilan, hayvon
hayvon bilan. O'xshatishda esa semantik turli sinfga
mansub bo'lgan obyektlar qiyoslanadi.

Ingliz tilida "to resemble", "to seem", "to recollect",
"to remember", "to look like", "to appear", "to disguise"
kabi mustaqil fe'llar bir predmet yoki shaxsni boshqa
bir shaxs yoki predmetga o'xshatish vositasi sifatida
qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining izohli lug'ati, O'zbekiston nashriyoti, Toshkent 2020, 3-jild, b. 571.
2. Galperin.I.R Stylistics. M., 1971, p.253
3. Махмудов Н. Семантико-синтаксическая асимметрия в простом предложении узбекского языка: Дисс... док-ра филол.наук. – Тошкент, 1984, 259- б.
4. Fishelov D. Simile understanding and semantic categories. Journal of Literary Semantics, 2007.
5. Staminovic D. Cognitive semantic aspects of animal Similes in English. https://papers.ssrn.com/sol3_id=1785661
6. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатишлар. Тошкент. Фан нашриёти, 1976. – Б.6

Аминова Дилноза,
 зав.кафедрой английской филологии
 Ташкентского военно-академического
 лицея «Темурбеклар мактаби»

КОНТЕКСТУАЛЬНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ В ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация. Статья посвящена проблеме определения значения полисемичных терминов в военной терминологии с помощью контекстуального подхода. В статье рассматриваются особенности проявления полисемии в военной терминологии и влияние контекста на определение значения полисемичных терминов. Также описываются факторы, которые могут усложнять определение значения полисемичных терминов в военной терминологии. В статье рассматриваются методы и инструменты, которые могут использоваться для успешного определения значения полисемичных терминов. Также обсуждаются проблемы, которые могут возникнуть при использовании военной терминологии с полисемичными терминами, и предлагаются решения этих проблем. В заключении статьи описываются перспективы развития военной терминологии с учетом полисемии терминов и их влияние на процессы коммуникации и понимания военных операций.

Ключевые слова: терминология, термин, военная терминология, значение, полисемия, полисемический термин, контекст.

Anotatsiya. Maqolada harbiy terminologiyada polisemik terminlarning ma'nolarini kontekstual yondashuv yordamida aniqlash muammosiga bag'ishlangan. Maqolada polisemiyaning harbiy terminologiyada namoyon bo'lishi va polisemik terminlarning ma'nosini aniqlashda kontekstning ta'siri muhokama qilinadi. Shuningdek, harbiy terminologiyadagi polisemik terminlarning ma'nolarini aniqlashni murakkablashtirishi mumkin bo'lgan omillar tavsiflanadi. Maqolada polisemik terminlar ma'nolarini samarali aniqlash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan usullar va vositalar muhokama qilinadi. Polisemik harbiy terminologiyadan foydalanishda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan muammolar muhokama qilinadi va ushbu muammolarni hal qilish yo'llari taklif etiladi. Maqolaning xulosasida harbiy terminologiyani rivojlantirish istiqbollari terminlarning polisemiyasi hmda ularning muloqot va harbiy harakatlarni tushunish jarayonlariga ta'siri inobati bilan tasvirlangan.

Kalit so'zlar: terminologiya, termin, harbiy terminologiya, ma'no, polisemiya, polisemik termin, kontekst.

Annotation. The article is devoted to the problem of determining the meaning of polysemic terms in military terminology using a contextual approach. The article discusses the features of the manifestation of polysemy in military terminology and the influence of the context on the definition of the meaning of polysemic terms. It also describes the factors that may complicate the definition of the meaning of polysemic terms in military terminology. The article discusses the methods and tools that can be used to successfully determine the meaning of polysemic terms. The problems that may arise when using military terminology with polysemic terms are also discussed, and solutions to these problems are proposed. In conclusion, the article describes the prospects for the development of military terminology, taking into account the polysemy of terms and their influence on the processes of communication and understanding of military operations.

Key words: terminology, term, military terminology, meaning, polysemy, polysemic term, context.

Военная терминология является одной из наиболее специализированных и сложных областей профессиональной лексики. Она охватывает широкий диапазон терминов, которые используются для описания технологий, тактики, стратегии и других аспектов военных операций. Одной из особенностей военной терминологии является наличие полисемических терминов – терминов, имеющих несколько значений в зависимости от контекста, в котором они используются.

Полисемия в военной терминологии может создавать значительные проблемы при коммуникации между специалистами, а также при изучении и преподавании военной науки. В связи с этим возникает необходимость в определении значений полисемических терминов с максимальной точностью и учетом контекста их использования.

Цель данной статьи – рассмотреть проблему определения значений полисемических терминов в военной терминологии с помощью контекстуального подхода. В статье будут рассмотрены примеры

полисемических терминов, а также методы и инструменты, которые могут быть использованы для успешного определения значения этих терминов. Также будут рассмотрены особенности контекстуального определения полисемии в военной терминологии и проблемы, с которыми сталкиваются специалисты при использовании военной терминологии с полисемическими терминами.

Полисемия – это лингвистический термин, который обозначает наличие нескольких значений у одного и того же слова. Полисемия проявляется в различных языках и является одной из основных проблем, с которой сталкиваются специалисты в области лингвистики и перевода.

Определение полисемии также применимо к военной терминологии; однако это гораздо сложнее, поскольку включает несколько факторов, уникальных для этой области. Один из факторов связан с долговечностью терминов – некоторые термины, используемые в военных стратегиях, существуют уже много веков, в то время как другие являются

относительно новыми изобретениями, созданными специально для этой области. Другие факторы включают характер и цель деятельности с учетом ее времени и контекста. Например, действие, называемое *захватом*, может иметь много значений в зависимости от того, совершается ли оно солдатами страны или военнослужащими в пределах границ другой страны. Это также может означать много разных вещей в зависимости от того, когда это происходит по отношению к другим событиям на войне.

При использовании военной терминологии с полисемичными терминами могут возникать следующие проблемы:

Несоответствие между значениями: если один термин имеет несколько значений, то это может привести к несоответствию между тем, что говорится и тем, что понимается. Например, термин *блокировка* может означать как физическую блокировку, так и электронную блокировку, что может привести к путанице и недопониманию.

Неверное использование: если полисемичный термин используется неправильно в контексте военной терминологии, это может привести к неправильному пониманию и ошибкам в коммуникации.

Этнокультурная специфика: в различных странах могут использоваться разные значения для одного и того же полисемичного термина, что может привести к путанице в международных коммуникациях.

Непонимание среди непрофессионалов: использование полисемичных терминов может привести к тому, что их значения не будут понятны людям, не знакомым с военной терминологией.

Некоторые способы решения этих проблем могут включать:

Уточнение значения термина в контексте: необходимо ясно определить, какое именно значение термина используется в данном контексте.

Использование дополнительных пояснений: при использовании полисемичных терминов, которые могут вызывать недопонимание, можно использовать дополнительные пояснения и контекстуальные примеры, чтобы помочь сделать значение термина ясным.

Единообразие использования: в различных странах и военных структурах следует использовать единообразные значения для полисемичных терминов, чтобы избежать путаницы и недопонимания.

Обучение: обучение персонала военной терминологии и ее правильному использованию может помочь избежать неправильного понимания и ошибок в коммуникации.

Определение значения полисемичных терминов в военной терминологии может быть усложнено несколькими факторами:

Контекст: значение термина может меняться в зависимости от контекста, в котором он используется. Например, слово «батальон» может относиться к подразделению различного уровня (например, пехотному, танковому, артиллерийскому), что определяется контекстом.

Время и место использования: значения терминов могут различаться в зависимости от времени и места их использования. Например, военные термины, используемые в США, могут отличаться от тех, которые используются в России.

Специфика военной деятельности: многие термины в военной терминологии имеют узкоспециальное значение, которое может быть сложно понять без дополнительной информации. Например, термин *маскировка* может относиться к различным методам скрытия военных объектов, включая изменение их внешнего вида, маскирование звуков и т.д.

Различия в терминологии разных стран: военная терминология может отличаться в разных странах, что может приводить к недопониманию при использовании терминов в международном контексте.

Использование терминов в различных сферах военной деятельности: некоторые термины могут иметь различные значения в зависимости от сферы военной деятельности. Например, термин *боевая задача* может иметь различное значение в различных видах вооруженных сил.

Для более точного определения значения полисемичных терминов в военной терминологии необходимо учитывать все эти факторы и проводить дополнительный анализ контекста и смысловых оттенков использования терминов.

В военной терминологии полисемия проявляется особенно ярко, поскольку большинство военных терминов имеют очень узкую и специфическую сферу применения. Рассмотрим примеры полисемичных военных терминов и то, как контекст может помочь определить их значение.

Термин *батальон* может иметь несколько значений в зависимости от контекста, в котором он используется. В одном контексте батальон может означать определенную единицу организации армии, а в другом контексте – определенное количество солдат, которые составляют часть воинской формирования (обычно около 500 человек). Например, батальон бойцов или батальон добровольцев.

Другой пример полисемии в военной терминологии – термин *атака*. Термин *атака* может означать как нападение на противника, так и ударное действие в рамках обороны. Например, артиллерийская атака на вражеские позиции или атака в форме контратаки на атакующие войска. В контексте обороны термин *атака* может использоваться для обозначения действия по отражению вражеской атаки.

Как видим, в одном контексте атака может означать определенный вид наступления, а в другом – операцию по захвату объекта. В обоих случаях термин *атака* имеет разные значения, и его правильное определение зависит от контекста.

Термин *бронирование* означает защитное покрытие, но также может использоваться для обозначения процесса укрепления броней. Например, бронирование танка или бронирование корабля.

Термин *командир* означает руководитель военного подразделения, но также может использоваться для обозначения управляющего или руководите-

ля любой организации. Например, командир полка или командир компании.

Термин *маскировка* означает обман, скрытие или замаскирование, но также может использоваться для обозначения специальных костюмов, используемых для скрытия военнослужащих в окружающей среде. Например, маскировка позиций или маскировка солдата.

Термин *огневая мощь* является общим понятием для описания силы и эффективности оружия, но также может использоваться для обозначения количества оружия, находящегося в наличии у военного подразделения.

Также рассмотрим другой пример полисемичного военного термина – *бункер*. В зависимости от контекста, это слово может означать как укрепленную оборонительную структуру, так и хранилище для различных материалов. Если мы говорим о бункере для защиты от бомбежа, то это означает укрепленную структуру, способную выдерживать удары. С другой стороны, если мы говорим о бункере для хранения взрывчатых веществ, то это уже означает хранилище для опасных материалов.

Важно отметить, что контекст не всегда может полностью определить значение полисемичного военного термина, и в некоторых случаях может потребоваться дополнительное объяснение или уточнение. Например, если мы говорим о танке, то контекст может указывать на бронированную боевую машину, но может также относиться к емкости для хранения жидкостей.

В целом, контекст является ключевым фактором при определении значения полисемичных военных терминов. Хорошее понимание контекста и соответствующих терминов является важным элементом для успешного общения и понимания военной терминологии.

Для успешного определения значения полисемичных терминов в военной терминологии можно использовать следующие методы и инструменты:

Контекстуальный анализ: изучение контекста, в котором используется термин, может помочь понять его значение. Это может включать анализ текста, в котором термин встречается, и определение, какие другие термины используются в этом контексте.

Сравнение с другими языками: если термин переводится на другие языки, то сравнение его значения в других языках может помочь понять его значение в контексте военной терминологии.

Использование специальных словарей: словари военной терминологии могут помочь определить значение термина и его использование.

Консультация экспертов: общение с экспертами в области военной терминологии, такими как военные офицеры или лингвисты, может помочь понять значение термина и его использование.

Анализ источников: изучение различных источников, таких как научные статьи, книги или документы правительственных организаций, может помочь понять значение термина и его использование в определенном контексте.

Комбинирование этих методов и инструментов может помочь успешно определить значение полисемичных терминов в военной терминологии.

Развитие военной терминологии с учетом полисемии терминов может иметь следующие перспективы:

Разработка единого словаря: создание единого словаря военной терминологии, который будет содержать четкие и унифицированные определения полисемичных терминов.

Использование современных технологий: использование современных технологий, таких как искусственный интеллект и машинное обучение, может помочь в автоматическом определении значения полисемичных терминов в текстах и документах.

Разработка контекстуальных алгоритмов: разработка контекстуальных алгоритмов, которые учитывают контекст использования полисемичных терминов, может помочь в точном определении их значения.

Стандартизация: стандартизация военной терминологии, как внутри страны, так и в международном масштабе, может помочь избежать неправильного понимания и ошибок в коммуникации.

Обучение персонала: обучение персонала военной терминологии и ее правильному использованию может помочь избежать неправильного понимания и ошибок в коммуникации.

Исследование: исследования в области военной терминологии могут помочь уточнить значения полисемичных терминов и разработать методы и инструменты для их успешного определения.

Развитие военной терминологии с учетом полисемии терминов является важным направлением, так как это поможет избежать недопонимания и ошибок в коммуникации в военной сфере, что может иметь критическое значение для безопасности и успешности операций.

Таким образом, как и в любой другой отрасли знаний, в военной терминологии есть много терминов, которые могут иметь несколько значений в разных контекстах. Полисемия в военной терминологии является довольно распространенной проблемой, которая может приводить к недопониманию и ошибкам в коммуникации между специалистами в области военной науки. Для успешного определения значений полисемичных терминов необходимо использовать контекстуальный подход и учитывать специфику их применения в различных ситуациях.

Литература

1. Антимирова В.В. Семантическая полиаспектность лингвистического термина // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – 2009. – № 3. – С. 77-81.

2. Вольфберг Д.М. Полисемия и омонимия в английской медицинской терминологии // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2017. – № 3-2 (69). – С. 74-78.
3. Галкина В.В.. Особенности полисемии в английской терминологии правоохранительной деятельности // Омский научный вестник. – 2015. – № 4 (141). – С. 64-66.
4. Гатауллин Р.Г., Фатыхова Л.А.. Эпонимическая номинация оружия в русском и немецком языках // Вестник Башкирского университета. – 2017. – Т. 22, № 1. – С. 113-121.
5. Исеев Р.Р. К вопросу о дефиниции термина «Военно-техническая терминология» // Армия и общество. – 2012. – № 3 (31). – С. 30-36.
6. Малышева Е.Ю. Функционирование единиц военной терминосистемы румынского языка в дискурсивном пространстве интернет-СМИ и в ретроспективе (актуализация и детерминологизация) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2020. – Вып. 13, № 3. – С. 226-230.
7. Попова Е.П.. Взаимодействие общеупотребительного и юридического языков: история, современность и перспективы // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 6. Языкознание: Реферативный журнал. – 2019. – № 4. – С. 79-96.
8. Соловьева А.Е. Теоретические основы отечественного терминоведения (аналитический обзор) // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2019. – № 10 (143). – С. 168-175.
9. Соловьева А.Е. Терминология военной вертолетной авиации как объект лингвистического исследования (на примере английского, русского и турецкого языков) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2018. – № 4-1 (82). – С. 172-176.
10. Степанов С.А., Полубоярова М.В. Полисемия термина как сущность прототипического характера // Верхневолжский филологический вестник. – 2016. – № 4. – С. 99-101.

Muxtorova Mahfuza,

TerDU o'qituvchisi, mustaqil tadqiqodchi

SURXON ELINING KUYCHISI

Anotatsiya: *Shafoat Termiziyning o'zbek she'riyatidagi o'rni yuksak va salmoqli ekanligi etirof etilgan. Uning she'rlarida Surxondaryo bo'y-basti bilan namoyon bo'ladi. Shuningdek, shoir o'tmishning buyuk zotlariga yangicha nuqtai nazardan yondashib, tarixiy haqiqatni yuksak poetik mahorat bilan ochib bergan.*

Kalit so'z: *Surxon vohasi, "Ko'rinmay gullagan shoir", "Ozod so'z", "Ko'rinmay gulladim", "Umid ostonasi", "Shoh va shoir", Termizi bobolar.*

Mamlakatimizda so'nggi yillarda ijodkor shaxsiga bo'lgan munosabat adabiy jarayonning asosiy masalalaridan biriga aylanib ulgurdi. Zero, "Adabiyot - xalqning yuragi, elning ma'naviyati ko'zgusi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbiga yo'l topish, ularni ezgu maqsadlarga ilhomlantirishda adabiyotning ta'sirchan kuchidan foydalanish kerak".

O'zbek she'riyatida milliy o'zlikni ifodalovchi badiiy-estetik qonuniyatlar, o'zbek xalqiga xos bo'lgan ming yillik an'analar, yosh avlodni ona-Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashni maqsad qilgan ijodkorlar kam emas.

Xususan, taniqli shoir Shafoat Rahmatullo Termiziyning nomi she'riyat va kitobxonlarga shu ezgu maqsadlar bilan tanish ekanligini yaxshi bilamiz. Uning she'r, dostonlari, nasriy asarlari har doim ham samimiy kutib olingan va adabiy jamoatchilik tomonidan yaxshi baholangan.

Shoirning she'rlarini mutolaa qilgan inson yurt mehri, hayotga shaydolik, kelajakka ishonch, ajdodlar va avlodlar vorisligi, sevgi-muhabbat, zamon va makon mavzulari ixlos bilan madh etilganiga guvoh bo'ladi.

Shafoat Rahmatullo Termiziyning she'rlarini o'qiganda uning ijodi ildizini ham yaqqol his qilib turish

mumkin: unda Surxon vohasining dala-qirlari, takrorlanmas tabiatga ega bo'lgan shahar va qishloqlari, tog'lari, soylari va eng muhimi hayotsevar kayfiyatli sho'x-xushchaqchaq yigit-qizlari manaman deb o'zini ko'z-ko'z qilib turadi. Qadimiy o'zbek xalq ohanglari uning she'rlarida yangi tarovat bilan yangraydi.

Mana Shafoat Rahmatullo Termizi kim?! U qanday yashab o'tdi? Qanday adabiy meros qoldirdi?! Savollarimizga birma-bir javob topib boraveramiz. Eng qizig'i, shoir "Vatan kuychisi" deya bejiz atalmagan. "Ko'rinmay gullagan shoir" deb e'tirof etgan taniqli shoir Ahtamqulining fikrlari ahamiyatli.

"Dunyoda shoir ham, she'r ham ko'p ekan... Hali qog'ozining siyohi qurimay, boshi birikmagan to'rt satrni she'r deb yurganlar qancha...

Surxon vohasining dashtu dalalarida unib o'sgan, satrlari Bobotog'ning hurkak ohulari yanglig' beg'ubor, har bir qadamini imaniy bina qo'yadigan shoir Shafoat Rahmatullo Termizidan bu borada saboq olsak arziydi.

She'riyatdan so'z ochsangiz, yosh bolalar kabi zavqlanib ketadigan shoirning teran satrlari hisobsiz qalblarni unsizgina zabt etgani bizga sir emas. U har bir so'zni yetti o'lchab bir kesadi:

Shoir o'tdi. Ha, o'tdi-ya, shoir o'tdi...

Mana shu birgina satrda badanimizni jimirlatadigan mungli ohang o'tgan kunlarimizni ko'z o'ngimizda charxdek o'giradi.

Dahshatli tovush-la guldur chaldi zang,
Kamalak yoy tortdi bosh uzra tarang!
Kimga shu dam ajal o'qi yopishdi,
Bizlar ham nishonda turibmiz, qarang...

Misralar o'zining zalvori, tarovati bilan kishini mahliyo etadi. SHE'r yozilmaydi, balki musavvirova chiziladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, she'rni o'qiganimizda go'zal manzaralar bizni o'z og'ushiga chorlayveradi.

Ko'rinmay gulladim tutning guliday,

Tutday pisharim ham kelar-kelmas may...

Bilamizki, sanoqli daraxtlargina ko'rinmay gullaydi. Ularning mevasi boshqa daraxt mevalaridan totilligi bilan farq qiladi. Shoir satrlarining zalvori ham ana shunda bo'lsa kerak. Tutning may oyida pishib, bolalar va qushlarning ovunchog'iga aylanishini bilgan shoir May kelishiga hali vaqt borligini ta'kidlayotgandek.

O'zbekiston xalq shoiri Sirojiddin Sayyidning Shafolat Rahmatullo Termiziyga atab yozgan she'rda shunday satrlar bor:

Garchi xasdan baland, kasdan kamdirman,
Do'stim, senga yondosh quvonch, g'amdirman,
Termiziy bobodan qolgan shamdirman,
Ming yil puflasang ham, aslo o'chmayman...

Biz u shamning miltirabgina dillarni yoritishiga tilakdoshmiz".

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, shoir Eshqobil Shukur "O'z yurtiga o'xshagan shoir" maqolasida Shafolat Rahmatullo Termiziyga yuksak ta'rif beradi:

"Qadim-qadimdan Surxon zaminida "Alpomish»ni kuylab o'tgan yuzlab baxshilarning ruhi XX asrga kelib yana o'z hosilini berishi kerak edi. Zero, har qanday paykal vaqti kelib xirmon ko'taradi. Xuddi shu hosilning eng capa, oltin mevalaridan biri Shafolat Rahmatullo Termiziy bo'ldi. Shafolat akaning ruhida Surxon dashtlari yastanib yotardi, undan daryoning ovozi, Bobotog'ning nafasi kelib turardi.

Termiz tuprog'ida qirqdan ortiq mashhur Termiziylar yashab o'tgani ma'lum. Ba'zan Termiziy bobolarimiz qanday odamlar bo'lishgan ekan, ularning ko'rinishlari, yurish-turishlari, suhbatlari, yashash tarzlari qanday bo'lganu ular qanday qilib bunday martabaga erishgan ekanlar, deb o'ylanib qolamiz. Bu savollarga Shafolat akaning timsolida muayyan ma'noda javob bor edi. Chunki ma'naviy martaba oddiylilik va xokisorlikning ichiga yashiringan bo'ladi. Bu shoirning hayoti va ijodida ham, yurish-turishi-yu turmush tarzida ham ularning munosib vorisi ekanligini ilg'asa bo'lardi. Shuning uchun ham unga Termiziy taxallusi yarashib tushgan. Bu taxallusning yukini uncha-muncha ijodkor ko'tarolmay qolishi ham aniq.

U haqiqiy shoir edi, hamma narsa unda tabiiy edi, ko'ngli ham tabiat singari keng, tanti va beg'ubor edi. Go'yo Bobo Farajning ko'ylagi yirtig'idan nur to'kilib turganday uning tabassumi siniqlaridan mehr yog'ilib turardi. Shuning uchun bu xokisor tabassumni bir mar-ta ko'rgan odam Shafolat akaning ichi nurga to'lib ketganini his eta olardi. U zamonaviy she'riyatning qadimiy

baxshisi edi. Uning ovozi yangi, so'zi yangi, ruhi qadimiy edi. Shu bois shoirning o'zi "Do'mbira — mening ilk ustozim" deb aytgandi. Bu qalb — ona yurtini, elini, tabiatini kuylash uchun yaralgan benazir bir qalb edi. Shoirning she'rlaridan o'zbek ruhi porlab ko'rinib turardi. Baxshilarimizning ijodiy ruhi uning she'rlarida o'zgacha tusda namoyon bo'ldi. Adabiyotga sadoqat va mehr bilan xizmat qilish Shafolat akaning kundalik va umrboqiy a'moli bo'lib qoldi.

Shafolat Rahmatulloning adabiyotimizga janub nasimlariday kirib kelgan ilk "Janub shamoli" kitobidan inson va Vatan istiqloli uluqlangan "Ozod so'z" kitobi yoki "Ko'rinmay gulladim", "Umid ostonasi", "Shoh va shoir" kabi kitoblari ayni shu sadoqat va mehrning mevalaridir. SHE'rxonlarga zavq va g'ayrat, ilhom va samimiyat ulashib kelayotgan bu kitoblarning har biri haqida uzoq gapirish mumkin.

Termizga borgan har qanday ijodkor Shafolat akani ko'rgisi kelardi. Nega shunday? Chunki, u Surxondaryoga o'xshardi, ko'hna Termizga o'xshardi. Onda-sonda Toshkentga kelib qolsa, guyo unga Surxondaryo ergashib kelganday bo'lardi. Shu o'rinda bir narsani ta'kidlab o'tish zarur: o'zining tug'ilib o'sgan joylari, mo'jazzgina qishlog'i, dalalari haqida yonib kuylagan shoir Vatani haqida ham yonib kuylay oladi, bunda o'zaro bog'liqlik bor. Zero, alifboni o'rganmasdan turib, katta kitobni o'qib bo'lmaydi.

...Shafolat Rahmatullo Termiziy vafot etdi. O'lim xaq. Lekin shoirning shoiriligi ham shunda bo'ladi-ki, u tirikligida o'z asarlariga ruhini ko'chirib ulguradi, el-yurtiga, Vataniga muhabbatini, eldoshlariga mehrini, ezgu tuyg'ularini tirik satrlarida qoldiradi. Shafolat aka, Shafolat Rahmatullo Termiziy ham bu saodatga erishgan shoirilarimizdan edi".

Eshqobil Shukur Shafolat Rahmatullo Termiziyga butun bo'y-bastini mahorat bilan tasvirladi. Haq so'zlar, shoir chin ma'noda ona-Vatan kuychisi edi.

Eshqobil Shukurning fikrini tasdiqlab, Termiziylar haqida adabiyotshunos Shaydullo Murodov aytganidek, o'ta pok-pokiza, halol, toza, rostgo'y, bilimli, e'tiqodi mustahkam, imonli, diyonatli, kamtar, go'zal ahloq egasi Termiziylar bo'lishgan. Shafolat Rahmatullo Termiziy ham bu borada o'zini ruhan tayyorlab, chuqur o'ylab keyin taxallusni olgan.

Shoir Surxon elini kuychisi sifatida adabiyotda mangu qoldi. Buni barcha tan oldi, e'tirof etdi.

"Shoirning aksariyat she'rlari Vatan, ona-yurt — Surxondaryo va uning go'zal tabiati, odamlari, shifobaxsh suvlari haqida. To'plamini ochsangiz, uning ilk sahifasida "Vatan" degan she'rga ko'zingiz tushadi. Odatda, kitobning boshidigan she'r shoirning iste'dodidan darak beribyu turadi. Kitobxon birinchi she'rga qarab o'z xulosasini chiqarishi, agar yoqmasa, boshqalargani o'qimay qo'yishi mumkin.

Mazkur she'rda Shafolat Vatan mavzuiga o'z tasavvurini, o'z tushunchasidan kelib chiqibi yondashgan. U tarixning qat-qatiga murojlat qilib, noyob haqiqatdlarni topib oladi va chiroyli badiiy liboslarga o'rab o'quvchilarga taqdim etadi:

Axir jahon al-jabri - biz bo'lsak,
Islomiy ilmlarning ham kabiri - biz bo'lsak.

Bu fikrlardan qalbimizda iftixor, g'urur tuyg'ulari jo'sh uradi.

Shuningdek, shoir teran topirlarimi – o'tmishning buyuk zotlariga yangicha nuqtai nazardan yondashib, tarixiy haqiqatni yuksak poetik mahorat bilan ochib beradi:

Dastur qilsa otalar Amir Temur tuzugin,

Taqsa oqil onalar To'marisning uzugin.

Shafoatning she'rlari o'quvchini izlanishga, fikrlar-sha, tarixiy asralarni titkilashga undaydi. Shunday qil-masangiz, uning zohiriy tomonini bilib, botiniy tomoni-dan bexabar qolishingiz mumkin. Masalan, "Xalqim, ajdoding izi moziyning qat-qatida. Men uni ko'rayap-man SHemerning loy xatida" misralarini mazmunini

bilib olmoqchi bo'lsangiz, tarixga murojaat qilishingiz-ga to'g'ri keladi. Shoir ijodidad bunday misraarni tez-tez uchratamiz". Bular surxondaryolik adabiyotshunos olim Shaydulla Murodovning e'tiroflari. U Shafoat Rahmatullo Termiziy ijodini muntazam kuzatib keladi. Shoirning she'rlarini izlanishlar manbai deb biladi. Eng muhimi, bu she'rlarni teran tahlilga tortadi. O'quvchini ham she'r mazmuni va shoirning tushunchalarini tush-unishga chorlaydi.

Darhaqiqat, Shafoat Rahmatullo Termiziy birinchi bo'lib ona-Vatan kuychisi sanaladi. Uning she'rlarida Surxondaryo bo'y-basti bilan namoyon bo'ladi. Eng qizig'i, shoir Surxondaryoning ishongan shoiri degan e'tirofga sazovor bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prezident Sh.Mirziyovning Alisher Navoiy nomidagi Milliy bog'ida barpo etilgan Adiblar xiyoboni ochilishidagi nutqi. / Xalq so'zi, 2020 yil 21 may. №106(7608)
2. Shaydulla Murodov. "Tirik so'z timsollari". G'.G'ulom nomidagi NMIU. Toshkent-2011. 152-bet.
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/shafoat-rahmatullo-termiziy-korinmay-gulladim-tortliklar.html>
4. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/memuarlar/shafoat-rahmatullo-termiziy-vatan-haqida-monolog-eshqo-bil-shukur-oz-yurtiga-oxshagan-shoir.html>

Muminova Farida,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti 2-bosqich magistranti

TOG'AY MUROD QISSALARIDA FOLKLOR TASVIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotidagi folklor an'analari Tog'ay Murod qissalari misolida tahlil qilinib, yozma adabiyotda folklorning tutgan o'rni, yozuvchining xalq og'zaki ijodiyoti janrlaridan foydalanish mahorati, milliy urf-odatlar tasviri, muallifning rivoya uslubidagi o'ziga xosliklar haqidagi mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: folklor, obraz, xarakter, xalq o'yinlari, kompozitsiya, uslub, epos.

Yozma adabiyotda folklordan foydalanish har doim ijodiy xarakterga ega. Badiiy adabiyotdagi folklorizm shu asar bilan, uning barcha komponentlari bilan shu qadar birikib, kirishib ketadiki, ularni tashqi tomondan ajratib olishga imkon bo'lsa ham, biroq mazmunan, shaklan shu asar bilan zaruriy, muhim bog'lanishda bo'ladi. Folklorga xos barcha komponentlarning adabiyotdagi o'rni ijodiy qayta ishlanish, rivojlantirish orqali belgilanadigan, natijada bu komponentlar folklorga asoslangan, ammo yozma badiiy adabiyotning muhim zaruriy komponentiga aylanib qolgan bo'ladi. Ushbu o'rinda taniqli yozuvchi Ch.Aytmatovning quyidagi so'zlarini eslash o'rindir: "Men hamisha epos haqida fikr yuritaman. Bu xalq donishmandligining o'ta murakkab, ko'p qirrali tajassumidir. Lekin men eposni o'z asarimga shunchaki emas, balki uni o'zlashtirgan holda kiritaman" [3,88]. Mana shunday xalq og'zaki ijodi an'analarni ijodiy qayta ishlab o'z asarlari tarkibi singdirib yuborgan yozuvchilardan biri Tog'ay Muroddir.

T.Murodning qissalarini bevosita folklordan o'sib chiqqan, xalq og'zaki ijodining zamonaviy yozma bir ko'rinishi deyishimiz mumkin. Negaki u o'z qissalarida na-faqat xalq maqollari va matallari, iboralaridan foydalanadi, balki xalqona mushohada yuritadi, bo'layotgan voqea-ho-

disalarni xalqona ko'z bilan ko'rib, ulardan xalqona xulo-salar chiqaradi. Ushbu xil xalqchillik yozuvchi asarlarining barcha komponentlariga xos bo'lib, uning birortasini asar tarkibidan chiqarib, asar leytmotividan ayro holda tahlil qil-ish qiyin hodisa.

Yozuvchining "Ot kishnagan oqshom" qissasi ham muallif tomonidan folklorga yanada yaqinlashish ro'y berganligini ko'rsatadigan asardir. Qissa quyidagi jum-la bilan boshlanadi: "*Birodarlar, ko'rgilik-da, ko'rgilik! Bir erta uyg'onib, kallamga qo'l yugurtirsam, sochlarim orasi-da yara-chaqa uch beribdi. Parvoyi palak yuraverdim. Onagayam aytmadim*". [6, 410]

Keltirilgan matn parchasidan ko'rinib turibdiki, bu jum-lalar xalq dostonlarini baxshilarning bayon usulini eslatadi. Shuning uchun asar bir o'tirishda o'qiladi. Asar kitobxonni o'zi bilan ergashtirib, dashtga yetaklaydi, qahramonlar bi-lan qo'shilib, dashtning sof havosidan to'yib-to'yib nafas olgandek, ular bilan qo'shilib uloq chopgandek bo'lasiz.

Ziyodullarning kalligi uni xalq og'zaki ijodi an'analari bi-lan bir bahya yaqinlashtiradi. Ma'lumki, ertak va dostonlar-da kallalar obrazi juda ko'p. Ular aksariyat holda kambag'al, quyi tabaqa vakillaridan bo'lishidan qat'i nazar, o'zlarining uddaburronligi, zakovati bilan, ayrim ertaklarda baxtli ta-

sodif tufayli orzulariga erishadilar. O'ziga qarshi turgan kuchlar ustidan ba'zan jiddiy kurashlar natijasida, ba'zida tasodifiy hodisalar natijasida g'alabaga erishadilar, murad-maqsadlariga yetishadilar.

Muallifning rivoya uslubida xalq ertaklaridagi bayon shakliga ijodiy ergashish holati seziladi: *"Ayni kunlarda kal katta choyxonada yonboshlab yotar emish... Choydagidagi choyi oq emish! O'zi quyib, o'zi ichar emish. Elga ermak, xalqqa shaloq emish"* [6, 450].

"Oydinda yurgan odamlar" qissasi barcha o'quvchi omamasiga ma'lumki, hayot qiyinchiliklariga dosh bergan ikki taqdir haqidagi doston desak, chin ma'noda adashmagan bo'lamiz. Shuningdek, yozuvchi Odil Yoqubov "Muhabbat haqidagi bir kuy, to'g'rirog'i muhabbatga suyanib, barcha hayot dovullarini yengib o'tgan ikki dil, ikki pok inson haqidagi tipik bir qo'shiq desak yarashadi", – degan fikrida juda katta badiiy haqiqat bor. Asar kompozitsion jihatdan 3 bobdan iborat bo'lib, ilk bobida asar qahramonlari Qoplonbek va Oymomoning to'y marosimlari shunday mahorat bilan tasvirlanadiki, o'zbekimning so'nmas qadriyatlar, urf-odatlar, rasm-rusmlari o'quvchi ko'z oldida yaqqol gavdalanadi. Turkiy xalqlarning qadim dostonchilik an'analari asosida, xalq og'zaki ijodi sifatida, yaxlit doston nomini olgan "Alpomish" dostoni ming yillik tarixga ega ekanligi barchamizga ma'lumdir. Qissada keltirilgan **"It g'irillatar"** (Alpomish) dostonining Fozil Yo'ldosh o'g'lidani yozib olingan variantida **"It irillatar"** shaklida qo'llangan) [2,76], **"Soch siypatar"**, **"Qo'l ushlatar"**, **"Oyna ko'rsatar"**, **"Kampir o'ldi"** kabi marosimlarning ildizi "Alpomish" dostonidagi voqealarga borib taqalishi, asar badiiy qiymatini oshirgan va folklor bilan yanada yaqinlashishiga xizmat qilgan.

Yozma adabiyotning negizida xalq og'zaki ijodining boy merosi yotadi. Aksariyat obrazlarning etimologiyasiga nazar tashlasak, ular xalqning badiiy ijod mahsulidir. Shular jumlasida mumtoz adabiyotda juda keng qo'llanadigan Xizr obrazi ham mifologik qahramonlardan biriga aylangan. "Oydinda yurgan odamlar" qissasiga Harzati Xizr obrazi kiritilishida yozuvchining qissa qahramoni Qoplonning azaliy orzusi bo'lgan farzandsizlik qismatini yoritib berish, qolaversa, Qoplon va Hazrati Xizr suhbatini orqali qahramon ruhiy kechinmalari, dil qatlaridagi orzu-armonlarini va shu orqali mazkur tipdagi oddiy odamlar hayotini tasvirlashni badiiy maqsad qilgan desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. Adabiyot tarixiga nazar tashlasak, xalq og'zaki ijodi sarchashmalaridanoziqlanmagan, ijodiy madad olmagan birorta san'atkorni uchrata olmaymiz. Biroq bu oziqlanish, madad olish turli ijodkorlarda turlicha shakl va darajada voqe bo'ladi, uni bir xil qolip va shakllar bilan belgilash qiyin.

T.Murod rivoyatlarning asosiy mazmunini saqlagan holda ularni reallashtiradi. Ya'ni ishtirokchilarning harakat, so'z va hissiyotlarining realistlik tasviri orqali ularning ha-

yotilgini, bo'lgan vaqealarga o'xshashligini ta'minlaydi. Masalan, xalq og'zida So'fi Olloyor Vaxshimordagi ilon saltanati podshosi Oq ilonga bir maktub jo'natib, ularni ushbu joydan ketishga majbur qilgan, degan juda qisqa rivoyatni T.Murod quyidagicha tasvirlaydi:

Emishki, Olloyor ilonlar podshosi Oq ilon nomiga noma bitdi. Nomani yurakliroq bir xalifasiga berdi.

Bor, oq ilon saltanatiga borib kel, – dedi.

Qo'rqaman, taqdir, – dedi xalfa.

Unda saltanat qaribiga tashlab qayt, u yog'iga navkarlari yetkazadi.

Xalfa nomani qo'yniga soldi. [6, 530]

T. Murod shu tariqa afsona ko'rinishdagi rivoyatni reallashtiradi. Xalfa shu darajada qo'rqadiki, o'zini butunlay yo'qotib qo'ygan holda, yo'lda uchragan "navkarlarning" vishillishini ham sezmay to'g'ri Oq ilon - podsho oldiga kirib borganini ham bilmay qoladi...

Albatta, ilonning maktubini o'qishi, mazmunini chaqib, biror xulosa chiqarishiga zamonaviy kitobxon unchalik ishonmaydi. Shuning uchun ham T. Murod bu o'ringa realistlik bo'yoq beradi.

Tog'ay Murod qissalarida xalq og'zaki ijodining boshqa janrlaridan ham unumli va o'rinli foydalanadi. Qissalarda "Ot o'rnini toy bosadi", "Ko'rpangga qarab oyoq uzat", "Kambag'alni tuyaning ustida ham it qopadi", "Yon qo'shni-jon qo'shni", "Mol egasiga o'xshamasa harom bo'ladi", "Eshak egasini, pishak bekasini tanimas" kabi maqol va matallar o'z ma'nolarida ishlatilib, asar matni, ba'zan qahramonlar nutqining ta'sirchanligini ta'minlagan. Shunisi diqqatga loyiqki, T.Murod xalq og'zaki ijodi materallari asosida, ba'zida esa butunlay original, aforizm xarakteridagi ibora va matallarni to'qib, asar tarkibiga singdirib yuboradi. Masalan, "Ot kishnagan oqshom"da quyidagi original matal va maqollarni uchratish mumkin: "Bir kishiga bir yomon har yerda bor", "Kal o'zini ovutar, qo'ltig'ini sovutar", "Indamagin kalga, o'zi kelar holga", "Yaxshi ot-dan yiqilsa, yomon ta'nachi bo'ladi" va hokazo

Yozuvchi qissalaridagi "kurash", "uloq", "poyga" kabi ming yillardan beri yashab kelayotgan xalq o'yinlari, "yashinmachoq", "oqsuyak o'yini" kabi bolalar o'yinlari orqali o'sha davr muhitini, xalq turmush-tarzi ko'rsatib berishni badiiy maqsad qilib olgan.

Xullas, yozuvchi o'z g'oyaviy niyati, mahoratiga qarab folklor materialiga turlicha munosabatda bo'ladi. Ya'ni bu o'rinda u folklor materialini aynan ishlatasa, yana bir o'rinda uni shu darajada o'z asarining ruhiga singdirib yuboradiki, uni oddiy folklorizmni qayd etish yo'li bilan aniqlab bo'lmaydi. Biroq har ikki holda ham folkloridan foydalanish ijodiy rivojlantirish-novatorlik xarakteriga ega bo'lmog'i lozim. Yozma adabiyotning ilm tarixidan boshlangan ushbu an'anaga qiziqish, uning keng imkoniyatlaridan foydalanish, saboqlaridan o'rganish zarracha ham susaygan emas. Buni yuqoridagi misollar ham ko'rsatib turibdi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Адабий турлар ва жанрлар. III томлик. I том. – Тошкент: Фан, 1991. – 384 бет
2. Алпомиш. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 76 бет
3. Amilova M. "O'zbek sovet adabiyoti folklor an'analari". T., Fan, 1970. 267 bet
4. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 560 бет.
5. Jo'rayev M, Eshonqulov J. Folklorshunoslikka kirish. – T: "Barkamol fayz media", 2017, 180-bet
6. Мурод Т. Танланган асарлар: романлар, қиссалар. – Т.: Sharq, 2019. 704 бет

Nasrulloeva Nasiba,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali Tillar kafedrasida dotsenti

INGLIZ KOMPYUTER VA INTERNET JARGONLARINING YASALISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Har bir tilning terminologiyasi mazkur tilning leksik fondi bazasida soʻzlar yasash, soʻzning leksik maʼnosini oʻzgartirish, boshqa tildan terminlar oʻzlashtirish, boshqa tilda mavjud terminni kalkalash orqali shakllanadi. Jargonlarni oʻzlashtirishda ham xuddi shunday xususiyatlar ustunlik qiladi. Professional tillarda terminlar avval professionalizmlarga xos stilistik boʻyoqdorlikka ega boʻladi va oʻzining stilistik maqomini izchil oshirib borgani sari avval professionalizmga, keyin esa jargonlarga aylanadi.

Tayanch soʻzlar: kompyuter, termin, internet, jargon, jargonizatsiya, professional jargonlar, metaforizatsiya, taraqqiyot, xususiyat.

Abstract. The terminology of each language is formed by creating words on the basis of the lexical fund of the language, changing the lexical meaning of the word, borrowing terms from another language, making a loan of existing term in another language. The same features can dominate in borrowing of jargons. In professional languages, terms first acquire a stylistic connotation typical of professionalism, and as they gradually increase their stylistic status, they first become professionalism and then jargon.

Key words: computer, term, Internet, jargon, metaphorization, development, characteristic, borrowings.

Аннотация. Терминология каждого языка формируется путем создания слов на основе лексического фонда языка, изменения лексического значения слова, заимствования терминов из другого языка, путем кальки существующего термина на другом языке. Подобные черты доминируют и в заимствование жаргонов. В профессиональных языках термины сначала приобретают стилистический оттенок, типичный для профессионализма, а по мере того, как они постепенно повышают свой стилистический статус, сначала становятся профессионализмом, а затем жаргоном.

Ключевые слова: компьютер, термин, Интернет, жаргон, жаргонизация, профессиональный жаргон, метафоризация, развитие, характеристика.

Oxirgi paytlarda tilshunoslikda kompyuter va butun jahon internet tarmogʻi terminologiyasiga bagʻishlangan koʻpgina tadqiqotlar paydo boʻldi. Kompyuter va internet tizimlarining rivojlanishi jamiyatda yuz berayotgan tub oʻzgarishlar bilan bogʻliq axborot olishga asoslangan bilimlarni oʻzlashtirish bilan bogʻliq. "Jamiyatda yuz beradigan har qanday jarayonning aksi dastavval terminologiyada oʻz ifodasini topadi yoxud muayyan terminlarning transformatsion oʻzgarishi natijasida namoyon boʻladi" [2,9]. Tilshunoslar ijtimoiy kompyuter va internet terminlarining shakllanish taraqqiyoti ikki yoʻnalishda borayotganligini eʼtirof etmoqdalar:

Birinchidan, kompyuter va internet tarmogʻidagi predmet va hodisalarni ifodalash uchun koʻplab yangi tushunchalar paydo boʻlishi, sohaviy mutaxassislar tomonidan foydalanilayotgan terminologik leksikani yaratilishiga sabab boʻlmoqda.

Ikkinchidan, Butunjahon oʻrgimchak toʻridan foydalanuvchilarning soni ham ortib bormoqda, ular Internet muloqot qilish uchun oʻziga xos leksika va soʻz yasash vositalaridan foydalanishi orqali oʻz tilini yaratmoqda [5, 2-14]. Albatta, kompyuter tilining kommunikativ aspekti internetning leksik tarkibidan farq qiladi va oʻz xususiyatlariga ega.

Kompyuter va internet texnologiyalarining taraqqiyoti, inson faoliyati bilan bogʻliq boʻlgan boshqa sohalarining rivojlanishi kabi tilda yangi leksik birliklarning paydo boʻlishiga taʼsir koʻrsatadi. Baxtin M.M. aytganidek, "...odamlarning barcha sohalaridagi faoliyati tildan foyda-

lanish bilan bogʻliq" [1, 159], kompyuter va internet sohasi ham bundan istisno emas, albatta.

D. Saidqodirova taʼkidlaganidek, "Dunyo kompyuter tarmogʻi oʻzida cheksiz axborot va maʼlumotlarni jamlaydi. Internet – bu turli-tuman maʼlumotlar omboridir. Aynan shu imkoniyat Internet foydalanuvchilarini oʻziga jalb etadi", – deb hisoblaydi [8,8]. Darhaqiqat, oʻz ahamiyati va dunyo tamadduni rivoji hamda ilmiy-texnikaviy taraqqiyotga taʼsiri borasida internet davrimiz axboriy jamiyat timsoliga aylandi.

Zamonaviy terminshunoslikda *professionalizmlar* va *professional jargonizmlar* ajratiladi. Jargonizmlarda professionalizmlardan farqli baholovchi komponent informatsion komponentdan ustun keladi. Shunday boʻlsa-da, taʼkidlangan professional birliklarning tasniflash mezonlari hanuzgacha bahs-munozaralarga sabab boʻlmoqda. Bunda obrazlilik va baholash komponentini aniqlash konkret subʼektning hissiyotlari bilan bogʻliq [3, 124]. "Jargon – biror bir ijtimoiy guruhning faqat shu guruhga xos va boshqa odamlarga tushunarsiz soʻzlar va iboralarga boy nutqi (masalan, aktyorlarning j., dengiz j.)" [4, 12].

M.Mirtojiyev bu borada quyidagilarni taʼkidlaydi: "Jargon jamoadagi tabaqalanish boʻyicha oʻz tabaqasi va qarshi tabaqaga qoʻllanadigan terminlardir". Masalan, *aslzoda*, *oqsuyak*, *yalangoyoq*, *qoracha*, *xoʻja*, *janob*, *hazrati oliy* kabi terminlarini koʻrsatish mumkin".

Professional jargon odamlarni kasbiy belgilariga qarab, ijtimoiy guruhlariga birlashtirish natijasida hosil

bo'ladi. Professional jargon paydo bo'lishining sabablaridan biri – "konseptual professional apparatning alohida ajralib chiqishi va ixtisoslashuvi, subyektiv omil rolining kuchayishi; yangi bilimlarni yaratish va uzatish zarurati; ilmiy tajribani oddiy maishiy tajriba holatga o'tkazish" [9, 91].

Qator olimlar internet jargonlarning barcha turli yasash usullari "inglizcha jargonni o'zining sharoitlariga moslashtirish va doimiy qo'llashga yaroqli qilish uchun xizmat qilishini ta'kidlaydi.

O'zbekcha kompyuter jargoni turli usullar orqali shakllanadi:

1. Inglizcha so'zni kalkalash va boshlang'ich so'zni talaffuz uchun qulay so'zga aylantirish maqsadida uni fonetik qayta ishlash (*CD-Rom - sidyushka, vintches-ter - vint, administrator - admin, flesh xotira - fleshka, programma - proga, klaviatura - klava, Demo - demka, game over - gamover, bug - bag, device - divays, noob - nub*) va h.k.

2. O'zbek tilida aytilishi jihatidan ingliz va ruscha so'zga o'xshash so'zni qidirish (rus tilida *Emelya, mylo* E-mail so'zidan, rus tili *sovun* tarzida bo'lsa, o'zbek tilida *ko'pik* tarzida qo'llanilmoqda). *File - file, driver - drav, modem - moped, telegram - teleg, Sun Microsystems Computer Corporation - santexnika* va h.k.

3. Inglizcha so'zning so'zma-so'z tarjimasini (*mother board* dan - so'zma so'z. *ona platasi*), *sichqon* (*mouse* dan), *ko'prik* (*bridge*), *SPU tosh* (*CPU stone* dan), *kurt(worm)*, *multisystem - multitizim, macrocommand - makrobuyruq* va h.k.

4. O'zbek tilida biror bir predmetni ifodalovchi so'zni o'yab topish, masalan, @ – bu simvolni o'zbek tilidagi varianti *kuchukcha* tarzida saqlanib qoldi.

Shunday qilib, kompyuter va internet jargonlarida quyidagi lingvistik vositalar farqlanadi:

umummilliy tilning birliklari bilan mos keladigan ekspressiv nominatsiyalar. O'zbek tilida dasturiy mahsulotlar, dasturlar, buyruq va fayllar nomlarini bildiruvchi terminlar quyidagi jargonlar orqali ifodalanadi: *qurt, qumursqa, qo'ng'iz, hayvon - kompyuter virusi; glyuk*

- xato, dasturdagi nosozlik; *as'ka* - ICQ dasturi (global tarmoqda yozishma uchun); *dosya* - DOS disk operatsion tizimi; *aybolit* - antivirus dasturi.

(2) metaforik ko'chma ma'noda keladigan jargonlar. Ingliz va o'zbek tillarida ko'chma ma'no kompyuter va internet jargonlarida asosiy ma'noning boshqa obyekt sifati, xususiyati tarzida namoyon bo'lishi natijasida paydo bo'lishi kuzatildi. Bilvosita (yoki vositali) nominatsiyada:

– inson tanasi qismlari nomlari: ingl.: *eyeballs* – veb-saytdan foydalanuvchi; *shoulder surfing* – muhim ma'lumotni olish uchun foydalanuvchilarni yelkasini us-tidan (orqadan) qaragan vaziyat va h.k.

– inson faoliyat jarayoni yoki predmetlarda o'xshashliklar: *yaweb dead* – shaxsiy ma'lumotlarni internetdan o'chirish; *internesia* – internetda foydalanuvchilarning holati.

Umumiy jargonni talqin qilishdagi xilma-xillik argolar, jargonlar va slenglarning oddiy xalq nutqida qo'llanganida, ulardagi yorqin ijtimoiy markerlanganlik xususiyatini yo'qotib, o'z ma'nolarini o'zgartirishi bilan bog'liq. Bunda interjargonda ekspressivlar "ochiq-oydin to'g'ri-dan-to'g'ri masxara qilish va yashirin peyorativlik" [6,152] dan mahrum bo'ladi hamda sotsiolektizmlar orasidagi chegaralar ma'lum bo'lib qoladi.

Rang bilan bog'liq bo'lgan xolatlari: Kompyuter tizimlarida rang bir necha model bilan tavsiflanishi mumkin bo'lgan xolatlari, asosiy "qizil, yashil, ko'k" ranglarni yagona tarzda birikmasi RGB deb ataluvchi model, ko'pgina kompyuterlarda foydalaniladi. Ularda jargonlarni metaforizatsiya xodisasini kuzatish mumkin: "qizil ishton"; "feruza ko'z"; "ko'k osmon"; "oq yig'im" - Amerika, Yevropa va boshqa joyda ishlab chiqarilgan kompyuter va modemlar; "sariq yig'im" - Xitoy, Singapur va boshqa joyda ishlab chiqarilgan kompyuter va modemlar. Kompyuter va internet leksikasi tarkibiga terminologiyadan iborat adabiy leksika hamda kompyuter professionalizmlari va jargonizmlaridan iborat noadabiy leksika kiradi va har ikkala toifadagi leksika o'z vazifasini bajaradi va o'z qo'llanish sohasiga ega.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

1. Бахтин М. М. Собрание сочинений в 7 т. Т. 5. Работы 1940-х - начала 1960-х гг. / ред.: С. Г. Бачаров, Л. А. Гоготишвили. Ин-т мировой лит. – Москва. 1997. – С. 159.
2. Даниленко В.П. Об основных лингвистических требованиях к стандартизируемым терминам // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. – Москва: МГУ. 1971. – С. 9.
3. Елистратов А.А. К проблеме стилистической стратификации спортивной лексики // Филологические науки. Вопросы теории и практики. - № 1 (5). 2010. – С. 124.
4. Ефимова О.А. Происхождение и словообразование жаргона пользователей сотовых телефонов // Вестник Вятского государственного университета. 2. - № 4 – Ташкент. 2009. – С. 47.
5. Қодирбекова Д. Инглизча - ўзбекча ахборот-коммуникация технологиялари терминологияси ва унинг лексикографик хусусиятлари. Фал.фан.ном...диссер. – Тошкент. 2017.
6. Липатов А.Т. Сленг как проблема социолектики. – Москва. 2010. – С. 152.
7. Миртожиев М.М. Ўзбек тили лексикологияси ва лексикографияси. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ЎЗМУ. 2000. – Б. 54 - 58.
8. Саидқодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Фалсафа. фанлари номзоди ...дис. – Тошкент. 2017.– С. 10.
9. Терских Н.В. Профессиональный жаргон как одна из форм существования языка // Язык и социальная динамика. - № 10 - 1. 2010. – С.91.

Vohidova Mushtariy,
TerDU erkin tadqiqotchisi

JAHON ADABIYOTSHUNOSLIGI ASARLARINING YUKSAK MAFKURAVIY-TAFAKKUR YO'NALISHI BILAN

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq va G'arb adabiyotining qarashlari tahlilga tortilgan. Badiiy asarlardagi obrazlarni qiyosiy va chog'ishtirma tahlil qilishning amaliy ko'nikmalarini egallashini hamda umumgumanitar dunyoqarashni kengayishiga xizmat qilishi haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: adabiyot, obraz, filolog, atamalar, qiyosiy adabiyot

Аннотация. В данной статье говорится о том, что Восток и Запад приобретают практические навыки сравнительного и сопоставительного анализа образов в произведениях, а также служат расширению общегуманитарного мировоззрения.

Ключевые слова: литература, образ, филолог, термины, сравнительная литература.

Annotation. This article states that they have practical skills in comparative and comparative analysis of images in Eastern and Western works, as well as serving to expand the overall humanitarian worldview.

Keywords: literature, image, philologist, terms, comparative literature.

Bizga ma'lumki, bugungi kunda adabiyotlarni qiyoslab o'rganish - bu zamonaviy filologiyaning muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi. Xususan qiyosiy adabiyotshunoslik yo'nalishidagi bo'lajak filologlarda adabiy aloqa shakllari hamda uning qonuniyatlari haqidagi tasavvurlarni shakllantirish, badiiy asarlardagi obrazlarni qiyosiy va chog'ishtirma tahlil qilishning amaliy ko'nikmalarini egallashini hamda umumgumanitar dunyoqarashni kengayishiga xizmat qiladi.

Har bir sohada bo'lgani kabi adabiyotshunoslikda o'ziga xos tushunchalar va zaruriy nazariyalarga egadir. Adabiyotshunoslikda ham shu kabi termin, tshuncha, qonuniyatlar va konsepsiyalarni uchratishimiz mumkin bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ilmiy tadqiqot ishimizning yanada aniqroq tushunchalar va nazariyalar bilan boyitishimizni ta'minlab beradi. Shu bilan birgalikda, ilmiy tadqiqot ishimizning maqsadini analitik-qiyosiy o'rganishimizga ham yordam beradi.

Tadqiqot ishimizning mavzusidan kelib chiqib adabiyotshunoslikda ko'p uchraydigan Sharq va G'arb adabiyotining qiyoslanishi, ya'ni "Jahon adabiyoti" tushunchasi muhim hisoblanib, uning tub ma'nosini anglashimiz esa ishimizning asl mohiyatini ochish berishimizni ta'minlaydi. Aniq fanlar uchraydigan atamalar va tushunchalarga nisbatan adabiyotshunoslikdagi atamalarining ko'p ma'noli, murakkab, o'zgaruvchan, ba'zida esa bir-biriga umuman to'g'ri kelmaydigan ma'nolarga ega bo'lishini qayd etadilar. Lekin adabiyot nazariyasida ham, tarixida ham uchraydigan ma'lum bir darajadagi isbotsiz qabul qilinadigan tushunchalar mavjud bo'lib, ular o'zi anglatadigan ma'no-mazmunlarida yetarli darajada aniq-ravshan shakllangan bo'ladi. Har bir tushuncha, qonuniyat yoki konsepsiyaga nisbatan o'rganish ishlari olib borilgan, ushbu o'rganish ishlar esa ularga bo'lgan qiziqishlarni anglatadi. Xususan, adabiyotshunoslikda "jahon adabiyoti" tushunchasiga nisbatan

ham o'zoq vaqt davomida qizg'in bahs-munozaralar bo'lgan. Bu esa o'z navbatida uning fan sifatida XIX asrda to'liq shakllanishiga olib kelgan. XX asrning boshlaridayoq ilk bor I.V. Gyote tomonida iste'molga kiritilgan "Weltliteratur" ("jahon adabiyoti") iborasi doimiy tarzda ishlatila boshlaydi, bu esa endilikda jahon adabiyoti tushunchasi birinchi darajali ekanligini anglatadi hamda milliy adabiyotlarga bo'lgan qarashlar esa pasaytiradi va o'z ahamiyatini yo'qotayotganini anglatardi.

I.V. Gyote aytgan fikrning birinchi qismi haqiqatga ancha yaqin bo'lishi mumkin, boisi chindan ham XIX asrdan boshlab butun dunyo bo'ylab, shu jumladan G'arb mamlakatlarida ham, ma'naviy va madaniy boyliklar bilan o'rtoqlashish jarayoni ancha kuchaya boshladi. Lekin milliy adabiyotlarning o'z ahamiyatini yo'qota boshlaganligi haqidagi fikr-mulohazalariga qo'shilish esa biroz qiyin edi. Chunki aynan o'sha davrdan boshlab milliy mafkura tushunchasi rivojlana boshlaydi, qolaversa millatlarning shakllanishi va rivojlanishi mobaynida dunyo xalqlari adabiyotlarida ham chegaralar belgilangan edi. Haqiqatan ham XIX asrda bir vaqtning o'zida ham jahon, ham milliy adabiy ongning rivojlanishi, bir-biriga yaqinlashishi kuzatilgan bo'lsa-da, ikkinchi tomondan esa adabiyotlarning aniq chegaralari belgilab quyilgandi.

"Jahon adabiyoti" tushunchasining paydo bo'lishi milliy adabiyotlar bilan qiyoslaganda yangi bir bosqichni boshlab beradi. Shuni ta'kidlab o'tishiz kerakki, adabiyotshunoslikda umumiylikni milliylikka qarama-qarshi qo'ymaslik kerak. Bunaqa holatda adabiy jarayonlarning hodisalarini barchasini, misol uchun milliy aspektga ega bo'lmagan antik davr adabiyotini qamrab olib bo'lmaydi.

Jahon adabiyoti, shunchaki mahalliy yoki milliy adabiyotlarning yig'indisi sifatida qaralmaydi, aksincha, bu kabi qarashlar juda ham keng tarqalgan bo'lib, ko'plab

tadqiqotlarda, xususan, V.Shlegel (1801-1804) ning ma'ruzalaridan boshlab O.Valsel yoki K.Vays, Yulius Xart, P.Vigler, Jakomo Prampolinilarning adabiyoti tarixiga oid asarlarida, Raymon Keno rahbarligicha chop etilgan "Pleyada" ensiklopediyasida ham uchratishimiz mumkin bo'ladi. Jahon adabiyotini shu ma'noda tushunish esa bugungi kunlarda ham, eng avvalo G'arb adabiyotining tarixiga oid asarlarda ham uchrab tura-di, buni eski G'arbdagi yevropotsentrik konsepsiyani-ning asorati deb qabul qilish mumkin, garchi davrimiz, umumjahon-tarixiy xarakterga ega ekanligi barchaga ayon bo'lsa-da.

Yuqorida keltirib o'tilganlardan quyidagicha xulosa qilishimiz mumkin, jahon adabiyoti deyilganda milliy va mahalliy adabiyotlar bilan qiyoslaganda yangi bir bosqichni tushunishimiz mumkin bo'ladi, lekin bu milliy adabiyotlarning o'ziga xos xususiyatlariga nisbatan bepisand qarash kerak degani emas, chunki mohiyatan olganda aynan ular adabiyotshunoslikdagi umumiyligini asosini tashkil qiladi.

Jahon adabiyotidagi asarlarda o'sha davrga xos barcha adabiy xususiyatlarni o'zida aks ettirishi, asar-ning badiiy obrazlarining tasvirlanish metodlari hamda asarning boshqa zamonlar bilan qiyosiy tahlil qilinishi bu nodir asarlarning o'ziga xos mafkuraviy-tafakkur qilinishini anglatuvchi muhim omillardan biri sifatida aytishimiz mumkin bo'ladi. Zero, har bir zamonning o'zida takrorlanmas badiiy ta'sir darajasi mavjud bo'lib, uni davrlar o'zgarishi bilan yanada qiyosiy tahlil asosida chuqur anglasimizga imkon bo'ladi.

Jahon adabiyotshunosligida Sharq va G'arbdagi noyob durdona asarlar bo'lishiga ham aynan o'z davridagi nafis badiiy-estetik tasvirlarning ta'siri nihoyatda katta ahamiyatga egadir. Sharqona madaniyatning o'zgacha namoyon bo'lishi, milliy qadriyatlar-ning benazir tasvirlanishi, badiiy asarlarning syujeti, ba-diiy obrazning qurilishi, uslubiyati hamda g'oyaviy mazmunini qiyosan o'rganish imkoniyatini mavjudligi fikrim-izning isbotida aytishimiz mumkin. G'arbda esa qiyosiy adabiyotshunoslik tarixidagi ilk bor tajribalar XVIII asrda Germaniyada amalga oshirilgan bo'lib, unda turli mil-latlarning ma'naviy-madaniy hamda adabiy an'analari-ni qiyoslagan nemis olimlari yagona Yevropa va jahon "madaniy makoni" mavjud, degan xulosaga keladilar.

Adabiyotlararo aloqalar, avvalo, tarixiy hodisa sanaladi. N.I.Konrad aloqalarning bir butun adabiy ja-rayondagi ko'lam, roli, shuningdek, ayrim xalqarning adabiyotlari tarixidagi mohiyati turli davrlarda va har hil tarixiy sharoitlarda turlicha ekanligini ta'kidlaydi.

Jahon adabiyotshunosligining rivojlanishida bosqichli-tipologik o'xshashliklar, ayniqsa, bir-birlari bi-lan to'g'ridan-to'g'ri o'zaro uzviy bog'lanish yoki ta'siri bilan aloqada bo'lmagan adabiyotlardagi alohida asar-lar, janrlar va uslublarda, umumiy ijtimoiy-tarixiy sa-bablar bilan o'zaro bog'liq bo'lgan u yoki bu darajadagi o'xshashliklar namoyon bo'lganda aniq-ravshan ko'ri-nadi.

Jahon adabiyotshunosligining yuksak mafku-raviy-tafakkur bilan ajralib turishligini G'arbda yash-ab ijod qilgan olimlarning fikr-mulohazalar, sharqqa bo'lgan qiziqishlari va asarlarining sharq madaniyatlar-

ga, an'analariga yo'naltirilganligi bilan ham anglashimiz mumkin bo'ladi. Namuna sifatida I.V.Gyotening quyida-gi gaplarini keltirishimiz mumkin bo'ladi:

"G'arb va Sharq adabiyotlarining boyib rivojlanishin ularning bir-biri bilan yaqinlashuvidadir. Sharq bilan G'arb, o'tmish bilan hozirgi zamon, ularning urf-odat-lari, an'analari, milliy qadriyatlari, muloqat va mushoha-dalarini biri orqali ikkinchisini tushunishni maqsad qilib qo'yadi."

I.V.Gyote "Mag'ribu mashriq devoni" asarida shar-qning buyuk shoirlari sifatida Hofiz, Nizomiy, Firdavsiy hamda Sa'diy ijodlarini nozik did bilan talqil qilib, fal-safiy lirika janrlarini yaratadi. Shu bilan birga shoirning devoni sharq va g'arb poeziyasi bir-biriga yaqin umum-bashariy adabiyot ekanligini ham isbotlab beradi.

Ushbu harakatlari bilan sharq adabiyoti san'atining har tomonlama mushohada qilib, qiyosiy ta'riflab, uni ja-hon adabiyotshunoslikning eng yuqori cho'qqisiga olib chiqadi. Bu esa o'z navbatida asarlardagi tafakkurning eng oliy darajasini belgilab beruvchi omildir.

Aminmizki, Sharq adabiyoti o'zining mahorati, ma-hobati bilan ajralib turadi. Sharqning asosiy namoyon-dalariga Firdavsiy, Nizomiy, Attor, Rumi, Hofiz, Sa'diy, Umar Xayyom, Rudakiy, Jomiy, Dehlaviy kabi shoirlarni keltirishimiz mumkin bo'lib, ularning badiiy-estetik ta'siri nafaqat Sharq xalqlari, balki dunyoning ko'pgina ilg'or mamlakatlarining adabiyotiga qadar yetib borgan.

Xususan, shu o'rinda I.V.Gyote Sharqning yetti ul-kan shoirlari haqida juda baland fikrlarni bayon qilgan: "Sharqning 7 ulug' shoiri bor, bu safga kirmaganlarn-ing allaqanchasi ham mendan buyukroqdir... Yana ja-hon she'riyatida 7 yulduz bor, ularning barchasi Sharq shoirlaridir."

Sharq adabiyotshunosligidagi asarlarning mafku-rasi – bu yoshlarning ma'naviy barkamol, sharqona odob-axloqli, faol, ma'suliyatli, ona-Vatanga sadoqat-li bo'lib yetishishi jamiyat, davlat taqdiri uchun g'oyat muhimlida namoyon bo'ladi.

Adabiyotning o'ziga xos belgilari hozirgi kungacha muhokama qilib kelinmoqda. Lingvistikaning qo'shim-cha darajalari, gapdan amaliy kontekstning ajratili-shi, dunyoga badiiy bog'liqlik - hammasi "Tilning es-tetik vazifasi" nomli umumiy sarlavha ostida kelishi mumkin. Estetika san'at nazariyasining tarixiy nomi bo'lib, go'zallik san'atning obyektiv xususiyatimi, yoki tomoshabinlarning subyektiv javobimi, go'zallikning haqiqat va yaxshilikka bog'liqligi degan muhokamalar-ga sabab bo'lgan.

Zamonaviy G'arb adabiyotida estetikaning asosiy nazariyachisi bo'lgan Immanuel Kant uchun estetika bu - moddiy-ma'naviy dunyo, kuchlar dunyosi va g'oyalar dunyosi o'rtasidagi farqni qisqartirishga urinishdir.

Jaxon adabiyotini qiyosiy tarixining asosiy dastlab-ki sharti insoniyatning ijtimoiy-tarixiy jihatdan rivojlan-ish jarayonining birligi bo'lib, u o'z navbatida g'oyaviy mafkuralardan biri bo'lgan adabiyot rivojlanishi bilan o'zaro bog'liqdir.

Adabiyot hamda mafkura o'rtasidagi munosabati qa-nday bo'lishini quyidagicha izohlashimiz mumkin bo'la-di: Muayyan mafkura ko'zlagan maqsad ancha yaqin, faqat unga ma'lum bir vaqtda erishiladi. Ya'ni, agar asar

konkret mafkuranigina targ'ib etishga xizmat qilgudek bo'lsa, uning umri o'sha maqsadga yetilgunga qadar bo'ladi xolos. Holbuki, chinakam badiiy asar esa mangulikka intilmog'i lozim, qolaversa u vaqt e'tibori bilan davr o'zgarishi bilan ham uning maqsadlar doirasida qolib ketolmaydi. Mutaxassislar G'arb ma'rifatchiligini "adabiy, falsafiy, ijtimoiy, axloqiy konsepsiya", yangicha dunyoqarashni shakllanishiga asos sifatida mafkurani hisoblaydilar. Yangi mafkuraning o'zagini esa "faqatgina insonning aql-u zakovati dunyoni o'zgartirishi mumkin", degan qarash tashkil qiladi. Muayyan ijtimoiy

sharoit mahsuli sifatida dunyoga kelgan bu mafkura jamiyat hayotining barcha sohalarida, ayniqsa, adabiyot va san'atda tub o'zgarishlarni yasadi. G'arbda ma'rifatchilik g'oyalari ta'sirida yangicha estetik tamoyillarga tayangan adabiyot shakllandiki, uning asosida "dunyoni va insonni o'zgartirishga qodir g'oyaviy adabiyot kerak", degan mushohada yotadi. YA'ni, boshqacha qilib ayt-sak, ma'rifatchilarning ijtimoiy ideali - "inson tabiati va "aql"ga muvofiq jamiyat qurish" ma'rifatchilik adabiyotining estetik idealiga aylandi. Bu esa adabiyotning-da shunga muvofiq holda o'zgarishini taqozo qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Weltliteratur – жаҳон адабиёти ана шундай тушунчалардан бири. ҳисобланади. Zur Weltliteratur werden literarische Werke gezählt, die über nationale und regionale Grenzen hinweg große Verbreitung gefunden haben und die gleichzeitig als für die Weltbevölkerung bedeutsam erachtet werden.
2. Г.Халлиева, С.Султонсаидова, Ю.Бобокулов, Д.Расулмухаммедова, М.Қўчқорова. Адабиётшунослик фанидан Ўқув-услубий қўлланма. ТОШКЕНТ 2018. 23 бет.
3. О. Қаюмов ва Қ. Азизов Чет эл адабиёти тарихи. (XVIII XX асрлар) Т. 1987 й.
4. Конрад Н.И. Запад и Восток. - М.: Наука, 1972. - С.319.
5. Гёте. "Шарқ мотивлари" асаридан.

I.S. Qilichev

TFI akademik litseyi direktori

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA KREDIT-MODUL TIZIMI ASOSIDA O'QITISH MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotasiya. Ushbu maqolada Oliy ta'lim muassasalarida kredit –modul asosida ta'lim jarayonini tashkil etishning o'qitish mexanizmini takomillashtirish, kredit-modul tizimining asosiy xususiyatlari, Kredit-modulli tizimni amalga oshirishda «modul» tushunchasining o'rni haqida muallifning tavsiya va fikrlari ilmiy asoslab ko'rsatilgan. Maqola ilmiy adabiyotlar va xorijiy tadqiqotlar tahlili asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kredit-modul, Bolonya deklaratsiyasi, reyting, kredit, kompetensiya.

Аннотация. В данной статье представлены рекомендации и мнения автора по совершенствованию педагогического механизма организации кредитно-модульного учебного процесса в вузах, основных чертах кредитно-модульной системы, роли концепции «модуля» в реализации кредитно-модульной системы. Статья основана на анализе научной литературы и зарубежных исследований.

Ключевые слова: Кредитный модуль, Болонская декларация, рейтинг, кредит, компетентность.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019 yil 8 oktyabrdagi Farmon¹i bilan tasdiqlangan² «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi»ga ko'ra mamlakatdagi oliy ta'lim muassasalarining 85 foizi 2030 yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tishi ryetalashtirilgan.

Bu yaqin yillar davomida mamlakatdagi deyarli barcha oliy ta'lim muassasalarining kredit-modul tizimida faoliyat yurita boshlashidan darak beradi.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishning kredit-modulli tizimi, modulli ta'lim texnologiyalari va kredit ta'limi sohalarining kombinatsiyasiga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish modulidir. Ta'lim jarayonini tashkil etish va amalga oshirish ko'p qirrali va murakkab tizimdir. Kredit-modul tizimi Bolonya deklaratsiyasining ajralmas qismi sifatida oliy ta'limda quyidagi funksiyalarni amalga oshiriladi:

1. Talaba va professor-o'qituvchilarning mobilligini ta'minlash va oliy ta'lim tizimida tanlovni osonlashtirish.

2. Talaba tomonidan barcha o'quv va ilmiy faoliyat turlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladigan ish hajmini aniq belgilash.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida pedagog ma'lumot manbai hisoblanib, talaba ta'lim jarayonining ob'ekti va shu bilan birga axborotni idrok etish va o'zlashtirish sub'ekti bo'lganligi sababli, o'quv jarayoni asosan ta'lim berishga yo'naltirilgan. Axborot ta'minotini rivojlantirishning hozirgi holati ma'lumot manbalariga kirish uchun keng imkoniyatlarni ochib beradi va shu bilan birga ta'lim jarayonini mustaqil tashkil etishda birmuncha murakkabliklarni keltirib chiqaradi³.

Shundan kelib chiqib, kredit-modul tizimida asosiy e'tibor ikkita muhim xususiyatga qaratiladi:

- talabalarning mustaqil ta'limi;

- o'quv jarayonini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi.

Kredit-modulli tizimni amalga oshirishda "modul" tushunchasini mazmunan to'ldirib borish muhim o'ringa egaligi tizimning joriy etilishi talabani samarali ishini rag'batlantirishning muhim omilidir. Modullar ma'lum bir kasbiy faoliyat ob'ektiga muvofiqlik belgisi bilan birlashtirilgan ta'lim elementlari tizimi sifatida ishlab chiqilgan. Talabani aqliy faoliyati jarayonida ma'lumot bilan ishlashga imkon beradigan mustaqil mantiqiy tuzilishga va tarkibga ega bo'lgan ma'lum miqdordagi ma'lumot sifatida qaraladi. O'quv jarayonining mazmunini modulli tashkil etish har bir dastur bo'limlarini o'quv modullariga mexanik ravishda uzatish tushuniladi, chunki bu fanning semantik mazmuni, uning tizim sifatida tuzilishi bo'yicha chuqur analitik va mantiqiy ishlarni talab qiladi.

Ta'lim jarayonini tashkil etishda kredit-modul tizimi fanning mazmunini modullarga bo'ladi (semestrda 2-4 modul), ya'ni o'quv jarayoni modullar tizimi sifatida shakllanadi. O'quv jarayonini tashkil qilishda modul tamoyilini amalga oshirishning ikkinchi sharti - bu kasbiy kompetensiyani shakllantirish orqali, har bir modulni o'zlashtirishga qaratilganligidir.

Talaba - mutaxassis sifatida ma'lumotni tushunish va o'zlashtirishi, balki amalda qo'llash va qaror qabul qilish usullarini ham bilishi muhimdir. Bunda qo'llaniladigan ma'lumotdan tashqari to'g'ridan-to'g'ri pedagog rahbarligida talabalarni interaktiv shakllar va usullardan foydalangan holda, faoliyatni laboratoriyalarda va ishlab chiqarish ob'ektlarida tashkil etiladi.

yevropa amaliyoti pedagog ta'lim ob'ekti, shuningdek ta'lim tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan, o'quv jarayonida yuqori faollikni ta'minlaydigan shaxs sifatida nazarda tutiladi. Bu jarayonda talaba o'zini o'zi anglash darajasi yuqori bo'lishi, ikkinchidan, talaba va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar belgilanadi. Talaba predmetdan predmetga oldindan belgilangan traektoriya bo'ylab harakatlanadi va modullarni o'zlashtirishga imkoniyat yaratiladi. Bu esa majburiy fanlardan tashqari, individual o'quv dasturini shakllantirishni taqozo qiladi. Demak, talaba individual ehtiyojlarga yo'naltirilgan ta'lim yo'nalishini shakllantirib, o'quv jarayonida mehnat intensivligining o'lchovi bo'lgan kreditlar tegishli mavzular bo'yicha individual yoki guruhli loyihalarni ishlab chiqish va himoya qilish orqali o'zlashtiriladi.

Oliy ta'lim tizimida kredit-moduldan foydalanish quyidagi afzalliklarga ega:

- bir vaqtning o'zida o'rganiladigan fanlarning modullarga birlashtirilishi, pedagogik jarayonning individualizatsiyasi, amaliy yo'nalish, shuningdek talabalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish;

- zamonaviy standartlar asosida mobil, malakali mutaxassislarni tayyorlashga imkonini beradi.

Kredit-modulli tizimni amalga oshirishda "modul" tushunchasini mazmunan to'ldirib borish muhim o'ringa

ega. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, modullar bir nechta variantda, tematik yoki tashkiliy-tarkibiy prinsipga muvofiq shakllantiriladi.

Modul quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

birinchidan, ta'lim dasturining bir qismi sifatida ma'lum bir-biriga bog'liq yaxlitlikni tashkil etadigan fanlarning bloki bo'lib, bunda dasturning umumiy tuzilishi doirasida mantiqiy tuzilma hisoblanadi. Modulning hajmi uning tematikasi bilan belgilanadi. Shuningdek, modul malaka xarakteristikalarini talablariga javob beradigan o'quv fanlar to'plamini aks ettiruvchi yo'nalish sifatida o'quv dasturining asosiy qismi sifatida talqin etiladi.

ikkinchidan, o'quv jarayonining mustaqil tashkiliy va uslubiy tarkibiy qism bo'lib, didaktik maqsadlarni, o'quv materialining mantiqiy yakunlangan birligini, uni ishlab chiqish uchun uslubiy ko'rsatmalarni va boshqaruv tizimini aks ettiradi. Bunda modullarning kombinatsiyasi fanning o'quv-uslubiy majmuasini tashkil etadi.

Bugungi kunda "modul" atamasi ko'pincha o'quv jarayonining o'quv va kasb-hunar o'quv dasturining (EEP) normativ qismini anglatadi. Shakllangan an'analarga ko'ra, modul kursning bir qismi, yoki yakunlangan qismi sifatida tushuniladi.

Har bir modulni o'zlashtirish, ya'ni unda belgilangan vazifalarni bajarish fanni o'rganish natijasida berilgan yakuniy bahoning bir qismi bo'lib reytingga asoslanadi. yevropa universitetidagi har bir kurs uchun berilgan umumiy ball odatda kumyulativ ta'sirga ega bo'lgan bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Masalan, umumiy ballning 30% talabani ma'ruza va seminarlardagi akademik faolligiga, 30% - oraliq test natijalariga (ma'lum mavzudagi insho, mustaqil ish, test shaklida oraliq nazorat, va boshqalar) va 40% - sinov-imtihonlar uchun belgilanadi. Ko'p darslarni qoldirgan, oraliq nazoratdan muvaffaqiyatli o'ta olmagan talaba imtihonda qoniqarli baho olgandagina kursni yakunlashi mumkin. Aksincha, joriy topshiriqlarni bajarish jarayonida faol bo'lgan va yuqori reytingni to'plagan talaba, imtihonda to'liq javob berolmagan taqdirda ham, yakuniy bahoga ega bo'lish imkoniyati mavjud.

Kredit-modulli tizim sharoitida har bir modul o'quv dasturining yakunlangan segmenti sifatida, o'zlashtirish natijasi bo'lib, talaba tomonidan ma'lum bir kompetensiyalar to'plamini egallash tushuniladi. Egallangan malaka sinovdan o'tkazilishi va baholanishi kerak. Baholanish har bir ta'lim dasturi yoki kurs davomida amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa o'rnida 2020-2021 o'quv yilidan boshlab O'zbekistondagi barcha ta'lim muassasalarida maskur tizim joriy qilingan bo'lib Kredit-modul tizimi xalqaro tajribadan o'tgan tizim hisoblanib talabani asosiy bilim funksiyasini mustaqil ishlash orqali amalga oshirishi ahamiyatli.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsyepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5847-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-sonli Qonuni
3. Bolonskaya konvensiya // NGTU Inform. 2002. N 8(114).
4. Bolonskomu protsessu v Rossii byt! ili kazatsya? // Delovoy mir, 18.12.2007 Davydov Yu.S. Bolonskiy protsess i rossiskie realii. M., 2004. S. 67.

Zohida Tursinova,
A.Avloniy nomidagi ilmiy-tadqiqot
instituti tayanch doktoranti

MAKTAB INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINI PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI BAHOLASH

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi modernizatsiya jarayonida ta'lim sifatini oshirish, buning uchun esa o'qituvchilarning o'z ustida uzluksiz ishlashiga qaratilgan masalalar, ularning pedagogik kompetentligi va bu tushunchaning mazmun-mohiyati hamda shart-sharoitlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: kompetent yondashuv, ta'limni modernizatsiyalash, pedagogik voqelik, kasbiy kompetentlik, ta'lim muammolari.

Hozirgi zamon sharoitlarida ta'lim muassasalari-da o'qituvchining sifat jihatidan mukammal tayyorgarligiga ehtiyoj sezilmoqda, bu esa kasbiy boshlang'ich bilimlarning asosini innovatsion fikrlash va amaliyotga yo'naltirilgan, muayyan ta'lim muammolarini hal qilishda ilmiy tadqiqotlarga asoslangan yondashuv bilan birlashtirishga imkon bermoqda. YUNESKO ma'lumotlarida ta'limning kerakli natijasi sifatida ko'rib chiqiladigan bir qator kompetensiyalar keltirilgan.

Kompetent yondashuv oliy ta'limni modernizatsiyalash nuqtayi nazaridan yangi pedagogik voqelik hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko'rib chiqish hamda ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - "bilim - ko'nikma - malaka"ni oltita birlik (sekstet) - "bilim - ko'nikma - malaka - amaliy faoliyat tajribasi - kompetensiya - kompetentlik" tarzida tahlil qilish talab etiladi. Dastlab "kompetensiya" tushunchasining mohiyatini aniqlashtirib olish zarur. Kompetensiya (lotincha so'z bo'lib, erishaman, to'g'ri kelaman ma'nolarini bildiradi) - sub'yektning maqsadni qo'yish hamda unga erishish uchun tashqi va ichki zaxiralarni samarali amalga oshirishga tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu sub'yektning muayyan faoliyat obyekti bilan bog'liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga doir shaxsiy qobiliyatidir. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, "kompetensiya" tushunchasiga berilgan aksariyat ta'riflar kasbiy ta'lim, kasbiy faoliyat bilan bog'liqlikda bayon etilgan. Biroq umumiy o'rta ta'lim bilan bog'liqlikda mazkur tushuncha innovatsiya tavsifiga ega bo'lganligi sababli, uning mohiyatini aniqlashtirishga alohida ehtiyoj mavjud.

Kompetensiya - lotincha «Competentia» so'z bo'lib, o'zbek tilidagi lug'aviy ma'nosi «inson yaxshi biladigan», «tajribaga ega bo'lgan» kabi ma'nolarni bildiradi. Kompetentlik - biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ishni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati, aniq ishchi funksiyalarni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati. L.M.Mitina pedagogik kompetentlik tuzilmasida quyidagi uchta tashkil etuvchini ajratgan: *faoli-*

yatli, kommunikativ va shaxsiy. L.M.Mitina tomonidan taklif etilgan pedagogik kompetentlikni tuzilmalashtirishdan kelib chiqqan holda, biz, bo'lajak mutaxassislar uchun egallanish darajasi pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan quyidagi kompetensiyalar majmuasi yetarli va zarur deb hisoblaymiz:

- faoliyatli yoki maxsus kompetensiya (bilim, ko'nikma, malaka va pedagogik faoliyatni amalga oshirishning individual usullari);

- shaxsiy yoki kasbiy kompetensiya (kasbiy o'z-o'zini takomillashtirish va o'zo'zini amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malakalar);

- kommunikativ kompetensiya (pedagogik faoliyatni ijodiy amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malaka).

Pedagogik jarayonning qanchalik samarali, muvaffaqiyatli tashkil etilishi o'qituvchining pedagogik qobiliyatga egaligiga bog'liq. Manbalardan birida "qobiliyat" tushunchasi shunday sharhlanadi: shaxsning osonlik bilan biron faoliyatni egallay olishini ta'minlaydigan individual psixologik xususiyatdir. Qobiliyatli pedagoglarda quyidagi noyob qobiliyatlar ham ko'zga tashlanadi;

- bir vaqtning o'zida bir necha faoliyatni bajara olish (eshitish, ko'rish, o'qish, yozish, fikr yuritish, muloqot qilish va b.);

- atrofida kechayotgan ikki yoki bir necha voqelikni birdek qabul qilish (bir talabaning ma'ruzasini eshitgani holda, boshqa talabalarning faoliyatlarini kuzata olish);

- o'ta qiziquvchanlik (tabiat va jamiyatda kechayotgan har bir voqea-hodisa

- (garchi ular eng ahamiyatsiz, e'tiborga tashlanmaydigan bo'lsada) mohiyatini bilishga intilish, haddan ziyod ko'p savollarga javob topishga intilish);

- miya faoliyatining biokimyoviy va elektrik faolligi (miya deyarli to'xtovsiz faoliyat ko'rsatib, nihoyatda kam vaqt "dam oladi", bilish jarayonida noaniqliklar ko'zga tashlansa, ular tezda bartaraf etiladi; uyquchanlik qobiliyatli pedagoglarga xos xususiyat emas);

- nutqi va fantaziyasining boyligi (qobiliyatli o'qituvchilarning aksariyati nihoyatda boy nutqqa ega, ular-

da fantaziya (tasavvur qilish) qobiliyati beqiyos darajada kuchli);

- kuchli xotira (yirik hajmdagi matnni, dostonlarni bir marta o'qish bilan to'laligiga yodlab olib, uni so'zmaso'z qayta hikoya qilib berish qobiliyati)ga egalik. Zamonaviy sharoitda o'qituvchining kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo'lishi, o'z ustida izchil ishlashi, kun sayin yangilanib borayotgan bilimlarni o'zlashtirishga intilishi, o'quv axborotlarini talabalarga qiziqarli tarzda yetkazib berish uchun mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishga ijodiy yondasha olishi talab etilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega. Shuni

ta'kidlash kerakki, har doim ham belgilangan talablar va standartlarga to'liq mos keladigan odamlar chinakam professional bo'lavermaydi. Kompetent pedagog esa aynan shu tushunchalarni o'z ish faoliyatida aks ettira olishi, kutilgan natijalarni ko'rsata olishi, buning uchun esa ijodiy yondashuvni qo'llagan holda ishiga yondashishi hamda modernizatsiya jarayonidagi ilg'or peditxnologiyalardan unumli foydalangan holda o'quvchilarni faniga qiziqitira olishi va uzluksiz o'z ustida ishlashini talab qiladi. Ta'lim muassasa rahbarlaridan esa o'qituvchilarning mehnatini yuksak baholash, rag'batlantirish va kasbiy o'sishlari uchun shart-sharoitlarni yaratib berish talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Ibragimova, Sh. X. Professional competence of the foreign language teachers / Sh. X. Ibragimova. // Molodoy uchenyy. — 2018. — No. 22 (208). — S. 315-316. — URL: <https://moluch.ru/archive/208/50390/>
2. Tursinova Z. Sh. Improving the Teaching of English in Higher Education Institutions. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 01 Issue: 03 | 2022 ISSN: 2751-756X <http://innosci.org>
3. Sharabidinova, Z. T., Kizi, J. D. I., Azizovna, D. G., & Ruzikulovna, J. Y. (2020). CRITICAL PERIOD HYPOTHESIS IN ACQUIRING THE SECOND LANGUAGE: THE CASE OF TWO UZBEK STUDENTS. Journal of Critical Reviews, 7(7), 881-884
4. https://library.samdu.uz/files/988ed311b2136ce7a44ee72a0a25cc64_Umumiy_psixologiya._Shamshetova_A.K_Melibayeva_R.N_va_bosh.pdf
5. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
6. <https://nuu.uz/gumanitar-va-ijtimoiy-fanlar-tadqiqot-amaliyot-muammolar-i-xalqaro-ilmiy-konferensiya-hss-rpch-2022-xalqaro-konferensiya/>
7. Xorijiy filologiya jurnali
8. <http://samxorfil.uz/maqola/tillarga-ixtisoslashmagan-oliy-talim-muassasalarida-chet-tili-oqitishning-maqsvadi>

Fotima Ismoilova,

Sharof Rashidov Nomidagi Samarqand Davlat
Universiteti Filologiya Fakulteti 2-Bosqich Magistranti.

XURSHID DO'STMUHAMMAD HIKOYALARIDA MODERNISTIK OHANGLAR

Annotatsiya. Istiqlool yillarida Sh.Xolmirzaev, O.Muxtor, X.Do'stmuhammad, T.Murod kabi yozuvchilarning asarlari kitoxbonni yangicha fikrlashga chorlaydigan, shakliy izlanishlarga boy, qahramonning tashqi faoliyatidan ko'ra ruhiy va insoniy qiyofasi ochib berilgan. Aytish joizki, milliy istiqlool davri asarlari xalqimizning kelajak yo'lini yoritadigan ijtimoiy saboqlar jamuasiga aylandi. Mustaqillik sharofati bilan adabiyotimizning barcha tur va janrlarida kuzatilayotganidek, hikoyachiligimizda ham sifat o'zgarishlar, yangilanishlar jarayoni kechmoqda. Bu narsa birinchi galda, yangi qahramonlarning ma'naviy-intellektual faoliyatida ruhoni hayotida namoyon bo'layotir.

Key words: o'zbek hikoyachiligi, fikriy izlanishlar, modernizm tushunchasi, inson fenomeni;

Ma'lumki, har bir tarixiy ijtimoiy davrda dunyoqarashlar, mafkuralar o'zgargani singari insonga bo'lgan qarashlarning, inson fenomenining talqin xususiyatlari ham o'z tarixiga ega. Insonning vazifasi mas'uliyati, bir so'z bilan aytganda, tabiat jamiyat hodisalariga ijtimoiy voqelikka munosabati zamonlar o'tishi bilan o'zgarib kelgan. Shu ma'noda mustaqillik davri o'zbek hikoyachiligida yangi qahramonlarning ma'naviy-intellektual, falsafiy-psixologik dunyosini davr, jamiyat va ijtimoiy voqelik bilan uyg'unlikda o'rganishni hayotning o'zi taqozo etayotir. Chunki, inson- jamiyatning ong-

li, jonli a'zosi. U tarixni yaratuvchi dunyoviy umum-bashariy qadriyatlar asosida davr qiyofasini o'zgartiruvchi buyuk kuch.

Jurnalist va yozuvchi Xurshid Do'stmuhammad (Xurshid Do'stmuhammedov) 1951- yil 8- yanvarda Toshkent shahrida tug'ilgan. O'rta maktabni bitirgach, 1968-1973- yillarda Toshkent Davlat universiteti (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti)ning Jurnalistika fakultetida tahsil oladi. «Fan» nashriyotida, «Fan va turmush» jurnalida, «Qishloq haqiqati» gazetasida ishladi. 1986- yildan «Yosh kuch» jurnalida bo'lim mudiri,

bosh muharrir o'rinbosari, bosh muharrir sifatida faoliyat ko'rsatdi. Xurshid Do'stmuhammad yapon adibi Akutagava Ryunoskening «Rasyomon darvozasi» hikoyasini, Temur Po'latovning «Yetti huzur-halovat va qirq qayg'u-alam» romanini o'zbekchallashtirgan.

Adibning dastlabki hikoyasi 1981- yili «Guliston» jurnalida, «Nigoh» nomli birinchi qissasi esa 1987- yili «Yoshlik» jurnalida e'lon qilingan. «Hovli etagidagi uy» nomli birinchi kitobi 1989- yili nashr etilgan. Shundan so'ng uning «Panoh», «Oromkursi», «So'roq», «Sof o'zbekcha qotillik», «Mahzuna», «Ibn Mug'anniy», «Yolg'izim – Siz», «Ko'z qorachig'idagi uy» asarlari e'lon qilinadi. Shuningdek, 1995- yilda «Jajman», 1996- yilda «Qazo bo'lgan namoz», 2000- yilda «Hijronim mingdir mening» qissa va hikoyalar to'plamlari, «Bozor» romani nashr etiladi.

Adib o'z qahramonlarining ruhiy holatlarini, fikriy izlanishlarini tahlil etishga, uning eng intim qatlamlarini tasvirlashga intiladi. Psixologik tasvirga moyilligi F.Dostoyevskiy, F.Kafka, F.Ryunoske, G.Markes singari jahon adabiyoti namoyandalari uslubidan ta'sirlanganini ko'rsatadi. Badiiy adabiyotda har qaysi janr o'z o'rnini, fayzi, ahamiyatiga ega. Lekin, hikoya janriga xos bo'lgan imkoniyatlar tufayli hamisha u nisbatan ko'p yaratiladi, ko'p e'lon qilinadi, binobarin, har bir milliy adabiyotning o'ziga xos kundalik nafasi, qadam olishi, mavqeyi hikoyada ko'proq namoyon bo'ladi.

Hayotning har bir qadamida hikoya uchun mavzu bo'lishga arzigulik ming turli voqealar mavjud. Derazadan tashlangan oniy nigohdan hikoya tug'ilishi mumkin. Ammo, gap hikoyada aks etadigan voqeada emas, balki mana shu oniy nigoh natijasida yozuvchi yuragida, tasavvurida paydo bo'ladigan hayot haqiqatida, uni insoniy haqiqatga aylantiradigan ijodkor mahor-

atida, qolaversa, yozuvchining ijodiy jasoratida. Buyuk rus adibi Yuriy Kazakov ta'kidlaganidek, «Yozuvchining hayoti va faoliyati har kun, har daqiqa jasorat talab qiladi. Agar yozuvchi shijoatli bo'lmas ekan – tamom. U har qancha iste'dodli bo'lsa foydasi yo'q, iqtidori uni saqlab qololmaydi. So'nggi yillarda paydo bo'lgan ko'plab e'tiborga tushgan asarlar, o'zbek adabiyotida ham yozuvchilik matonati va mas'uliyatini anglagan adiblar mavjuddir degan gapga asos bo'la oladi. Bu adiblar, nazarimizda, Abdulla Qodiriy va Cho'lpon jasoratining davomchilari bo'lib ko'zga tashlanmoqda. Mana shunday ijodkorlarning biri Xurshid Do'stmuhammadir.

Bugungi o'zbek adabiyotida kechayotgan yangilanish haqida gapirganda faqat modern tushunchasi yoki faqat G'arbdan esgan shamol ta'siri haqida emas, balki o'zbek adabiyotidagi muayyan adiblar yoki asarlar tajribasining davomi sifatida ham gapirish lozim. Bu yangilanish bugun boshlanmagan va u G'arbdan osmonidan lop etib tushmagan. Turkiy adabiyotining muqaddimasi – O'rxon-Enasoy bitiklari bu tajribalarning ming yillardan buyon davom etib kelayotganini ko'rsatadi.

X.Do'stmuhammadning «Jajman» hikoyasida ushbu mulohazalarning o'ziga xos tasdig'ini ko'rish mumkin. Hikoyada bozorda yuz bergan voqealar asosida oddiydek tuyulgan faktlar, detallar mohiyatidan ma'naviy qadriyatlar mag'zini uqishga qaratilgan ramzli holatlar, kayfiyatlar, kartinalar chiziladi. Maishiy hayot realliklarini bitta-bitta, tasvirlab, ulardan badiiy umumlashmaxulosalar tariqasida yaratilgan ramzli obraz va ifodalarda psixologik tahlilning o'ziga xosligi ayonlashadi. Shafqatsiz realistlik idrok va ifoda adib hikoyalaridagi bosh estetik mezon sifatida ko'zga tashlanadi. Ularni ko'ngil bahridan terib jamlangan tuyg'ular, kechinmalar, o'y-fikrlar sintezi, deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xurshid Do'stmuhammad prozasining poetikasi - Adabiyot - Diplom ishlar
2. <https://arxiv.uz/uz/documents/diplom-ishlar/adabiyot/xurshid-do-stmuhammad-prozasining-poetikasi>
3. Xurshid Do'stmuhammad. Fikr shoirining hikoyalari | Xurshid Davron kutubxonasi
4. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/xurshid-dostmuhammad-fikr-shoirining-hikoyalari.html>
5. Xurshid Do'stmuhammad hikoyalari romanlari. Tarjimai holi ijodi
6. <https://ilmlar.uz/xurshid-dostmuhammad-hikoyalari-tarjimai-holi/>

Maftuna Khasanova,

*English teacher at Alisher Navoi Tashkent State
University of Uzbek Language and Literature*

MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation. The article discusses different methods of teaching foreign languages in universities. Particular attention was paid to the methods which are the direct method, grammar-translation, audio-visual, audiolingual, and communicative. It is concluded that the communicative method has started becoming the most dominant method of teaching English.

Key words. English as a foreign language, methods, and education in universities.

Annotatsiya. Maqolada universitetlarda chet tillarini o'qitishning turli usullari va metodlari muhokama qilinadi. To'g'ridan-to'g'ri usul, grammatika-tarjima, audio-vizual, audiolingual va kommunikativ usullarga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada ingliz tilini o'qitishda kommunikativ usul eng dominant usulga aylana boshladi, degan xulosaga keldi.

Kalit so'zlar. Ingliz tilini chet tili sifatida, metod, universitetlarda ta'lim.

Currently, there are many methods for learning a foreign language in higher educational institutions. Each of the methods has certain features, some are more popular and in demand, some are less. This article will discuss the main methods for students to acquire English language.

In the modern world, English is very popular, moreover, this language is the language of international communication, it is known all over the world. To date, there are a huge variety of methods for teaching English. In addition, new ones are regularly developed, so now every teacher can choose the best suitable method of work for themselves. Currently, when teaching a foreign language in higher education institutions, traditional methods are often used. They are:

1. Direct method.
2. Grammar-translation method.
3. Audiovisual and audiolingual method.
4. The communicative method.

In this article, we will explore and discuss each of these techniques in more detail.

Direct method of teaching a foreign language.

The essence of this technique is that the teacher pays more attention to the study of the spoken language itself, which is used in everyday life. The developers of this method considered that the intermediary language, that is, the language in which the teaching is conducted, slows down the learning of a foreign language. Thus, students are artificially introduced into the world of the language they are learning. The entire lesson is conducted in English, the teacher must also give explanations and new topics in English. Furthermore, all the coursebooks of the lessons must be in English.

While teaching English through this method, the role of the teacher in the successful assimilation of knowledge by students is the key. That is, their speech should be absolutely clear and correct, the pronunciation should be perfect and fluent, since the students will constantly repeat after the teacher.

Grammar-translation method. The grammar-translation method is the main one in the modern education system. This is a classic method that has been used for decades. This prevalence is also due to the fact that most of the teachers themselves were trained using this method. The purpose of the grammar-translation method is to learn to read and translate using grammatical rules.

The disadvantages of this method include the fact that not enough attention is paid to the lexical part. The study of vocabulary is reduced to the mechanical memorization of words. Reading and translation is performed in a strict form. In addition, the texts offered for reading usually relate to complex fiction, therefore, the

student studies only literary language. It will be very difficult for students to understand native speakers even with a good knowledge of the literary language.

Audiovisual and audio-lingual methods. The essence of both methods consists in the transmission of language through clear structures, memorization occurs with the help of audio and video recordings. The audiovisual teaching method involves illustrating speech with appropriate pictures, that is, students are shown fictional and documentary videos. In this case, the students have two parts of perception working simultaneously — visual and auditory, as a result of which associations arise in the students' heads, which allows them to better memorize the language. The purpose of the methods is the acquire spoken language by memorizing.

Both methods are based on induction — learning takes place from the rule to the example. Considering all of the above, it can be noted that for university students who do not specialize in language learning, audio-lingual and audiovisual methods are suitable only if they are used in cooperation with other education programs.

The communicative method. Currently, an increasing number of teachers are turning to the communicative method of learning English. The object of this method is speech itself, that is, such a technique primarily teaches communication. The communicative method implies a great activity of students. The task of the teacher in this case will be to involve everyone in the audience in the conversation. The importance of the communicative method is to create real communication situations. When recreating the dialogue, the student has the opportunity to put into practice all the knowledge gained. A very important advantage of the communicative method is that it has a huge variety of exercises: role-playing games, dialogues, simulation of real communication can be used.

At first, the communicative method was rejected, but now it again occupies a leading position along with the traditional grammatical translation method. Most teachers of modern universities prefer these two methods, and they are often used in combination. The direct method is rarely used in higher education institutions, partly due to the lack of real native speakers among teachers, and partly due to the fact that the level of training of students after school is too low. Audiovisual and audiolingual methods in their pure form are not used at all, however, many teachers of universities and institutes occasionally conduct classes based on these methods. This allows to diversify the general education program and make students to be interested in learning English.

References

1. Ahmad, S. and Rao, C. (2013) Applying Communicative Approach in Teaching English as a Foreign Language: a Case Study of Pakistan. *Porta Linguarum* 20
2. Krashen, S.D. (1981). *Second language acquisition and second language learning*. Pergamon Press.
3. Richards, J.C. and Rodgers T.S. (1997). *Approach and Methods in Language Teaching*. Cambridge, Cambridge University Press.
4. Richards J.C. and Schmidt R. (2013). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Routledge.

Nasiba Mirzayeva,
*English teacher at Tashkent State University of Uzbek
language and literature named after Alisher Navoi*

NON-TRADITIONAL METHODS IN EFL

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot o'yin va audiovizual usullarni noan'anaviy usullar doirasida ko'rib chiqadi. Tadqiqot jarayonida chet tillari fakulteti 1-kurs talabalari uchun chet tilini o'qitishning an'anaviy va noan'anaviy usullarini birgalikda qo'llash asosida tajriba o'tkazdik.

Kalit so'zlar: Noan'anaviy usullar, chet tili, eksperiment, o'yin usuli, audiovizual usul

Annotation. This study examines gaming and audiovisual methods within the framework of non-traditional ones. In the course of the study, we conducted an experiment based on the combined use of traditional and non-traditional methods of teaching a foreign language for 1st year students of the Faculty of Foreign Languages

Key words: Non-traditional methods, foreign language, experiment, game method, audiovisual method.

Аннотация. Это исследование рассматривает игры и аудиовизуальные техники в рамках нетрадиционных методов FLT. В ходе исследования мы провели эксперимент, сочетающий использование традиционных и нетрадиционных методов преподавания иностранного языка для студентов 1 курса факультета иностранных языков.

Ключевые слова: нетрадиционные методы, иностранный язык, эксперимент, метод игры, аудиовизуальный метод.

Nowadays, the methodology of teaching English as a foreign language is steadily changing due to global changes in all spheres of life in modern society, caused by the emergence of new information technologies and general computerization. In accordance with the Federal State Educational Standard, the modern educational process is characterized by a high degree of individualization, since the educational needs and interests of students must be taken into account, and teaching them creative thinking and problem solving. In addition, a necessary condition is the use of educational digital resources and technologies in the learning process. In order to keep up with the times, teachers and students must meet the education requirements of modern society. In this regard, teachers need to apply new teaching methods, and students need to acquire new learning skills. Based on the analysis of studies on non-traditional methods of teaching English and the effectiveness of their use, the relevance of this study in their further study becomes obvious. The aim of the study is to study the technology of applying non-traditional methods in teaching a foreign language. The object of the research is teaching a foreign language to 1st year students of the university. The subject of the research is modern non-traditional methods of teaching a foreign language. The novelty of the research lies in the consideration of specific ways of integrating non-traditional teaching methods into the system of higher education on the basis of the material offered to students and used in the classroom.

The most famous traditional methods are the grammar-translation method, as well as natural. The grammar-translation method is most often used when working with students as part of the school curriculum. This method includes the development of vocabulary and grammar based on clearly formulated rules explained

by the teacher, as well as the translation of texts using previously studied material. The natural method is a method of teaching a foreign language, the main concept of which is to recreate the natural way a child acquires speech in his native language in order to develop oral speech in students. In addition to traditional methods, there are many non-traditional methods of teaching English, but within the framework of this study, we will take a closer look at audiovisual and game methods. The audiovisual method implies the use of audio and video materials in English lessons for the purpose of its further development. Videos, films and series are used, as well as excerpts from radio programs in English. This method works out the understanding of foreign speech by ear, the communicative aspect is expressed during discussions of the viewed or heard material. Students are interested and highly motivated. They easily perceive phrases used by native speakers. This paper considers the audiovisual method of teaching a foreign language not in its traditional performance, but in the modern sense associated with digital means of teaching a foreign language. This means that it is possible to enrich audiovisual materials through intercultural communication by means of modern technologies. The game method is also of great interest, but it is not recommended to use it separately. This method co-exists with others, helping to dilute and in a playful way to consolidate the material covered before. The game method is widespread in teaching preschool and primary school age, but is also often found when working with adolescents and even adult students. There are many types of games for practicing any topic, phonetic, grammatical rules, etc. [4, p. 361; 5]. Modern games amaze you think, they are aimed at finding information and developing the student. It can be a quiz, a competition or an individual quiz. Games can be adapted to suit

the abilities, preferences and interests of each student. As part of the experimental work, we conducted a series of classes for 1st year students of Tashkent State University of Uzbek language and literature. We considered the audiovisual method as a basis when using the main textbook for practicing lexical skills. Let's turn to some exercises of various types that we use in the classroom:

1) Watching video materials in the language being studied, which implies an audiovisual method. Listening comprehension, memorizing new vocabulary and mastering intonation patterns used by native speakers.

2) The game "Guess the word" refers to the game method. This game allows you to work out and consolidate the newly introduced vocabulary. Students explain words and phrases with the help of other words and structures, thereby developing speech. There are many ways to implement it: starting with the well-known game "Crocodile" and ending with the explanation of vocabulary using verbal means (for example, a student turns his back to the blackboard on which a new lexical unit is written, and other students in English try to explain its meaning using prompts and leading questions).

During the classes, students showed interest in the playful form of learning vocabulary. Throughout the lesson, students had the opportunity to practice English speech in a monologue and dialogic form. At the final lesson, a questionnaire and testing were conducted based on the results of the classes, which showed the following results:

- thanks to the game method, students remembered more unfamiliar words and expressions; students noted productive interaction with the teacher and with each other, as well as a pleasant atmosphere conducive to the assimilation of new vocabulary; the use of video and games in the lesson contributes to the ease of memo-

rizing new lexical units; students showed a rather high percentage of vocabulary acquisition - from 45 to 70%.

At the same time, watching the video did not show much interest among students, because such tasks are common and uncommon. Modern realities dictate a certain model of student behavior, which can easily find and study any information in video or audio format at home.

It should also be noted that one should not be limited only to non-traditional methods of teaching a foreign language, because the purpose of the lesson is not entertaining, but educational. The teacher in modern realities should use both traditional and non-traditional methods, competently combining them. Thus, audiovisual and gaming methods bring the educational process to a qualitatively new level, opening up opportunities for optimizing the teaching of English as a foreign language in higher professional education. The introduction of "game" elements into the English language course will help students overcome the language barrier, increase motivation, and, consequently, academic performance.

By immersing the educational material in the context of real life, it is able to make learning English more attractive, understandable and productive for both students and teachers, as well as for teachers.

References

1. Galskova N.D. Theory of teaching foreign languages / N.D. Galskova, N.I. Gez. Moscow.: Publishing Center "Academy", 2006. 336 p.
2. Kerimbaeva N.K. The effectiveness of the grammar-translation method in teaching English // World science. 2019. No. 10 (31). pp. 101-103.
3. Schukin A.N. New Dictionary of Methodical Terms and Concepts (Theory and Practice of Teaching Languages) / A.N. Schukin, E.G. Asimov. M.: Publishing house IKAR, 2009. 448 p.
4. Shishkanova K. A. The use of games in English lessons to form the communicative competence of students / K. A. Shishkanova, E. A. Ermolaeva // Foreign languages: problems of teaching and risks of communication: Scientific research of teachers and students of the Faculty of Foreign Languages and linguodidactics SSU named after N. G. Chernyshevsky, Saratov, June 04–05, 2020 Saratov: Saratov Istechnik Publishing House, 2020. P. 360-364.
5. Gyulmamedova R. R. Game technologies in the process of teaching foreign languages / R. R. Gyulmamedova, A. A. Loginova // Foreign languages in the context of intercultural communication: Proceedings of the XII All-Russian Scientific and Practical Conference with International Participation, Saratov, 25 -February 26, 2020. Saratov: Publishing house "Saratov source", 2020. P. 181-186.
6. Artemyeva O.A. Teaching a foreign language by non-traditional game methods / Artemyeva O.A. // Innovations in education. 2002. No. 1. pp. 96-98.
7. Schukin A.N. Modern intensive methods and technologies of teaching foreign languages. Textbook / A.N. Schukin. M.: Philomatis, 2008. 188s.

Jayron Radjabova
English teacher at Tashkent State University
of Uzbek language and literature
named after Alisher Navoi

THE ROLE OF MULTILINGUALISM AND MONOLINGUALISM IN ESL TEACHING

Annotatsiya: Dunyoda insoniyat tillarda so'zlash qobiliyati mezonlariga ko'ra bir tilli va ko'p tillilarga bo'linadi. Flora Lyuisning ta'kidlashicha, boshqa tilni o'rganish nafaqat bir xil narsalar uchun turli so'zlarni o'rganish, balki narsalar haqida fikr yuritishning boshqa usulini o'rganishdir.

Olimlar tomonidan olib borilgan munozarali munozaralardan so'ng, so'nggi o'n yilliklarda bu sohadagi e'tiborga molik qiziqish tufayli turli taraqqiyot va o'sishni qabul qilib, ikkinchi tilni o'zlashtirishda ko'p tillilik hodisasi bir tillilik tarmog'iga qaraganda kengroq tarqalganligi ma'lum bo'ldi. Ikkinchi tilni o'zlashtirishda keng qabul qilingan bir qancha an'anaviy yondashuvlarga qarshi chiqdi.

Kalit so'zlar: ko'p tillilik, monolingualizm, ingliz tilining o'rni, metodologiya.

Annotation: In the world, the humankind is divided into monolingualists and multilingualists according to the criteria in terms of their ability of speaking languages. Flora Lewis noted that learning another language is not only learning different words for the same things, but learning another way to think about things.

After the disputable discussion carried out by scientists, it was obvious that the phenomenon of multilingualism in Second Language Acquisition is more widespread than the branch of monolingualism by accepting various progress and growth due to the noteworthy curiosity in the field for the last decades and this has challenged several conventional approaches that were widely accepted in Second Language Acquisition.

Key words: multilingualism, case study, monolingualism, the role of English, methodology.

Аннотация: В мире человечество делится на монолингвов и полиязычников по критериям способности к владению языками. Флора Льюис заметила, что изучение другого языка — это не только изучение разных слов для обозначения одних и тех же вещей, но и изучение другого способа думать о вещах.

После спорной дискуссии, проведенной учеными, стало очевидно, что феномен многоязычия в изучении второго языка более распространен, чем ветвь одноязычия, принимая различные успехи и рост в связи с заметным любопытством в этой области в последние десятилетия, и это бросил вызов нескольким общепринятым подходам, которые были широко приняты в изучении второго языка.

Ключевые слова: многоязычие, тематическое исследование, одноязычие, роль английского языка, методология.

Multilingualism, as Dr. Thomas Bak said is probably the most natural form of mental exercise, is a phenomenon indicating people's capability to speak more than two languages whereas monolingualism can be defined as the state of a person being able to communicate in only one language. The benefits of being multilingual go beyond the ability to communicate in another language.

Current research suggests that individuals can change their position from monolingual to multinational and that multilingualism is a transdisciplinary condition that can be obtained either collaboratively or comprehensively. The quantity of bilingual people on the planet is thought to be fairly large in relation to the amount of homogeneous people, according to many writers, including Baker, Hamers, Crystal, and Dewaele. Although conventional research asserts that a number of aspects of alternate cognitive development and multilingualism are incompatible, educational contexts show their similarities.

In addition, there have been fascinating hypothetical developments that suggest another more broader picture of the language groups used and being discovered so that all the cultures spoken by speakers of different

languages and mentored at speaking are regarded as if they were cached in distinctive owners, along with fascinating metaphysical developments that recommend a further complete perspective of the languages used and being managed to learn so that all the cultures being said by language users and instructed disadvantages.

The subject has had a basic knowledge in English, therefore, it was a way easier for me to teach him on speaking. In the first month, since he is 18, a teenager, and is tend to get interested in media and famous people's lives, I only told him to watch and listen English interviews by famous actors and singers, including Selena Gomez, Angelina Jolie, Ariana Grande and etc., which are very useful to adapt the intonation, natural conversation and assimilate the gestures providing a potential to get the real-life input. In a month, he watched about 30-40 interviews and memorized some of them to a single word as the interviews were about the celebrities' personal lives which is considered to be quiet interesting for Akmal. This period of time helped him how to pronounce the words correctly, learn the vocabulary stock used in communication and form the facial appearance properly matching the speech that he speaks.

In the following months, I questioned him with a couple of easy and common speaking questions about his family, friends, his favorite food, animal, songs, traveling, holidays and recorded his voice. For the first time, the results were not so bad, but not so satisfying. I made him listen to his recorded speech and let him find his own mistakes in grammar, pronunciation and intonation. His daily homework used to be, at the first step, to answer 10 questions and record them without looking at anything, at the second step, to write answers, to read them and to record them, the final step was to listen to the recordings, find his own mistakes and correct them by his own. However, our first interview was rather difficult for him to find the correct vocabulary, to think about the main topic, to avoid the monotonous speech and to use organized grammar. Mrs. Leyla struggled at first to communicate with others, in the first month, she could only understand and acquire a few basic words in the language. But, day by day, after watching films and news in Russian on television and listening to songs in

Russian on the radio, she gradually achieved proficiency in the language, overcoming the hurdles.

The main objective of that case study was to demonstrate that knowing more languages makes you self-confident and creates a great deal of opportunities in terms of career and monetary side. Multilingual data collection and analysis methodologies should be made available and peer evaluated on a regular basis. Despite the fact that these factors have an impact on the quality of the data and the reliability of the analyses, published research usually ignores multilingual methodologies such as language proficiency of people engaged or translation quality assurance.

Finally, there has to be a real conversation about publishing strategies in the publishing industry. And Akmal has gained a chance to go abroad and earn much money, to see the world, new lifestyle, new people and new traditions that is one of his great dreams. Now he can talk to people in English without any barriers due to some practices and useful techniques.

Reference

1. Beebe, S. A., & Masterson, J. T. (2003). Communicating in small groups. Pearson Education Inc. Boston: Massachusetts.
2. Belcher, D. (2006). *English for Specific Purposes*, 25(3), 257–259.
3. Bulter-Pascoe, M.E. (2009). English for specific purposes (ESP), innovation, and technology. *English education and ESP*, 1-15.
4. Butler-Pascoe, M. E., & Wiburg, K. M., (2003). Technology and teaching English. language learners. New York: Pearson Education, Inc.
5. Douglas, D. (2013). ESP and assessment. In B. Paltridge, & S. Stareld (Eds.), *The handbook of English for Specific Purposes* (pp. 367-383). Wiley-Blackwell.
6. Ellis, R. (2003). Designing a task-based syllabus. *RELC Journal*, 34(1), 64-81.

Roza Turdieva,

*Tashkent State University of Uzbek language and
literature named after Alisher Navoiy
Department of English language, Senior teacher*

THE ROLE OF TRANSFORMATIVE LEARNING IN UZBEK HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract: Transformational learning is the process of changing one's fundamental worldview and specialized capacities in order to increase consciousness. Critical thinking is one of the numerous talents that may be developed through online education. Furthermore, defined is the function of transformational learning in Uzbek higher education.

Key words: transformative learning, critical thinking, online education, innovative technologies

Annotatsiya: Transformativ ta'lim - bu ongni oshirish uchun insonning asosiy dunyoqarashi va maxsus qobiliyatlarini o'zgartirish jarayoni. Tanqidiy fikrlash onlayn ta'lim orqali rivojlanishi mumkin bo'lgan ko'plab iste'dodlardan biridir. Bundan tashqari, O'zbekiston oliy ta'limida transformatsion ta'limning o'ni va ahamiyati ushbu maqolada ochib berilgan.

Kalit so'zlar: transformativ ta'lim, tanqidiy fikrlash, onlayn ta'lim, innovatsion texnologiyalar

Аннотация: Трансформационное обучение — это процесс изменения фундаментального мировоззрения и специализированных способностей с целью повышения сознания. Критическое мышление — один из многочисленных талантов, которые можно развить с помощью онлайн-образования. Кроме того, описывается функция трансформационного обучения в узбекской системе высшего образования.

Ключевые слова: трансформационное обучение, онлайн-образование, инновационные технологии.

Introduction. When it comes to learning, the majority of people identify it with formal education received in schools, colleges, and universities. These are the official educational settings where students should receive a top-notch education. They contend that education can improve a person's productivity, capacity to land better, more meaningful jobs, and ability to earn more money in their chosen profession. On the other hand, lifelong learning covers all area of life, including education from conception to death. Education is simply one of many different learning strategies because there are many other ways to increase one's knowledge and develop useful skills during the course of a person's lifetime. As a result, lifelong learners are motivated by a desire to learn and grow. It indicates that people have made a deliberate and intentional effort.

Literature review. Mezirow's transformative learning theory was derived from the ideas and methods of other philosophers, such as Kuhn and Habermas. Mezirow used a number of contributions and ideas from earlier philosophers as reference words, including disorienting dilemmas, frames of reference, meaning perspectives and schemes, viewpoint change, habits of mind, and critical self-reflection. According to the transformational learning theory, individuals' reference frames—their preconceived notions and expectations—must fundamentally change in order for learning to take place. This change in reference frames has a fundamental impact on the conceptions, knowledge, and activities of the mind. In order to create new frames of meaning in light of this transformation, more outstanding critical reflection and thought is required. Only considering the environment critically and reflecting.

The only thing that can change meaning structures throughout this transformation process is critical thought and reflection on the context, subject matter, methodology, or ideas. In order for ideas, attitudes, ethical convictions and values, cultural meanings and understandings, as well as abstract and aesthetic standards, to change, critical thinking should be focused on shifting frames of reference.

Results and discussion. Even though there are many differing and often contradictory viewpoints on critical thinking and transformative learning theories, many research works show that critical reflection or thinking is necessary for transformative learning and

inspiration and motivation. Mature people are encouraged to be independent learners who can think for themselves. They develop their sense of the world not considering what they want to do, what they think is valuable, think or feel. Within family views, dispositions, and life experiences, religious and cultural values all influence these elements. This autonomous thinking process aids individuals in developing independent thinking skills, which are necessary for participation in and living in a democratic civil society and making ethically correct judgments. One of the most critical higher education goals is to teach learners to be autonomous thinkers. Students are likely stimulated to think critically under their individuality and modify the set principles of thinking, acting, or building resolutions. This can be reached when the teacher responds with positive support to students' participation in discussions, held either online or offline. Also, when tests, case studies, and other tasks are checked on time, and appropriate feedback is given, learners are aware that their labor is evaluated and assessed.

Conclusion. The primary purpose of educational establishments such as institutions, universities, or colleges must be to incorporate students into the community and prevailing cultural and ethical ideals as people and citizens. As a result, the educational system and curriculum established and designed should consider the above-mentioned learning approaches and encourage people to engage in critical reflection to be critical citizens. It is essential, in this regard, to determine if residents will have sufficient support and a dynamic environment in which to change.

References:

1. Jack Mezirow, "Transformative learning: Theory to practice", <https://www.ecolas.eu/eng/wp-content/uploads/2015/10/Mezirow-Transformative-Learning.pdf>
2. Kyungmee Lee*, Clare Brett, "Dialogic understanding of teachers' online transformative learning: A qualitative case study of teacher discussions in a graduate-level online course", Teaching and Teacher Education journal homepage: www.elsevier.com/locate/tate
3. Joshua P. DiPasquale, "Transformative Learning and Critical Thinking in Asynchronous Online Discussions: A Systematic Review"

Dilfuza Toshpulatova,
Yuqori Chirchiq tumani 34-umumiy o'rta ta'lim
maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

ONA TILI TA'LIMIDA O'QUV TOPSHIRIQLARNING MAZMUNI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH JARAYONI

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida o'quv topshiriqlarning amaliy ahamiyati haqida fikr yuritilib, ularning metodik ta'minotini takomillashtirish, o'quv topshiriqlar yaratishda kognitiv-pragmatik yondashuvdan foydalangan holda uning amaliy asosini o'rganish kabi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: o'quv topshiriqlari, mashq, topshiriq, pragmatik yondashuv

Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quv materiallarining metodik ta'minotni yangi zamonaviy usulda yaratish va shular asosida o'quvchilarni kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish dars jarayonida lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish hozirgi kunda til ta'limidagi dolzarb vazifalardan biridir. Ona tili ta'limida barcha sinf darsliklardagi o'quv topshiriqlar va ular asosida o'quvchilarning o'quv malakasini oshirish masalasi doimo metodist olimlarning diqqat e'tiborida bo'lib kelgan. Ona tili o'qitish metodikasida keyingi yillarda bir qator ilmiy metodik tadqiqotlar olib borildi. Jumladan, Sh.Yusupova [1:137] va N. Yuldasheva [2:123] kabilar o'z tadqiqotlarida ona tilini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishni targ'ib qilgan. A.G'ulomov, M.Saidov, N.Aloviddinovlar esa ona tilini o'qitish orqali mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan. Shu bilan birgalikda Ochil Roziqov, Mels Mahmudov, Baxtiyor Adizov Alijon Hamroyev ham mualliflardagi "Ona tili didaktikasi" [3:20] (Toshkent "Yangi asr avlodi" 2005) N.Mahmudov K. Mavlonova, T. Yusupova va boshqa metodistlar tomonidan yaratilgan tadqiqot ishlari monografiyalar metodik qo'llanmalar hamda amaldagi "Ona tili" darsliklari yuzasidan yozilgan metodik adabiyotlar o'ziga xos ilmiy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek, G'ofir Hamroyevning "Ona tili darslarida fonetika ustida ishlash" (Til va adabiyot ta'limi 2010) "Ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarni takomillashtirishning lingvodidaktik xususiyatlari", "Umumiy o'rta ta'lim tizimida fonetikaga doir o'quv materiallarning metodik ta'minotini takomillashtirish" [4:9] kabi ilmiy tadqiqotlari ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarni takomillashtirishning pedagogik, psixologik zaruratlarini asoslash savol, topshiriq, tushunchalarini pragmatik yondashuv asosida tavsiflash hamda ularni vazifasi nuqtayi nazaridan tasniflash, amaliyotga tatbiq qilish o'quv topshiriqlari tizimini yaratish va ulardan foydalanish metodikasini ishlab chiqishga qaratilgan.

Ta'lim tizimida hozirgi dolzarb muammo "Nimani o'qitish va qanday o'qitish kerak" [5:12] degan savolga javob izlab kelingan va hamon izlamoqda.

O'quv topshiriqlari asosida ona tilini o'qitishda innovatsion yondashuvlarni joriy etishga doir ishlarini faollashtirish, ona tilini o'qitish uchun ilmiy, metodik, psixologik va pedagogik yordam tizimini rivojlantirish, takomillashtirish etnolingvistikaning so'nggi yutuqlarini ta'lim jarayoniga jalb qilishi mumkin.

UYQUNING ME'YORI NIMA?

Bu mavzuda o'rganamiz
Uyqu me'yorida bo'lishi uchun tavsiyalar Grafik ko'rinishdagi axborotlarni o'qib tushunish Mavzuga oid til birliklari Harakat nomi So'z birikmasi Gap bo'laklari

KIRISH

1. Nutqiy mavzuning maqsadi: O'quvchilar ongida uyqu haqida tasavvur uyg'otish; matn tarkibida berilgan atamalarni aniqlash va ularning ma'nolari bilan tanishish; grafik ko'rinishdagi axborotlarni o'qib tushunish;
2. Harakat nomi. So'z birikmasi.
3. Nutqiy mavzu yuzasidan chizma va ma'lumotlardan foydalanib matn yozish, gapirish, ko'nikmasini shakllantirish;

DIQQAT:

Nimaga biz uxlaymiz, uyqu bizga nimaga kerak?
Me'yor deganda nimani tushunasiz?
Uyqu me'yorda bo'lish uchun nimalarga ahamiyat berish kerak deb o'ylaysiz?
Hayotingiz davomida uyqusizlik muammosiga duch kelganmisiz?

Hozirgi paytda o'quvchi-yoshlar o'rtasida ertalab uxlab qolish va darsga kech qolish holatlari kuzatiladi, buning sababi nimada deb o'ylaysiz?

Yuqoridagi savollar o'quvchilarni mavzu bo'yicha tasavvur va tushuncha uyg'otib olish uchun beriladi.

Og'zaki nutq.

Asosiy qism.

Matnni o'qib chiqing, savollarga javob bering! O'quvchilarni matn bilan tanishib chiqishi aytiladi!

Uyquning me'yori bormi?

Uyqu – inson tanasi dam olib, ruhi sokin tortadigan holat. Ammo uyqu haqidagi zamonaviy tasavvurlarga ko'ra, uyqu faqat dam olish emas, balki kun bo'yi olingan turli axborotni qayta ishlash va ertasi kun yana qabul qilish qobiliyatiga erishish uchun qaratilgan jarayondir. Uyqu vaqtida mushaklar **tonusi** susayadi, uyqudagi odamning ko'p mushaklari bo'shagan bo'ladi, sezuvchanlikning barcha turlari – ko'rish, eshitish, ta'm bilish, hid sezish, teri sezuvchanligi keskin susayadi. Shartli va shartsiz **reflekslar tormozlanadi**. Inson umrining uchdan ikki qismini uyquda o'tkazar ekan. Xo'sh, buning uchun necha soat uxlash kerak? Ko'pchilikning fikriga ko'ra inson kuniga 8 soat uxlashi kerak deyishadi. Bolalar uchun 11 soat, go'daklar uchun 18 soat uyqu zarur hisoblanadi.

Odam uyqusi borasida Kaliforniya universiteti professori Daniyel Krepi maxsus tadqiqot o'tkazgan. U 6 yil davomida saraton kasalligiga chalingan 1 milliondan ziyod bemorlarning uyqusi va sog'ayish **dinamikasi** o'rtasidagi bog'liqlikni kuzatdi. 6 yarim soatdan 7 yarim soatgacha uxlaydiganlar bundan ko'proq yoki kamroq uxlaydiganlarga nisbatan tezroq tuzalishgan. Bu me'yor esa har kimda har xil bo'lib, uni inson **genitikasi**, dunyoqarashi kabi omillar belgilab beradi, ammo shunga qaramay o'rtacha ko'rsatkich mavjud. Inson uyg'onganida o'zini yaxshi his qilib, og'irlik va holsizlik holatlari kuza-tilmasligi, kun davomida faol harakatda bo'lishi uchun o'rtacha 6 yoki 8 soat uxlashi kerak bo'ladi. Bu me'yorga amal qilmaslik natijasida semizlik, **qandli diabet**, yurak qon tomir kasalliklarini keltirib chiqaradi. Ko'pchilik dam olish kuni to'yib uxlab, boshqa kunlari yetmay qolgan uyqu o'rnini to'ldirishga va charchoqni chiqarib olishga harakat qilishadi. Ammo bu mutlaqo noto'g'ri, hatto bir-ikki kun uxlab, har doimgidan kech turishimizning o'zi ham organizm bioretm buzilishi uchun yetarli bo'ladi. Bu esa kunimiz toliqish va charchoq bilan o'tadi degani hisoblanadi. Ayrimlar hatto uyqusizlikdan shikoyat qilishadi. Unda nima qilish kerak? Uyqusizlikdan xalos bo'lish va uyqu me'yorda bo'lishi uchun asqatadigan foydali ma'lumotlar quyidagilar:

Uxlashdan oldin xonani shamollating, xonaning harorati 18 daraja bo'lishi maqsadga muvofiq.

Qulay va qattiqroq bo'lgan o'rindiqda uxlang. O'ta yumshoq, qalin va **sintetik** ko'rpa-to'shaklardan foydalanmaganingiz ma'qul.

Yostiq uchun jild va choyshablarni tabiiy matolardan tanlang.

Har kuni aynan bir vaqtda uxlashga odatlaning.

Uxlashdan oldin 1 qoshiq asal, banan yoki 1 piyola iliq sut ichi ng. Sababi bular uyqu chaqiruvchi tabiiy ne'matlardir. Shuningdek, tibbiyot asoschisi Ibn Sinoning "Tib qonunlari" kitobida keltirilishicha, uyqudan oldin 1 dona olma tanavvul qilib, yostig'ining yoniga

1 dona olmani qo'yib uxlash inson uyqusi uchun foydali ekanligi ta'kidlangan.

O'qib tushunish.

Matnga diqqat qiling! Savollarga javob bering. Muhokama.

Bunda berilgan barcha savollarga matnga tayanib, aniq javob berishi lozim. Bunda asosiy e'tibor "Uyquning me'yori nima?" mavzu bilan bog'liq ma'lumotlarni o'qib tushunishga oid ko'nikmalarni mustahkamlash.

Berilgan savollar o'qib chiqiladi. Ularning har birining mohiyati hamda shunday vaziyatlar haqida suhbat tashkillashtiriladi. Berilgan savollarga javob berish so'raladi.

Savollar

1. Uyqu o'zi nima?
2. Uyqu sizningcha, holatmi yoki jarayon?
3. Uyqu vaqtida organizm qanday holatda bo'ladi?
4. Shartli va shartsiz refleks nima degani?
5. Inson kuniga 8 soat uxlashi kerak degan fikrga qo'shilasizmi?
6. Uyqu me'yoring har kimda har xil bo'lishi nimalar bilan bog'liq?
7. Me'yorning buzilishi oqibatida qanday kasalliklar yuzaga keladi?
8. Uyqusizlikka sabab bo'luvchi omillar qaysilar?

Topshiriq. YOZMA NUTQ.

Matnda ajratib ko'rsatilgan atamalarning izohini yozing

Namuna: Tonus-organizmning yoki biror a'zon-ing hayotiy aktivlik darajasi

Topshiriq. Quyidagi jadval orqali bajariladi.

"Uyqu" bilan bog'liq bo'lgan maqol yoki iboralar ro'yxatini tuzing

MAQOL	IBORA
Uyqusiz va dangasa- ikki aka uka	
Uzoq vaqt uxlash- qarz bilan yashash	

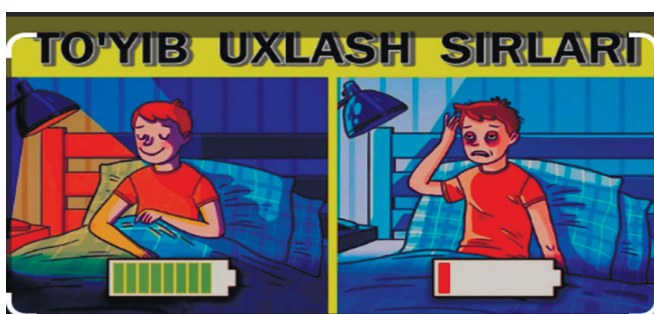
Topshiriq. Quyidagi rasmdan o'quvchilar inson faoliyati bilan bog'liq bo'lgan harakat nomlarini yozadi!

1. Quyidagi rasmlar orqali inson faoliyati bilan bog'liq harakat nomlarini toping.
2. Yuqoridagi matn asosida harakat nomiga oid bo'lgan so'zlarni davom ettiring.
3. Ular gapda qaysi gap bo'lagi vazifasida kelayotganini aniqlang.

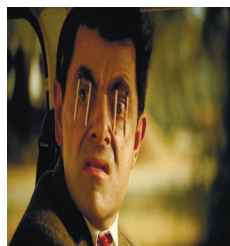
Topshiriq. Rasm asosida matndagi ma'lumotlarga tayanib, to'yib uxlashning foydali tomonlari va to'yib uxlamaslikning oqibatlari haqidagi o'zingizning fikrlaringizni so'z birikma shaklida yozib chiqing.

Namuna: Vaqtida uxlash

Quyidagi **“Assesment metodi”** orqali o'quvchilar muammoli vaziyatga tushiriladi, nutqini og'zaki bayon qiladi! Berilgan tasvirda qanday vaziyat ko'rsatilgan deb o'ylaysiz!

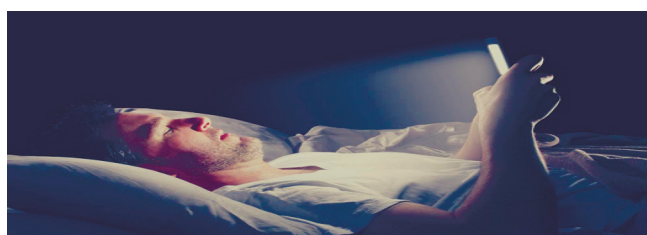
ASSESSMENT METODI

SAVOL	MUAMMOLI VAZIYAT
BERILGAN TASVIRDA QANDAY VAZIYAT IFODALANGAN DEB O'YLAYSIZ?	
SIMPTOM	AMALIY KO'NIKMA

Quyidagi topshiriq orqali o'quvchilar o'z fikrlarini mustaqil yozma raqivishda bayon etadi!

Fotolavhadan uyqusizlikka aybdor o'zimiz ekanligimiz haqida yozma matn tayyorlang.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bu asosda berilgan topshiriqlar orqali o'quvchilar ijodiy yondashib mustaqil fikrlaydi, nutqiy vaziyatlarda to'g'ri muloqotga kirisha oladi, eng muhimi ijodiy tafakkurini bayon qila oladi. Bilim, ko'nikma va malakani baholay olmadimi, demak, u topshiriq sifatsizdir. Topshiriq bo'lishi uchun ana shunday talablarga javob berishi kerak.[7:179]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yunusova Sh. Ona tili ta'limi samaradorligini oshirish va ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish: ped.fan.nom-diss. TDPI.-T.-137-b.
2. Yuldasheva N. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida lug'aviy sinonimlarni yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish metodikasi: ped.fan.nom-diss.-T.,2002.-123b.
3. Roziqov O, Mahmudov M, Adizov B, Hamroyev A. Ona tili didaktikasi:-T.,2005.- 20b.
4. Hamroyev G'.Umumiy o'rta ta'lim tizimida fonetikaga doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish:-S.,2019.-9b.
5. Hamroyev G'.Umumiy o'rta ta'lim tizimida fonetikaga doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish:-S.,2019.-12b.

Arofati SHARIPOVA,
*Uzbekistan State World Languages University, English
 Language and Literature Faculty, a master's student;*
Gulchekhra TURSUNOVA,
a scientific advisor

IMPLEMENTATION OF THE CULTURE-ORIENTED LINGUISTICS APPROACH USING ROLE-PLAYING GAMES IN EFL CLASSES

Today's foreign language teaching methodologies, both local and international, acknowledge the necessity for students to learn a foreign language while becoming familiar with the country's culture, history, and contemporary way of life. Much of this has to do with task creation of a graduate's harmonious personality, who must be prepared for integration into a communication context that supports diversity. It is also related to the idea that "the humanistic paradigm of education, which places the student's moral growth, his intellectual demands and interpersonal relationships in the first place, is brought to the fore by the reinforcement of humanistic ideals in modern society as a priority" [1: 244–245].

The study of linguistic and cultural material aids in the foreign language learner's comprehension of the national-historical characteristics present in various sociocultural contexts. In addition, because language serves as a medium of communication as well as a means of accumulation, it also serves as a source of knowledge about the history and culture of his nation. As stated by E.I. Passov, "the goal of education is that part of the general culture of mankind, which the student can master in the process of communicative foreign language education in cognitive (linguacultural), developing (psychological), educational (pedagogical), and educational (social) aspects". A foreign language also brings with it a foreign language culture [2: 252]. Relying on this point of view, it should be noted that the process of teaching foreign languages aims to develop students' unique ability to participate in direct and indirect dialogue of cultures, improve knowledge of a foreign language and use it in the process of studying various fields of science and public life. The linguistic and regional approach is relevant at any stage of teaching a foreign language, since today "the importance of learning is rising to a new level. Foreign language, which is the most important means of forming students' sociocultural competence, includes respect for languages, traditions and culture of other nations" [3: 15]. It should be emphasized that students learn about the realities, customs, and traditions of the country whose language they are learning as well as the necessary communicative behaviour in verbal communication and skills of competent verbal and non-verbal behaviour in specific situations on the basis of the socio-cultural component of teaching a foreign language. The findings of our study demonstrate that both schoolchildren and students exhibit a genuine, alive interest in the lives of their peers in the nations where the language being learned is spoken, in their customs, traditions, way

of life, and modes of recreation.

The use of methods and tools for working with students that are designed to increase their capacity and readiness to implement intercultural communication at a high enough level becomes relevant in the process of teaching a foreign language, of course, within the framework of the implementation of the linguacultural approach. One of these types of work is a role-playing game, which, as a contemporary interactive way of teaching a foreign language in the implementation of the linguacultural approach, accomplishes the primary learning tasks of motivation and incentive, instruction, education, orienting, and compensating. By using a linguistic and cultural approach to the selection and organization of educational material, it is anticipated that at this stage of foreign language teaching, educational and developmental orientation of the content of training will be strengthened. This approach helps to assimilate a foreign language in close connection with the culture and history of its country.

Without using examples of acceptable speech behaviour in specific situations, in isolation from knowledge of reality and the culture of the country whose language being studied, it is impossible to prepare students for effective foreign language communication and to form their communicative abilities. In actuality, it happens frequently that linguistic and cultural ignorance rather than a communicant's limited proficiency in a foreign language is the cause of difficulties in the process of communication and mutual understanding between representatives of other cultures. It is undeniable in this regard that local knowledge should contribute to the extension of background knowledge. In this regard, we believe that when imparting linguistic and regional knowledge, students' motivation is formed. The essence of this motivation, which develops in the absence of a foreign language environment, is their emotional and personal attitude toward the nation and people of the language being studied.

The use of role-playing games in foreign language schools is currently enough of a topic of significant interest, as our observations have demonstrated. Since they are based on the desire to act in an imagined situation with an open ending and the potential for an interesting development of the plot, language at a university allows modelling real situations of cross-cultural communication while taking into account the linguistic and cultural specifics of communication. This is why students are so interested in them [4: 12]. Moreover, role-playing the game fits readily into the classroom and makes learning enjoyable

for students as a model for interpersonal group contact and a unique organizational style of teaching oral-speech communication based on the communicative principle. As correctly noted by S.V. Efimenko, "a modern student transforms from a passive element of the educational system into an active participant in the educational process" when using role-playing games in the classroom to learn a foreign language [5: 14].

Role-playing games are, thus, quite common and are used to tackle challenging issues with learning new information, strengthening and developing creative abilities, as well as for the development of general educational skills. We concur with N.M. Tarasova that "a foreign language culture consisting of sociocultural elements contributes to learning motivation, the development of demands and interests, and a more deliberate study of a foreign language [6: 346]. As a result, using an interactive method like a role-playing game by the teacher while using the linguistic and cultural approach helps students become more motivated to study a foreign language in depth and with more awareness based on their own country's history and culture. All of this aids in the emergence and growth of students' sustained cognitive interest in the socioculturally mediated aspects of the foreign language they are learning. Let's use a role-playing game as an illustration of how the linguistic and cultural approach is put into practice in a university foreign language classroom:

The participants of the game, a group of 10 people, receive specific roles in the activity "Literary newspaper", which is most appropriate to carry out in the context of the topic "Peculiarities of the cultural life of the country of the language being studied". The students are then free to choose the role they prefer. We suggested a cast of characters that included the magazine's editor-in-chief, two journalists, two writers for the "Letter readers" feature, four readers, and one person who has never been a fan of literature or similar journals. Each game participant receives a task matching to the character after the roles have been distributed. Also, the magazine's presentation will feature a special visitor who dislikes literature. He is creating a list of arguments against a literary journal. He must ultimately make the decision regarding the necessity of such a log. The teacher's role in the game is creative and instructive.

The game lesson is comprised of the following: first-year students' vocabulary is tested orally, which encourages them to use already-familiar words, focus on the les-

son, and get ready for the next activity. All players are offered the same options during the game's initial phase. In order to ensure that the presentation is organized rationally, the editor-in-chief provides prepared questions for the presentation to each of his colleagues. The writers of the "Letter readers" column receive letters that readers have already prepared and start to process them in writing. As a response, journalists poll readers and "independent" experts to learn how people feel about literature in general and about their favourite authors in particular. After the preliminary phase, the new magazine is shown. The editor-in-chief is the first to speak, and he also determines the order in which all other statements will be delivered. An expert with a viewpoint will offer one at the conclusion of the session. An evaluation of all the work completed is done collectively at the conclusion of the game, and each student's involvement is rated. One of the most striking examples of a role-playing game that has its own screenplay and requires meticulous planning beforehand is this one.

Students enjoy these games because they are imaginative and they are very successful at helping students retain previously learned linguacultural material. The aforementioned example demonstrates the benefits of role-playing games, including the development of communication scenarios in foreign language lessons and their emphasis on boosting students' enthusiasm to study a foreign language. As can be seen from our example, in a role-playing game, consciousness of participants belonging to the team is formed, interconnection of participants is built when solving common problems, as well as developing logical thinking, the ability to search for answers to the questions posed, the ability to communicate with each other and find the most effective communication strategies, since "business games contribute to the formation of communicative competence" [7: 312].

Since role-playing games have considerable teaching and educational qualities and may be viewed as an exact model of interaction and communication, they can thus correctly be attributed to being the most successful way to work with students in the educational process of higher education. In the context of implementing the linguistic and regional approach in the university, role-playing games have a significant advantage over other communicative exercises in that they imply the imitation of reality in its most fundamental features, strengthening the personal involvement of students in the game's subject.

References

1. Raysviih Y.A. Acquaintance with the basics of a healthy lifestyle culture in the classroom of foreign language as an element of the formation of the axiological orientation of the personality. 2015.
2. Passov E.I. Foreign language lesson / E.I. Passov, N.E. Kuzovleva. – Moscow: Glossa-Press, 2010.
3. Vlasenko O.N. Tolerance as an important component of the socio-cultural competence of students. 2017.
4. Baronenko E.A. The use of communicative games in the process of language training of future teachers / E.A. Baronenko, E.B. Bystrai, Y.A. Raisviih, I.A. Skobrenko // Fundamental and applied science, 2018, No.1 (9).
5. Efimenko S.V. Psychological and pedagogical features of the formation of value-sense attitudes of students in the conditions of foreign language communicative activity. 2011.
6. Tarasova N.M. Sociocultural component in teaching a foreign language, 2014, V.17, No.3.
7. Zimniya I.A. Pedagogical psychology: textbook for universities. – Moscow: Logos, 2005.
8. Krotovskaya M.A. The role and significance of role-playing games in the formation of socio-cultural competencies of economics students. 2009.

Aytkul DJALILOVA,
Chirchik State Pedagogical University,
an English teacher

TRANSLATING IDIOMS FROM ENGLISH INTO UZBEK

Idioms and set expressions are an essential part of daily life. They might be in both written and spoken in any language. In most cases idioms do not make sense literally, you have to familiarize yourself with the meaning and usage of each idiom while speaking. But it is not an easy process and you need a lot of effort. Despite this, learning idioms is fun, especially when you compare English idioms with the idioms in your own language. Idioms are words based on common situations that reflect people's accumulated experiences and reflect people's behavior, social characteristics, certain habits or customs in the country. They almost reflect the lessons of life and are the legacy of the accumulated events that make up the consciousness of the nation as a whole or of humanity as a whole. Each country or nation has its own expressions for its own culture, and many expressions have synonyms in more than one country, which means the equality of humanity in many cultures.

Almost all of English natives use idioms in their daily conversation (mostly informal) and media as idioms have already existed even in the 1550s. Of course, idioms consist of phrases, clauses, and even sentences, which make them easy to be used and found as well. When idioms are used correctly, it can amplify messages in a way that draws readers in and helps to awaken their senses. Thus, the meaning of the idiomatic expressions needs to be recognized and understood correctly based on its context.

Translation is considered an indispensable tool that enables people all over the globe to share information, news, culture, literature and sciences among others. Nevertheless, translation is not an easy task, particularly, translating idioms and culturally-bound expressions as their translation requires knowledge of both languages, their culture, and knowledge of strategies that are appropriate for rendering and conveying the intended meaning.

Understanding one culture may open doors to comprehending another, since language and culture are inseparable twins. Idioms are culturally specific and the bulk of them contain cultural connotations, which makes them strange and difficult to interpret. Hence, while translating from one language into another, translators must pay close attention to cultural details and meaning. It is very crucial to translate and represent the cultural aspects of the source materials into the intended language. The translator should substitute their equivalent at all levels for the textual elements.

Idiomatic phrases are crucial components and the foundation of language. While their forms might vary, they are generally set phrases. Idiomatic phrases' meanings go beyond simple literal additions.

Language relies heavily on idiomatic terms. They are rather well-defined in terms of structure, and their meaning is intact. These expressions have a very wide range of rich information. Idiomatic expressions serve as word's equivalents in a language, adding up to the whole lexicon of idioms and other terms. The external world is reflected in language by the brain. The study of the human brain allows for the solidification of a significant portion of objective reality into linguistic truths. Several languages' idiomatic idioms have a lot of similarities.

There are many idiomatic idioms with several variations. By many linkages, it is required to provide a justification between the general meaning and each specific meaning.

Language is a social and psychological phenomenon, but psychological facts must first be established for linguistic phenomena to exist. Culture is the basis for the survival and development of human civilization, which is a complex system.

Several phrasal structures in both English and Uzbek reflect the manner of life, customs, traditions, and national traits of the speakers. For instance, the Uzbek translation of the English term "throw up one's cap" is "do'ppisini osmonga otmoq", with the words "cap" and "do'ppi" signifying the national distinctiveness of the two languages. The term "do'ppi" in Uzbek is completely foreign to people in Britain because various people have diverse cultures, traditions, and phraseologies that are now unique and national in nature. Because there are expressions like "olmadek qizil" (as red as an apple) and "shirmoy kulchadek qizil" (as red as a little bread) in the mentality of the Uzbek (language), the communicator will obviously not be able to understand if the phrase "as red as a cherry" in English is literally translated into the Uzbek language as an expression of "gilosdek qizil". It would be incorrect to translate the English phrase "as strong as a horse" into the Uzbek language literally as "otdek baquvvat". Instead, the phrase is transmitted as "sherdek kuchli", which means "as strong as a lion", because the Uzbek people view lions and elephants as symbols of strength, power, and good health. The horse is seen by the English as an animal symbolizing strength and power.

Phraseological units are a considerable part of any language. Therefore, they are studied by plenty of scholars. For example, Russian scholars V.V. Vinogradov, A.I. Smidnitoski, H.N. Asomova and Uzbek scholars Sh. Rahmatullaev, A.E. Mamatov, B. Yuldoshev conducted a research on this sphere of linguistics. Their works and researches play a significant role in the development of phraseology.

Actually, the translation of idioms into another language word for word is a quite hard process. Otherwise, they lose their semantic meaning. For instance, if we translate the idiom “all eyes and ears” into Uzbek word by word, it means “ko‘z-quloq bo‘lmoq”. Here, there is no the word “all” in Uzbek equivalence, as well as we cannot find the word “to be”. The Uzbek translation of the idiom “smile from ear to ear” is “og‘zi qulog‘iga yetmoq”, where the meaning is preserved despite the fact that the use of words differs slightly.

However, in the English language, there are some phraseological units which do not have their equivalents with the same component. But, the Uzbek language offers other idioms with different components and they can give the same meaning with those English ones.

The Uzbek version of the idiom “coming out of one’s ears” sounds like “boshidan oshiq”, which is not word for word equivalence, but the meaning is saved despite the different offer.

But there are the cases of idiom translations, where there is no way or almost impossible to give direct transfer of the meaning, just have to explain with definitions in a target language. For example, “under the weather” means “to feel ill”, that’s why we cannot translate word for word or give equivalence, because in translating language there might not be such notion. Consequently, we simply interpret it with short explanation as “mazasi yo‘q bo‘lmoq”. The idiom “once in a blue

moon” is translated as “tuyaning dumi yerga tekkanda”, which means “rarely or never”. In this translation, we use different notions that are not connected, but the final result coincides.

All in all, it is said that phraseological units are tremendously vital parts of linguistics in any language. Furthermore, the usage of idioms is so corporate in the pitch of interpretation since it has more profits for translators and interpreters. Nonetheless, while translating them from one language into another, they should be careful about their meaning and pay attention to find the most suitable equivalent of these idioms instead of translating them word for word.

In addition to being an essential component of culture, language also serves as a cultural carrier. Language is always advantageous in the transmission of culture. Culture influences language, and language influences culture. Language represents the features of a country, which includes not only its cultural background and history but also its citizens’ ideas, way of life, and way of thinking. Idiomatic phrases have significant cultural meanings. They have historical roots, depict the psyche of many ethnicities, and allude to certain way of life practices. Their organization is both random and intentional. Nevertheless, not all idiomatic phrases can be traced back to their roots; some have not been confirmed, while others might be very difficult to comprehend in terms of their origins owing to linguistic and cultural barriers.

References

1. Wang Ping. Cultural characteristics of idiomatic expressions and their approaches of translation // Journal of Literature and Art Studies, February 2018, Vol. 8, No. 2, 295–300.
2. Holi Ibrahim Holi Ali, Sultan Mohammed Sayyiyed Al- Rushaidi. Translating idiomatic expressions from English into Arabic: Difficulties and Strategies // Arab World English Journal (AWEJ) Vol. 7, No.4, December 2016.
3. Babaniyazova N., Dilmanov I., Analysis of phrases and idioms in English and Uzbek // Research Jet Journal of Analysis, Vol. 2, Issue 4, April 2021.
4. Урантаева Н.Б. The comparative analysis of English-Uzbek idioms with the component of “ear” / Н.Б.Урантаева, М.Р.Нурматова, Н.М.Полванова // Молодой ученый, 2017, № 19 (153), 425–427.

Dilafruz UMAROVA,

Chirchik State Pedagogical University, a teacher

THE ROLE OF PRAGMATIC MEANING IN TEACHING ENGLISH

There are numerous reasons for why we want to include pragmatics in our curriculum. Pragmatics gives students the opportunity to listen to language in context rather than in bits and pieces. Teaching some pragmatic concepts introduces new vocabularies within a rich network of associations. Similarly, pragmatics and linguistics can have a significant impact on people’s knowledge constructions. Pragmatics assists us in making sense of our surroundings. It has recently been elevated in academic research as well. Pragmatics also has the ability to reach deep within us into areas that

regular teaching may not visit, thus validating the language classroom for reasons other than first language learning.

Our students tell and demonstrate that they have changed their beliefs, attitudes, and behaviours as a result of hearing our illustrations and interpretations. Language learning becomes an enriching experience for students as a result of this profound impact. Pragmatics determines what to teach and which syllabus to use. It also directs teaching, and teaching experiences serve as practical material for pragmatics research. However,

this paper provides a thorough discussion of pragmatic context, referential uses of language, and cultural pragmatics, all of which are crucial in the study of pragmatics and foreign language teaching.

Teaching pragmatics can increase pragmatic awareness, which leads to certain benefits and helps to avoid pragmatic mistakes, reducing the number of embarrassing situations; make students feel more certain; help them better understand the connotative messages in each situation, and make correct assumptions. According to Richard and Schmidt (1984: 77), in order to teach learners to truly understand what foreign language speakers mean, an explanatory perspective must be integrated into the teaching of foreign language pragmatics.

The teacher will cover a wide range of vocabulary when teaching comprehension. He/she will face pragmatic difficulty while teaching some vocabularies, which will undoubtedly affect students' understanding. As an example:

1. *This book is /red/. (spoken)*
2. *He has a hard will. (written)*

The above two examples include the pragmatic impact, because in the first, if the teacher said (orally) "*This book is /red/*", the students might misunderstand due to the multiple meanings of the word "*red*". As a result, the first meaning is: *someone reads this book*. And the second meaning is that *this book is red*. Thus, in order to fully comprehend this example, it should be placed in a specific situation to clarify the meaning of "*red*", whether it is "*red*" or "*read*".

Furthermore, when it comes to grammar, students will experience some confusion due to pragmatics. They must, however, specify whether this example is in passive or active voice. As a result, if it is an active, the word "*red*" refers to the colour red (as an adjective). If the sentence is passive, the word "*red*" refers to the past participle of read (as a verb). In the meantime, the second example is "*has a strong will*". The teaching of the words "*hard*" and "*will*" confuses students because they have multiple meanings, that is:

1. *He has an order to be roughly recommended.*
2. *He has a strong desire.*

During homework correction, the teacher informs his or her students that he or she does not have a pen. That is, the teacher requires a pen to correct the homework. The pragmatic knowledge has been understood by the student as a result of this situation. "Give me a pen to correct your homework", the student interprets the teacher's words. As a result, the teacher should create an appropriate situation to demonstrate the closest meaning of the vocabularies or structures used.

Furthermore, foreign language learners face a number of pragmatic challenges, including:

The pragmatic knowledge must be obtained independently.

The implications of pragmatic differences are typically interpreted on a social or personal level rather than as a result of language learning.

Making pragmatic errors may result in a variety of unpleasant consequences.

Such errors may impede effective communication between speakers.

They may even make the speaker appear rude or uninterested in social interactions.

Adopting pragmatic context is one of the goals of foreign language teaching.

Pragmatic knowledge is in high demand.

Pragmatic knowledge will assist learners in understanding why native speakers use specific structures in various speech situations.

According to Leech (1983:13-4), pragmatics is a study of meaning and the way to relate that speech with any provided situations, as well as an aspect to make a speech in a situation, and it further paves a path to determine a core principle that whether it deals with semantic or pragmatic phenomenon. The more important aspects of pragmatics have indicated that it is the study of meaning that is related to the situation of speech making. Within pragmatics, the following five critical aspects are primarily focused:

- a) Addressees or addressers (hearer and speaker);
- b) An utterance in context, Leech agreed to say the involvement of relevant utterance in social and physical setting, however, he did emphasize more on the background knowledge that is related to the context;
- c) Leech defines the goals of an utterance as well as the meaning of intention towards uttering it;
- d) The utterance is a form of activity or an act, within pragmatics, the verbal utterance can also be performed like acts to parch needs of a particular situation;
- e) The utterance that is in a form of enclosed verbal acts does tends to identify for sentence or token tagging that in their real sense are not the sentences, but similarly can be the piece of language that classify as short and long single sentence.

Teaching pragmatics in English language classroom for avoiding

miscommunication caused by cultural difference. In other words, the teaching and

learning of pragmatics would release the difficulties of communication for students.

Also, teaching pragmatics will raise student' pragmatic awareness and give them

choices about their interactions in English language, and gain control of it and enable

them to communicate effectively in many situations

Teaching pragmatics in English language classroom is for avoiding miscommunication caused by cultural difference. In other words, the teaching and learning of pragmatics would release the difficulties of communication for students. Also, teaching pragmatics will raise

student' pragmatic awareness and give them choices about their interactions in the English language, and gain control of it and enable them to communicate effectively in many situations.

We do not live in an English-speaking environment as teachers. As a result, we must use every lesson (grammar, conversation, listening, or reading) to increase students' pragmatic awareness. Teachers

should thoroughly select the reading text prior to the reading class, which is a difficult task due to the limited range of books available in our libraries.

Finally, the classroom is an ideal setting for learners to be assisted in interpreting language use. Instruction can help students understand when and why certain linguistic practices occur.

References

1. Capone A. Pragmemes (a study with reference to English and Italian) // Journal of Pragmatics, 2005, 37, pp. 1355-1371.
2. Boudreau D.M., & Chapman R.S. The relationship between event representation and linguistic skill in narratives of children and adolescents with Down syndrome // Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 2000, 43(5), pp. 1146-1159.
3. Crystal David. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 1985; Print Grice H. P. Studies in the ways of words. – Harvard University Press, 1989.
4. Lakoff R.T. Stylistic strategies in grammar of style. In J. Orasanu et al. (eds.) // Language, Sex, and gender: New York Academy of Sciences, 1964, Vol.327, pp. 53-78.
5. Levinson S., Penelope B. Politeness. Some universals of language usage. – Cambridge: University Press, 1987; Yule G. Pragmatics. – Oxford University Press, 1996.
6. Umarova D.R. Transitivity and intransitivity of English phrasal verbs // Academic Research in Educational Sciences, 2020, Vol.1, Iss. 3, 1(3), pp. 844-848.
7. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=16319716776157480830&btnI=1&hl=ru>

Eldorbek KHAMITOV,

Chirchik State Pedagogical University, a teacher

NEWSPAPER AND MAGAZINE HEADLINES

Early in the history of the British press, around the middle of the 17th century, ads began to appear. So, they have been around as long as newspapers. Like short news stories, the point of ads and announcements is to tell the reader something. The media are an essential part of modern life. Because of how important their job is, the media often refer to them as the "fourth estate." The press is one of the oldest ways that people get news. It is independent and has the potential to act as a separate force. The press is an important part of the country's cultural and political life. It helps people understand what is going on around them.

The headline is an important part of any newspaper. A good headline makes a magazine or newspaper much more competitive. In the news, the most important part is the headline. It is the first thing the reader pays attention to. So, the image of a newspaper or magazine depends a lot on the nature and design of the headings, as well as the effect a particular publication has on the reader: a meaningful article with a bad heading does not get noticed, but a mediocre article with a catchy title can get a lot of attention. So, the title makes sense as the first part of a text post.

Translation of newspaper headlines is a very in-

teresting subject [1]. The way the press in the UK has grown and changed has had a big effect on how newspaper headlines are written, making it hard to translate them into other languages. It is not enough to know the theory of translation to be able to understand and translate English newspaper headlines correctly. In order to translate newspaper headlines correctly and effectively, it is important to point out their features and any problems that might come up.

The headline is the name of a news story or article in a newspaper or magazine. The main purpose of a headline is to quickly tell the reader what the rest of the news is about. Sometimes headlines give an opinion, which means they show how the reporters or the paper feels about the facts they are reporting. English headlines are short and catchy. They sum up the main point of a news story in a few words that grab your attention. Editing the day's news proves that a well-written headline tells a story, or at least enough of one to get the reader interested or satisfy their curiosity [2]. Most English and American newspapers and magazines have headlines that try to get your attention. The way headlines are written changes from one edition to the next. In many newspapers, there is usually only one

headline for a piece of news. In others, however, there are usually two or three headlines.

ELON MUSK SHOULD NOT BE IN CHARGE OF THE NIGHT SKY (Time) [3]

SpaceX, that currently has over 3,000 satellites in low Earth orbit that beam the signal back to users' receiver dishes.

COP ACCUSED OF GROPING STUDENT GIVEN NEW JOB INVESTIGATING SEXUAL ASSAULT (Newsweek) [4]

David Laudon allegedly offered a 20-year-old college student a ride in his cruiser, then "grabbed her breast," according to an incident report.

THE SECRET SERVICE OPPOSED BIDEN'S TRIP TO UKRAINE. HERE'S WHY HE WENT ANYWAY (Time) [5]

The Secret Service opposed Biden's trip on security grounds. Here's why he made the 10-hour train journey from Poland to Ukraine.

These kinds of group headlines are very close to being a summary of the information that is included in a piece of news or an article. The selection of linguistic tools to be employed is predetermined by both the purpose of English headlines and the distinctive nature of those headlines. In contrast to news articles, headlines often include emotionally charged words and phrases, such as those that are italicised in the following:

Man Charged in Shooting that Injured a Person in Elgin (Daily Herald)

Frederic Douglass Voice "Frederick Douglass Voice" (Reynolds News)

Weight Loss Surgery In Mexico Might Be Cheaper Than You Think (Daily Mirror)

I'm Always Disrespected by My Husband's Family – What Should I Do? (Newsweek)

"Why I Quit Teaching": Teachers Tell Stories of Threats, Abuse, Depression (Newsweek)

In addition, in order to catch the attention of the reader, headline writers frequently resort to the deliberate breaking-up of set expressions, particularly fused ones, as well as the deformation of special terms. This is a type of stylistic device that is capable of producing a powerful emotional effect, such as when they say things like:

- How to Stop Drinking Cold Turkey (Newsweek)

- I Got to the Top of the Mountain but Now I Pull Pints in My Pub (The Sunday Times)

- "Mysterious ball" Washes up on Japan Beach Sparking Investigation by Baffled Officials (Daily Mirror)

- Today's Climate Activist 'Criminals' Are Tomorrow's Heroes: Silencing Them in Court IS Immoral (The Guardian)

Compare the allusive set phrases "how to stop drinking cold turkey," "I went to the top of the moun-

tain but now I pull pints in my bar," and "the mystery ball", as well as "Today's climate activist 'criminals' are tomorrow's heroes" with each other. Other aesthetic elements, such as puns (for example, "And What about Watt?" from "The Observer") and alliteration (for example, "Miller in Maniac Mode") can also be seen in headlines, and they are not uncommon. The structure of headlines, on the other hand, is where you will find the majority of their linguistic quirks. Headlines often consist of relatively brief sentences or phrases that follow a range of grammatical structures.

Types of sentences used in articles and magazines:

a) Nominative sentences, e.g., "Mysterious Ball" Washes up on Japan Beach Sparking Investigation by Baffled Officials (Daily Mirror), Today's Climate Activist 'Criminals' Are Tomorrow's Heroes: Silencing Them in Court Is Immoral (The Guardian), I Got to the Top of the Mountain but Now I Pull Pints in My Pub (The Sunday Times);

b) Interrogative sentences, e.g., How to Stop Drinking Cold Turkey (Newsweek), Why I Quit Teaching": Teachers Tell Stories of Threats, Abuse, Depression (Newsweek), I'm Always Disrespected by My Husband's Family – What Should I Do? (Newsweek);

c) Elliptical sentences, e.g., Man Charged in Shooting that Injured a Person in Elgin (Daily Herald);

d) Full declarative sentences, e.g. The Secret Service Opposed Biden's Trip to Ukraine. Here's Why He Went Anyway (Time), Elon Musk Should Not Be in Charge of the Night Sky (Time).

e) Sentences with articles omitted, e.g., Cop Accused of Groping Student Given New Job Investigating Sexual Assault (Newsweek).

As a general rule, the primary body of the article contains information on computations, calculations, experiments, and the general procedure of the study. For instance, phrases like "an analysis of experimental data was carried out" or "an optimal scheme was calculated" can be translated while maintaining the passive voice by saying something like "there had been analysed experimental data" or "there had been calculated an optimal scheme", respectively. A description written in the first person, such as "we studied experimental data/ we computed an ideal strategy" is likewise acceptable. According to B.N. Climzo, in practically every domestic scientific paper, the author uses a passive construction to convey his viewpoint or provide an update on the status of the investigation. These constructions include "it is noticed that," "a conclusion is drawn," and "it was considered." Keeping the passive voice ("it is suggested/recognized", "it was concluded", "there will be considered..."), or inserting the pronoun ("we believe, assume, propose, think, considered, that concluded...") are both acceptable translation choices. In the current literature on practical scientific and technical translation [6: 154], there are also recommendations to utilise first person pronouns and to avoid impersonal translation. The extremely condensed nature of headlines may, of

course, lend them an air of ambiguity at times. What about the phrase “Frederick Douglass Voice”? This does not imply that Frederick Douglass has a talented voice; rather, it describes the fact that he was selected by popular vote.

Although most people only read the headline or, at best, the lead, editors of newspapers and magazines in the United Kingdom and the United States devote great attention to the headline because they recognise its significance as a vehicle for conveying both information and evaluation. Writing a title that compels the reader to read the entire article or at least a significant portion of it requires a great deal of creativity and dexterity on the side of the person responsible for writing the headline.

It should come as no surprise that the majority of the vocabulary that is utilised in the composition of newspapers is neutral and common literary terminology. Apart from this, the style of writing seen in newspapers is marked by its own language characteristics and has its own particular vocabulary features. The primary objective of a concise news article is to impart information upon the reader. It presents the facts without offering

any explicit commentary, and any evaluation that is included in the news articles is, for the most part, implied and, as a general rule, emotionless. The articles in the news are generally factual, yet stereotypical patterns of phrasing are frequently used. The language used in brief items is always neutral in style, which appears to be consistent with the ostensibly objective character of newspaper reporting [7: 290]. This is because brief items are always written in the third person. There are times when it can be rather challenging to comprehend the significance of the headlines. There are certain irregularities in their sentence construction that may be attributed to grammar. Several of the terms that are used in headlines are not often utilised in conversational English. The headlines in newspapers published in the English language are often rather brief, and as a result, they have a tendency to exclude any words that are not absolutely necessary, such as articles and auxiliary verbs, and to be as generally economical as they possibly can. Because of this, shorter words are preferred to longer ones wherever feasible in order to be used in headlines.

References

1. Khamitov E.E. Benefits and reasons for using online translation platforms // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies, 2022, 2(6), 201-204 // <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-6-201-204>
2. Bastian, George C. Editing the day's news; an introduction to newspaper copyreading, headline writing, illustration, makeup and general newspaper methods. – London: The Library Press, 1924.
3. <https://time.com/6250118/elon-musk-should-not-be-in-charge-of-the-night-sky/>
4. <https://www.newsweek.com/cop-accused-groping-student-given-new-job-investigating-sexual-assault-1761947>
5. <https://time.com/6256941/biden-trip-kyiv-ukraine-zelensky/>
6. Климзо Б.Н. Ремесло технического переводчика: Об английском языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы. 2-е изд., переработанное и дополненное. – Москва: Р.Валент, 2006.
7. Khamitov E.E. Errors in translation occurring due to asymmetries in the target and source languages // <https://doi.org/10.5281/zenodo.7631763>
8. Khamitov E.E., & Xojiakbarova N.O. Translation strategies of English news headlines in the mass media // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies, 2022, 2(6), 195-200 // <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-6-195-200>
9. Khamitov E.E. Перекладацькі інновації, features of advertisement translations and cases when advertising texts translation is required. 2022.

Go'zal MAXAMATXO'JAYEVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti;

Iroda SIDDIQOVA,

Toshkent davlat milliy universiteti, ilmiy rahbar, f.f.d., prof.

O'ZBEK TILIGA INGLIZ TILIDAN O'ZLASHGAN VA O'ZLASHAYOTGAN SO'ZLAR HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR

O'zbektilleksikasida o'zlashish jarayonini kuzatadigan bo'lsak, 20 dan ortiq til o'zlashmalari mavjud, shuningdek, tilimizda o'zlashishi passiv bo'lgan bir qancha tillarning o'zlashmalari ham uchrab turadi. Mustaqillikkacha bo'lgan davrda “o'zlashgan” ayrim leksemalar rus tilining tabiatiga moslashgan holda tilimizga o'zlashgan.

Masalan, *chempionat, trenirovka, tanketka, kovboyka* kabi leksemalar so'ngida *-at, -ka* singari elementlarning kelish hollari inglizcha leksemalarning tabiatidan yiroq hisoblanadi. Shuningdek, bu kabi hodisani *xaker, xuligan* va *xoil* kabi leksemalarda *h* fonemasi o'rniga *x* fonemasi ishlatilganidan ham sezish mumkin.

O'zbek tili leksikasining katta qismini o'z qatlam leksemalari tashkil etadi. Lug'at boyligimizdagi forsha-arabcha, shuningdek, ruscha o'zlashma leksemalarning ham miqdori boshqa til o'zlashmalariga qaraganda katta bo'lib, hozirda ularning qatoriga inglizcha o'zlashmalarni ham kiritish mumkin.

Eski nashrdagi "O'zbek tilining izohli lug'ati"ga 80 ga yaqin inglizcha o'zlashma so'z kiritilgan bo'lsa, yangi nashrdagi "O'zbek tilining izohli lug'ati"ga 500 dan ortiq inglizcha o'zlashma so'z izohlangan. Shuningdek, "O'zbek tiliga o'zlashgan inglizcha so'zlarning izohli lug'ati"da 350 dan ortiq so'z, vaqtli matbuotda qo'llanilayotgan neologizmlar, "Inglizcha-o'zbekchalaruscha axborot texnologiyalari va Internetga oid qisqacha atamalar lug'ati" kabi inglizcha o'zlashmalar hisobiga mingdan ortiq leksema o'zlashganini aniq ay-tish mumkin.

Har bir tilda o'ziga xos o'rinsiz ishlatiladigan o'zga til unsurlari mavjud bo'lib, ular varvarizmlar sifatida izohlanadi. Hozirgi paytda yoshlar nutqida *okey* (*OK – all correct*) – ishlar besh; *vau* (*wow*) – ijobiy ma'nodagi his – hayajon ifodalovchi undov so'z; *o, yiss* (*o, yess*) – tasdiq ma'noni ifodalovchi so'z; *o, best* (*best*) – *ishlar a'lo*; *hello* (*hello*) – *salom*; *bay* (*bye*) – *xayr* kabi ingliz tili ta'sirida o'zlashgan varvarizmlar ham uchrab turadi. Zeroki, so'z o'zlashish jarayoni, o'zga tilning madaniyat, urf-odat, o'ziga xos rasm-rusumlari bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbek tiliga inglizcha o'zlashma so'zlarning o'zlashish yo'llari turlicha yo'sinda bo'ladi. Qator yangi tushunchalar va hodisalar aynan o'zbekcha nomlanishga ega bo'lmasa yoki o'zlashma so'z tushunchaning (sinonimiga nisbatan) turli qirralarini ifodalash va nomlash jihatidan o'zining ijobiy va samarali ta'siriga ega bo'lsa, shundagina to'g'ridan to'g'ri o'zlashtirish yoki aynan o'zlashtirish usulidan foydalanilmoqda. Masalan, *chat* (*chat*) – *suhbat*, *bifshteks* – (*beefsteaks*) – qovurilgan mol go'shti qaylaga solib beriladigan ovqat turi, *mani* (*money*) – *pul*, *boyfrend* (*boyfriend*) – *do'st*, *o'rtoq* kabi so'zlar ham ayrim reklama, bolalar kiyim-kechaklari yoki aholi e'tiborini tortuvchi buyumlarda aks etmoqda.

Izoh isboti sifatida E.A'zamovning "Bayramdan boshqa kunlar" qissasidan olingan parchaga e'tibor qaratamiz. Asar qahramonlaridan sanalgan Safuraning tilida parazit so'zlar ko'plab qo'llanishini kuzatish mumkin:

"Umuman, ko'p gapirib og'zini charchatmaydi. Demoqchi bo'lgan fikrini biron bitta alomatroq so'zga jamlab qo'ya qoladi. Xuddi mashhur "O'n ikki stul"da-gi tantiq Ellochka o'xshab. Masalan: "bravo", "ujas", "genialno", "shik", "se lya vi", "chi gap", "oybay", "salut",

"chao", "okey" va hokazo. Bu baynalmilal – qurama so'zlarni u doimo xitob bilan, ohangini keltirib talaffuz qiladi. Siz o'zbekcha gapiravering, u ana shu "til"da javob qaytaraveradi. Hello-o! BBlarga (Bakir bilan Bargida demoqchi) salut, deb qiyqiradi u telefondayoq: ismlarini to'liq aytish ham unga malol kelsa kerak yoki oliftagarchilikkamikin?"

Bu so'zlar, odatda, tushuncha ifodalanishi jihatidan ingliz yoki boshqa tillarda o'z ekvivalentiga ega bo'lsa-da, biroq ulardan uslubiy jihatdan u yoki bu xususiyatiga, ma'noni tasviriy ifodalashiga ko'ra farqlanadi.

Hozirgi paytda gazeta, jurnal, radio eshittirish va teleko'rsatuvlarda muxlislarni o'ziga jalb etadigan mavzular nomida inglizcha so'zlar va ularning urf-odatlar bilan bog'liq holatlar tez-tez ko'zga tashlanadi. Mashhur siyosiy arboblardan, siyosatchilardan, iqtisodchilardan, jurnalistlardan ham o'zlarining nutqlarida sohalariga mos holatda o'rni bilan inglizcha o'zlashmalarga murojaat qilib turishadi.

Umuman olganda, so'z o'zlashish jarayoni tilning doimiy harakatdagi qonuni hisoblanib, o'zbek tili leksikasiga o'zlashishi sezilarli darajada ta'sir qilgan 20 dan ortiq til o'zlashmalari mavjud.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tilimizga ingliz tilidan o'zlashgan so'zlarning o'zlashishida semantik tuzilishdagi o'zgarishlar ham har xil bo'lgan. Shunga ko'ra, ularni o'z ma'nosini saqlab qolgan o'zlashmalar, so'z ma'nolarining kengayishi, so'z ma'nolarining torayishi, o'zlashmalarining yangi ma'no kasb qilishi kabi til hodisalariga uchragan o'zlashmalar sifatida tasniflab o'rganish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jomonov R. O'zbek tilida so'z o'zlashtirish va imlo muammolari. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2013.
2. Aliev A., Sodiqov Q. O'zbek adabiy tili tarixidan. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2014.
3. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent, 2010.
4. Superenskaya A.V. O'zlashgan so'zlar va amaliy transkripsiya. – Moskva: Nauka, 2012.

Kamola ALAUTDINOVA,
O'zbekiston milliy universiteti Ingliz tilshunosligi
kafedrasida katta o'qituvchisi, PhD

NUTQIY FAOLIYAT MULOQOT NEGIZI SIFATIDA

Tilshunoslik rivojlanishining hozirgi bosqichi til birliklarini ma'lum voqelik holatiga muvofiq qo'llanilishini o'rganish, turli vaziyat jarayonlarida so'zlovchining nutqiy muloqot maqsadini hisobga olgan holda tilga antropotsentrik yondashuvning afzalligi bilan tavsiflanadi. Bu kabi tilga oid tadqiqot yo'nalishi tilshunoslik tizimining asosiy birligi sifatida so'zning pragmatik jihatdan o'rganishilishini taqozo etadi.

Ta'kidlash joizki, muloqot mazmuni bilan bog'liq masalalarni o'rganish obyektiga aylangan matn lingvistikasi zamonaviy tilshunoslikning asosiy ilmiy paradigmalarga muvofiq bir necha yo'nalishda keskin rivojlanayotganiga guvoh bo'lamiz. Matnni o'rganishda muhim bo'lgan bir nechta jihat, jumladan, tarkibiy, kommunikativ va lingvomadaniy yondashuvlar, uning o'ziga xos xususiyatlari va turlari yoritilgan. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, matnda ifodalangan ma'no qirralarini tushunish uchun uni bir qator aspektlar nuqtayi nazaridan o'rganish masadga muvofiqdir.

Nutqiy faoliyatni nafaqat zamonaviy tilshunoslik, balki uning sohalaridan bo'lmish psixologiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik jabhalari uchun ham o'rganish muhim sanaladi. Nutqiy muloqotda qo'llaniladigan ko'plab terminlar ma'nolari pragmatolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik sohalarini nuqtayi nazaridan ham talqin etiladi. Bu kabi tushunchalar qatoriga *diskurs* terminini misol tariqasida keltirib o'tish mumkin. Ushbu tushunchaning tilga nisbatan keng ma'noga ega bo'lishiga, bu borada ko'plab tadqiqotlarning turli aspektlarda olib borilganligi sabab bo'ldi. A.A.Potebnyaning fikricha, "tilning rivojlantirish jarayoni so'zlarda ifoda etilgan poetik va prozaik fikrlarning almashinuvidir". Binobarin, muloqotda fikrning ifoda etilishi ijodiy jarayon bo'lib, predmetning inson ongida turlicha aks etishi sinonim so'zlarning shakllanishiga sabab bo'lgan. Bunday jarayon, bir predmetning ma'lum bir tilda turlicha nomlanishi nutq boyishini ta'minlaydi. Aslida, fikrlar mohiyati va ong munosabatlari so'zning ichki shaklini tashkil etadi. So'zlarning paydo bo'lishi, xilma-xilligi predmetning inson tafakkurida qanday namoyon bo'lishi bilan bog'liqdir. Bu borada ma'lum bir to'xtamga kelish uchun boshqa tilshunoslik maktablarining ilmiy qarashlariga nazar solsak. Qozon lingvistik maktabi vakili N.V.Krushevskiy nutqning ravonligini ta'minlovchi turli so'z turkumlariga oid har xil ma'nodagi so'zlar izchilligi – "til – ishoralar tizimi [1: 420]" degan g'oyani ilgari surgan. B.N.Golovin esa, "nutq – til qoidalarida hamda ifoda etilgan ma'lumot tablatlariga muvofiq qurilgan til ishoralarining izchilligidir", deb ta'kidlaydi [2: 22]. Keyinchalik u, "nutqning tashqi ko'rinishi – matnning qoidaga muvofiqligi; nafaqat til tuzilishi va uning tarkibi, balki tilga oid bo'lmagan ma'no-

larga ham ega" ekanligini ta'kidlab, uni til materiali va unga xos bo'lgan qoidalar asosida qurilgan deb ta'riflaydi [2: 22]. Bu o'rinda yana shuni ta'kidlash lozimki, F. de Sossyur e'tirof etganidek, nutq yoki nutqiy faoliyat ikki tomondan iborat bo'lib, biri individual, biri esa ijtimoiydir [3: 15]. Demak, diskursni nutqiy faoliyatda fikrlarning ketma-ket vaziyatga muvofiq bayon etilishi bilan bog'liq hodisa deyish mumkin.

Nutqiy faoliyat insoniyatning jamiyatdagi eng asosiy vositalardan biri bo'lib, muloqotning negizi hisoblanadi. U nafaqat nutq tovushlaridan tashkil topgan so'zlar, balki imo-ishoralar, turli nutq tovushlariga xos bo'lmagan taqildiy tovushlardan ham iborat bo'lishi mumkin.

Nutqiy faoliyat tarixiga nazar solar ekanmiz, insoniyatning qadimgi ajdodlari nutqning noverbal shaklidan foydalanishganligiga guvoh bo'lamiz. Bunga qadimgi bitiklar dalil bo'la oladi [4: 35]. L.A.Vvedenskaya hamda P.P.Chervinskiylarning fikriga ko'ra [5: 57], jest, ya'ni imo, ishora ma'lum bir ma'noga ega bo'lgan yoki biror bir ma'noni anglatishda qo'llanilgan hayvonlar harakatiga taqlid tovush kompleksiga sabab bo'lib, nutqdan oldin paydo bo'lgan [6: 57]. Shu sababli bo'lsa kerak, insoniyat haligacha imo-ishoralardan og'zaki nutq muloqoti jarayonida foydalanib kelmoqda [7: 264].

V.G.Kostomarov va N.D.Burvikova diskursiya (ma'lumotni qabul qiluvchi tafakkurida matnning aks etish jarayoni) bilan diskurs (adresant jo'natgan matn mazmunining qabul qilingan ma'no bilan mos kelishi natijasida xabarni qabul qilish) tushunchalarini bir-biri bilan taqqoslaydi. Ushbu tushuncha mantiqiy-falsafiy an'anaga mos kelib, unga ko'ra, diskursiv va intuitiv, ya'ni, aql-idrok hamda mulohaza yuritish natijasida olingan bilimlar majmuyi sanaladi. Shuningdek, diskurs mantiqiylik, tartibli hamda ifoda etilgan fikrga muvofiqlilik kabi xususiyatlarni o'zida aks ettirib, til haqidagi bilimlarga ega bo'lish bilan birga so'zlarning tuzilishi (til ishoralari) va ularning mantiqiylik xususida ma'lumot beradi. Nutqiy faoliyat tafakkur hosilasidir. Tafakkurgacha bo'lgan daraja esa ko'rgan narsalarni anglash, idrok etish jarayonidir. Bu xususda B.I.Kosovskiy quyidagi fikrni bildiradi: "...nutq va tafakkur o'rtasida oraliq zanjir yo'q. Nutq va tafakkur bu – bir voqeaning ikki tomoni" [6: 57]. Garchi, nutqda o'z aksini topgan fikr bilan ongning yashirin munosabati ifodalarnadi. Inson ongida yashirin nutq, ya'ni ifodalanmagan fikr ham mavjud.

L.I.Skvorsovning izohlashicha, "tilning kelajagi bugun, nutqiy vositalarning qo'llanilish jarayonida, jonli muloqotda yaratiladi" [8: 57]. Shu sababli ham lingvistik qarashlar jonli tilning evolutsion mexanizmi muammosi bilan chambarchas bog'liq.

B.I.Kosovskiy nutqiy faoliyatdagi ichki fikrni "yashirin nutq", deb baholaydi [6: 69]. V.Gluxov va V.Kovshikovlar

esa uni "nutqiy faoliyatni xarakterlovchi omil, ya'ni faoliyatning bir formasi", deb izohlaydi [9: 25]. Yana shuni inobatga olish kerakki, nutqiy faoliyat tilga oid jarayon bo'lib, ma'lum bir vaziyatlarda tilni qo'llay bilish qobiliyatini anglash va, qolaversa, nutq tuzishda zarur bo'lgan inson organizmining psixofiziologik faoliyati majmuyidir. Ma'lumot berish, ya'ni nutqni ifoda etishning o'zi bir nutqiy faoliyat. U inson faoliyatlarining bir shakli bo'lib, insonning muloqot paytida ongli-kommunikativ ehtiyojlarini ta'minlashga yo'naltirilib, til vositasida shakllantirilgan yoki ifodalangan fikrni faol, maqsad hamda faktga asoslangan jarayonda yuborish va qabul qilishni o'zida aks ettiradi. Shunday ekan, nutqiy faoliyat jarayonidan ko'ra bo'lib o'tgan muloqot natijalari muhim rol o'ynaydi. Negaki insoniyat aynan shu natijaga erishish yo'lida muloqotga kirishadi. Muloqot natijasi matnni bir tildan boshqasiga tarjima qilishda juda katta ahamiyatga ega va buning natijasida tarjima jarayoni oson kechadi. Yana shuni inobatga olish kerakki, nutqiy faoliyat ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, u ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan holda sharoit tanlovi asosida amalga oshiriladi.

Y.E.Kubryakovaning fikriga ko'ra, nutqiy faoliyat til va nutq uyg'unligida qayd etilgan barcha dialektik ziddiyatlarni bir qatorda birlashtirishi bilan murakkab ta'limdir [10: 11].

Nutqiy faoliyat ikki qismdan iborat bo'lib, birinchisi ichki formada kechadigan jarayonlar, ya'ni ehtiyoj, motiv, maqsad, g'oya, dastur, bilim, vaziyatni har tomonlama o'rganish, fikrni so'zlarda ifodalash yoki ifodalamaslik qarori bo'lsa, ikkinchi shakl tashqi faoliyat bo'lib, ichki qarordan so'nggina amalga oshiriladigan jarayonlar, jumladan, maqsadga muvofiq nutqni so'zlash va unga mos so'zlar tanlovini ta'minlash va boshqalardan iborat. Negaki, u so'zlovchi ijtimoiy hayotining bir qismini tashkil etadi. Nutqda qo'llanilgan til birliklari so'zlovchi haqidagi ma'lumotni o'zida namoyon etadi. Inson ongi muloqot orqali o'sib boradi.

Y.E.Kubryakovaning izohlashicha, "mashhur va rad etib bo'lmaydigan farqlari asoslangan bo'lishiga qaramasdan, nutq va nutqiy faoliyat tushunchalari sinonimlardir" [10: 9]. Nutqiy faoliyat doim nutq strukturasi va normasiga mos ravishda to'liq hamda sarmazmun axborot almashinish jarayoni kommunikativ nuqtayi nazaridan nazorat qilinadi va bu nutq madaniyatining asl mohiyatidir. Nutqning nutqiy jarayonlar bilan har tomonlama bog'liqligi yozma nutq madaniyati shakllanishi va rivojlanishini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

V.Gluxov nutqiy faoliyatni tashqi og'zaki, tashqi yozma va ichki nutqqa bo'ladi [9: 38]. Tashqi og'zaki nutqda so'zlovchi so'zlarni qanchalik mohirona qo'llamasin, baribir xatolikka yo'l qo'yishi mumkin. Fikrimizni Agata Kristining quyidagi gapi tasdiqlaydi: "uch narsa – vaqt, so'z, imkoniyat hech qachon orqaga qaytmaydi. Shuning uchun vaqtni bekorga sarflama, so'zni to'g'ri tanla va imkoniyatni qo'ldan berma". Ichki nutq esa faqat shaxsning o'zigagina ma'lum bo'lib qolaveradi. Shunday ekan tashqi yozma nutqning afzallik tomoni ko'proq, masalan: ko'ramiz, yozamiz, eshitamiz va o'qiymiz.

Ma'lumki, nutqiy faoliyat ikki xil bo'ladi: dialogik va monologik. Yozma nutq o'zining kommunikativ tabiatiga ko'ra, asosan, monologik shaklda bo'ladi. Yozma nutq insonning sun'iy xotirasi bo'lib, u ma'lumotlar va fikrlarni yozuv orqali saqlab qolishga xizmat qiladi. Vaqt o'tishi bilan yozuvda aks ettirish usullari o'zgarib, mukammallashib boradi, biroq maqsad o'zgarmagan. Yozma nutq o'zining tuzilishiga ko'ra hamsuhbatsiz nutq hisoblanadi [9: 117]. Biroq hozirgi kunda Internetdan foydalanish yozma nutqda ham suhbatdoshga ega bo'lish imkonini yaratdi. Darvoqe, og'zaki va yozma nutq xususidagi bilim inson hayoti davomida egallanadi va faqat yozma nutq og'zaki nutqdan farqli ravishda ma'lum bir darajada egallangan bilim va ko'nikmalardan so'nggina amalda qo'llanilishi mumkin. Bundan tashqari, uning boshqacha ko'rinishlari ham mavjud, masalan, kitob o'qish, suhbatlashish, radio tinglash, televizor ko'rish va boshqalar. Ong tashqi olam bilan muloqot qilish natijasida rivojlanadi. Ushbu o'zlashtirilgan ma'lumotlarni nutqiy muloqot orqali aniqlashimiz mumkin. Bu o'rinda shuni aytib o'tish joizki, nutq so'zlovchi subyekt, uning fikri, bilimi va dunyoqarashi haqida ma'lumot beruvchi omildir. Til bo'lsa, barcha ma'lumotlarni aniqlashdagi bir vosita.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan barcha fikr va mulohazalarni umumlashtirgan holda shuni aytish mumkinki, borliqni ko'rib, idrok etib, so'ng fikr yuritiladi va til birliklari orqali nutqiy muloqotda ifoda etiladi. Fikrni til birliklaridan to'g'ri foydalanib ifodalash xabarning adresat tomonidan to'liq idrok etilishiga olib keladi. Chunki adresant tomonidan ifodalangan har qanday so'z nutqiy muloqotga oydinlik kirituvchi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Predmetning inson ongida turlicha namoyon bo'lishi nafaqat sinonimiyaga, balki fikrlar, nutqlarning xilma-xilligiga sabab bo'ladi. Nutq paydo bo'lib, ravonlanmaganida insoniyat bir-birini tushuna olmagan bo'lar edi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Хрестоматия по истории русского языкознания. – Москва: Высшая школа, 1973.
2. Головин Б.Н. Основы культуры речи. – Москва: Высшая школа, 1980.
3. Фердинанд де Соссюр. Курс общей лингвистики. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999.
4. Обнорский С.П., Бархударов С.Г. Хрестоматия по истории русского языка. – Ленинград: УЧПЕДГИЗ, 1938.
5. Введенская Л.А., Червинский П.П. Теория и практика русской речи. – Санкт-Петербург: Питер, 2005.
6. Косовский Б.И. Общее языкознание. – Минск: БГУ, 1969.
7. Коляденко Г.С., Сенкевич М.П. Развитие речи с элементами стилистики. – Ленинград: Просвещение, 1981.
8. Норма. Литературный язык. Культура речи / под ред. В.Г. Костомарова и Л.И. Скворцова // Актуальные проблемы культуры речи. – Москва: Наука, 1970.
9. Глухов В., Ковшиков В. Психолингвистика. Теория речевой деятельности. – Москва: АСТ, 2007.
9. Кубрякова Е.Е. Номинативный аспект речевой деятельности. – Москва: Наука, 1986.

Odina ARIFJANOVA,
*Chirchik State Pedagogical University, Tourism
Faculty, a 2nd year master's student*

GAMIFICATION AS A TOOL TO IMPROVE SECOND LANGUAGE ACQUISITION

Werbach and Hunter (2012) define gamification as the application of game mechanics and game design principles in situations other than those of actual games. It is supported by decades of study on human psychology, the growth of the video game industry, and social media. Fundamentally, gamification may be applied to any activity, assignment, procedure, or theoretical setting.

The primary goals are on boosting a person's participation – who is sometimes referred to or described as a “user” – and motivating him or her by combining game features and tactics, such as leaderboards and instant feedback. Users feel empowered and more engaged as a result, which encourages them to follow processes and complete tasks. Also, while defining and utilizing gamification as a strategy, having a fundamental grasp of game mechanics is crucial. But even before considering the motivating benefits that this notion offers, it is essential to go over the four definitional parts again: games, elements, design, and non-game situations. According to the dictionary, “the term “game” is typically understood to imply the following situational components: a goal, which has to be achieved; limiting rules, which determine how to reach the goal; a feedback system, which provides information about progress towards the goal; and the fact that participation is voluntary”. The word “element” aids in separating the idea of “gamification” from “serious games”, which refers to complete games played for non-entertainment purposes. On the other side, gamification describes the deliberate usage of certain game components in situations other than gaming.

Instead of using game-based technologies or techniques from the larger game ecology, the term “design” refers to the usage of game design. Gamification may be used in a wide variety of contexts, as was previously mentioned. The range of applicability is simply indicated by the phrase “non-game-scenarios” to account for this and avoid restricting the definition to particular contexts. These elements, which must each be comprehended separately, are explained in a foreign language. On the other hand, the notion of gamification assumes a new viewpoint when the aspects that are considered to be crucial play, a crucial role in its creation and implementation. The notion will incorporate ideas like game components, game design, and non-game background, for instance. Gamification is multi-

faceted and has a variety of applications.

Game components are the typical design patterns used in game development. These components, commonly referred to as elements, may be found in the majority of games nowadays and include things like leaderboards, quests, levels, avatars, progress bars and charts, performance graphs, and awards. All of these components serve various functions and may be used to essentially any workplace, commercial setting, or educational setting. In the table below, each constituent is given a brief definition:

Points	Numeric accumulation based on certain activities.
Badges	Visual representation of achievements for the use shown online
Leaderboards	How the players are ranked based on success
Progress bars/ Progression	Shows the status of a player
Performance graph	Shows player performance
Quests	Some of the tasks players have to fulfill in a game
Levels	A section or part of the game
Avatars	Visual representation of a player or alter ego
Social elements	Relationships with other user through the game
Rewards/reward system	System to motivate players that accomplish a quest

The teaching and learning of L2 are naturally improved by each game element employed in gamification. These components are present in the majority of games nowadays, yet they all adhere to a set strategy. Every game incorporates the three fundamental components of growth, rewards, and meta-centred activities (Dickey, 2005). This is in line with what Smith-Robbins (2011) stated, who claimed that all game activities are meta-centred and contain such activities because they are geared toward a particular goal that ultimately focuses on winning by overcoming challenges and other constraints in order to achieve or complete a quest. Each game also uses a reward system or method for the player to obtain prizes, based on the situation. There are three main groups, which are leaders, rewards or honors, and accomplishments.

Users are ranked according on how well they perform in games to become leaders. The same idea is ap-

plied in sports, and it frequently includes a leaderboard, which may be a powerful motivation.

References

1. Caponetto I., Earp J. & Ott M. Gamification and Education: a Literature Review. Professor Dr.-Ing. Carsten Busch (ed.) // Proceedings of the 8th European Conference on Game-Based Learning - ECGBL 2014, 50-57. Academic conferences and publishing international Limited, London (Regno Unito). ISBN: 978-1-910309-55-1.
2. Deterding S., Sicart M., Nacke L., O'Hara K., & Dixon D. Gamification. Using gamedesign elements in non-gaming contexts // Proceedings of CHI Extended Abstracts, 2011, 2425-2428.

Sitora YADIGAROVA,

Termiz davlat pedagogika instituti Xorijiy tillar nazariyasi va metodikasi kafedrası o'qituvchisi

KIYIM NOMLARINING INGLIZ TILSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

Kiyim ijtimoiy xatti-harakatlar regulatori, kiyim-kechak, ichki makon dizayni, oziq-ovqat, musiqiy kompozitsiyalar va, ba'zan, jamiyatdagi xulq-atvor yo'nalishini tanlash uchun o'ziga xos qoidalar va ko'rsatmalar to'plamidir. Uning iste'molchiga ta'siri mexanizmini tushuntirish uchun ushbu hodisani bilimlarning turli sohalarda o'rganadigan kiyim nazariyotchilarining ishlariga murojaat qilaylik. Sotsiologlar ushbu hodisani o'rganishda bir nechta yondashuvlardan foydalanadilar: ba'zilari kiyimni aloqa va innovatsiyalarning interpenetratsiyasi deb hisoblashsa, boshqalar esa ijtimoiy tabaqalanish manbasi sifatida kiyimga e'tibor berishadi; bir qator tadqiqotchilar kiyimni jamoaviy xulq-atvor sifatida ko'rib chiqqanlar [1].

Fransuz tilshunosi Lui Alzusser o'zining "Sur le fenomen actuel de la Mode" maqolasida kiyimning mafkuraviy mohiyati va uning jamiyat hayotidagi ko'p funktsionalligi haqida gapiradi: masalan "kiyim mafkuraning bir qismidir. Biz nafaqat tanamizni noqulay ob-havodan himoya qilish uchun, balki ma'lum bir kasbga mos kiyimda paydo bo'lish va shu bilan mehnat taq-

simotida munosib o'rin egallash uchun ham kiyinamiz", deb aytgan [2:58].

Shunday qilib, biz kim ekanligimizni: g'isht teruvchi, mashinist, o'qituvchi va boshqalarni aniqlashimiz uchun va boshqalardan ajralib turish uchun kiyinamiz. Shu bilan birga, biz o'zini "to'g'ri" tutish, muayyan ijtimoiy (yoki axloqiy yoki estetik) me'yorlarga rioya qilish uchun kiyinamiz.

Kiyim va libos tushunchalari mazmun-mohiyati jihatidan bir-biri bilan mushtarak ko'rinsa-da, ushbu tushunchalar o'rtasida birmuncha farqlar ham mavjud. Kiyim deganda, avvalo, inson tanasining turli qismlarini berkitish uchun nazorat bo'lgan, uni tashqi muhitning turli ta'sirlaridan himoyalaydigan buyumlar tushuniladi. Kiyimning qator turlari mavjud. Bular: ichki kiyim, ustki kiyim, turli uzunlikdagi paypoqlar, poyabzal, bosh kiyimlari. Mana shu predmetlar turli vazifalarni bajaruvchi aksessuarlar, bezaklar, soch turmagi, pardoz bilan birga libosni tashkil etadi. Aynan libos insonning ijtimoiy kelib chiqishi, uning o'ziga xos xususiyatlari, yoshi, jinsi, xarakteri va estetik didini namoyon etadi.

Ingliz tilshunosi Donaldson ingliz tilida kiyim nomlari, asosan, diaxroniya nuqtayi nazaridan o'rganilishini aytib o'tadi [3: 195]. Dundarning fikricha, Angliya tarixidagi bosqichlarning tavsifi, Fransiyaning uning rivojlanishiga ta'siri va, shunga mos ravishda, kundalik voqealarning, shu jumladan, ayrim kiyim turlari va elementlarining inglizlar hayotidagi ahamiyati o'rganilishi ingliz mualliflarining asarlarida ko'rinadi [4: 382]. Etnografik va madaniy asarlar, asosan, kastum tarixiga bag'ishlangan bo'lib, nominatsiyalarni tahlil qilishda tadqiqotchilar talqin yoki etimologik ma'lumotlar bilan cheklanadilar. Ingliz tilshunosligida zargarlik buyumlarining nomlari faqat sobit bo'lib, ularning to'g'ri lingvistik tavsifi olimlarning e'tiboridan chetda qolmoqda. Hozirgi bosqichda esa kiyim-kechak bezaklarini tahlil qilish sanoat texnologiyalari va badiiy ijod manfaatlariga muvofiq amalga oshiriladi [5: 300]:

byssus (bisson, qimmat mato) – a very fine, high quality textile known to the ancients and applied to fabrics made from cotton, linen or silk. Originally referred to a kind of flax (qadimgi odamlarga ma'lum bo'lgan va

paxta, zig'ir tolasi yoki ipakdan tayyorlangan matolarga qo'llaniladigan juda nozik, yuqori sifatli mato. Dastlab, zig'irning bir turiga ishora qilingan);

bayadere (yo'l-yo'l mato) – a striped fabric in silk and wool, the stripes being alternately matt and shiny (ipak va jundan tayyorlangan yo'l-yo'l chiziqli mato, yo'l-yo'l chiziqlar navbat bilan jilosiz va jiloli bo'ladi);

faille (ipak mato) – a light, soft ribbed fabric woven in silk (ipakdan to'qilgan yengil, yumshoq qovurg'ali mato);

lace (krujeva-dantel) – made entirely of thread (butunlay ipdan qilingan);

muclin (fransuzcha *mousseline* – muslin) – a fabric of cotton, wool or silk which is soft and generally very fine (yumshoq va, odatda, juda nozik paxta, jun yoki ipak mato).

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tilshunoslikda har bir termin, leksikaning alohida o'rni bo'lgani kabi kiyim nomlarining ham alohida o'rni bor. Kiyim nomlarini o'rganishda turli olim va olimlarning "kiyim" haqidagi farazlari muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lang G. Collective behaviour. – New York, 1961. – pp. 465-471; Turner A.H., Surace S.J. Zoot suiters and Mexican symbols in crowd behaviour // The American Journal of Sociology, 1956, No. LXI. – pp. 14-20; Horowitz R.T. From elite fashion to mass fashion // European Journal of Sociology. Archives. Vol.6, No.2. – Cambridge University Press. – pp. 283-295.
2. Lui Alzusser. Sur le fenomen actuel de la Mode. 1998.
3. Donaldson G. The shaping of nation. – London: Newton Abbot, 1974.
4. Dundar J.T. The costume of Scotland. – London, 1981.
5. Changing Design / Evans B., Powell J. A., Talbot R. (eds). – Chichester, N.Y., Brisbane, Toronto, Singapore, 1982.

Mukhlisa KENJAYEVA,

*Chirchik State Pedagogical University of Tashkent
Region, a master's student*

TYPES OF EVALUATIVE ADJECTIVES IN ENGLISH AND UZBEK

The evaluation is a universal category: there is no language in which there would be no idea of "good / bad". When evaluated it should be noted that evaluation is a subjective expression of the significance of objects and phenomena of the world for our lives and activities, that is, the evaluation is a mental act, which results in the relationship of the subject to the object being evaluated in order to determine its value for life and meaning of the subject. Evaluation is characterized by a special structure that includes a number of mandatory and optional elements. The following components of evaluation can be distinguished: subject, object, basis and character of evaluation. The object of evaluation is a person (or socium) that shows the value of a particular subject, by expressing an assessment.

The subject of evaluation is an object or phenomenon whose value (or anti-value) is determined. This

basis of evaluation is numerous classifications of ratings. The character of the evaluation is a recognition of the value (positive, negative or zero) of the object of evaluation. Depending on which characteristics are actualized in the evaluation act, the basis for the evaluation is taken to differentiate into external and internal. The inner expresses the emotional sphere of a person, his feelings, positive and negative emotions associated with the mental sphere of sympathy and antipathy. External oriented at the cognitive sphere of man, they reflect the knowledge of the subject, formed by the ratio of the mental and social nature of the surrounding person of reality. There are usually two types of evaluation - absolute and relative. In the first, terms such as "good / bad" are used, and the second one is "better / worse". In absolute assessment, as a rule, one object

is evaluated, and in the case of a comparative one, at least two objects or two states of the same object. In absolute evaluative structures, the comparison is not directly expressed.

In the first group, the given adjectives pass an absolute mark. Expressions of this type always mean the stereotype and the scale on which the evaluation is oriented. Consequently, an absolute estimate is based on the general nature of social stereotypes. The adjectives of the second group represent a comparative estimate based on the matching of objects with each other.

Many terms are composed of both descriptive and evaluative information. Adjectives in English can be represented by two classes: empiric and rational. By the present stage of the English language development there defined several groups of empiric adjectives, that is, the ones "denoting signs perceived by the senses and realized by the person as a result of a single-stage mental comparison operation with "a standard". Empiric adjectives designate their own signs to specific subjects, their content is in full compliance with the logical and philosophical categories and rational adjectives, that is, indicating the category of signs that are not perceived by the senses, and are the result, comparison, conclusions. It should be noted that adjective attachment to a certain group is quite relative on its main meaning as for its derivative, metaphorical and redefining meaning they can be members of other groups. Rational adjectives indicate the category of features that are not perceived by the senses and they are the result, comparison, conclusions. Rational adjectives do not form a single class of words, and depending on the compatibility they are divided into four types: adjectives indicating the characteristics of a human, adjectives indicating the signs of animals, adjectives indicating features of objects, adjectives indicating the signs of the animal subjects estimated by a human."

While we have taken beautiful and ugly to be aesthetic adjectives par excellence, it remains unclear whether there is a single, unified class of aesthetic adjectives: as noted earlier, it is plausible to think that one can express an aesthetic judgment using, so to speak, ordinary adjectives. To get started, it may help here to take a look at the adjectives that aestheticians themselves consider relevant. Famously, Frank Sibley proposed something like a list of what he called "aesthetic concepts", among which we find the following: unified, balanced, integrated, lifeless, serene, sombre, dynamic, powerful, vivid, delicate, moving, trite, sentimental, tragic, graceful, delicate, dainty, handsome, comely, elegant, garish, dumpy, and beautiful. However, it takes little to see that not all of these (probably not even half of them) are exclusively aesthetic. For example, to say of a faded flower that it is lifeless is not necessarily to make an aesthetic judgment about it.

On the other end of the spectrum, to say that Picasso's Guernica is one of the most beautiful paint-

ings of 20th century is to attribute a (very) positive aesthetic value to Guernica and, quite controversially, to express an aesthetic judgment about that painting of Picasso's (as well as, derivatively, about other paintings of 20th century). The more interesting questions about aesthetic discourse arise with cases in which we do seem to apply an aesthetic concept without necessarily assigning any aesthetic value to a work of art, the way we do when we judge it to be one of the most beautiful paintings. Consider the followings:

- a. Picasso's Guernica is dynamic.
- b. Picasso's Guernica is sombre.
- c. Picasso's Guernica is moving

Evaluation is the second indicates the value of the first for a person. Although pearls and ruby in nature have their function and value, they are reborn in the human mind as an aesthetic value in society. Linguistic derived words of thinking such as eyes diamond (eyes like diamond), ruby lips (scarlet lips) in English, tishlaring sadafdek (teeth like pearls), lablaring yoqut (lips like rubies), apple of my eyes (ko'zimning oq-u qorasi) in Uzbek, are the result of national stereotypes of aesthetic axiological assessment. Having aesthetic value, the stone creates a panorama of the national picture of the Uzbek people - having formed as knowledge, it is expressed in the language through mental devices. Because the value factor plays an important role in the concept of culture. First of all, the individual himself evaluates a social phenomenon and forms a national consciousness.

As a result, the Uzbek language combines stylistic colouring and poetic character in complex words, and if the lexical semantic field "user (person)" has a synonymous feature, in the semantic field of national values they form an anonymity feature.

Madina ASHIRBAYEVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-kurs magistranti;
Muhabbat YUSUPOVA,
Ingliz tili kafedrası mudiri (PhD), ilmiy rahbar

OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN WEBQUEST VAZIFALARINI 11-SINF O'QUVCHILARIDA QO'LLASH

Bizning asrimizda chet tillarni bilish va o'rganish jahon madaniyati bilan tanishish imkoniyatini beradi, ko'pgina davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantiradi, undan tashqari, Internet-resurslardan mumkin qadar to'liq foydalanishga yordam beradi. Bizning davrimizda Internet-resurslar ham o'qituvchining, ham o'quvchining umumiy axborot madaniyatining bir bo'lagi hisoblanadi. Internet har bir o'quvchining shaxsiy faoliyat doirasini kengaytirib, bir dars mobaynida sifatli materiallar yetkazib berish tezligini oshiradi. Internetni ta'lim jarayoniga integratsiyalash, undan chet tillarni o'qitish jarayonida ta'lim va tarbiya berishda foydalanish dolzarb bo'lib, ko'p maqsad va vazifalarni amalga oshirishda yaxshi yordam beradi.

Shundan kelib chiqib, zamonaviy o'qituvchi texnik vositalarni bilishi va ulardan dars jarayonida foydalana olishi zarur. Hozirgi zamonda o'qituvchi uchun dolzarb bo'lgan texnologiyalardan biri WebQuest ta'lim texnologiyasi bo'lib, mazkur maqolaning asosiy maqsadi ham undan umumta'lim maktablari foydalalangan holda o'quvchilar og'zaki nutqini oshirish va ularga til o'rganishda motivatsiya berishdir. Ushbu texnologiyaning asosiy xususiyatlari shundaki, birinchidan, bu texnologiyadan foydalanish uchun Internet kerak bo'ladi, chunki WebQuestning o'zi va uning vazifalarini bajarish tarmoq resurslarisiz mumkin emas. Ikkinchidan, texnologiya o'quvchilarning zaruriy vazifalarni mustaqil bajarishini talab etadi. Uchinchidan, topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarish uchun o'quvchilarning birlashishini taqozo etadi. To'rtinchidan, vazifa qandaydir rol bajarish orqali amalga oshiriladi, ya'ni bunda vazifani bajaruvchiga bir qancha rollar taklif etiladi, masalan, analitik, jurnalistik, skeptik, teoretik va boshqa rollar bo'lishi mumkin, va bu rollar mustaqil ravishda tanlanadi. Rol variantlari va ularning xususiyatlari ushbu texnologiyaning muallifi tomonidan belgilanadi va veb-saytning tegishli sahifasiga joylashtiriladi. Beshinchidan, bu texnologiya blok strukturasiga ega. Ushbu strukturaning elementlari: 1) kirish; 2) vazifa; 3) bajarish jarayoni; 4) resurslar; 5) baholash; 6) xulosa; 7) foydalanilgan adabiyotlar; 8) o'qituvchining sahifasi. Vazifani bajaruvchilar ushbu elementlardan ketma-ketlikda o'tishlari kerak bo'ladi. Har bir elementning mazmuni muallif tomonidan ssenariyni yozish davrida o'ylab chiqiladi. Ssenariyda yuqorida keltirilgan elementlar muallifning maqsadiga qarab o'zgarishi va, zarur bo'lganda, qo'shimcha elementlar qo'shilishi ham mumkin bo'ladi.

WebQuest texnologiyasidan foydalanib Bo'stonlik tumani umumta'lim maktablari yuqori sinf o'quvchilarining ingliz tilidan og'zaki nutqini rivojlantirish va tajri-

ba-sinov ishlarining dars sifatiga bo'lgan ta'siri natijalari kuzatildi. Dissertatsiya ishining oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalar (og'zaki nutqni rivojlantirishda nazorat va tajriba guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash va solishtirish; tanlangan umumta'lim maktablari tajriba guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash)ga erishish uchun o'quvchilar faoliyati va yutuqlarini aniqlashda og'zaki nutqni rivojlantirishga qaratilgan "pre-post" testlar o'tkazildi. Tajriba-sinov ishlari uchun Bo'stonlik tumanidagi 3 ta umumta'lim maktablarining 10–11-sinflari – 1-sinfdan ingliz tili o'rgangan 15–16 yosh oralig'idagi 214 nafar o'quvchi tanlab olinib, tajriba va nazorat guruhlariga bo'lindi va 2022–2023-o'quv yilining birinchi yarmida tajriba olib borildi:

	1-maktab		2-maktab		3-maktab	
	10-sinf	11-sinf	10-sinf	11-sinf	10-sinf	11-sinf
Umumiy ishtirokchilar	41	40	21	19	36	17
Nazorat guruhlar	18	21	21	19	18	8
Tajriba guruhlar	23	19	21	19	18	9
Jami	214					

Tajriba-sinov davomida WebQuest vazifalaridan foydalanish uchun o'quvchilardan Internet aloqasi mavjud gadgetlar, kompyuter va Internet aloqasi talab etildi.

Tajriba-sinov uchun ishlab chiqilgan WebQuest vazifasi 11-sinf "Prepare" darsligidagi "Extreme weather" mavzusiga moslashtirilib, "The 3 'R's" deb nomlandi. "The 3 'R's" konsepti Ga'rb davlatlariga xos bo'lib, bunda atrof-muhitni asrash va himoya qilish global muammoning yechimi hisoblanishi bois maktab yoshidan boshlab shu tushuncha singdirib boriladi. Bu tushunchadagi 3 ta "R" "Reduce, Reuse, Recycle"ni bildiradi (*Reduce* – iste'molda foydalanilayotgan mahsulotlarni kamaytirish va isrof qilmaslik; *Reuse* – ishlatilgan mahsulot va materiallarni tashlab yubormasdan qayta foydalanish; *Recycle* – mahsulotlarni qayta ishlab chiqib foydalanish uchun yangi mahsulotga aylantirish).

WebQuest vazifasiga kelsak, u odatiy WebQuest strukturasi boshqacha tuzilib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: *Introduction; Karaoke time; Task; Process; Roles; Resources; Questions; Practice; Project work; Evaluation; Conclusion.*

11-sinf uchun WebQuest vazifasi 10-sinf WebQuest vazifasi singari BookWidgets.com platformasida yaratil-

di. Tajriba-sinov uchun Bo'stonliq tumanidagi umumta'lim maktablarining 11-sinf o'quvchilari (47) tanlandi. Har bir maktabda 1 ta nazorat va 1 ta tajriba-sinov guruhlarini tayinlandi. Ular uchun ishlab chiqilgan tajriba-sinov WebQuest vazifasi hozirgi dunyo muammolaridan biri – yer yuzi va atrof-muhitning ifloslanishi va bu muammoning yechimlariga bag'ishlanib, o'quvchilarning yoshlikdan atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish maqsad qilindi. Atrof-muhit ifloslanishi muammosining asosiy yechimlaridan biri 3 ta "R" (Reduce/Reuse/Recycle) bo'lib, unga bag'ishlangan WebQuest ham "The 3 'R's" deb nomlandi va 5 ta darsga rejalashtirilib amalga oshirildi. Bu o'qituvchi va ota-onalar bolalarga 3 "R" oltin qoidasi, ya'ni Reduce/Reuse/Recycle ni amaliyot va kundalik hayotda qo'llash javobgarligini singdirishda juda muhimdir. Iste'mol qilinayotgan mahsulotlar va materiallardan unumli foydalanib borish ona zaminimizning hech bo'lmaganda yuzasini asrashda ulkan hissa qo'shishi nuqtayi nazaridan ushbu oltin qoidaning sekin-asta o'quvchilar o'ngiga singdirib borilishi maqsadga muvofiq.

Boshida ushbu qoidalarga amal qilish birmuncha qiyin bo'lishi mumkin, lekin o'qituvchi va ota-onalarning yordami bilan WebQuestdagi video va mashqlarni bajarish o'quvchilarga ushbu qoidani tushunish va amalda qo'llashda yordam bo'ladi. Bu oddiy vazifalarning kundalik vazifalar qatoridan joy olishi atrof-muhit muhofazasi uchun qo'yilgan ulkan qadamdir.

"The 3 'R's" WebQuest vazifasi maktablarda haftasiga 1 marta o'tkazildi va kuzatildi. WebQuest texnologiyasi yordamida darslarga Internet-texnologiyalar va gadjetlardan foydalanishlar kiritildi, natijada, o'quvchilar ingliz tilini o'rganishda motivatsiya olib, Internet maydonida ishlash, katta hajmdagi ma'lumotlar ichidan o'zlariga zarurlarini aniqlash va ulardan foydalanish ko'nikmalarini oshirishdi; atrof-muhit muammolari bilan tanishib, o'z fikrlarini bildirishdi.

WebQuest vazifasi natijalarini tahlil qiladigan bo'lsak, birinchi navbatda, o'quvchilar bilimi oldindan tekshirib ko'rildi, natijalari WebQuestdan keyingi natija bilan solishtirildi.

WebQuest vazifalarining o'quvchilar tomonidan qanchalik bajarilganligi aniq mezonlar asosida baholandi: 3 ball – a'lo; 2 ball – yaxshi; 1 ball – qoniqarli deb belgilandi.

3 ball – WebQuest vazifasining barcha bosqichlari

da faol qatnashib, o'z og'zaki nutqlarini yaxshi ko'rsatgan o'quvchilarga;

2 ball – WebQuest vazifalarida qatnasha olgan va berilgan vazifalar bo'yicha ozgina gapirgan o'quvchilarga;

1 ball – WebQuest vazifalarida to'liq qatnasha olmagan, yoki to'liq og'zaki nutq bo'yicha vazifalarni bajara olmagan o'quvchilarga berildi.

WebQuest texnologiyasi yordamida o'quvchilar og'zaki nutqini rivojlantirishning samaradorlik darajasini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarida tajriba va nazorat guruhlarining o'rtacha o'zlashtirishlari Pearson x-kvadrat matematik-statistik tahlil metodi ko'magida solishtirildi.

Ingliz tili darslarida yuqori sinf o'quvchilarining og'zaki nutq ko'nikmasini WebQuest texnologiyasidan foydalanib rivojlantirish yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari va ularning natijalari bo'yicha quyidagicha xulosaga kelindi:

1. Ingliz tili darslari jarayonida og'zaki nutqni rivojlantirishga qaratilgan WebQuest texnologiyasi asosida vazifalar tayyorlandi, tanlangan mavzular o'quvchilarning qiziqishi va dunyo miqyosida muammo bo'lib kelayotgan jihatlariga qaratildi. Vazifalarning asosiy maqsadi yuqori sinf o'quvchilarida ingliz tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiya va kreativlikni oshirishdan iborat bo'ldi.

2. Tajriba-sinov ishlarini olib borishdan oldin o'quvchilarning ingliz tili darajalari aniqlandi, buning uchun ular bilan test va suhbat (savollarga javob berish) olib borildi va natijalar tahlil qilindi.

3. Tajriba-sinov jarayonida o'quvchilarda WebQuest vazifalari uchun tayyor Internet-resurslardan to'g'ri foydalanish va katta hajmdagi ma'lumotlar ichidan zarur bo'lganlarini aniqlab foydalanish kabi ko'nikmalar rivojlantirildi. Buning uchun ulardan tahlil qilish va tanqidiy fikrlash talab etildi.

4. Dars jarayonlarida WebQuest texnologiyasi, zamonaviy texnologiyalar va Internet-resurslardan foydalanib nafaqat ingliz tili, balki boshqa fanlardan ham darslar tashkillashtirilsa, o'quvchilarning o'zlashtirishi bir muncha samarali bo'ladi. O'z navbatida, o'quvchilarda motivatsiya va qiziqish oshadi. WebQuest texnologiyasiga asoslanib ishlab chiqilgan vazifalar moslashuvchan bo'lib, ta'lim jarayonining istalgan qismida qo'shib olib borilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirbaeva M.N., Yusupova M.A. The effects of applying WebQuest tasks on the development of speaking skills in 10th grade students // So'z san'ati xalqaro jurnali, 1-maxsus son, 7 (2022), pp. 43-47.
2. Ashirbaeva M.N. WebQuest technology in teaching speaking skills // Innovative Developments and Research in Education, 2022, Part 2, pp 296-299.
3. Ashirbaeva M.N., Yusupova M.A. Using WebQuest in teaching foreign languages as an Internet-based technology // Academic Research in Educational Sciences, 2020, Vol. 3, Iss. 5, pp. 530-535.
4. Dance F.E. & Larson C.E. The functions of human communication: A theoretical approach. – New York: Holt, Reinhart and Winston, 1976.
5. Dodge B. Webquests: A technique for Internet-based learning // Distance Educator 30, 1995. No. 1(2), pp. 10-13.
6. Dodge B. Some thoughts about WebQuests. 1995-1997 // <http://webquest.sdsu.edu/about/webquest.html>
7. Dodge B. WebQuest taskonomy: A taxonomy of tasks. 1999 // <http://webquest.sdsu.edu/taskonomy.html>
8. Dodge B. A rubric for evaluating WebQuests. 2001 // <http://webquest.sdsu.edu/webquestrubric.html>
9. Dodge B. Creating a rubric for a given task. 2001 // <http://project.edtech.sandi.net/staffdev/tpss99/rubrics/rubrics.html>
10. Yusupova M.A. Successful way of being a skilled English teacher // Science and Education, 2020, 1 (Special Issue 2), 198-203.

Eldorjon SHERMATOV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
katta o'qituvchisi

ELEKTRON PLATFORMA XORIJIY TILLARGA O'QITISH VOSITASI SIFATIDA

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktabrdagi "Oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" - gi 559-sonli qarori 3-bobida masofaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan talablar keltirilgan. Qarorga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'limni tashkil etish, avvalo, masofaviy ta'limni boshqarish bo'yicha dasturiy ta'minot "Learning Management System" (LMS) platformasi mavjudligi talab etiladi [1].

Shuningdek, ushbu qarorning 4-bobida masofaviy ta'limni boshqarish bo'yicha dasturiy ta'minotga qo'yiladigan talablar haqida so'z boradi. Unga ko'ra, masofaviy ta'limni boshqarish bo'yicha dasturiy ta'minot — LMS platformasi SCORM (Sharable Content Object Reference Model) standartlariga mos hamda unda avtoproktoring tizimi mavjud bo'lishi lozimligi aytiladi:

Zamonaviy universitetda ta'limning kelajagi aynan axborot texnologiyalari, elektron ta'limdan foydalanish bilan bog'liq. Chet (ingliz) tilni o'rgatish jarayonida bo'lajak jurnalistlarni tayyorlashda bu ta'lim shakli ko'p jihatdan talaba jurnalistlarning ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini sifat jihatidan qondirish imkonini beradi. Shunday ekan, jurnalistika talabalariga sohaga yo'naltirilgan chet (ingliz) tilni o'rgatishning asosi bir qator muhim kasbiy vazifalarni belgilab beruvchi kompetensiyaga asoslangan yondashuv bo'lib, ularning yechimi tegishli kompetensiyalarni rivojlantirishni taqozo etadi.

O'qituvchi va talabaga dasturlarning interfaol imkoniyatlari (elektron pochta, onlayn konferensiyalar) orqali o'zaro ta'sir qiladigan bunday o'qitish, talaba qayerda bo'lishidan qat'i nazar, o'qituvchining talaba uchun qulay kurs yoki o'quv dasturini ishlab chiqishini anglatadi, uni amalga oshirish individual rejimda amalga oshiriladi.

Elektron ta'lim (e-learning) – ta'lim maqsadlarida boshqaruv tizimidan foydalangan holda Internet orqali elektron shaklda o'rganish jarayoni. Ushbu turdagi trening onlayn o'qitishning keng doirasini qamrab oladi.

S.E.Kushnerova, E.V.Yushkevich elektron ta'limda ikkita yondashuvni ajratadi: asinxron va sinxron [4: 158]. Olimlarning fikricha, ularning har biri o'quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari va shaxsiy imtiyozlariga mos keladi [6: 253]. Asinxron elektron ta'lim odatda elektron pochta, munozara forumlari va xabarlar taxtasi kabi turli xil ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladi, bu esa o'z navbatida, hamma bir vaqtning o'zida onlayn

bo'lmasa ham, ishtirokchilar o'rtasidagi doimiy aloqani rag'batlantiradi. Ular mustaqil darslar, seminarlar, master-klasslarni o'z ichiga oladi, sinxron onlayn darslar esa ta'limiy Internet resurslarini rivojlantirishda kuchli salohiyatga ega. Talabalar va o'qituvchilar sinxron elektron ta'limni ijtimoiy o'zaro ta'sir sifatida qabul qilishadi va shuning uchun u real vaqt rejimida savollar berish va ularga javob berish orqali umidsizlikdan qochish imkonini beradi. Ushbu turdagi mashg'ulotlar an'anaviy mashg'ulotlarga o'xshab, ma'ruza va seminarlar, talabalarning davomatini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Talabalar odatda veb-kamera yoki jonli forumlar orqali onlayn sessiyalarda qatnashadilar, shuningdek, guruhda ishlash uchun virtual xonalarga o'tishlari mumkin. Sinxronlashtirilgan mashg'ulotlar talabalarga o'zlarini bevosita o'quv jarayoniga jalb qilingandek his qilishlariga yordam beradi [5: 162].

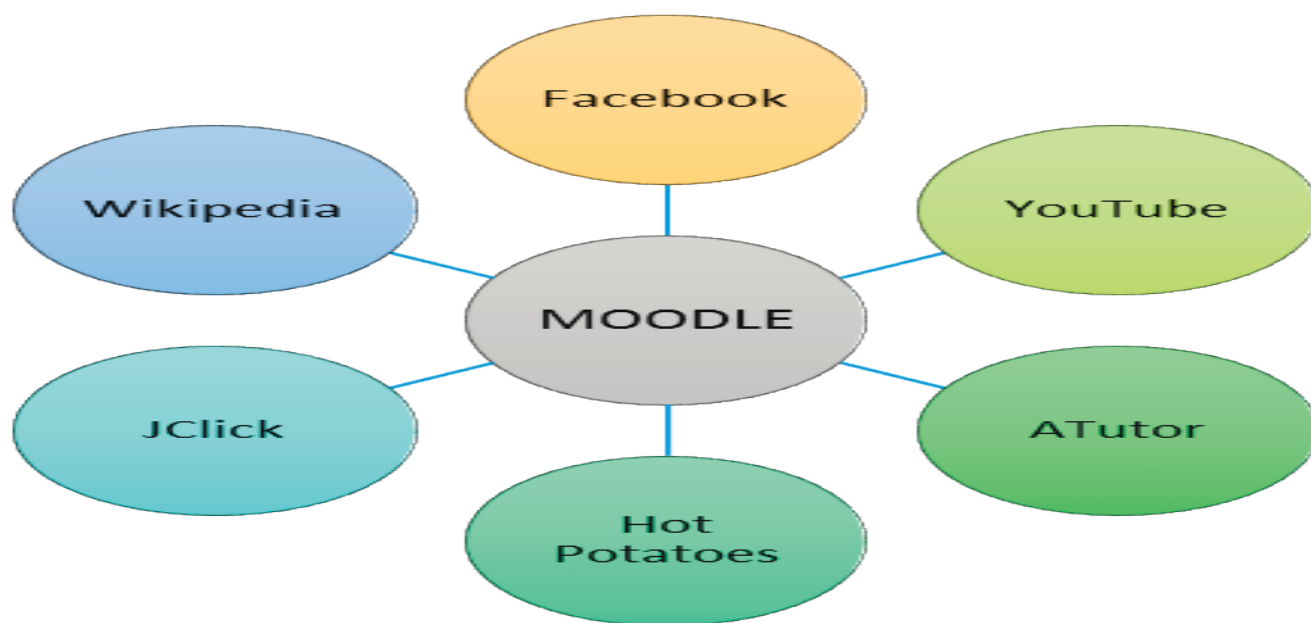
Asinxron onlayn darslar elektron ta'limning asosiy komponenti bo'lgan o'z-o'zini o'qitish uchun moslashuvchanlikni taklif qiladi. An'anaga ko'ra, asinxron elektron ta'lim talabalarga o'z tezligida o'rganish, elektron ta'lim muhitiga istalgan vaqtda, o'z jadvali bo'yicha, ko'pincha uzoq vaqt davomida ulanish imkonini beradi [2]. Ko'pchilik tadqiqotchilar asinxron muhitni ma'lum turdagi o'rganish uchun yetarlicha qulay deb hisoblaydi [5: 163].

Bizning so'rovnomamiz xulosasi bo'yicha, o'qituvchilar sinxron onlayn darslarni afzal ko'radilar, chunki bu format kommunikativ yondashuvga imkon beradi, chunki material tezkor fikr-mulohazalarni talab qiladi.

Moodle ochiq kodli platforma sifatida ishlab chiquvchilarga tizimni foydalanuvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Ushbu platforma, shuningdek, ishlab chiquvchilarga ijodiy va ko'p qirrali bo'lish imkonini beradigan ko'plab onlayn resurslar (Facebook, YouTube, Wikipedia, JClik, Hot Potatoes va b.) bilan yaxshi aloqada (1-rasm qarang).

MOODLEda har qanday formatdagi fayllar almashinuvi mavjud – o'qituvchi va talaba o'rtasida ham, talabalarning o'zlari o'rtasida ham. "Xabarlar" xizmati kursning barcha ishtirokchilariga dolzarb voqealar haqida ma'lumot beradi va "forum" xizmati guruhda muammolarni o'quv muhokamasini tashkil qilish imkonini beradi. Platformaning dinamik boshqaruvi va modulli o'qitish tuzilishi o'quvchilarning individual talablarini qondirishga imkon beradi. Butun kurs tematik rejada

1-rasm

taqdim etilgan oltita modulga bo'lingan. Talabalarning mustaqil ishi ma'lum bir ustunlik bilan sinf va sinfdan tashqari ishlarining o'zaro bog'liq bloklari sifatida namoyon bo'ladi. Reja-jadval va taqvim talabalarga materialni o'rganish tartibi va muddatlarini boshqarishda yordam beradi [7: 65].

O'qituvchining vazifasi talabalarning sinf va darsdan tashqari ishlarini birlashtirib, ularning mustaqil va guruh ishlarini nazorat qilish va LMS Moodle interfaol vosita-

lari asosida talabalar uchun onlayn yordam ko'rsatish/yaratish: Blogs – bloglar: Wiki – Wiki; Forum – Forum: Viktorina – Test: Chat – Chat; Glossary – Lug'at va b. Dars soatlarini qisqartirish sharoitida elektron kursni yaratishda talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish imkoniyati hisobga olinadi [7: 66].

Quyidagi jadvalda LMS Moodledagi interfaol vositalarning imkoniyatlari va vazifalari haqida ma'lumot keltirilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Interfaol vositalar	Interfaol vositalar imkoniyatlari va vazifalari
Blogs – bloglar	Blog – teskari-xronologik tartibda postlar (oxirgisi birinchi turadi) va o'rganuvchilarning fikr bildirishi uchun variantlari bo'lgan onlayn jurnal, kundalik yoki yangiliklar ustuni. Foydalanuvchi blogi Moodle foydalanuvchi profilining bir qismi sifatida avtomatik tarzda o'rnatiladi; u kursga emas, balki foydalanuvchiga xosdir. Shuningdek, o'qituvchi kurs doirasidagi faoliyat sifatida foydalanuvchi bloglarini yoki kurs blogini yaratishi mumkin.
Wiki - Wiki	O'rganuvchilar ma'lumot qo'shishi yoki o'zgartirishi mumkin bo'lgan bir yoki bir nechta bog'langan veb-sahifalarning osongina tahrirlangan to'plami. Birgalikda kontent yaratishni osonlashtiradi. Wiki faoliyati talabalarga Vikipediya o'xshash sahifalarni birgalikda qurish orqali hamkorlik hujjatini yaratish imkonini beradi. Boshqa hamkorlikdagi tahrirlash dasturlaridan (masalan, Google hujjatlari) farqli o'laroq, Wiki standart Moodle faoliyati bo'lib, qo'shimcha ruxsat yoki login talab qilinmaydi. Wikilar odatda hamkorlikda bo'lsa-da, har bir talabaga individual foydalanish uchun o'z Wikisini yaratishga ruxsat berish mumkin.
Forum	Foydalanuvchilar yangi mavzular yoki munozaralarni boshlashlari va mavjud mavzularga javob berishlari mumkin bo'lgan e'lonlar paneli yoki xabarlar paneli. Forum faoliyati talabalar va o'qituvchilarga "mavzu"ning bir qismi sifatida izoh qoldirish orqali fikr almashish imkonini beradi. Tasvirlar va media kabi fayllar forum postlariga kiritilishi mumkin. O'qituvchi forumdagi xabarlarni baholash va/yoki baholashni tanlashi mumkin, shuningdek, talabalarga bir-birlarining xabarlariga fikr bildirishga imkon beradi.
Viktorina – Test	Viktorina (Quiz) ko'plab o'qitish ehtiyojlarini qondira oladigan juda kuchli mashg'ulot bo'lib, oddiy, ko'p tanlovli bilim testlaridan tortib, batafsil fikr-mulohazalarga ega bo'lgan murakkab, o'z-o'zini baholash vazifalarigacha mavjud. Testlar "Savollar" bankida alohida yaratiladi va saqlanadi va ularni turli viktorinalarda qayta ishlatish mumkin.

Chat – Chat	Chat faoliyati kurs ishtirokchilariga Moodle kursida real vaqt rejimida sinxron muhokama qilish imkonini beradi. Turli xil mavzulardan foydalanish mumkin va foydalanish mumkin bo'lgan interfeys mavjud.
Glossary – Lugʻat	Glossary faoliyati ishtirokchilarga lugʻat kabi taʼriflar roʻyxatini yaratish va saqlash imkonini beradi. U faqat oʻqituvchi tomonidan oʻrnatilishi va ishlatilishi mumkin boʻlsa-da, uning asosiy vazifasi hamkorlikdagi mashqdir. Glossaryni avtomatik bogʻlash filtri lugʻatda joylashgan kursdagi har qanday soʻzni ajratib koʻrsatadi.

Talabalar uchun LMS Moodle platformasining pedagogik afzalliklari:

- kontent bilan ishlash qulayligi, oʻquv vaqtini optimallashtirish, kontentni doimiy ravishda yangilab turish;
- foydalanuvchi uchun istalgan joyidan istalgan vaqtda guruhning barcha aʼzolari uchun vazifaning mavjudligi;
- guruhdagi faol muloqot;
- matn yoki loyiha ustida hamkorlikda ishlash / kontentni hamkorlikda yaratish va tahrirlash (wiki);
- audiovizual maʼlumotlarni uzatish formatini kuchaytirish;
- oʻquv jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish;
- oʻqituvchiga fikr bildirish [7: 65].

Shuni taʼkidlash kerakki, oʻqituvchi uchun, agar u kompyuter va Internet resurslaridan foydalanish koʻnikmalariga ega boʻlsa, Moodle bilan ishlashning afzalliklari bor. Chunki foydalanuvchilar oʻrtasida maʼlumotni tez tarqatish va kurs ishtirokchilarining faoliyat bazasini tahlil qilish amalga oshiriladi. Mazmunli oʻquv maʼlumotlarini, topshiriqlarni yuklashda va kursni yangilashda qulaylik, shuningdek, interfaol platforma bilan ishlashda ijobiy nuqta hisoblanadi.

Moodle platformasi masofaviy taʼlim talabalari uchun ham koʻplab imtiyozlarni taklif etadi. Chet tilni oʻrgatish uchun Moodledan foydalanishning bu afzalliklari umuman masofaviy taʼlimning afzalliklariga mos keladi.

Platformaning quyidagi ijobiy tomonlarini taʼkidlash kerak:

- moslashuvchanlik: talabalarga oʻquv materiallaridan qulay vaqtda va qulay tezlikda foydalanish imkoniyati beriladi;

- vaqt chegarasi yoʻq: talabalar ehtimoliy boʻlgan javoblarni koʻrib chiqish uchun qoʻshimcha vaqtga ega. Munozarada ishtirok etishdan oldin talabalar mavzuni diqqat bilan oʻrganishlari va ularning javoblarini oʻylab koʻrishlari mumkin;

- rentabellik: bu platforma qimmatbaho kompyuterlar va yuqori sifatli Internet-trafikdan foydalanishni oʻz ichiga olmaydi [3: 113].

Moodle platformasi dastlab chet tilni oʻrganish uchun yaratilmagani uchun ham oʻqituvchilar, ham talabalarining xohish va harakatlaridan qatʼi nazar, til oʻrgatish uchun ideal vosita boʻla olmagan. Shunga qaramay, ushbu xizmat doimiy ravishda takomillashtirilib, taʼlim muammolarini hal qilishning yangi imkoniyatlari va usullarini taklif etadi. Ishonch bilan aytilish mumkin, kelajakda Moodle platformasi talabga ega boʻladi va, shunga mos ravishda, chet tilni oʻrgatishda yanada qimmatli vositaga aylanadi.

Shunday qilib, elektron taʼlim, xususan, Moodle platformasidan foydalangan holda taʼlimga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish taʼlim samaradorligini oshiradi, shuningdek, oʻqituvchilar va talabalar oʻrtasidagi hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Elektron taʼlim orqali talabalarining qulayligi, hamkorlikda oʻrganishi, shuningdek, ularning yuqori motivatsiyasiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy taʼlim tashkilotlarida masofaviy taʼlim shaklini joriy etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi 559-sonli qarori. 2022-yil 3-oktabr // www.lex.uz
2. Effective e-learning through Moodle [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.researchgate>.
3. Дмитриев М.Е. Отношение к дистанционному образованию в педагогической среде вуза / М.Е. Дмитриев, Л.М. Дмитриева, А.Е. Сережкина // Научный альманах. – 2016. – № 8. – С. 113–116.
4. Кушнерова С.Е. Moodle как эффективный инструмент электронного обучения иностранному языку / С.Е. Кушнерова, Е.В. Юшкевич // Дистанционное обучение – образовательная среда XXII века: материалы XII Междунар. науч.-метод. конф. (Республика Беларусь, Минск, 26 мая 2022 года) / редкол.: Е.Н. Шнейдеров [и др.]. – Минск: БГУИР, 2022. – С. 158–159.
5. Минеева О.А., Прохорова М.П., Боршевская Й.М., Терехина А.Е. Достоинства и недостатки системы управления обучением Moodle с позиций студентов // Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology, 2018. Т. 7. № 4(25). – С. 162–165.
6. Перевишко А.И. Moodle как эффективная платформа для преподавания иностранных языков в вузе / А.И. Перевишко, С.Е. Кушнерова // Иностранные языки: инновации, перспективы исследования и преподавания: материалы в междунар. науч.-практ. конф., посвящ. памяти М.А. Черкаса, Респ. Беларусь, Минск, 24-25 марта 2022 г. / Белорус. гос. ун-т; редкол.: Е.А. Пригодич (гл. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2022. – С. 253–257.
7. Рубцова Э.А. Формирование коммуникативной компетенции студентов в процессе обучения иностранного языка на базе LMS MOODLE // Vestnik of Samara University. History, pedagogics, philology, Vol. 24, No. 2, 2018. – pp 65. (63–69)

Laylo ALIMJANOVA,
*Chirchik State Pedagogical University of Tashkent
Region, a 2nd course master's student*

CHALLENGES IN ESP TEACHING: NEEDS ANALYSIS IN ESP

The demand for teaching English for Specific Purposes, or ESP, in higher education has grown in recent decades. ESP, widely regarded as a better approach for non-English department students, is generally designed to meet learners' current needs as well as the demands of their future careers (Dudley-Evans & St. John, 1998). Teaching ESP is difficult because most teachers are English for general purposes (Pei & Milner, 2016). Furthermore, teaching ESP courses necessitates not only English proficiency but also knowledge in a specific field of study. Furthermore, adopting an interdisciplinary approach in ESP classes poses a challenge for ESP teachers (Prudnikova, 2013).

Thus, researching the challenges of teaching ESP in higher education is critical because emergent issues can be used to propose policies to improve ESP practices. Research on ESP has been primarily focused on investigating needs analysis in ESP curriculum or materials development (Aldohon, 2014; Bialik & Fadel, 2015; Boroujeni & Fard, 2013; Gass, 2012; Gestanti et al., 2019; Hou, 2013; Kazar & Mede, 2015; Kellerman et al., 2010; Özyel et al., 2012; Poedjiastutie & Oliver, 2017; Saragih, 2014; Serafini et al., 2015; Setiawati, 2016; Trisyanti, 2009). Yet, nothing has been done to disclose the obvious difficulties ESP teachers face. In the Indonesian setting, Marwan (2017) and Poedjiastutie (2017) identified the following obstacles to ESP instruction: students' low learning motivation, the disparity between reality and expectations, teachers' workload, and poor quality resources (Marwan, 2017). In Poedjiastutie's (2017) research, the preparation of teachers and students for ESP teaching and learning emerged as a formidable obstacle. Due to their constrained research contexts, however, both studies provide minimal evidence.

Due to the paucity of renowned research that examine the obstacles of ESP instruction, the current study seeks to collect more information regarding the challenges of ESP instruction in various departments of private and public institutions in Uzbekistan. So, the research question for this study is: What are the actual obstacles faced by ESP teachers in higher education? This study's findings can be utilized to encourage policymakers and stakeholders of ESP in non-English departments of higher education institutions to take ESP practice more seriously and improve it.

The teaching of ESP should not be compared to the teaching of standard English classes. It necessitates

that teachers complete complex duties. As stated by Luo and Garner (2017), ESP teachers should utilize a new strategy that emphasizes the use of language for communication. In addition, ESP instruction requires active participation from students in order to create a learning environment that is applicable to their present or future employment. The decision to implement ESP in language instruction cannot be divorced from teachers' fundamental functions. When an institution decides to engage ESP teachers, it should preferably meet certain prerequisites, one of which is providing them with preservice training. Bezukladnikov and Kruze (2012) stress the importance of obtaining a sufficient education in ESP teaching because there are significant issues with the creation of curriculum, syllabus, and teaching materials.

Similarly, Harmer (2001) says that ESP teachers require training to improve not only their language skills, but also their subject-matter knowledge. According to Bracaj (2014), ESP teacher training is crucial because subject-matter expertise contributes to meeting the demands of students. Some researchers have also emphasized the significance of ESP teacher training (e.g. Alsharif & Shukri, 2018; Bracaj, 2014; Chen, 2013; Kusni, 2013; Liton, 2013; Tabatabaei, 2007; Xu et al., 2018; Zhang, 2017). Additionally, Bracaj (2014) identifies certain factors that contribute to the professionalism of ESP teachers. ESP can only be taught by trained teachers (those who have mastered content knowledge) who are prepared to do it. Secondly, ESP teachers should be well educated or eager to seek advanced degrees in language teaching. Thirdly, students should receive general professional training as a teacher and educator in order to acquire pedagogical principles and other teaching and educating-related features. Fourthly, there must be specialized training for EFL or ESL teachers so they can comprehend the demands of their students and what they may offer to meet those needs. In a similar vein, Tabatabaei (2007) says that there are a number of strategies to make ESP teachers professionally competent. They should specialize in a specific field, participate in training to improve their expertise and teaching abilities, and do ESP research. Professional competence, which is influenced by teachers' motivation in the classroom, is also seen as the result of instructors' awareness of their strengths and flaws (Suslu, 2006). Teachers that care about their professional growth will recognize their

skills and limitations; as a result, they will find out how to utilize their talents and overcome their deficiencies. Maleki (2008) highlights the necessary abilities instructors must possess, which contribute to their professionalism and teaching efficacy. They must have “(a) understanding of the English language, (b) a strong grasp of course design, and (c) specialist knowledge of the relevant scientific topic” (Maleki, 2008, p. 9). According to Maleki (2008), the professionalism of ESP teachers is achieved not only by knowing the English language, but also by having the competence to construct the course and master the subject matter.

It is widely acknowledged and has never been contested that needs analysis plays a vital role in ESP. Hyland (2002) suggests that ESP curriculum creation should begin with a needs assessment. Thus, the curriculum, including ESP learning objectives, should be established based on the individual needs of students. According to Basturkmen (2010), doing a requirements analysis entails recognizing the language skills used in determining and selecting ESP-based resources. In addition, requirements analysis can be used to evaluate learners and the learning process after the completion of the learning program. Similarly, Ellis and Johnson (1994) suggest that the demands of ESP learners can be characterized through needs analysis. Consequently, the significance of needs analysis in the ESP course cannot be denied. Ahmed (2014) states that ESP teachers rely on needs analysis to determine learning outcomes. If a requirements analysis is not undertaken, it follows that learning outcomes will not be properly formulated. Although it is essential and serves as a foundation for designing the curriculum, learning outcomes, materials, and instructional activities, the absence of needs analysis can make teaching difficult.

Past research has revealed a variety of issues faced by ESP teachers, the majority of which are connected to the design of ESP courses and materials. Basturkmen (2010) claimed that developing an ESP course, which is often implemented for a brief period of time, is a challenging undertaking for teachers since they must examine the needs of their students beforehand. Hoa and Mai (2016) did a study in Vietnamese universities that revealed complex issues with the practice of ESP. Three significant difficulties regarding the teachers, students, and setting in which ESP was taught were highlighted. Principal findings were high class sizes, varying levels of English ability among students, and poor qualifications of ESP teachers. A study conducted by Poedjiastutie and Oliver (2017) at a private institution in Uzbekistan uncovered the presence of many students. It is stated

Needs Analysis in E S P

that putting a large number of students in one class is due to the fact that, unlike public institutions, private colleges must pay their teaching and learning processes. In other words, by enrolling more students, institutions will generate more revenue to continue offering classes. Hoa and Mai (2016) proposed a number of suggestions for various emerging challenges. For colleges that offer ESP courses, class sizes should be reduced to improve the effectiveness of instruction. For ESP pupils, it is proposed that they participate more actively in the learning process. Regarding ESP instructors, they should look for training chances to expand their qualifications. Although Hoa and Mai's (2016) study was successful in highlighting key concerns in ESP provided by numerous research respondents, the problem inquiry would have been more thorough if interviews had been included. Alsharif and Shukri (2018) investigated the pedagogical obstacles faced by ESP instructors at Saudi Arabian colleges. The results of the study, which utilized a mixed-method approach, highlighted many major concerns affecting ESP instruction. The most important concerns were the lack of training provided by employers, which resulted in a lack of preparedness to teach ESP, and teachers' lack of acquaintance with the subject matter of students' linked discipline. The study's findings showed that collaboration between an English teacher and a content teacher should be formed in order to reduce the impact of instructors' lack of linguistic competence on their pupils' discipline.

Several ESP research (Ahmed, 2014; Bojovi, 2006; Luo & Garner, 2017; Zhang, 2017) also recommend collaborating with a content instructor to solve pedagogical issues (Ahmed, 2014; Bojovi, 2006; Luo & Garner, 2017; Zhang, 2017). In several ESP research, a lack of training among ESP teachers is also seen (Ali, 2015; Kusni, 2013; Nguyen et al., 2019; Pham & Ta, 2016). The study by Marwan (2017) revealed a discrepancy between the curriculum and the linguistic proficiency of students. In his investigation, it was determined that the stipulated curriculum could scarcely be implemented due to the comparatively low lan-

guage skills of students. In other words, the design of the curriculum is frequently unrealistic, making it difficult to achieve learning objectives. The setting of Marwan's (2017) study was constrained due to the fact that it was a case study conducted in a specific college and involved a single instructor. Despite the fact that Marwan's (2017) study showed several key challenges that ESP teachers encountered, the scope of his study was limited. Hence, the finding cannot be utilized to represent the reality of ESP instruction as a whole. Materials have also become a difficult factor. For instance, a study conducted by Medrea and Rus (2012) revealed that while designing an ESP course, it is crucial to take into account the materials used, whether they are chosen from commercial publications or created by teachers themselves. Although selecting particular resources can be expensive and the level of language does not necessarily correspond to students' proficiency, generating materials is also tough in that it necessitates a teacher with adequate subject matter expertise. Medrea and Rus (2012) also discovered that professors lacked expertise of their students' fields of study, which made ESP instruction more difficult. The teachers' restricted vocabulary on pupils' discipline was

indicative of their lack of understanding of their discipline. According to a study by Poedji-Institut, the absence of a systematic needs analysis also contributes to the difficulty of teaching ESP (2017). The importance of needs analysis to the selection of instructional materials is emphasized. In other words, an insufficient or haphazard needs analysis will result in a less appropriate selection of instructional resources. Unsystematic needs analysis, as discovered by Poedjiastutie (2017), suggests that stakeholders may not have effectively managed ESP courses. Kusni's research also reveals the absence of a systematic needs analysis prior to the design of an ESP course (2013). While Poedjiastutie's (2017) study highlights that systematic requirements analysis will substantially influence the selection of instructional resources, Kusni's (2013) study says that it will also heavily influence course design. The aforementioned findings demonstrate that the practice of ESP instruction in higher education institutions is still far from optimal. As indicated in the preceding sections, the practice of ESP is plagued by numerous issues, such as the course materials, the curriculum, teachers' lack of preparation to teach ESP, and huge class sizes.

References

1. Ahmadvand M., Barati H., & Ketabi S. Rights analysis of ESP courses: Towards democratizing ESP education // *English for Specific Purposes World*, 2015, 46, 1-13.
2. Ahmed M.K. The ESP teacher: Issues, tasks and challenges // *English for Specific Purposes*, 2014, 15(42), 1-33.
3. Aldohon H.I. English for Specific Purposes (ESP) for Jordanian tourist police in their workplace: Needs and problems // *International Education Studies*, 2014, 7(11), 56-67.
4. Anthony L. ESP at the center of program design. In K. Fukui, J. Noguchi, & N. Watanabe (Eds.), *Towards ESP bilingualism* (In Japanese). – Osaka University Press, 2009. – pp. 18-35.
5. Antic Z. Forward in teaching English for medical purposes // *Medicine and Biology*, 2007, 14(3), 141-147.
6. Basturkmen H. *Developing courses in English for Specific Purposes*. – Palgrave Macmillan, 2010.
7. Bezukladnikov K., & Kruze B. An outline of an ESP teacher training course // *World Applied Sciences Journal*, 2012, 20(0), 103-106.
8. Bojović M. Teaching foreign language for specific purposes: Teacher development [Paper presentation] // *Proceedings of the 31st Annual ATEE Conference*, Portoroz, Slovenia, 2006, October 21-25. <http://doi.org/10.13140/2.1.4011.4566>
9. Boroujeni S.A., & Fard F.M. A needs analysis of English for Specific Purposes (ESP) course for adoption of communicative language teaching: A case of Iranian first year students of educational administration // *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 2013, 2(6), 35-44.
10. Brown H.D. *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy*. – Pearson Education, 2007.
11. Dudley-Evans T., & St. John M.J. *Developments in English for Specific Purposes: A multidisciplinary approach*. – Cambridge University Press, 1998.
12. Ellis M., & Johnson C. *Teaching business English*. – Oxford University Press, 1994.
13. Forde C., McMahon M.A., Hamilton G., & Murray R. Rethinking professional standards to promote professional learning // *Professional Development in Education*, 2016, 42, 19-35.
14. Gass J. Needs analysis and situational analysis: designing an ESP curriculum for Thai nurses // *English for Specific Purposes World*, 2012, 12(36), 1-21.
15. Gatehouse K. Key issues in English for specific purposes (ESP) curriculum development // *The Internet TESOL Journal*, 2001, VII(10), 1-10.
16. Gestanti R.A., Nimasari E.P., & Mufanti R. ESP issue in Indonesian tertiary context: what students need in learning English // *PUPIL: International Journal of Teaching, Education and Learning*, 2019, 3(1), 98-117.
17. Harmer J. *The practice of English language teaching* (3rd ed.). – Longman Education Limited, 2001.
18. Hoa N.T.T., & Mai P.T.T. Difficulties in teaching English for Specific Purposes: empirical study at Vietnam universities // *Higher Education Studies*, 2016, 6(2), 154-161.
19. Hou H.I. A needs analysis of culinary arts majors' ESP learning in Taiwan's context // *Asian ESP Journal*, 2013, 9(3), 5-34.
20. Hyland K. Specificity revisited: How far should we go now? // *English for Specific Purposes*, 2002, 21(4), 385-395.

Mavluda DJURAYEVA,
*Chirchik State Pedagogical University of Tashkent
Region, a 2nd course master's student*

THE CHOICE OF LANGUAGE IN NOTE-TAKING

Note-taking for consecutive interpreting has been the topic of numerous investigations and analyses, including the foundational works of Rozan (2002), Seleskovitch (1975), and Gillies (2005). Some of these studies have focused on both the descriptive and prescriptive components of note-taking and note-writing instruction. The choice of language for note-taking has also been discussed, with the focus being primarily on the relation source language/target language or A language/B language; however, some studies have also mentioned the potential application of a third language for note-taking, citing Jones (1998) or Damon (1998) as examples. In this post, we will offer some initial thoughts on the employment of a third language in a particular combination of languages. The issue has been analysed from the standpoint of two Polish-native speakers with English as their second language. One of the authors' third language is Swedish, while the other's is Finnish. The inspiration for such a conversation came from the personal experience of one of us, who unexpectedly discovered that he had begun using Swedish terms in note-taking during Polish-English/English-Polish sequential interpreting assignments. This led to considerations about whether the third language may be used for note-taking and how this would rely on the language combination in question. We would want to propose some fundamental ideas on this topic, which may lead to additional research and applications in interpretation training programmes.

As "in consecutive interpreting, it is appropriate (or even necessary) to condense the information", it is evident that creating notes for consecutive interpretation necessitates a large amount of text summarization in order to transmit just its most essential components. This is why the required approaches are so particular" (Alcandre 1998: 88). In this work, we will just discuss the written material, neglecting other important parts of note-taking, such as anticipation. We split these techniques into three fundamental categories of data compression: the use of symbols, abbreviations, and foreign language expressions. In note-taking and note-taking instruction, symbols and abbreviations have a long history. They have typically been used to denote phrases that are frequently repeated in speeches on diverse topics. Gillies (2007: 125) notes that symbols are advantageous because "they may be written faster and easier than words, they are easier to read than words, they represent concepts, not exact words, so it is sim-

pler to avoid target language interference". Almost any graphic sign can be used as a symbol for note-taking, with the meaning depending on the context in which it is used, e.g. > representing a relation of one object to another ($A > B$, i.e. "A is bigger/stronger/better etc. than B"), standing for either "church" and "clergy" in general or "deceased person", etc.

As regards abbreviations, Rozan (2002: 16) said in his seminal book, "the rule of thumb is that unless the word is short (4–5 letters), the interpreter should note it in an abbreviated form", citing "specialized" condensed to sped or spec as an illustration. Various phonetic simplifications, such as U for "you", b4 for "before", and oa for "other", may also be encountered. As is the case with symbols, everything depends on the interpreter's imagination. Both of these techniques (using symbols and abbreviations) are efficient and time-saving methods for taking notes on various subjects. The third type, often characterised here as "using expressions in other languages", refers to the usage of single words from a language other than the one in which the notes are written, regardless of whether they are prepared in source or target language. Clearly, this strategy is tied to broader judgements regarding note-taking language and various approaches to the subject.

One set of researchers in this discipline suggests utilising the target language, while the other recommends using the source language. Dam (2004: 4) provides a concise summary of the reasons presented by both groups: Those who advocate using the target language do so primarily for two reasons: first, the target-language option logically forces the interpreter to move away from the surface form of the incoming

speech, which should result in improved speech processing; second, writing in the target language is believed to facilitate production of the target speech. The relatively small group of authors who question the TL recommendation typically do so on the grounds that writing notes in the target language necessitates language conversion during note-taking, thereby increasing the number of tasks the interpreter must perform during the listening phase. Rozan (2002: 16) appears to be among those who recommend taking notes in the target language, but he does not emphasise this position very strongly: “preferably in the target language, though this is not required”. Gile (1995) may support the other alternative, but there is no definitive comment regarding whether option is superior. Due to the processing capacity required for conversion, he asserts that utilising the target language may be “an unwise choice”, but adds that “until empirical evidence is available, it is difficult to determine which of the equally valid theoretical positions has greater practical value” (Gile 1995: 182–183).

All of these perspectives appear to focus on two languages – the source language and the target language – and pertain to the general choice of language (i.e. the choice of language for the entire cited text). The choice of language for certain concepts or expressions would depend on the linguistic characteristics of those expressions in the given language, or even on the linguistic characteristics of the language itself. In other words, it would be determined by the convenience of a given answer at the time of note-taking. In actual settings, it often appears that professional interpreters and students prepare their speeches in different languages. Another element is the potential presence of a third language, which consists of non-symbolic expressions from neither the source language nor the target language. Introducing a third language into note-taking may be condemned for increasing the risk of confusion, yet it appears to be employed in some circumstances; the question of whether it can be of use is dependent on its application. Jones (1998: 60) states, for instance, that interpreters may choose to note things in any way they want for convenience’s sake, and may even wish to use words from a third language, possibly because those words are very short and easy to note in that language, or because the interpreter has lived in the culture of that third language for a long time [...].

In prior note-taking research that explicitly addressed the problem of language choice, Dam (2004: 5) notes that instances of terms from a third language occurred. In Dam’s own research, the third language was present in certain situations and made up 16% of the entire text in one instance (2004: 6).

Although it is difficult to draw conclusions from this, it appears that notes for consecutive interpretation include a third language in at least some instances. This may be extremely distinctive, depending on the number of languages the interpreter is fluent in, his or her

interpretation training and professional experience, or arbitrary criteria such as personal preference.

The sample language combination presented here is examined from the perspective of a native Polish speaker who works in both directions with English, and who has at least rudimentary proficiency in Swedish. Clearly, this combination consists of two Germanic languages that are substantially related in many grammatical and lexical elements, while the third language belongs to a distinct group and bears little linguistic similarity to the other two. Moreover, complicated inflection and generally long words may make Polish a challenging language for note-taking in an environment where brevity is essential. Due to the nature of the Polish language, an interpreter taking notes in Polish must frequently resort to excessive abbreviation and/or avoidance of grammatical norms, which may hinder the presentation of source information more than in the case of other languages. (i.e. Polish conjugation vs English conjugation). In such a circumstance, moving to another language may be a viable option, given the relevance of word length noted previously. Interpreters frequently utilise English terms such as I, OK, and go, regardless of the language pair with which they are working. This is likely due to the form and universality of these expressions, which make them ideal for note-taking. In this regard, it appears that the Swedish language has similar traits that in some instances even surpass the English solutions. Below is a sample table of phrases that are highly probable to arise in speeches on diverse topics. They may give interpreters working in the presented language combination with effective note-taking options. Verbs are in infinitive, Polish noun gender is masculine; during the selection the main focus was placed on Swedish words:

Polish	English	Swedish
niezadowolony	angry	arg
część	part	del
kosztowny / drogi	expensive	dyr
następnie / wtedy	then	då
może	may	Få
dać	give	ge
posiadać / mieć	have	ha
na miejscu / w kraju	home	hem
ponownie / znowu	again	igen
kryzys	crisis	kris
spotkanie	meeting	möte

możliwy	possible	möjlig
obecnie / teraz / dziś	now	nu
nowy	new	ny
zobaczyć / widzieć	see	se
trudny	difficult / hard	svår
przyjmować / brać	take	Ta
uważać / wierzyć	believe	tro
młody	young	ung
przyjaciół / partner	friend	vän
rok / lata	year	år
wyspa	island	Ö

The difference in length is quite remarkable, with the Swedish o representing the concept of “island” being the most notable. This does not imply that this is a universal rule; it is easy to discover an example where Swedish is not the optimal (i.e. shortest) choice, such as Polish *robi* versus Swedish *gora* versus English *do*. Nonetheless, the table presents several alternatives to symbols and abbreviations that may be useful for note-taking, particularly when combined with the finest options from other languages. Research based on the notes of interpreters/interpretation students working with such a language combination and having different mother tongues (a study similar to the one conducted by Dam 2004) could provide additional interesting information - it would provide information on the statistical proportions of language choice. If it was supplemented by performing interpretation and receiving interpreter

comments on their own notes, it may also provide insight into the potential confusion generated by functioning in three languages simultaneously. This could lead to the development of new hypotheses concerning the selection of language.

The pedagogical implications of this research could be included into interpretation training curricula. The difficulty that still exists in Poland is an insufficient number of interpreter students with this particular language combination (Polish-English-Swedish). Nonetheless, the concepts must be given in the current context as generic guidelines for note-taking, regardless of the languages used by the programme’s pupils. Obviously, the same is true for the Finnish instances, where the word-endings may be a novel alternative to conventional symbols such as arrows for signalling movement. This is merely a list of potential additions to the inventory of symbols, which in some way robs these words of their meaning; if they were utilized, they would be more of a symbol than an actual presence of a third language. The incorporation of a third language is another component of potential future research pertaining to language selection and switching in note-taking for sequential interpretation. This work gave some suggestions for exploiting the qualities of Swedish and Finnish, but it is evident that there may be additional – some similar, some completely different – features of other languages, comparable to the solutions derived from French stated previously. There is a chance that every language contains either extremely useful, brief terms or other characteristics that facilitate note-taking. Studies may also focus on (the good or negative repercussions) of the mere inclusion of the third language in interpretation training programmes - this article should serve as a springboard for academics working with the mentioned language combination and other world languages. The prospective findings of future studies are contingent upon the imagination of researchers.

References

1. Alcandre Jean Jacques. Démarche pédagogique progressive pour une prise de notes raisonnée en interprétation consécutive. In Anna Czołnowska, James Hartzell & Zofia Pawlak (eds.) *Ocena tłumaczenia ustnego*. Łódź: Centre for Modern Translation Studies, University of Łódź, 1998, 87-92.
2. Dam Helle V. Interpreter’s notes. On the choice of language // *Interpreting*, 2004, Vol. 6, No. 1, 3-17.
3. Gile Daniel. basic concepts and model for interpreter and translator training. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1995.
4. Gillies Andrew. Sztuka notowania. Poradnik dla tłumaczy konferencyjnych (tr. A. Wyrwa). – Kraków: Tertium, 2007.
5. Jones Roderick. Conference interpreting explained. – Manchester: St. Jerome, 1998; Karlsson Fred. Finnish Grammar (tr. A. Chesterman). – Helsinki: WSOY, 1987; Leino Pirkko. Suomen kielioppi. – Helsinki: Otava, 1997.
6. Rozan Jean-François. Note-taking in consecutive interpreting (tr. A. Gillies/B. Hrehorowicz). – Kraków: Tertium, 2002.
7. Santulli Francesca. The role of linguistics in the interpreter’s curriculum. In Giuliana Garzone & Maurizio Viezzi (eds.) *Interpreting in the 21st Century*. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2002. – pp. 257-266.
8. Seleskovitch Danica. Language, langue et mémoire. – Paris: Minard, 1975.
9. Blaszczyk P. and Hanusiak D. The choice of language for note-taking for consecutive interpreting. 2010.
10. Gillies A. Note-taking for consecutive interpreting: A short course. 2005.
11. Weber W. Improved ways of teaching consecutive interpretation. In Laura Gran and John Dodds (eds), 1989, 161-166.
12. Albi-Mikasa M. Sense in note-taking for consecutive interpreting. 2008.
13. Bao Chuanyun. Pedagogy. The Routledge handbook of interpreting, ed. HollyMikkelsen, and Renée Jourdenais. – London: Routledge, 2015. – pp. 400-416.

Shohida ISAKOVA,
 Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti

“TEMUR TUZUKLARI”NING FRANSUZCHA VA INGLIZCHA TARJIMALARIDA HARBIY TERMINOLOGIYANING IFODALANISHI

Tarixiy davr ruhini ifodalashning asosiy komponentlaridan biri hisoblangan harbiy atamalar tarjimasi xususida tarjimashunoslikda aniq bir metod yaratilgan emas. Chunki “Tarjima san’atida ham boshqa har qanday san’atdagi kabi tayyor andozalar, uzil-kesil muayyan qoida va yechimlar bo’lishi mumkin emas” [2: 128]. Shu boisdan bu masalaga har bir tarjimon asar ruhidan kelib chiqqan holda yondashib, uni o’zicha hal etadi.

Agar tarixiy asardagi voqelikda harbiy hayot yoki urushga oid epizodlar mavjud bo’lsa, tarjimon o’sha davrga xos harbiy kiyim-boshlar tasviriga alohida e’tibor beradi. Chunki ular asarda muayyan funksiyalarni bajarishi bilan birga undagi tarixiy kartinani yoritish, davr ruhini ifodalash uchun ham xizmat qiladi.

“Ma’lumki, tilimizdagi harbiy atamalarining tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi. Har qanday tildagi harbiy terminologiya shu tilning paydo bo’lishi bilan deyarli bir paytda vujudga keladi va davrlar o’tishi bilan rivojlana boradi....O’zbek tilining harbiy atamashunosligi XIV asrdan rivojlana boshladi. Keyingi davrlarda eski o’zbek tilining harbiy atamaları, eng avvalo, o’z ichki imkoniyatlari negizida rivojlanganligini, shuningdek, mo’g’ul, fors, arab tillaridan o’tgan atamalar evaziga boyiganligini ko’ramiz” [3: 6]. Bunga asosiy sabab davrlar mobaynida harbiy san’atning rivojlanib borishidir. Ayniqsa, temuriylar davriga kelib harbiy san’at zamonaning eng yuqori darajasiga ko’tarildi. Qo’shinning yangi-yangi qismlari, turli-tuman qurol-yaroqlari paydo bo’ldi va ularni bir-biridan farqlash uchun turli atamalar ishlatildi.

“Temur tuzuklari”da juda ko’p harbiy so’z va atamalar uchraydi. Jumladan, tuzuklarda uchraydigan “lashkar”, “qalqon”, “dubulg’a”, “sovut”, “shamshir” kabi so’zlar hozirgi kunda iste’moldan chiqib ketgan bo’lishiga qaramasdan, ularning ko’pchiligi haqida o’quvchi muayyan tushunchaga ega. Shu bilan birga qancha arxaik so’zlar, masalan, “hirovul”, “barong’on”, “chop-ovul”, “chag’ovul” kabilar iste’moldan chiqib ketganligi sababli ular alohida izoh berishni talab etadi. Izoh asliyat kitobxonini uchun qulaylik tug’dirish bilan birga asarni boshqa tilga o’girayotgan tarjimonning ishini ham yengillashtiradi.

“Tarjimada u yoki bu terminni muqobil o’girish uchun asliyatda u ifodalagan tushunchaning butun ko’lamini va mazkur asarda bu termin bajargan kommunikativ funksiyani aniq tasavvur qilish muhimdir. Faqatgina shunday funksional yondashuv ma’lum lisoniy ifodaga

mutanosib ekvivalent mosligini to’g’ri tanlay olish imkonini beradi” [4: 10].

Darhaqiqat, “Temur tuzuklari”dagi harbiy atamalarining aksariyati sharq harbiy hayotiga xos bo’lganligi uchun ham uning boshqa tillarda aynan ekvivalentlari bo’lishi dargumon. Chunki bir davlat qurolli kuchlarining tuzilishi, qismlari, joylashuvi va bajargan funksiyalari chegara jihatdan uzoq joylashgan boshqa bir davlat harbiy atamalarinikidan farq qilishi tabiiy. Shu sababli “Temur tuzuklari”ni fransuz tiliga o’girishda tarjimon asardagi aksariyat harbiy atamalarining ma’nosini tushuntirishga harakat qilgan. Jumladan, o’tmishda janglarda qo’shin oldida yuruvchi qism “hirovul” [1: 131–132] deb nomlangan. Tarjimon bu so’zni fransuz tiliga “avant-garde” [1: 236–237], ingliz tiliga esa “hiravul” [1: 320–321] so’z birikmasi orqali o’g’irgan. Bu hol fransuz kitobxonida “hirovul” so’ziga nisbatan hech qanday tushunmovchilik tug’dirmaydi. Tarixiy manbalardan ma’lumki, temuriylar qo’shinining asosiy qismi “go’l” yoki “qalb” deb yuritilib, unga shaxsan hukmdorning o’zi qo’mondonlik qilgan.

“Barong’or” qo’shinining o’ng tomonini bildirsa, chap tomoni “jarong’or” deyilgan. Jangda belgilangan va ba-

jaradigan vazifasiga qarab, qo'shin bir qancha turlarga bo'lingan. Shulardan "chopovul" va "shaqovul" pistirma-da turgan salangar qo'shin turini anglatgan. Tarjimada mutarjimlar bu atamalarni transliteratsiya qilmasdan, ularning ma'nosini ifodalovchi so'z birikmalarini ishlatib, matn mazmunini saqlab qolganlar. Kontekstdagi "javong'or" ingliz tilida "jaranghar", "barong'or" esa "baranghar" va "suvoriylar" ifodasi "qanot suvoriylari" mazmunida "L'aile droiteva", "L'aile gauche" deb o'girilgan. Agar yuqoridagi har ikkala atama "o'ng va chap qanot qo'shinlari" ma'nosini ifodalashini hisobga olsak, mutarjimlar ularning tarjimasini berishda to'g'ri yo'l tutganliklarini ko'ramiz.

Xuddi shuningdek, "chopovul" va "shaqovul" atamalarini ifodalashda ham tarjimon o'z tillarining leksik normalaridan kelib chiqqan holda yondashib fransuz tilida "arrier- gerge", ingliz tilida "chapavul", "shiqavul" kabi so'z birikmasini ishlatgan.

O'rta asr Sharqida qo'shinni "cherik", "lashkar" deb ataganlar va ularni tashkil etuvchi askarlar "navkar", "sipohiy", "sarboz" deyilgan. Tarjimada "sipohiy" bo'linmalar fransuz tilida "eskadrons", ingliz tilida "squadron", "sipohiylar" esa fransuz tilida "solbats", "guerriers", ingliz tilida esa "squadron" tarzida o'girilib, fransuz va ingliz tillaridagi bu so'zlarning tarixda mavjud bo'lgan umumiy mushtarak ma'noni ifodalovchi turli ekvivalentlari berilgan. Jumladan:

sardor	general	general
hukmdor	chef	cheif
amir	officier	amirzada

Shuningdek, "lashkar" nazoratchisi terminini kontekst ichida "grand inspecteur" tarzida qo'llab, "lachker" deya sharqona shakli izohlab ketilgan. Bunday hollar tarjima matniga leksik-stilistik fayz bag'ishlaydi va shu bilan davr ruhini berishda ham alohida ahamiyat kasb etib, tarjima tilining lug'at tarkibini ya'na bir so'z bilan boyitadi.

Ma'lumki, har bir xalq tarixida qo'shinining o'ziga xos qurol-yarog'i, kiyim-kechagi bo'lib, davr o'tmi-

shi bilan ular yangilanib, takomillashib borgan. O'rta Osiyo qo'shinining eng qadimiy qurollari hisoblangan "nayza", "xanjar", "shop", "dubulg'a", "sovut" kabi harbiy elementlar faqat bir millatga xos milliylik belgilari bilan cheklanmay, balki masofa jihatidan uzoq bo'lgan boshqa xalqlar hayotiga ham xos bo'lgan. Chunonchi, "Temur tuzuklari"da tasvirlangan O'rta Osiyo jangchilari qurol-aslahasi, kiyim-boshlari shu davrdagi boshqa xalq jangchilari jangovar anjomlarida umumiy o'xshash tomonlarini ko'rishimiz mumkin. Ular har bir xalqning o'ziga xos til qonuniyatlari asosida turlicha nomlan-sa-da, bajargan funksiyalari, tuzilishi hamda yasalishi jihatidan aynan yoki qisman o'xshash bo'lgan. Shu boisdan "Temur tuzuklari"dagi tarixiy-harbiy atamalar-ni fransuz va ingliz tillariga o'girish tarjimonlarga qiyin-chilik tug'dirmagan. Tarjimonlar ularni o'z tillarida mav-jud bo'lgan ekvivalentlari bilan berib, tarjimaning asliyat-bi bilan muqobilligini ta'minlashga erishganlar, asliyatda-gi tarixiy davr koloritini kitobxonga yetkaza olganlar. Masalan, quyidagi atamalarni olaylik:

sovut	caslue	breast-plate
dubulg'a	cuirasse	skill-cap, helmet
gurzi	masse	mace
to'qmor	massue	club
nayza	lances	lance
qilich	epee	sword
sadoq	carquois	quiver
o'q-yoy	fleche	arrow

Yozuvchi asar g'oyasidan, ruhiyatidan kelib chiqqan holda tarixiy-harbiy terminlardan foydalanar ekan, buni tarjimada arziyas narsa deb hisoblashi asarda tasvir-lanayotgan voqealar mazmuniga putur yetkazishi bilan birga kitobxonning ishonchini yo'qotadi. Asardagi har bir detalni iker-chikirlarigacha sinchiklab o'rganish tarji-mondan katta mas'uliyat talab etadi. Zero, "Tarjimada faqat umumiy muqobillikka emas, balki detallarning aniqligiga ham jiddiy e'tibor berish lozim" [5:125].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Temur tuzuklari. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.
2. Андерсен А. Дистанция времени и перевода. – Москва: МР, 1965.
3. Shermuhammedov Y., Umarov A. Ruscha-o'zbekcha harbiy terminlar lugati. – Toshkent: Fan, 1981.
4. Стрелковский Г., Велтов Х. Учебник военного перевода. – Москва: Воениздат, 1973.
5. Salomov G., Komilov H. Tarjima mahorati. – Toshkent: Fan, 1979.
6. Isakova Sh. Til va tarjima. Monografiya. – Toshkent: Navro'z, 2020.
7. Isakova Sh. Tarjima tashvishlari. Monografiya. – Toshkent: Grand Kondo Print, 2022.

Zanjiloy Abdusalamova,
*O'zbekiston davlat Jahon Tillari universiteti media va
 kommunikatsiya fakulteti talabasi*

O'ZBEKNING YURAGIDAN JOY OLGAN RUS SHOIRI FAYNBERG

“Adabiyot – xalqning yuragi, elning ma’naviyatini ko’rsatadi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbi-ga yo’l topish, ularni ezgu maqsadlarda ilhomlantirish-da adabiyotning ta’sirchan kuchidan foydalanish kerak. Ajdodlar merosini o’rganish, buyuk madaniyatimizga munosib buyuk adabiyot yaratish uchun hamma sharoitlarni yaratamiz” deb aytadilar prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. Haqiqatan ham bugungi kunda o’zlaridan ulkan ijodiy asarlarni qoldirib ketgan ajdodlarimiz bilan har qancha faxrlansak g’ururlansak arziydi. Ana shunday buyuk adiblarimizdan biri, rus shoiri Aleksandr Faynberg Arkadevichdir.

Poezd kechikishi oddiy voqea.
 Samalyotni kutib ichikadi ko’z,
 Haqiqiy baxtsizlik katta fojea,
 Mabodo kechiksa kutilayotgan so’z.

So’ngan gulxan uzra bo’lgandek pushmon,
 Kimsasiz kulbaga boqqandek mahzun
 Kechikkan so’z g’arib, yig’laydi yomon,
 Uni kecha kutgan odamlar uchun.

Kechikkan so’z bois o’rmonlar yetim,
 Bepoyon yerlarning peshonasi sho’r.
 Qabrlar qoshida so’z ham beso’z, jim,
 Ruhlar bezovtay u qismat ko’zi ko’r.

Biz ijodkorlarda bir tuyg’u borki bu ham bo’lsa ichimizdagini tuyg’uni to qo’g’ozga to’kib solmasak halovat topmayimiz. Shoir yuqoridagi to’rtlik orqali ham aynan so’zni o’rnida ishlatishga urg’u bergan, zero ki so’z vaqtida qo’llanishi o’rinlidir. Yaxshi fikr topilmas satirlar ham birdan keladi-yu ketadi uni eslab yozib qolish esa ijodkorning mahoratiga bog’liq.

Aleksandr Faynberg 1939 yil 2 noyabr kuni Toshkentda tug’uladi. O’zbekiston xalq shoiri Toshkent davlat universitetining Jurnalistika fakultetini tugatgan. “Etyud” “Soniya” “She’rlar” “Olis ko’priklar” “Ijobat” kabi she’riy to’plamlarning muallifidir. Shoir o’zi rus millatiga mansub bo’lsa-da, qalbida o’zbekona kechinmalarining kechgani uning ijodida yaqqol namoyon bo’ladi. G’arb bilan Sharq, milliylik bilan baynalmillanlik o’zaro tutashib, o’ziga xos badiiy olamni vujudga keltiradi. Faynbergning Navoiy asarlarini rus tiliga tarjima qilgani yurtimizga bo’lgan muhabbatini, Navoiy ijodiga bo’lgan qiziqishi va uni ommaga taqdim etganligi yaqqol namoyon bo’ladi. Shu bilan bir qatorda adib Erkin Vohidov

Abdulla Oripov, Omon Matjon kabi ijodkorlarining she’r va dostonlarini rus tiliga tarjima qilgan. Faynbergning she’riy ijodida rus va Yevropa shoirlarining eng yaxshi badiiy tajribalari sezilib turadi. Sharq mumtoz she’riyati an’analari ham bundan mustasno emas. O’zi rus qalbi o’zbek bo’lgan Faynber o’z ustida ishlab ssenariynavis sifatida ham o’zidan nom qoldira oldi. Uning ssenariylari asosida “O’zbekfilm” kinostudiyasida “Mening akam”, “Jazirama oftob tagida”, “Qahratonda toblanganlar” kabi filmlar suratga olingan. Faynbergining hayotiy hajviyali she’rlari barchaning ko’nglidan birdek joy olishga ulgurgan. Serqirra ijodkorni tilidan yoki millatidan qat’iy nazar, O’zbekistondagi barcha adabiyot ixlosmandlari yaxshi bilishadi va hurmat qilishadi. O’zbekiston Milliy Bog’ida joylashgan adiblar xiyobonida ham, Aleksandr Faynbergga ulkan haykal o’rnatilgan, haykal atrofi har doim o’qivchilar, ijodkorlar bilan gavjum bu ham shoirga bilan hurmatning sadoqatning yaqqol timso-lidir. Faynberg ijodini o’rgana turib shu narsaga amin bo’ldimki, bizning ijod ahli millati dinidan qat’iy har doim e’zozlanib kelingan. Faynbergdek davlat arboblari yetishib chiqqan yurt har doim kamol topaveradi!